

UNIWERSYTET ŚLĄSKI W KATOWICACH
WYDZIAŁ HUMANISTYCZNY
INSTYTUT NAUK O KULTURZE

ROZPRAWA DOKTORSKA

Ewa Danecka

**Tożsamość regionalna w świetle działań organizacji
kulturalnych Żywiecczyzny**

Praca doktorska napisana pod kierunkiem
prof. dr hab. Aleksandra Kunce

Katowice 2022

Spis treści

STRESZCZENIE	5
SUMMARY	6
WSTĘP	7
I. WPROWADZENIE DO PROBLEMATYKI TOŻSAMOŚCI	9
1.1. Zdefiniowanie problemu	9
1.2. Proces kształtowania tożsamości	12
1.4. Teoretyczne modele tożsamości	14
1.5. Psychologiczne znaczenie tożsamości	20
1.6. Obraz samego siebie jako element tożsamości indywidualnej	23
1.7. Teorie osobowości w ujęciu Jamesa, Eriksona i Allporta.....	24
1.7.1. William James – prekursor konstruktów „ja”	24
1.7.2. Koncepcja Erika Eriksona	25
1.7.2. Gordona Allporta fascynacje osobowością	26
1.7.3. Typologia tożsamości według J. Nikitorowicza	28
1.8. Tożsamość w ujęciu zbiorowym	33
1.9. Tożsamość zbiorowa w perspektywie narodu.....	39
1.10. Zmiana społeczna a tożsamość zbiorowa	41
1.11. Tożsamość a świadomość społeczna	44
1.12. Poczucie tożsamości zbiorowej – aspekty społeczne i kulturowe	45
1.13. Znaczenie tożsamości zbiorowej w funkcjonowaniu społecznym i kulturowym	47
Podsumowanie i wnioski.....	48
II. ZJAWISKO TOŻSAMOŚCI REGIONALNEJ	50
2.1. Wprowadzenie do problematyki	50
2.2. Lokalność i jej udział w budowaniu tożsamości regionalnej.....	53
2.3. Region a kultura elitarna	56
2.4. Kultura ludowa w świadomości społecznej	57
2.5. Kultura ludowa a ludowość.....	62
2.6. Kultura ludowa a folklor	63

2.7. Kulturalne i tradycyjne dziedzictwo regionu	65
III. KATEGORIA REGIONU W BADANIACH KULTUROWYCH	68
3.1. Region jako obszar badań - rozważania terminologiczne	68
3.2. Geograficzne ujęcie regionu	71
3.3. Historyczne ujęcie regionu.....	74
3.4. Region w perspektywie socjologicznej i kulturowej.....	78
3.5. Krajobraz kulturowy	83
IV. CHARAKTERYSTYKA GEOGRAFICZNO-KULTUROWA	
ŻYWIECCZYNY	89
4.1. Geografia regionu.....	89
4.1.1. Położenie	89
4.1.2. Budowa geologiczna	93
4.1.3. Gleby.....	94
4.1.4. Klimat.....	94
4.1.5. Wody powierzchniowe	95
4.1.6. Fauna i flora	96
4.2. Atrakcje turystyczne regionu	98
4.2.1. Atrakcje przyrodnicze i sportowe	98
4.2.2. Architektura i zabytki	103
4.2.3. Imprezy folkowe	120
4.3. Żywiecczyzna jako region etnograficzny.....	122
4.3.1. Geneza kultury żywieckiej	122
4.3.2. Tradycja wyrażona w stroju	122
4.3.2. Regionalna kuchnia – czyli prażuchy i kwaśnica.....	128
4.3.3. Folklor górali beskidzkich	129
V. HISTORIA ŻYWIECCZYNY	132
5.1. Okres przedhistoryczny.....	132
5.3. Żywiecczyzna w czasach średniowiecza.....	136
5.3.1. Miasto Żywiec.....	136
5.3.2. Zakres terytorialny	137
5.4. Żywiecczyzna pod panowaniem różnych władców od XIV wieku	139
5.5. Habsburgowie żywieccy i przywrócenie świętości Żywiecczyźnie	152
5.6. Żywiecczyzna w dobie autonomii.....	155
5.7. Żywiecczyzna w czasie I wojny światowej i XX-leciu międzywojennym.....	157

5.8. Żywiec i Żywiecczyzna w czasie II wojny światowej	162
5.8.1. Karol Olbracht Habsburg – polski patriota	162
5.8.2. Polskie Termopile.....	162
5.8.3. Okupacja niemiecka i eksterminacja Żydów	163
5.8.4. Wysiedlenia ludności polskiej	165
5.8.5. Ruch oporu	167
5.9. Konsekwencje działalności ruchu oporu.....	176
5.10. Wyzwolenie Żywiecczyzny	178
5.11. Żywiecczyzna w Polsce Ludowej	180
5.11.1. Antykomunistyczny ruch oporu	180
5.11.2. Polonizacja Żywiecczyzny	181
5.11.3. Nowe granice Polski i zmiany administracyjne	181
5.11.4. Odbudowa Żywca po II wojnie światowej	183
VI. PRZEGLĄD I ANALIZA DZIAŁANIA WYBRANYCH INSTYTUCJI I	
WYDARZEŃ KULTURALNYCH ŻYWIECCZYZNY.....	185
6.1. Muzeum Miejskie.....	185
6.1.1. Historia.....	185
6.1.2. Zakres działalności muzeum	188
6.2. Zespół Pieśni i Tańca „Ziemia Żywiecka” jako element kształtowania tożsamości regionu.....	197
6.3. Miejskie Centrum Kultury – kulturalne serce miasta.....	203
6.4. Rola Towarzystwa Miłośników Ziemi Żywieckiej w utrzymywaniu więzi regionu.....	208
6.6. Żywiecka Fundacja Rozwoju i jej rola w promowaniu kultury regionu.....	213
6.7. Dobro regionalne - Fundacja Braci Golec	217
6.8. Tradycja dziadów żywieckich kolorowym obrzędem regionu	222
Podsumowanie i wnioski.....	230
ZAKOŃCZENIE	235
BIBLIOGRAFIA	238
SPIS ZDJĘĆ	255
SPIS RYSUNKÓW	257
SPIS TABEL	258

STRESZCZENIE

Problemem rozprawy doktorskiej jest kształtowanie się tożsamości regionalnej kreowanej przez organizacje kulturalne Żywiecczyzny. W pracy zdefiniowano ważne z punktu widzenia jej problematyki pojęcia tożsamości w różnych jej wymiarach, ze szczególnym naciskiem na omówienie zjawiska tożsamości regionalnej. Praca zawiera charakterystykę regionu Żywiecczyzny pod kątem historycznym i geograficznym z uwzględnieniem jego wyjątkowego kulturowego krajobrazu. Analizie poddane zostały wybrane instytucje, które zdaniem autorki bardzo mocno budują i podtrzymują tożsamość regionalną badanego obszaru. Obserwacje potwierdziły tezę stawianą w pracy, iż organizacje funkcjonujące na Żywiecczyźnie pełnią istotną rolę w podtrzymywaniu i kreowaniu tożsamości regionalnej, a także mają swój udział w promowaniu regionu, co w istotny sposób przyczynia się do rozwoju turystyki. Dbłość o kultywowanie tradycji, a także pielęgnowanie lokalnego folkloru ma istotny wpływ na to, iż Żywiecczyzna jest interesującym terenem etnograficznym, który przyciąga pasjonatów lokalnych tradycji, dzięki czemu region może konkurować z najbardziej atrakcyjnymi turystycznie częściami Polski. Żywiecczyzna jest rejonem, gdzie kultura regionalna mocno jest zakorzeniona w tradycjach, obyczajach, a przede wszystkim w codziennym życiu mieszkańców, wręcz stanowi jego naturalny element.

Słowa klucze:

tożsamość regionalna, organizacje kulturalne Żywiecczyzny, krajobraz kulturowy

SUMMARY

The topic of the thesis relates to the process of shaping the regional identity by the cultural organizations existing in the Żywiec region. The paper defines various concepts of the term „identity” with particular emphasis on the phenomenon of regional identity. The work presents the characteristics of the Żywiec region with regard to its history and geography as well as its unique cultural landscape. According to the author of the thesis, the selected and analyzed institutions strongly build and maintain the regional identity of the area. The research shows that the organizations operating in the Żywiec region play an important role in maintaining and creating the regional identity. Furthermore, they significantly contribute to the promotion of the region, which in turn influences the development of tourism. Żywiec region is an interesting ethnographic territory due to the cultivation of the tradition and the local folklore. The region attracts enthusiasts of local culture and may compete with some of the most attractive tourist destinations in Poland. Żywiec region is a place where the regional culture is deeply rooted in the traditions, customs, and most of all in the everyday life of its inhabitants. The local culture seems to be a natural element of the region.

Key words:

regional identity, cultural organizations of the Żywiec region, cultural landscape

WSTĘP

Prezentowa praca doktorska dotyczy problematyki tożsamości regionalnej, analizowanej w świetle działań organizacji kulturalnych Żywiecczyzny. Celem badań było przeprowadzenie szczegółowej analizy obrazu tożsamości regionalnej rozwijanej przez te organizacje, a także ocena ich wpływu na budowanie tożsamości regionalnej Żywiecczyzny. Twierdzę, że instytucje związane z promowaniem kultury Żywiecczyzny zawierają ściśle określoną (może nawet schematycznie pojętą) wizję regionu i bazują w swych przedsięwzięciach na wydobyciu jego specyfiki, co silnie przyczynia się do budowania lokalnej tożsamości mieszkańców. Na podstawie własnej eksploracji badawczej wykazuję, że w regionie żywieckim funkcjonują liczne instytucje, które angażują się w zachowanie dziedzictwa kulturowego oraz przekazywanie tradycji i obyczajowości kolejnym pokoleniom żywieckich górali, ale także programują ich tożsamość. Zaprezentowane w pracy podmioty i wydarzenia intensywnie czerpią z miejscowych zasobów kulturowych, nawiązując do bogatej, a także barwnej historii regionu, lecz także zdają się wydobywać to, co specyficzne i łatwe do powielania oraz propagowania, marketingowo „ubierając” przekaz. W kontekście do powyższego, warto nadmienić, że niezależnie od okresu historycznego oraz miejsca zamieszkania, zarówno jednostki, jak i grupy funkcjonują w silnym przywiązaniu do określonych wartości. Żyją oraz działają w konkretnym kontekście środowiskowym. Rozwój społeczny jest uwarunkowany m.in. budowaniem oraz podtrzymywaniem relacji pomiędzy jednostką a jej otoczeniem.

Do zajęcia się tematem zawartym w niniejszej pracy zainspirowało mnie moje miejsce pochodzenia, jakim jest Węgierska Górka, malownicza miejscowość na terenie Żywiecczyzny. Urodziłam się i wychowałam w otoczeniu gór, tradycji, zwyczajów góralskich, a moja tożsamość została ukształtowana na mocnych podwalinach tego regionu. Od dziecka chłoniłam przekazywane z pokolenia na pokolenie folkowe elementy Żywiecczyzny. Kultura, którą pokochałam i wieloletnia obserwacja uczestnicząca zainspirowała mnie do podzielenia się bogactwem tradycji regionu, którego tożsamość jest podtrzymywana przez instytucje kulturalne i przekazywana z pokolenia na pokolenie.

Niniejsza praca podejmuje temat tożsamości regionalnej zarówno w ujęciu teoretycznym, jak i praktycznym. Rozdział pierwszy niniejszej pracy obejmuje wprowadzenie do problematyki tożsamości, zawiera omówienie problemu w ujęciu

interdyscyplinarnym. Analiza wybranych definicji oraz teoretyczny zakres opisywanego problemu pozwoliły na zaprezentowanie tożsamości w ujęciu indywidualnym i zbiorowym. Wiele uwagi poświęcono psychologicznemu znaczeniu tożsamości, a także przeglądowi wybranych koncepcji tożsamości w oparciu o wybraną typologię.

Rozdział drugi opisuje zjawisko tożsamości regionalnej. Scharakteryzowane zostały w nim perspektywy, którymi można opisywać tożsamość regionalną. Dokonano w nim analizy problematyki lokalności i jej udziału w budowaniu tożsamości regionalnej. Zostało zdefiniowane i poddane analizie pojęcie kultury ludowej oraz ludowości – kierunku w sztuce XIX i XX wieku z uwzględnieniem ich wyjątkowego dziedzictwa.

Rozdział trzeci definiuje pojęcie regionu i pokazuje jego ujęcia w różnych perspektywach. Szczególne miejsce w niniejszych rozważaniach zajęły perspektywa historyczna i geograficzna. Szeroko omówiono także znaczenie krajobrazu kulturowego. Rozdział czwarty obejmuje analizę Żywiecczyny pod kątem geograficznym oraz kulturowym. Przybliżone zostały w nim wszystkie istotne dla regionu miejsca, ze szczególnym uwzględnieniem zabytków historycznych, a także i atrakcji turystycznych, przyrodniczych, sportowych i kulturalnych z uwzględnieniem panującego na tym obszarze folkloru, a także regionalnych wydarzeń kulturalnych. W rozdziale piątym w celu umożliwienia zrozumienia procesów tożsamościowych jakie zaszły na Żywiecczynie zaprezentowano przegląd najistotniejszych dla regionu żywieckiego wydarzeń historycznych, które niewątpliwie miały wpływ na ukształtowanie się poglądów i postaw lokalnej ludności, aż do współczesności.

Celem moim było pokazanie, jak historia współtworzy tożsamość narodową i lokalną. Rozdział szósty zawiera analizę najbardziej według mnie istotnych dla regionu, instytucji kulturalnych Żywiecczyny. Opisano w nim, w jaki sposób poszczególne instytucje kultury współtworzą lokalną tożsamość i w jaki sposób dbają o utrzymanie lokalnej tradycji. W rozdziale tym szczególnie wiele miejsca poświęcono roli w podtrzymywaniu tradycji i krzewieniu kultury regionu przez Muzeum Miejskie, Zespół Pieśni i Tańca Ziemia Żywiecka, Miejskie Centrum Kultury, Towarzystwo Miłośników Ziemi Żywieckiej, Żywiecką Fundację Rozwoju, Fundację Braci Golec, a także omówiono jedną z najważniejszych i najpopularniejszych na Żywiecczynie tradycji - Godów Żywieckich, mającej na celu zachowanie zwyczajów obecnych w tym regionie oraz wskazano kulturotwórczą funkcję działań instytucji kulturalnych prężnie działających na terenie regionu.

I. WPROWADZENIE DO PROBLEMATYKI TOŻSAMOŚCI

1.1. Zdefiniowanie problemu

Tożsamość jest pojęciem dość powszechnie i często używanym, zarówno w języku potocznym, jak i w naukowych rozważaniach. Ze względu na swój abstrakcyjny charakter jest zjawiskiem niełatwym do jednoznacznego zdefiniowania. Nie oznacza żadnego realnie istniejącego przedmiotu o możliwych do zaobserwowania, zmierzenia i opisanie właściwościach. Jest pewną dyspozycją, a może raczej zbiorem dyspozycji, cechujących określone podmioty ożywione. Rozpoczynając analizę problemu, warto sięgnąć do *Słownika języka polskiego* PWN, który w lapidarnej formie wyjaśnia wszystkie znaczenia pojęcia. Według autorów słownika tożsamość oznacza: „identyczność (...) świadomość siebie, (...) cechy, dane personalne pozwalające zidentyfikować jakąś osobę, w odniesieniu do społeczności: świadomość wspólnych cech i poczucie jedności (...)”¹. Powyższa definicja uwzględnia najbardziej szeroki kontekst pojęcia, obejmujący identyfikację jednostki jako integralnej części jakiejś społeczności, ale także jednostki, jako samodzielnie funkcjonującego bytu. Pierwszy człon definicji traktuje tożsamość jako synonim identyczności. Drugie ujęcie odnosi się do sfery psychicznej pojedynczego człowieka i jego „odczuwania” samego siebie, do świadomości istnienia, ale także fizycznych faktów, dotyczących konkretnego człowieka, które odróżniają go od innych ludzi. Słownik uwzględnia także znaczenie pojęcia w odniesieniu do zbiorowości, które wskazuje na odczuwanie przynależności do jakiejś wspólnoty i integrowania się z nią. Formułując znaczenie drugie, autorzy *Słownika języka polskiego* wskazują na zjawisko samoświadomości, a więc przekonania osoby, o tym, że jest tym, kim jest². Tak rozumiana tożsamość jest niezwykle ważnym elementem funkcjonowania ludzkiej psychiki, ponieważ poczucie tożsamości jest niezbędnym warunkiem zachowania zdrowia psychicznego, właściwej orientacji w otaczającym świecie i prawidłowego przebiegu relacji osoby z innymi jednostkami. W znaczeniu trzecim tożsamość jest przez autorów cytowanego *Słownika* rozumiana jako fizyczne cechy człowieka i dane pozwalające go zidentyfikować. Znaczenie to odzwierciedla się w określeniach typu „dowód tożsamości”, który pozwala ustalić, kim dana osoba jest i stwierdza jej najważniejsze cechy osobiste. Tak rozumiana tożsamość

¹ <https://sjp.pwn.pl/szukaj/to%C5%BCsamo%C5%9B%C4%87.html>, dostęp: 01.09.2018.

² Ibidem.

przede wszystkim pozwala odróżnić jednostkę od innych jednostek i stwierdzić, że jest ona osobnym, indywidualnym bytem, elementem życia społecznego. Tożsamość w ujęciu prawnym jest więc formalnym potwierdzeniem ontologicznego statusu człowieka. W tej interpretacji ma znaczenie praktyczne, istotne dla codziennego życia każdego obywatela, gdyż w różnych sytuacjach życiowych potwierdzać musi własną tożsamość, przede wszystkim po to, aby korzystać z określonych praw³. W kolejnym znaczeniu zaprezentowanej definicji, tożsamość dotyczy społeczności ludzkiej i oznacza występującą u jej członków świadomość wspólnoty. Jest to znaczenie najbardziej istotne z punktu widzenia niniejszej pracy. Tożsamość zbiorowa spełnia wobec grupy te same funkcje, co tożsamość jednostkowa wobec pojedynczej osoby⁴. Pozwala mieć świadomość własnej odrębności oraz poczucia integralności w obliczu upływu czasu oraz zmieniającego się życia. Zmiany wewnętrzne wpływają na tożsamość i mogą powodować jej przemiany. W odniesieniu do problematyki społecznej, tożsamość można uznawać za istotną w dwóch zasadniczych postaciach. Wymaga specyficjnie pojmowanej identyczności. Człowiek zachowuje ją wówczas, kiedy pozostaje mentalnie tą samą osobą bez względu na to, w jakiej sytuacji się znajdzie. Identyczność nie oznacza jednak w tym przypadku idealnej równości, ponieważ każda osoba zmienia się w czasie, a jednak pozostaje ze społecznego punktu widzenia tą samą – „identyczną” osobą. Ponadto, analizując podobieństwo członków grupy społecznej, identyczność potraktować można nieco umownie i stwierdzić, że jeśli dwie osoby należą do tej samej zbiorowości, to pod pewnymi względami pozostają identyczne. Umownie rozumiana identyczność dotyczyć może jednak wybranych cech. Tak rozumiana identyczność jest podstawą tożsamości grupowej, która będzie przedmiotem analizy w dalszej części rozdziału.

Zgodnie z ujęciem psychologicznym, tożsamość to pojęcie, które odnosi się do wiedzy człowieka o samym sobie. Jest w sposób ścisły kojarzona z ujawnianą przez wszystkie jednostki potrzebą poczucia własnej odrębności. Aby zaistniało poczucie tożsamości, człowiek musi mieć świadomość siebie, własnych cech, przyjmowanych celów oraz zgromadzonych doświadczeń. Tożsamość oparta jest na stałości wszelkich cech psychofizycznych, trwałości wartości osobistych oraz charakterystyki środowiska społecznego. Rozróżnia się tożsamość osobistą oraz społeczną⁵. Ta pierwsza opiera się

³ W.B. Swann Jr., *Self-verification: Bringing social reality into harmony with the self*, [w:] J. Suls & A. G. Greenwald (red.), *Psychological perspectives on the self*, Hillsdale, New Jersey 1983, s. 39-41.

⁴ G.J. McCall, J.L. Simmons, *Identities and interactions*, Free Press, New York 1966, s. 191.

⁵ A. Brzezińska, *Dzieciństwo i dorastanie: korzenie tożsamości osobistej i społecznej*, [w:] A.W. Brzezińska, A. Hulewska, J. Słomska (red.), *Edukacja regionalna*, PWN, Warszawa 2006, s. 27-29.

na неповtarzalności i unikalności jednostki ludzkiej, natomiast druga na przynależności grupowej, pozycji i statusie społecznym oraz relacjach interpersonalnych. Poszukiwanie własnej tożsamości trwa przez całe życie, ale najbardziej usilne próby jej określenia i potwierdzenia, jednostka podejmuje w wieku dorastania. Dziecko poszukuje informacji na własny temat przede wszystkim u innych ludzi. Tymczasem u osoby dorastającej, kształtuje się ona przede wszystkim na podstawie wewnętrznej refleksji. Poszukiwaniom często towarzyszy poczucie zagubienia oraz poznawczy niepokój, ale również satysfakcja, związana ze wzrastającym poczuciem odrębności i autonomii. W okresie dorastania tożsamość budowana jest z wykorzystaniem różnych dróg rozwojowych. Jednostka ustala ciągłość własnego istnienia, próbuje zmieniać własny wygląd, sposób wyrażania emocji, przejmuje cudze przekonania i postawy. W tym momencie koncepcja samego siebie jest wielopostaciowa i wielowymiarowa, ponieważ młody człowiek testuje różne możliwości i poszukuje odpowiedzi na pojawiające się pytania. Pytania te to nie tylko „Jaki jestem?”, ale również „Jaki chciałbym być?”, „Jaki mogę być?”, „Jaki powinienem być?” czy „Jaki będę?” Istotną rolę w budowaniu poczucia tożsamości odgrywa płęć⁶.

W ujęciu socjologicznym tożsamość obejmuje zarówno to, co indywidualne, jak i to, co grupowe. Dotyczy zjawisk psychicznych, społecznych, racjonalnych i irracjonalnych, rozumowych i intuicyjnych oraz wrodzonych i nabytych⁷. Złożoność tożsamości determinuje jej funkcję. Poczucie tożsamości pozwala na interpretację własnej kondycji, sensu i położenia w obszarze związku z innymi ludźmi oraz ich wytworami, ideami, pojęciami, wartościami i rzeczami. Tożsamość jest więc uważana za syntezę relacji pomiędzy człowiekiem a światem i synteza ta wyznaczana jest przez grupowy, społeczny i kulturowy kontekst. Stanowi pewien przykład jedności, jest procesem świadomego przystosowania się człowieka do zmiennego środowiska i odwrotnie, polega na dostosowywaniu środowiska zewnętrznego do samego siebie. Dotyczy więc elementów personalnych, psychicznych i неповtarzalnych, ale także tych, które są efektem biologicznego dziedziczenia i odnoszą się do wyglądu, rasy, etniczności i płci oraz wieku, pozycji społecznej i doświadczenia. Tożsamość jest także tym, co kształtuje charakter i społeczną biografię jednostek. Umożliwia funkcjonowanie w świecie różnych kultur, języków, religii, wartości, obyczajów, systemów

⁶ B. Siuta, *Tożsamość*, [w:] J. Siuta (red.) *Słownik psychologii*, Zielona Sowa, Kraków 2005, s. 289.

⁷ T. Paleczny, *Socjologia tożsamości*, Krakowska Szkoła Wyższa im. A.F. Modrzewskiego, Kraków 2008, s. 19.

normatywnych, narodów i cywilizacji. Pozwala człowiekowi działać w złożonym układzie społecznych zależności. Jest więc duchowym, emocjonalnym i intelektualnym autoportretem człowieka. Jest programem dostosowywania się jednostki do innych ludzi i całego świata⁸.

1.2. Proces kształtowania tożsamości

Tożsamość jest nieodłącznym atrybutem istnienia. Tworzona i przekazywana z pokolenia na pokolenie oraz rozwijana według własnych wartości, przekonań oraz chęci przynależności do kogoś, czegoś. Celem każdego człowieka jest uzyskanie poczucia bezpieczeństwa, a co za tym idzie świadomość siebie i własnego „ja”. Rodzimy się i wtedy poczucie bezpieczeństwa stwarzają nam rodzice wraz z procesem dorastania. Przekazują oni swoim dzieciom wartości, które mają wpływ na kształtowanie się ich tożsamości. Dzieci dorastają, ale aby osiągnąć pełną dojrzałość mają przed sobą dwa zadania. Pierwszym jest sformułowanie, a kolejnym odnalezienie swojej tożsamości, a co najważniejsze, zaakceptowanie jej uwzględniając swoją odrębność. Drugim celem jest usamodzielnienie się i odpowiedzialność za własne życie⁹.

Tożsamość osobista bardzo często jest omawiana w kontekście tożsamości płciowej, która jest istotna dla każdego człowieka. Określenie siebie i przypisanie do konkretnej płci jest bardzo ważne dla jednostki ludzkiej. Kiedy człowiek się rodzi jego ciało przypisuje osobie przynależność do właściwej płci. Utożsamia się z nią ona i stanowią jedność. Poddając analizie tożsamość płciową trzeba zwrócić uwagę na cielesność, którą człowiek poznaje wraz z dorastaniem. Gabriel Marcel¹⁰ uważał, że tożsamość płciowa dziedziczy „własność ciała”¹¹. Ciało bowiem jest już od poczęcia jednostki jasno ustalone, ale odkrycie własnej płci następuje w późniejszej fazie w odniesieniu do rozpoznania cielesności¹². Warto wspomnieć tutaj o tożsamości nabytej oraz przypisanej, którą w swych analizach poddaje refleksji socjolog Edmund Wnuk-

⁸ Ibidem, s. 20.

⁹ R. Maxwell, *Dzieci, alkohol, narkotyki*, GWP, Gdańsk 1994, s. 20.

¹⁰ francuski filozof, myśliciel religijny (1889-1973 r.)

¹¹ M. Grabowski, Al. Sztramski, *Tożsamość osobowa a tożsamość płciowa*, [w:] W. Sinkiewicz, R. Grabowski (red.), *Medyczne, bioetyczne, psychologiczne i prawne aspekty tożsamości płci*, MARGRAFSEN, Bydgoszcz 2014, s. 59.

¹² Ibidem, s. 59.

Lipiński, który podkreśla, że tożsamość nabyta jest rezultatem oddziaływania społecznego, zaś przypisana stanowi wartość podarowaną przez naturę¹³.

Proces kształtowania tożsamości ma charakter wielowymiarowy. Składa się on z zewnętrznych elementów, czyli tego jak jesteśmy postrzegani przez innych oraz tego jak widzimy się sami¹⁴. Tożsamość kształtuje się przez całe życie jednostki, ale najważniejszym dla jej rozwoju etapem jest dorastanie. Dzieciństwo, to czas, kiedy dziecko zbiera informacje na temat swojej osoby i tego, co ją otacza, czas opanowywania podstawowych umiejętności jak chodzenie czy mówienie¹⁵. Psycholog rozwojowy James Marcia, twórca koncepcji statusów tożsamości wyróżnia dwa ważne etapy kształtowania się tożsamości. Pierwszy ujęty jako „eksploracja”, drugi „podejmowanie zobowiązania”¹⁶. Eksploracja to wczesny etap dorastania, który przypada na okres między dziesiątym a szesnastym rokiem życia. Marcia traktuje go jako etap poznawczy – próbowania, poznawania, ustalania granic, doświadczania. W dzieciństwie ten etap dotyczy np. wyznaczania granic – tego, co dziecku wolno, a czego nie może robić, ale także poznawania przestrzeni i otaczających ją przedmiotów. Na etapie dorastania eksploracja dotyczy ludzi, a nie rzeczy. To człowiek jest poddany eksperymentowi, budując tożsamość indywidualną czy społeczną lub obie jednocześnie¹⁷ poprzez kontakt z najbliższym otoczeniem. Doświadczaniu i weryfikowaniu ulega tutaj to, co dla ogółu jest dozwolone i społecznie usankcjonowane. Na tym etapie często dochodzi do buntu, który jest konsekwencją braku akceptacji podporządkowania się normom, które narzuca życie w grupie.

Drugim wspomnianym przez Marcia etapem, który uwzględnia wiek między szesnastym a dwudziestym rokiem życia jest czas, kiedy młody człowiek przejmuje odpowiedzialność za swoje czyny oraz bierze na siebie konsekwencje swych działań, a jednocześnie staje przed wyzwaniem, jakim jest sprostanie oczekiwaniom otoczenia, które wymaga od niego podejmowania działań i realizacji celów według społecznych norm. Na podstawie tych dwóch etapów Marcia stworzył cztery statusy tożsamości, które, towarzyszą człowiekowi, kiedy wchodzi w dorosłe życie. Należą do nich:

- tożsamość osiągnięta - następuje wtedy, gdy jednostka płynnie przeszła etap eksploracji i podejmowania zobowiązań,

¹³ M. Dziekanowska, op. cit., s. 41.

¹⁴ A. Brzezińska, *Tożsamość u progu dorosłości*, UAM, Poznań 2017, s. 34.

¹⁵ A. Brzezińska, *Dzieciństwo i dorastanie...*, op. cit., s. 16.

¹⁶ Ibidem, s. 16.

¹⁷ Ibidem, s. 18.

- tożsamość rozproszona – pojawia się wtedy, gdy jednostka nie przeszła poprawnie ww. etapów,
- tożsamość nadana – występuje wtedy, gdy jednostka doświadczyła ograniczeń ze strony bliskich w procesie poznawczym oraz nacisku w procesie podejmowania decyzji,
- tożsamość moratoryjna – jest konsekwencją otrzymania nadmiaru aprobaty ze strony bliskich w pierwszym etapie i zbyt słabej presji na drugim etapie – przy podejmowaniu zadań i ich realizacji¹⁸.

Jak już wcześniej wspomniano proces kształtowania tożsamości odbywa się już od urodzenia, kiedy to jednostka nabywa od rodziców składowe swojej przyszłej tożsamości. Istotne znaczenie w budowaniu tożsamości mają również: czas, historia, miejsce urodzenia i dorastania, tradycje, otoczenie, dlatego analizując ten problem trzeba się odwołać do kontekstu społeczno-kulturowego oraz czasowego¹⁹. W procesie kształtowania tożsamości pomagają również instytucje i organizacje, które m.in. pomagają kształtować tożsamość regionalną²⁰.

1.4. Teoretyczne modele tożsamości

Na gruncie socjologii i psychologii ważnym nurtem analitycznym są teoretyczne modele tożsamości. Konstrukcje tego rodzaju wykorzystywano zarówno do wyjaśniania sensu i istoty samego zjawiska, jak i do porządkowania nagromadzonej przez wieki wiedzy na temat tożsamości. Często przywoływaną typologią jest model Richarda Robbinsa, zaproponowany w 1973 roku. Teoria ta zawiera trzy modele tożsamości – zdrowia, interakcyjny i światopoglądowy. Kontynuatorzy dodali jeszcze dodatkowe²¹. Model zdrowia został najpełniej zaprezentowany przez Erika Eriksona²². Tożsamość człowieka musi być tu rozpatrywana jednocześnie na trzech najważniejszych płaszczyznach – organizmu, płaszczyźnie „ja” oraz płaszczyźnie właściwej osobie w grupie społecznej. Eriksonowskie rozważania na temat tożsamości jednostki umiejscawiane są w szerszym obszarze jej zdrowia psychicznego, postrzeganego m.in.

¹⁸ Ibidem, s. 19.

¹⁹ Ibidem, s. 3.

²⁰ K. Doktorowicz, *Tożsamość w epoce Internetu i globalnych w sieci*, [w:] K. Doktorowicz (red.), *Tożsamość w wieku informacji: media, internet, kino*, UŚ, Katowice 2015, s.17.

²¹ Z. Boksański, *Tożsamości zbiorowe*, op. cit., s. 31, 45, 49.

²² E. H. Erikson, *Tożsamość a cykl życia*, przekł. M. Żywicki, PWN, Warszawa 2004, s. 1950.

przez pryzmat jej umiejętności w zakresie przystosowania do społecznego otoczenia²³. Model interakcyjny zawiera przede wszystkim stwierdzenie, że budowanie tożsamości opiera się na zjawiskach określania i interpretacji samego siebie i innych osób, w sytuacji wzajemnych oddziaływań. Proces kreowania tożsamości ma więc charakter dynamiczny. W tym modelu jednostka jest „aktorem społecznym”, ponieważ przyjmuje różne role, korzystając z interakcyjnych autodefinicji²⁴. W ramach modelu interakcyjnego wyróżnia się także trzy specyficzne podejścia do tożsamości jednostkowej. W pierwszym koncepcja siebie jest rozumiana jako struktura postaw, które są przez osobę nabywane w kontakcie z innymi ludźmi, przede wszystkim znaczącymi i ważnymi. Takie podejście prezentował w swoich przemyśleniach m.in. Manfred H. Kuhn. Z kolei podejście dynamiczne podkreśla relacje pojawiające się pomiędzy koncepcją siebie, układem wypełnianych przez jednostkę ról i w znacznej mierze zmiennymi obrazami siebie. Jest to ujęcie charakterystyczne dla Ralpa Herberta Turnera. W podejściu negocjacyjnym zawierają się dwa poprzednie sposoby ujmowania zjawiska, a akcent kładziony jest na możliwości, jakimi jednostka dysponuje w procesie samodzielnego kształtowania własnej tożsamości. Ujęcie negocjacyjne proponował m.in. Erving Goffman²⁵. Warto dodać, że model interakcyjny jest używany szczególnie często na gruncie socjologii i antropologii.

Model światopoglądowy zakłada, że przekonanie i zachowanie jednostki kształtowane są przez sposób postrzegania jej przez samą siebie, ale także sposób, w jaki spostrzegają ją inne osoby. Dużą rolę odgrywa tutaj twórcza świadomość jednostek wzajemnie oddziałujących na siebie²⁶. Akcentowany jest fakt subiektywizmu tożsamości, ale także jej zależność od społecznego kontekstu. Zgodnie ze stanowiskiem Bokszańskiego, jednym z celów analizy sytuacji człowieka w danej kulturze jest więc poznawanie ogólnych zasad, według których budowane są jednostkowe sposoby postrzegania przez nią samego siebie²⁷. Model ten jest szczególnie istotny z punktu widzenia niniejszej pracy, ponieważ rozumie się w nim tożsamość, jako zbiór właściwości związanych ze strukturą społeczną, ale także antropologicznie pojmowaną kulturą. Właściwości te są podzielane przez członków zbiorowości, w której jednostka

²³ K. Waszczyńska, op. cit., s. 62.

²⁴ Z. Bokszański, *Tożsamość jednostki*, op. cit., s. 10-11.

²⁵ E. Goffman, *The presentation of self in everyday life*, Garden City, Doubleday – Anchor, New York 1959, s. 21.

²⁶ M. Melchior, *Spoleczna tożsamość jednostki (w świetle wywiadów z Polakami pochodzenia żydowskiego, urodzonymi w latach 1944-1955)*, UW, Warszawa 1990, s. 41.

²⁷ Z. Bokszański, *Tożsamość jednostki...*, op. cit., s. 11.

funkcjonuje i która jest dla niej istotna z punktu widzenia jej autodefinicji.

Zbigniew Bokszański uzupełnił model Robbinsa o wymiar egologiczny. Zgodnie z założeniem autora wymiar ten ma stanowić obszar oddzielnej nauki, zajmującej się badaniem tożsamości i gromadzi wszystkie koncepcje tożsamości, które stworzono na pograniczu psychologii i socjologii. Wspomniani już Breakwell i Melchior proponują, by model ten nazywać psychosocjologicznym²⁸.

W ramach tożsamości osobowej Paul Ricoeur wprowadził rozróżnienie na tożsamość w sensie *idem* oraz tożsamość w rozumieniu *ipse*. Ich rozgraniczenie następuje na podstawie dwóch odmiennych sposobów trwania przedmiotu w czasie, przy zachowaniu tożsamości²⁹. Swoją koncepcję tożsamości *idem* i tożsamości *ipse* Ricoeur rozwinął wychodząc od krytycznej analizy znanych już wcześniej określeń tożsamości numerycznej oraz tożsamości jednostkowej. Tożsamość numeryczna opisuje sytuację, kiedy występują dwa przypadki (egzemplarze) rzeczy oznaczonej tą samą nazwą, wtedy to mówi się o jednej rzeczy, nie zaś o dwóch niezmiennych. Tożsamość jest w tym przypadku przeciwieństwem wielości, a odzwierciedla się w umysłowej operacji ponownego zidentyfikowania tej samej rzeczy³⁰, natomiast tożsamość jakościowa oznacza bardzo silne podobieństwo. Człowiek ujawnia skłonność do utożsamiania dwóch rzeczy, które są do siebie bardzo podobne, określając je jako jedno i to samo. W tym przypadku zachodzi operacja, którą Ricoeur nazwał podstawieniem bez straty semantycznej³¹. Jednak zdaniem Ricoeura, zarówno podobieństwo, jak i rozpoznanie są słabymi podstawami bytowej tożsamości i należy koniecznie wprowadzić trzeci czynnik, którym jest niezmiennie trwanie rzeczy na przestrzeni czasu. Czas jest zagrożeniem i jednocześnie wyzwaniem dla tożsamości. Tożsamość *idem* oznacza tyle, co wspomniana już identyczność, a więc bycie tym i takim samym. Pojęcie to jest więc określeniem niezmiennego substratu, jądra rzeczy powodującego, że dany przedmiot istnieje mimo wszelkich, zachodzących w nim zmian (a zatem jądro pozostaje niezmiennie, odporne na jakiegokolwiek zmiany). Tożsamość *idem* jest więc tożsamością rzeczową³².

Tożsamość *ipse* ma zgoła odmienny charakter. Oznacza bycie sobą, jaźń, ego, istnienie niematerialne, pewną esencję bytu jednostkowego. Tak ujmowana tożsamość

²⁸ Ibidem.

²⁹ P. Ricoeur, *O sobie samym jako innym*, przekł. M. Adaszewski, PWN, Warszawa 2005, s. 117.

³⁰ Ibidem, s. 193.

³¹ Ibidem.

³² P. Ricoeur, *Filozofia osoby*, przekł. M. Frankiewicz, A. Usowicz, Wydawnictwo Naukowe Papierskiej Akademii Teologicznej w Krakowie, Kraków 1992, s. 33.

nie implikuje istnienia niezmiennego jądra, pojęcie to nie jest w tym przypadku potrzebne³³. Ten rodzaj tożsamości nie jest tożsamością substancjalną, a raczej pewnym konstruktem dynamicznym. Dzięki projektowi „zachowania siebie” ten, który jest sobą, pozostaje sobą na przestrzeni czasu³⁴. Można więc powiedzieć, że tożsamość *idem* jest specyficzna przede wszystkim dla rzeczy, zaś tożsamość *ipse* przypisana jest człowiekowi. Tożsamość ludzka nie jest więc substancjalna, lecz stanowi pewien projekt zachowania siebie i zasadniczo tym, w kwestii tożsamości człowiek różni się od przedmiotów³⁵. Projekt tożsamościowy jest czymś zadaniem, nie zaś danym, gotowym. To człowiek pracuje nad swoją tożsamością, a zatem *ipse* ma charakter głęboko etyczny. Ricoeur zastanawiał się czy tożsamość substancjalna odnosi się w jakimś stopniu do człowieka i czy dotyczy go jakaś forma trwałości w czasie. Zdecydował, że taką wartością jest ludzki charakter. Osobowość człowieka decyduje o tożsamości *idem*, ponieważ charakter to ogół cech wyróżniających, specyficznych, pozwalających identyfikować osobę jako tę samą, niezależnie od upływu czasu³⁶.

Aleksandra Kunce definiuje tożsamość w kategoriach dynamicznych, wskazując przede wszystkim na jej aspekty związane z ruchem, rozwojem i przemianą oraz tożsamościowym „dzianiem się”. Autorka udowadnia, że motorem napędowym rozwoju tożsamości może być wątpliwość, pojawiająca się w sytuacji, kiedy jednostka lub kultura znajdują się na rozdrożu³⁷. Powołując się na prace klasyków antropologii stwierdza, że kultura zawsze była tworem znajdującym się na rozdrożu, ponieważ zwykle ujawniała dalece posuniętą inkoherencję, zmieszanie, liczne kontrasty, opierały się na zapożyczeniach i asymilacji. Kunce, przytaczając pogląd Thomasa Eriksena zwraca uwagę, że etniczność jest gwarantem tożsamości kulturowej, ponieważ kładzie nacisk na zależności społeczne pomiędzy jednostkami, integrując je pomimo ich kulturowej odrębności³⁸. Wspomniana autorka za punkt wyjścia swoich rozważań przyjmuje założenie, że doświadczenie tożsamości jest tym, co przytrafia się jednostce i co jednostki dotyczy. Wykorzystuje metodę negacji, opisując tożsamość poprzez zastosowanie jej zaprzeczeń i wskazanie definicji negatywnej, określenie tego, czym tożsamość nie jest.

³³ P. Ricoeur, *O sobie samym...*, op. cit., s. 8.

³⁴ B.R. Schlenker, *Identity and self-identification*, [w:] B.R. Schlenker (red.), *The self and social life*, McGraw-Hill, New York 1985, s. 1222.

³⁵ P. Karpiński, *Paul Ricoeur: W poszukiwaniu tożsamości człowieka*, „Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio” 2013, 16(4): 39-40.

³⁶ Ibidem, s. 41.

³⁷ A. Kunce, *Tożsamość i postmodernizm*, Elipsa, Warszawa 2003, s. 37.

³⁸ Ibidem.

Udowadnia, że tożsamość jest zjawiskiem możliwym do interpretacji przede wszystkim w ścisłym powiązaniu z jednostką lub zbiorowością i tym, co jest wewnętrzne, im przypisane i właściwe³⁹.

Amerykański antropolog Clifford Geertz, formułując swoją koncepcję tożsamości osobistej wskazuje, że zachodnie rozumienie osoby, to pojmowanie jej jako „(...) określonego, unikalnego, mniej lub bardziej zintegrowanego motywacyjnie i poznawczo uniwersum, jako dynamiczne centrum świadomości, emocji, sądów i aktywności zorganizowane w wyrazistą całość ujętą w opozycji zarówno wobec innych podobnych całości, jak i jej społecznego i przyrodniczego otoczenia”⁴⁰. Ujęcie to potraktować można jako pewne odniesienie do problemu tożsamości jednostkowej. Autor podkreśla, że osobista tożsamość tworzy pewien osobny, rozległy i samodzielnie zorganizowany wszechświat, którego wyrazistość i niepowtarzalność są atrybutami przekładającymi się na oczywistą odrębność od reszty świata i innych jednostek. Używając określenia „opozycja” Geertz sugeruje, że uniwersum takie jest pewnym przeciwieństwem wobec innych otaczających mikroświatów. Moment ten uznać można za pewną egzemplifikację opozycji „ja” „nie ja”, która w wielu ujęciach stanowi wyrażenie tożsamości. Jeśli bowiem kreowany przez jednostkę wszechświat wewnętrzny, w skali społecznej i kulturowej stanowiący właściwie mikroświat i element szerokiego, praktycznie nieograniczonego kontekstu kulturowego, jest podobny, ale jednocześnie inny niż pozostałe wszechświaty, odmienność ta może być podstawą ekstrahowania własnej tożsamości⁴¹. Nadaje bowiem świadomość własnej niepowtarzalności. Można zaryzykować stwierdzenie, że im bardziej ten prywatny wszechświat jest oryginalny, barwny i niepowtarzalny, tym silniejsze jest poczucie odrębności, a tym samym wyraźniejszymi stają się wszelkie elementy tożsamości.

Tożsamość była i jest przedmiotem intensywnych badań na gruncie wielu nauk. Refleksje na jej temat odnaleźć można w licznych opracowaniach z zakresu filozofii, antropologii, psychologii, socjologii czy prawa. Powszechność ta wynika być może z niezwykłego jej statusu w życiu codziennym oraz znaczenia dla ludzkiej egzystencji. Jako synonimu słowa tożsamość często stosuje się określenia takie jak samoświadomość, świadomość, samookreślenie, obraz siebie, autodefinicja, koncepcja siebie, charakter czy

³⁹ Ibidem, s. 39, 41.

⁴⁰ C. Geertz, *Wiedza lokalna dalesze eseje z zakresu antropologii interpretatywnej*, przekł. D. Wolska, UJ, Kraków 2005, s. 65-67.

⁴¹ Ibidem.

osobowość⁴². W niniejszej pracy określenia te będą stosowane zamiennie. Warto wskazać, że możliwe do wyznaczenia semantyczne granice pomiędzy nimi są w gruncie rzeczy bardzo nieostre.

Jak wynika z powyższych rozważań, tożsamość nawet w warstwie czysto pojęciowej jest zjawiskiem złożonym. Warto wskazać, że termin ten ma charakter w dużym stopniu metaforyczny. W refleksji nad tożsamością spotyka się określenia: tożsamość jednostki, tożsamość zbiorowa, tożsamość etniczna, tożsamość narodowa, tożsamość regionalna, tożsamość kulturowa i wiele innych. Przyjmując za podstawę ustalenia Eriksona, należy stwierdzić, że tożsamość odnosi się przede wszystkim do dwóch najważniejszych dla człowieka relacji⁴³. Pierwszą z nich jest stosunek osoby do samej siebie, drugą – stosunek do innych ludzi i kontekstu społecznego. Perspektywa druga obejmuje relację pomiędzy jednostką, a wszelkimi elementami jej zbiorowości – kulturą, sztuką, tradycją i wszelkimi innymi kategoriami identyfikującymi wspólnotę. Fundament wspomnianej relacji stanowią wszelkie wartości, które dla samego siebie reprezentuje człowiek, a także te, które niesie ze sobą jego grupa społeczna. W odniesieniu do samego siebie tożsamość jest centralnym spoiwem wewnętrznym życia psychicznego. Pozwala zachować psychologiczną integralność i świadomość samego siebie, poczucie odrębności oraz własnej niepowtarzalności i wyjątkowości⁴⁴. Jest to niezbędny warunek zdrowia psychicznego oraz wewnętrznego uporządkowania, które jest tego zdrowia wyrazem⁴⁵. Tożsamość buduje życie wewnętrzne jednostki, warunkuje jej wszechstronny rozwój umysłowy i duchowy, pozwala kształtować osobowość. W odniesieniu do grupy społecznej tożsamość daje człowiekowi możliwość zbliżania się do innych osób, wnoszenia własnego wkładu w rozwój grupy, a zarazem zachowanie niezbędnej autonomii, opartej na przekonaniu, że „ja” jest jakością odrębną od „inni”⁴⁶. Grupę tworzą jednostki, ale satysfakcjonujące i owocne relacje pomiędzy nimi wymagają zachowania pewnego dystansu. Dystans ten jest możliwy dzięki przekonaniu, że pomimo tworzenia zbiorowości, jednostki pozostają autonomiczne. A zatem tożsamość jest zjawiskiem przekładającym się zarówno na życie jednostkowe, jak i na życie zbiorowe.

⁴² K. Waszczyńska, op. cit., s. 51.

⁴³ E.H. Erikson, op. cit., s. 107.

⁴⁴ D. Oyserman, K. Elmore, G. Smith, *Self, Self-Concept, and Identity*, The Guilford Press, New York – London 2012, s. 69-70.

⁴⁵ M. Kirk, *Who Am I? Self-Identity and Mental Health*, <https://www.psychologytoday.com/us/blog/test-case/201012/who-am-i-self-identity-and-mental-health>, dostęp: 21.11.2018.

⁴⁶ F. Poletta, J. M. Jasper, *Collective identity and social movements*, „Annual Review of Sociology” 2001, 27:283-284.

Kolejnym istotnym dla rozumienia tożsamości zagadnieniem jest opisanie jej w dwóch ujęciach – obiektywnym i subiektywnym. Ujęcie obiektywne kładzie akcent na rolę jednostki, jej pozycję w grupie oraz relacje, jakie łączą ją z innymi osobami, subiektywne jest związane z poczuciem samoświadomości osoby. Tożsamość obiektywną można zaobserwować, w znaczeniu subiektywnym jest stanem czy cechą ukrytą i przejawia się jedynie w sposób pośredni⁴⁷. Zależność ta wynika z faktu, że system poznawczy człowieka oraz jego przeżycia emocjonalne czy duchowe to sfery bardzo intymne i spostrzegane z egocentrycznej perspektywy. Tylko sam podmiot może mieć świadomość własnej tożsamości, ponieważ jest ona konstrukcją latentną, intymną i bardzo osobistą. Formuje się na bazie jednostkowych doświadczeń i podlega procesowi ciągłego kształtowania w wewnętrznym życiu człowieka. Nie sposób zaobserwować jej w sposób bezpośredni – jest to równie niemożliwe, co w przypadku innych cech psychicznych. Można o niej wnioskować jedynie na podstawie przejawianych przez jednostkę zachowań.

1. 5. Psychologiczne znaczenie tożsamości

Psychologiczne ujęcia tożsamości są przede wszystkim odzwierciedleniem istniejących w nauce, podstawowych założeń dotyczących człowieka, jego zachowania, miejsca we wszechświecie oraz sensu istnienia. Można powiedzieć, że w tej perspektywie tożsamość zyskuje bardzo istotny wymiar humanistyczny, jest bowiem zjawiskiem fundamentalnym dla najważniejszych obszarów ludzkiej egzystencji. Poszczególne kierunki oraz podejścia psychologiczne nie są jednak zgodne, co do tego, co składa się na tożsamość i według jakich kryteriów badać poczucie tożsamości. Tożsamość w najbardziej ogólnym ujęciu psychologicznym jest opisywana jako:

- poczucie własnego, jednostkowego istnienia, posiadania własnego „ja” oraz świadomość tego, kim się jest⁴⁸,
- złożony sąd osobisty, zbudowany z wielu konkretnych, pojedynczych sądów (dotyczących posiadanych przez osobę cech charakterystycznych oraz centralne, czyli odnoszące się do najważniejszych dla jednostki cech⁴⁹).

⁴⁷ M. Warchał, *Językowe (re)konstrukcje tożsamości (psycho- i etnolingwistyczna analiza chorwackich wypowiedzi narracyjnych)*, praca doktorska, Uniwersytet Śląski, Katowice 2009, s. 65-66.

⁴⁸ M. Sokolik, *Psychoanaliza i Ja*, Santorski & Co, Warszawa 1996, s. 10.

⁴⁹ J. Koziński, *Psychologiczna teoria samowiedzy*, PWN, Warszawa 1986, s. 329-330

- zbiór samookreśleń, złożonych z cech relewantnych – których strata spowodowałaby u jednostki poczucie, że nie jest już tą samą osobą⁵⁰,
- struktura i proces – struktura poznawcza tożsamości oznacza wewnętrzne ramy odniesienia, umożliwiając interpretację wszelkich doświadczeń i informacji dotyczących ludzkiego „ja”, tożsamość w sensie procesu, zarządza zasobami wykorzystywanymi do radzenia sobie w codziennym życiu⁵¹,
- suma znaczących ról i identyfikacji jednostki, tworzących spójną i unikatową całość, wynikającą z działania ego⁵²,
- związek jednostki z unikalnymi wartościami płynącymi z historii narodu⁵³.
- wewnętrzna, konstruowana przez osobę, dynamiczna organizacja przekonań, dążeń oraz indywidualnej historii życia⁵⁴,
- zinternalizowana i uwewnętrzniona, ciągle rozwijana opowieść o życiu, która integruje zrekonstruowaną przeszłość, spostrzeganą terażniejszość oraz przewidywaną przyszłość, jednocześnie dając poczucie integralności i celowości własnego życia⁵⁵.

Jak wynika z powyższego, ujęć tożsamości jest bardzo wiele i tym samym, w różnych koncepcjach interpretacji nadawane jest jej nieco inne znaczenie. Można jednak zauważyć, że wszystkie wymienione sposoby jej określania mają wiele punktów wspólnych oraz wzajemnie uzupełniający się charakter. Różnice w poszczególnych koncepcjach sprowadzają się do położenia akcentów na odmiennych elementach czy też różnej ekspozycji poszczególnych komponentów tożsamości.

Tożsamość jest istotnym warunkiem świadomości. Dzięki niej człowiek wie, że posiada aktualny status ontologiczny. Dzięki tożsamości wie nie tylko to, że jest, ale także to, kim jest. Tożsamość koncentruje w sobie składniki najbardziej podstawowej

⁵⁰ A. Bikont, *Tożsamość społeczna – teorie, hipotezy, znaki zapytania* [w:] M. Jarymowicz (red.), *Studia nad spostrzeganiem relacji JA – INNI: tożsamość, indywidualizacja, przynależność*, Ossolineum, Wrocław 1988, s. 29.

⁵¹ A. Pilarska, *Ja i tożsamość a dobrostan psychiczny*, Wydawnictwo Naukowe Wydziału Nauk Społecznych, Poznań 2012, s. 37, za: M.D. Berzonsky, *Identity processing style, self-construction, and personal epistemic assumptions: A social-cognitive perspective*, „European Journal of Developmental Psychology” 2004 1(4): 304-304.

⁵² E. Erikson, op. cit., s. 109.

⁵³ Ibidem, s. 111.

⁵⁴ A. Pilarska, op. cit., s. 37, za: J.E. Marcia, *Identity in adolescence* [w:] J. Adelson (red.), *Handbook of adolescent psychology*, Wiley, New York 1980, s. 159A.

⁵⁵ A. Pilarska, op. cit., s. 38, za: D.P. McAdams, *Personality, modernity, and the storied self: A contemporary framework for studying persons*, *Psychological Inquiry*, 1996, 7(4): 248, za: A. Pilarska, *Ja i tożsamość a dobrostan psychiczny*, Wydawnictwo Naukowe Wydziału Nauk Społecznych, Poznań 2012, s. 38.

samooceny, zbudowanej na przekonaniach, co do własnych cech charakterystycznych, dzięki czemu jednostka może budować obraz samej siebie, zdawać sobie sprawę z własnej odmienności, oryginalności i unikalności, ale jednocześnie mieć świadomość podobieństwa do innych osób. Tożsamość umożliwia więc zarówno odróżnianie siebie od innych, jak i znajdowanie podobieństw pomiędzy sobą, a innymi. W spektrum zjawisk składających się na tożsamość, szczególną rolę odgrywają te cechy własne, które osoba uważa za najistotniejsze i najbardziej znaczące. Ponadto, tożsamość obejmuje pewne wyznaczniki własnej odrębności, konieczne do tego, by uważała się za samą siebie. Inaczej mówiąc, w momencie utraty cech, wchodzących w zakres tożsamości, jednostka przestałaby być sobą. Powstaje jednak trudne do rozstrzygnięcia pytanie czy tracąc tożsamość, byłaby świadoma faktu, że ją utraciła. Jest to problem szczególny, ponieważ jeśli tożsamość obejmuje cechy niezbędne do jej stwierdzenia, być może jej utrata wyklucza jednostkową świadomość tego faktu⁵⁶. Bardzo istotną z psychologicznego punktu widzenia rolę tożsamości jest możliwość interpretacji przeżywanych doświadczeń czy też gromadzenia wiedzy na własny temat oraz otaczającego jednostkę świata. Należy wspomnieć, że wszelka wiedza jest w zasobach wewnętrznych przechowywana w sposób zorganizowany. Organizacja wiedzy i doświadczeń może mieć różny charakter i przebieg. Wiele przeżyć zyskuje określony sens tylko dlatego, że w bezpośredni lub pośredni sposób odnosi się do jednostki, która je spostrzega. Z tego punktu widzenia, świadomość tożsamości spełnia rolę organizującą zasoby wewnętrzne. W ten sposób człowiek konstruować może spójny i wewnętrznie konsekwentny obraz samego siebie oraz własnej ścieżki życiowej. Tożsamość najprawdopodobniej ma także ogromne znaczenie dla wspomnień, ponieważ zakłada świadomość ciągłości własnego „ja” na przestrzeni czasu. Niektórzy teoretycy wskazują, że tożsamość jest pewnym wyrazem związku jednostki z wartościami narodowymi⁵⁷. Można spodziewać się, że wartości te nie muszą mieć koniecznie charakteru narodowego, mogą bowiem być cechami jakiegokolwiek grupy czy zbiorowości.

Tożsamość w ujęciu indywidualnym jest warunkiem funkcjonowania w społeczności, a z drugiej strony tożsamość zbiorowa silnie wpływa na samoświadomość jednostkową. Interesującym sposobem ujmowania psychologicznego znaczenia tożsamości jest wreszcie traktowanie jej jako pewnej opowieści. Sposób ten

⁵⁶ A. Gałdowa, *Tożsamość człowieka*, UJ, Kraków 2000, s. 11-13.

⁵⁷ E. Kornacka-Skwara, *Tożsamość narodowa w świetle przemian kulturowych*, Prace naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie, Seria Pedagogika, 2011, z. XX, s. 117.

nazwać można narracyjnym. Narracja jest w naukach społecznych rozumiana jako pewien sposób porządkowania wiedzy o życiu, który jednak niekoniecznie musi być zgodny z najbardziej potocznym jej znaczeniem i implikować faktyczne opowiadanie⁵⁸. W pewnym sensie historia życia jednostkowego jest dla każdej osoby jej wewnętrznym, osobistym opowiadaniem. Tożsamość rozumiana w sposób narracyjny oznacza osobistą, prywatną opowieść człowieka o własnym istnieniu, zapis wszelkich związanych z tym istnieniem wartości, zdarzeń czy cech⁵⁹.

1.6. Obraz samego siebie jako element tożsamości indywidualnej

Biorąc pod uwagę to, co dotychczas powiedziano o naturze tożsamości, można przyjąć założenie, że obraz własnej osoby będzie elementem niezwykle dla niej istotnym. Najogólniej rzecz ujmując, obraz samego siebie sprowadza się do wszelkich przekonań, jakie jednostka żywi na własny temat, uwzględniając zarówno cechy dostrzegane przez samego siebie, jak i płynące z otoczenia, informacje na własny temat. Na obraz własny składają się wszystkie istotne dla człowieka elementy jego istnienia. Zawiera on zarówno cechy fizyczne, jak i intelektualne, emocjonalne, a także zakres i poziom funkcjonowania społecznego czy opinie i oceny ze strony innych osób. Wszystkie te elementy z pewnością mają istotne znaczenie także dla poczucia tożsamości. Obraz własnej osoby jest centralnym elementem samoświadomości, pozwala zdawać sobie sprawę z własnej egzystencji. „Być” oznacza jednocześnie „być kimś” „być jakimś”. Każdy byt zyskuje konkretne atrybuty, czego być może najbardziej wyrazistym przykładem jest nadawanie przez ludzi cech i dyspozycji nawet bytom całkowicie abstrakcyjnym jak Bóg czy los. Idąc dalej należy wskazać, że obraz samego siebie jest niezbędny także w procesie realizacji innych funkcji tożsamości. W sposób nieuchronny pociąga za sobą m.in. wartościowanie. Przekłada się ono na przekonanie, co do swojej pozycji w grupie społecznej. Dobre mniemanie o samym sobie jest podstawą nie tylko pozytywnego nastroju i dobrego nastawienia do życia, ale także ważnym warunkiem zdrowia psychicznego i emocjonalnego oraz komfortu w codziennych sytuacjach

⁵⁸ J. Trzebiński, *Narracyjne konstruowanie rzeczywistości*, [w:] J. Trzebiński (red.), *Narracja jako sposób rozumienia świata*, GWP Gdańsk 2002, s. 37.

⁵⁹ Ibidem, s. 37.

społecznych. Wszystkie te zjawiska czynią obraz samego siebie bardzo istotnym elementem tożsamości człowieka⁶⁰.

1.7. Teorie osobowości w ujęciu Jamesa, Eriksona i Allporta

1.7.1. William James – prekursor konstruktów „ja”

William James był badaczem, który tworzył na przełomie wieków XIX i XX i wykreował podstawy pod dzisiejsze rozumienie konstruktów „ja”⁶¹. Do jego koncepcji odwołują się liczne teorie osobowości. Według wielu współczesnych badaczy, mimo upływu długiego czasu od stworzenia przez Jamesa powyższej koncepcji, nie utraciła ona na aktualności. Istnieją teorie, iż dopiero we współczesnych opracowaniach zyskuje właściwe dopełnienie oraz przekonującą weryfikację empiryczną⁶². Według uczonego istnieją dwa typy tożsamości:

1. tożsamość substancjalna, dotycząca tzw. *ja przedmiotowego*,
2. tożsamość funkcjonalna, skupiona na tzw. *ja podmiotowym*⁶³.

Zgodnie z ideą Jamesa struktura „ja” obejmuje dwa główne podsystemy: czyste „ja” oraz empiryczne „ja”. Najbardziej interesującym rodzajem „ja” było dla Jamesa *ja empiryczne*, obejmujące trzy podsystemy:

1. *ja materialne* – wszystko to, co podmiot określa jako własne (rodzina, ciało, dobra materialne),
2. *ja społeczne* – obejmujące to, co jest dostępne i widoczne dla otoczenia,
3. *ja duchowe* – uczucia, myśli, fantazje, a także zespół cech psychicznych⁶⁴.

Każdy podsystem zawiera komponent poznawczy, afektywny i motywacyjny. Zgodnie ze stanowiskiem Jamesa, wszystkie podsystemy są jednoczone przez duszę, ego czy ducha. Element ten jest spoiwem pomiędzy poszczególnymi wyodrębnionymi przez Jamesa częściami „ja”⁶⁵. W swoim modelu uwzględniał najważniejsze elementy życia psychicznego i społecznego, interpretując je w zgodzie z duchem epoki, w której tworzył.

⁶⁰ A. Gałdowa, *Tożsamość...*, op. cit., s. 11-15.

⁶¹ S. Zhao, *Self as an emic object: A re-reading of William James on self*, „Theory and Psychology” 2004, 24(2): 201.

⁶² W. Bąk, *Wielość Ja w ujęciu poznawczym i dialogowym. Próba integracji podejść*, „Przegląd Psychologiczny” 2009, 52(1): 54.

⁶³ E. Hempolińska-Nowik, *Integracja struktury „ja” a przystosowanie*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego” 2009, 566, „Studia Sociologica” 2009: 11-12.

⁶⁴ Ibidem.

⁶⁵ Ibidem.

Nietrudno zauważyć, że wszelkie wyróżnione przez tego autora składniki osobowości odnoszą się w jakiś sposób do problemu ludzkiej tożsamości.

1.7.2. Koncepcja Erika Eriksona

Koncepcja Erika Eriksona wyrosła z idei proponowanych przez Zygmunta Freuda, nosi więc silne znamiona psychoanalizy⁶⁶. Nazwana została psychospołeczną teorią rozwoju. Model Eriksona jest pod wieloma względami teorią szczególną. Przede wszystkim ukierunkowany jest na zjawiska rozwojowe i opisuje osobowość człowieka na przestrzeni całego życia. Wyróżnione przez autora stadia rozwojowe kształtowane są przez wpływy psychospołeczne, które współdziałają z rozwijającym się, psychofizycznym organizmem. Zdaniem Eriksona człowiek rozwija się na zasadzie epigenezy, czyli zgodnie z pewnym założonym planem. Każda z istotnych dla ego zdolności rozwija się sukcesywnie w określonym momencie, według istniejących wewnątrznie praw rozwojowych, ale w konfrontacji z zewnętrznymi warunkami⁶⁷.

W każdym etapie rozwoju „ja” człowieka musi pokonać pewien kryzys i znaleźć jego rozwiązanie. Koncepcja Eriksona ma charakter stadialny, ponieważ każdy kryzys występuje w innym stadium rozwoju i z psychospołecznego punktu widzenia stanowi jego treść. Kolejne stadia uwarunkowane są przez przebieg etapów wcześniejszych, ale także tworzą uwarunkowania dla stadiów następnych. Fazy rozwojowe kreują pewien plan rozwoju „ja” i tym samym konstytuują strukturę ludzkiej osobowości⁶⁸. W każdym z wyróżnionych przez Eriksona etapów występują charakterystyczne, istotne sposoby przeżywania, inne emocje, podejmowane są określone funkcje i zadania oraz pojawiają się specyficzne problemy. Na każdym etapie postępu człowiek realizuje jednocześnie procesy:

- zachodzące w organizmie,
- zachodzące pomiędzy organizmem a środowiskiem,
- ukierunkowane na organizowanie, integrowanie i budowanie ja⁶⁹.

⁶⁶ J.S. Fleming, *Erikson's Psychosocial Developmental Stages*, <https://pdfs.semanticscholar.org/ab44/d6a2d3178e4e159108ab5333504d23cc9508.pdf>, dostęp: 11.12.2018.

⁶⁷ Ibidem.

⁶⁸ M. Opoczyńska, *Moratorium psychospołeczne - szansa czy zagrożenie dla rozwoju*, [w:] A. Gałdowa (red.) *Klasyczne i współczesne koncepcje osobowości*, UJ, Kraków 1999, s. 124-125.

⁶⁹ M. Jankowska, *Sposoby rozwiązywania kryzysów w teorii psychospołecznego rozwoju E. H. Eriksona w aspekcie rozwoju człowieka i zdrowia psychicznego oraz zaburzeń w rozwoju*, „Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio” 2017, 4(32):48.

Poszczególne etapy rozwojowe, wraz z kryzysami oraz osiąganymi przez jednostkę w następstwie pozytywnego rozwiązania kryzysu wartościami, zaprezentowano w tabeli 1. Kryzys rozwojowy, specyficzny dla danego stadium, jest wyznaczany przez dwa zaprezentowane bieguny – jego rozwiązanie sprowadza się do znalezienia optimum pomiędzy nimi.

Tabela 1. Stadia psychospołecznego rozwoju w koncepcji E. Eriksona

stadium rozwojowe	biegun negatywny	biegun pozytywny	wartość będąca osiągnięciem rozwojowym
niemowlęctwo	podstawowa nieufność	podstawowa ufność	nadzieja
wczesne dzieciństwo	wstyd i zwątpienie	autonomia	wola
średnie dzieciństwo	poczucie winy	inicjatywa	stanowczość
późne dzieciństwo	poczucie niższości	pracowitość	kompetencja
dorastanie	pomieszanie ról tożsamości	poczucie tożsamości	podjmowanie zadań, wierność, zdolność
wczesna dorosłość	izolacja	intymność i bliskie relacje	miłość
średnia dorosłość	stagnacja	produktywność	troska o innych
późna dorosłość	rozpacza	integralność ego	mądrość

Źródło: opracowanie własne na podstawie: M. Jankowska, *Sposoby rozwiązywania kryzysów w teorii psychospołecznego rozwoju E. H. Eriksona w aspekcie rozwoju człowieka i zdrowia psychicznego oraz zaburzeń w rozwoju*, „Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio” 2017, 4(32):48.

Koncepcja Eriksona często odwołuje się do poczucia tożsamości oraz różnych jej składników. Autor wskazuje zarówno na wewnętrzne przeżycia jednostki i procesy osobowościowe, jak i na relacje z otoczeniem. Człowiek w ujęciu Eriksona jest jednostką bardzo silnie zanurzoną w życiu zbiorowym i nierozzerwalnie powiązaną z własną grupą społeczną. To właśnie poprzez stosunki z otoczeniem realizuje się rozwój osobowości, a tym samym także tożsamości.

1.7.2. Gordona Allporta fascynacja osobowością

Allport jest jednym z nielicznych psychologów, którzy niemal wszystkie swoje prace poświęcili problematyce osobowości⁷⁰. W swojej koncepcji przedstawił proces stawania się indywidualnością poprzez aktualizację tego, co w człowieku jest najbardziej osobiste. Nazwał tę strukturę *proprium*, któremu nadał osiem najistotniejszych funkcji, wśród których znajdują się: poczucie własnego ciała, poczucie tożsamości, rozszerzone „ja”, miłość własna, obraz własnej osoby, bycie racjonalnym, przedmiot poznania oraz dążenia osobiste. Za najbardziej osobistą i centralną funkcję jaźni Allport uznawał bycie przedmiotem poznania⁷¹. Osobowość w ujęciu Allporta ma charakter zorganizowanego systemu. Nie jest jednak zbiorem składowych części, lecz bardziej sumą składowych oraz relacji, jakie pomiędzy nimi zachodzą. Organizacja osobowości ma charakter dynamiczny – za pomocą tego określenia autor koncepcji podkreśla fakt, że osobowość powstaje stopniowo, a następnie w trakcie życia jednostki stale podlega zmianom rozwojowym. Składowe osobowości mają charakter psychofizyczny⁷². System tworzący osobowość oznacza zespół elementów, pozostających we wzajemnych interakcjach. Składowe osobowości determinują aktywność jednostki. Człowiek przychodząc na świat nie dysponuje osobowością. Kształtuje się ona w toku rozwoju. Każda jednostka odznacza się jednak od początku swego istnienia temperamentem, inteligencją czy określonymi dyspozycjami fizycznymi. Allport wyróżnia trzy formy rozwoju „ja”:

1. rozwój przypadkowy, determinowany przez niedające się przewidzieć czynniki,
2. rozwój przystosowawczy – polegający na dostosowaniu się „ja” do wymagań otoczenia,
3. rozwój ukierunkowany – pojawiający się najpóźniej, dojrzały, wynikający z istnienia i działania centralnej struktury integrującej dojrzałą osobowość⁷³.

Tak naprawdę jednak Allport skrytykował pojęcie „ja” i w jego miejsce zaproponował wspomniane wcześniej *proprium* („to, co własne”). *Proprium* jest czynnikiem integrującym i organizującym osobowość. Dzięki niemu poszczególne składowe osobowości tworzą integralną całość⁷⁴. Allport nieczęsto odwoływał się w swej koncepcji bezpośrednio do tożsamości, choć uczynił ją jednym z elementów *proprium*. Można

⁷⁰ O.P. John, R.W. Robins, *Gordon Allport. Father and Critic of Five Factor Model*, [w:] K.H. Craik, R. Hogan, R.N. Wolfe, *Fifty Years of Personality Psychology*, Plenum Press, New York – London 1993, s. 217-218.

⁷¹ Z. Uchnast, *Ku psychologii personalistycznej*, „Studia Psychologica” 2002, 3:85.

⁷² G. Allport, *Personality: A psychological interpretation*, Holt, Rinehart & Winston, New York 1937, s. 51-52.

⁷³ *Ibidem*, s. 51-52.

⁷⁴ A. Nelicki, *Psychologia jednostki Gordona W. Allporta*, [w:] A. Gałdowa (red.) *Klasyczne i współczesne koncepcje osobowości*, UJ, Kraków 1999, s. 143-145.

jednak wnioskować, że większość opisywanych przez niego zjawisk, procesów i zależności, w jakimś stopniu wpływa także na tożsamość, zwłaszcza przy świadomości składników, które ją tworzą.

Podsumowując przegląd koncepcji „ja”, które można nazwać po prostu koncepcjami osobowości, należy stwierdzić, że każda z nich w dużym stopniu podejmuje temat różnie rozumianej czy nazywanej tożsamości. Tym samym przyjąć można, że pomiędzy osobowością, a tożsamością człowieka zachodzą bardzo ściśle powiązania. Należy uznać, że tożsamość jest niezbędnym warunkiem zdrowej osobowości, a z drugiej strony osobowość stanowi podstawowe narzędzie kształtowania tożsamości.

1.7.3. Typologia tożsamości według J. Nikitorowicza

Polski pedagog Jerzy Nikitorowicz konstruuje swoją typologię tożsamości, wychodząc od stwierdzenia, że kształtuje się ona w warunkach społecznych. Ważnym czynnikiem procesu rozwoju tożsamości jest wprowadzanie jednostki w wartości kulturowe istotne dla grupy, w której przychodzi ona na świat i wzrasta⁷⁵. Oczywiście, poza enkulturacją⁷⁶, na zachowanie człowieka wpływają czynniki czysto biologiczne i konstytucjonalne. Naczelny imperatyw przekazywania genów kolejnym pokoleniom w dużej mierze ukierunkowuje i organizuje zachowanie człowieka. Autor wskazuje także, że interesy ekonomiczne, polityczne i handlowe kształtują tożsamość komercyjną. Jest ona uwarunkowana przede wszystkim sytuacyjnie i wynika z faktu, że człowiek jest istotą racjonalną, działa z ukierunkowaniem na konkretny cel. Wybór określonej strategii działania jest konsekwencją wyboru – dobra własnego oraz najbliższych. Niebagatelne znaczenie dla kształtowania tożsamości ma proces globalizacji i mieszania się zasobów kulturowych. Jednak globalizacja, zdaniem autora, nie prowadzi do ujednoczenia, a przeciwnie – do postępującego zróżnicowania, zwiększania nierówności, fragmentaryzacji. Człowiek współczesny, jak podkreśla Nikitorowicz staje wobec nowych, szczególnie wymagających wyzwań w zakresie budowania i utrzymania tożsamości. Z uwagi na postępujące zróżnicowanie społeczne i nowe, cywilizacyjne wyzwania, musi codziennie odpowiadać na wiele

⁷⁵ J. Nikitorowicz, *Typy tożsamości człowieka w społeczeństwie zróżnicowanym kulturowo*, „Chowanna” 2003, 1:55-56.

⁷⁶ Enkulturation jest stosowanym na gruncie nauk społecznych, przede wszystkim w antropologii kultury i socjologii, terminem określającym naturalny proces nabywania kompetencji kulturowych poprzez udział w danej kulturze (lub różnych kulturach), bliski jest pojęciu socjalizacji, bardziej jednak bierze pod uwagę wartości kulturowe niż społeczne, <https://sjp.pl/enkulturation>, dostęp: 18.09.2020.

tożsamościowych pytań. Niektóre z nich łączą go z pokoleniami wcześniejszymi, ponieważ pewne dylematy pozostają niezmiennie, jednak w obliczu globalizacji i postępującej integracji narodów, pojawiają się nowe pytania, a dynamicznie zmieniająca się sytuacja może destabilizować poczucie tożsamości. Autor wskazuje, że w wielu epokach występowały pewne dominujące typy tożsamościowe, tj. bohater-patriota w czasie wojny czy robotnik-społecznik w czasie pokoju. Obecnie coraz trudniej jest wskazać typ dominujący, ponieważ życie społeczne uległo zbyt dalece posuniętej fragmentacji⁷⁷.

W procesie kreowania własnej tożsamości, jak stwierdza Nikitorowicz, poza stosunkiem do własnego kontekstu kulturowego, istotnym wydaje się być odniesienie jednostki do innych kultur, otwartość na kontakt, gotowość do dialogu i zbliżania, poszukiwanie kompromisu oraz własne interpretacje inności i odmienności. W związku z opisanymi zjawiskami, autor wyróżnił typy tożsamości, w których zmienną różnicującą stała się tożsamość wielopłaszczyznowa. W obszarze tak kreowanej tożsamości Nikitorowicz wyróżnił trzy zakresy:

1. tożsamość dziedziczną – społeczno-kulturową,
2. tożsamość jednostkową – osobową,
3. tożsamość ustawicznie kształtowaną – międzykulturową, wielokulturową czy po prostu kulturową⁷⁸.

Wymienione zakresy dominują w procesie budowania wielopłaszczyznowej tożsamości i są warunkiem funkcjonowania człowieka w warunkach dzisiejszego świata. Stosownie do poczynionych założeń, autor wyodrębnił następujące typy tożsamości:

- tożsamość etnocentryczną – człowiek funkcjonuje nie tylko w pewnym kontekście społecznym, ale także przejmuje po swoich przodkach pewne kompetencje kulturowe,
- tożsamość zintegrowaną (społeczno-osobowo-kulturową) – odejście od perspektywy etnocentrycznej i koncentracja na sile i potencjale tożsamości indywidualnej,
- tożsamość rozproszoną (wielokulturową) – każdy człowiek dziedziczy wartości etniczne pochodzące z różnych środowisk, należąc w ten sposób do wielu kultur,

⁷⁷ J. Nikitorowicz, op. cit., s. 55-56.

⁷⁸ Ibidem s. 57.

- tożsamość zdezorientowana kulturowo – wirtualna – polega na szukaniu swojej roli, a co za tym idzie tożsamości w świecie wirtualnym, gdzie nie ponosi się odpowiedzialności za swoje czyny, a także otrzymuje natychmiastową gratyfikację⁷⁹.

Tożsamość etnocentryczna wpisuje człowieka w dziedzictwo. Ważnym elementem egzystencji jest odpowiednie odczytywanie cech i wyróżników danej kultury spośród wielu innych. Założeniem tej teorii jest przeświadczenie, że tożsamość dziedziczona nie powinna dominować nad osobistą, ponieważ może prowadzić do pomniejszania znaczenia innych ludzi. Taki rodzaj tożsamości funkcjonuje w pewien sposób poza jednostką, ale bezpośrednio jej dotyczy. Wyraża się w podobnym myśleniu, rozumieniu, zachowaniu i przeżywaniu wszelkich zjawisk. Ważnym zadaniem jest w tym przypadku przezwyciężanie etnocentryzmu, który w tradycyjnym rozumieniu oznacza nadmierną koncentrację na własnej kulturze czy grupie i jednoczesne deprecjonowanie innych. Etnocentryzm rozumiany nowocześnie jest postawą otwartości na inne kultury i grupy przy jednoczesnym zanurzeniu we własnej⁸⁰.

Tożsamość zintegrowana według Nikitirowicza to położenie nacisku na odpowiedzialność i indywidualność podmiotu, jego autonomię, samodzielność i samokontrolę. Taki rodzaj tożsamości charakterystyczny jest dla społeczeństw pluralistycznych o ukierunkowaniu indywidualistycznym. Wolność i własna, nieskrępowana aktywność jest spostrzegana jako szansa na zmiany społeczne. Styl życia poszczególnych osób, ich innowacyjność i kreatywność traktowane są jako wartości szczególnie istotne dla więzi społecznych. Decydując o tym, kim chce być i jaką pragnie być, jednostka konstruuje konkretną definicję siebie. Istotna jest więc silna i ugruntowana tożsamość wewnątrz. Sam proces życiowy jest natomiast odkrywaniem i budowaniem siebie, prowadzeniem poszukiwań osobistych, gromadzeniem własnych doświadczeń. Tożsamość kształtuje się jednak przy istotnym udziale wartości zbiorowych, dziedzictwa kulturowego i obyczajowości, a także wszelkich innych elementów życia społecznego. Ten typ tożsamości Nikitorowicz uważa za odpowiednie antidotum na nadmierny, agresywny etnocentryzm, który może w skrajnych przypadkach stać się przyczyną samounicestwienia danej społeczności⁸¹.

⁷⁹ Ibidem, s. 55-56.

⁸⁰ Ibidem, s. 58 -60.

⁸¹ Ibidem.

Tożsamość wielokulturowa zakłada przekazywanie przez przodków wartości etnicznych pochodzących z różnych środowisk, dotyczy przede wszystkim osób z rodzin multikulturowych. W takich warunkach realizowana i kształtowana tożsamość jest przede wszystkim wiedzą o tym, że jednostka należy do wielu grup społecznych i kulturowych, przy czym istotne jest emocjonalne i wartościujące znaczenie, jakie dla osoby ma taka przynależność. Najważniejszymi cechami tego typu tożsamości są zmienność, otwartość, mobilność i dynamiczność. Nabyte elementy tożsamościowe pozwalają się w takiej sytuacji znacznie lepiej odnajdywać w nowych kontekstach kulturowych. Nikitorowicz uważa, że im wyższa jest świadomość konkretnego dziedzictwa kulturowego, tym częściej nabywana, nowa tożsamość ma wyższy poziom i szerszy zakres. Jednostka wzrastająca w takich warunkach ma bowiem większą wolność wyboru i wybór ten podejmuje bardziej swobodnie i świadomie – jest tym, kim się czuje⁸².

Tożsamość zdeorientowana kulturowo polega na błędnym poszukiwaniu ról społecznych i kreowaniu tożsamości w wirtualnych mediach. W warunkach wspomnianych już procesów globalizacji, komercjalizacji i nie zawsze pożądanego mieszania się kultur, społeczeństwa formułują wobec swoich członków coraz trudniejsze do spełnienia oczekiwania. W takiej sytuacji człowiek współczesny bywa niezadowolony z ról, jakie musi podejmować w świecie rzeczywistym. Często stają się więc próby zastępczego kreowania własnej tożsamości w świecie wirtualnym, w którym jednostka nie ponosi większej odpowiedzialności za swoje działania, a jednocześnie często zyskuje szybko i łatwo do osiągnięcia gratyfikację. Wyprawy w wirtualny świat w wielu przypadkach uzależniają i anarchizują zachowanie człowieka. Następuje proces kulturowej dezorientacji, potęgowany dodatkowo przez rozłam międzypokoleniowy i brak autorytetów, które mogłyby pełnić rolę zaufanych przewodników. Człowiek o takiej tożsamości staje się słaby, nieodporny, zdeorientowany i zagubiony, często reaguje lękiem i sięga po patogenne rozwiązania, poszukując ucieczki przede wszystkim przy zastosowaniu nowoczesnych narzędzi, tj. cyfrowe zabawki czy telefon komórkowy. Nikitorowicz wskazuje, że w takich warunkach następuje szereg niepokojących procesów, z których jednym jest komercjalizacja tożsamości⁸³.

Typologia zaproponowana przez Nikitorowicza kładzie nacisk znacznie bardziej na kwestie zbiorowe niż indywidualne. Z tej przyczyny została wybrana jako wartościowy materiał, łączący rozważania na temat tożsamości jednostkowej. Autor tej

⁸² Ibidem, s. 57-58.

⁸³ Ibidem, s. 58-60.

koncepcji zwraca uwagę na szereg problemów niezwykle istotnych dla zagadnienia tożsamości kolektywnej. Wskazuje na proces rozwijania tożsamości, który w przypadku niemal każdej osoby przebiega w jakimś kontekście zbiorowym. Tożsamość jest budowana w ścisłym związku z kulturą, w której człowiek od urodzenia funkcjonuje⁸⁴. Nikitorowicz wskazuje na niezwykle istotny obecnie problem globalizacji i wielokulturowości oraz wpływ tych zjawisk na budowanie tożsamości jednostkowej. Zmiana warunków życia w ostatnich kilku dziesięcioleciach znacznie zmodyfikowała proces kreowania ludzkiej samoświadomości. Powoduje to, że nowe pokolenia stają przed zupełnie nowymi i nieznanymi dotąd wyzwaniami, które niosą ze sobą zarówno zagrożenia, jak i szanse. Autor koncepcji wskazuje, że mieszanie się kultur nie zmierza wcale do zanikania różnic, a przeciwnie – może różnice te pogłębiać i uwidaczniać, czyniąc je bardziej wyrazistymi. Z tego punktu widzenia perspektywa powstania globalnej wioski nie musi być zagrożeniem dla ludzkiej różnorodności. Może nawet tę różnorodność wspierać⁸⁵.

Ważnym elementem pojawiającym się w koncepcji Nikitorowicza są zagrożenia związane z nadmiernym etnocentryzmem. Jest to problem występujący od zarania dziejów. Na poziomie faktycznych, codziennych relacji międzyludzkich manifestuje się on przede wszystkim w podziałach na „my” i „nie my” albo „oni”. Podział ten bywa nader często punktem wyjścia do podkreślania różnic pomiędzy poszczególnymi grupami społecznymi, co w konsekwencji prowadzić może do izolacji i dyskryminacji, braku tolerancji czy próby przejęcia dominacji, a w skrajnych przypadkach może wyrażać się w dążeniu do przepędzenia lub eksterminacji przedstawicieli odmiennych kultur. Z koncepcji Nikitorowicza wynika, że wychowanie kulturowe i enkulturacja powinny być realizowane przy zachowaniu odpowiedniej równowagi pomiędzy dwiema skrajnymi, szkodliwymi biegunami – zbytnim etnocentryzmem oraz nadmierną wielokulturowością. Zdrowe proporcje dumy z własnego pochodzenia oraz otwartości na odmienność mogą zaowocować budowaniem tożsamości zdrowej, pozytywnej i ujawniającej wysokie zdolności i możliwości przystosowania w każdej sytuacji życiowej⁸⁶.

⁸⁴ Ibidem, s. 60-61.

⁸⁵ Ibidem, s. 65-67.

⁸⁶ Ibidem, 67-69.

1.8. Tożsamość w ujęciu zbiorowym

Przekonująca analiza zjawiska tożsamości zbiorowej nie jest zadaniem łatwym. W literaturze przedmiotu istnieje bowiem wiele opracowań konkretnych jej przykładów jak tożsamość narodowa, społeczna, kulturowa, grupowa czy etniczna. Pojęcie tożsamości, jak już wykazano ma charakter złożony. Analizowane jest na wielu różnych płaszczyznach i nadaje mu się wiele znaczeń. Ponadto, poszczególni autorzy, których poglądy zostały wcześniej przywołane, konstruują własne definicje i wyodrębniają różne jej aspekty. Można powiedzieć, że tożsamość jest pojęciem wieloznacznym, a eksploatacja tego terminu zdaje się stwarzać niewyczerpane możliwości. Grupowa tożsamość często bywa definiowana jako „suma tożsamości jednostek”, które przynależą do niej⁸⁷. Tożsamość grupowa zatem nie może istnieć bez jednostek. Tożsamości zbiorowe występują przy zbiorze ludzi, którzy mają swoją „podmiotowość społeczną”⁸⁸.

Wcześniejsze rozważania dotyczyły tożsamości jednostkowej, która jest z pewnością najbardziej podstawowym rodzajem tożsamości. Przy omawianiu zagadnienia nie należy zapominać, że to jednostki tworzą zbiorowość, budując jej samoświadomość oraz zasoby kolektywnej spuścizny. Zanim socjologia zaczęła rozważać tożsamość grupową, większość poszukiwań ukierunkowana była na problemy tożsamości indywidualnej. Współcześnie w socjologii duże znaczenie zyskał nurt badań nad tożsamościami zbiorowymi, a tradycyjne zainteresowanie tożsamością jednostkową zeszło na dalszy plan.

Tożsamość grupowa nazywana jest w literaturze przedmiotu także tożsamością zbiorową lub tożsamością społeczną. Pomiedzy tymi określeniami nie czyni się żadnego szczególnego różnicowania, stąd też w warunkach niniejszej pracy będą one także stosowane zamiennie. U podstaw grupowej tożsamości leży przede wszystkim przekonanie o przynależności jednostki do konkretnej grupy, bycia jej członkiem, poczucie wspólnoty z innymi uczestnikami⁸⁹. Nietrudno zauważyć, że zjawiska takie mają silne implikacje, zarówno teoretyczne, jak i na gruncie realnego życia grupy. Tożsamość zbiorową można także ujmować na dwa zasadnicze sposoby. W znaczeniu pierwszym oznacza tożsamość pojedynczej osoby w sytuacji, kiedy jest ona członkiem

⁸⁷ K. Waszczyńska, op. cit. s.54.

⁸⁸ M. Dziekanowska, *Tożsamość społeczna a globalizacja*, „Zeszyty naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Studia Socjologiczne” Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej 2008, 18:36.

⁸⁹ D. Cieślukowska, *Tożsamość społeczna*, [w:] M. Branka, D. Cieślukowska (red.) *Edukacja antydyskryminacyjna. Podręcznik trenerski*, Villa Decius, Kraków 2010, s. 68.

grupy, w tym przypadku tożsamość indywidualna zawiera elementy kolektywne, obejmujące przede wszystkim świadomość i poczucie przynależności, ale także pewne związane z grupą – emocje, poczucie konkretnych obowiązków i uprawnień, jakie wynikają z bycia częścią zbiorowości. Jest to grupowa tożsamość jednostki. W ujęciu drugim tożsamość zbiorowa oznacza tożsamość samej grupy, przynależną do zbiorowości, nie zaś do poszczególnych osób, które tę zbiorowość tworzą. Można bowiem powiedzieć, że grupa w pewnym sensie zyskuje ontologiczny status odrębnego bytu. Byt ten tworzą wspólne dla wszystkich członków przekonania, postawy, emocje, wiedza i doświadczenia oraz wiele innych elementów. Teoria społecznego kategoryzowania wskazuje, że w warunkach grupowych, jednostki, określając siebie, myślą o sobie najpierw w kategoriach przynależności do wspólnoty, a dopiero potem w kategoriach indywidualnych⁹⁰. Zjawisko to skomentować można w ten sposób, że przynależność i tożsamość grupowa jest dla członków grupy niejako bardziej dostępna niż tożsamość osobista.

Podstawą psychospołecznego funkcjonowania grupy i jej tożsamości jest z jednej strony poczucie przynależności jednostek do grupy, z drugiej zaś – przekonanie o odrębności. Te dwa aspekty stanowią zasadnicze, najważniejsze tworzywo tożsamości grupowej. Z tożsamości grupowej wynikają dla jednostki liczne korzyści, w tym przede wszystkim:

- świadomość przynależności i uczestnictwa we wspólnocie,
- poczucie bycia akceptowanym,
- solidarność i możliwość uzyskania wsparcia w trudnych sytuacjach,
- bezpieczeństwo w stosunkach społecznych, możliwość przewidywania zachowania innych osób (na podstawie ich przynależności do danej grupy)⁹¹.

Z powyższego rozróżnienia wyciągnąć można wniosek, że tak rozumiana tożsamość grupowa jest niezwykle cenna dla tożsamości indywidualnej człowieka. Jeśli bowiem przyjąć, że przynależność do większej zbiorowości jest bardzo istotnym elementem tożsamości własnej, znaczenie tożsamości grupowej dla dobrostanu i jakości codziennego funkcjonowania jednostek nie sposób przecenić. Warto wskazać, że w ciągu całego życia każda jednostka może należeć (i zwykle należy) do więcej niż jednej grupy. Biorąc za przykład losowo wybranego Polaka, można powiedzieć, że należy on do grupy

⁹⁰ B.E. Blaine, *Understanding the psychology of diversity*, SAGE Publications, Los Angeles 2007, s. 34.

⁹¹ A. Karwińska, *Uwarunkowania dobrego funkcjonowania społeczeństwa. Znaczenie gospodarki społecznej*, „Ekonomia Społeczna” 2010, 1:17-18.

Ziemią, Europejczyków i Polaków, do jakiejś zbiorowości zawodowej, regionalnej grupy etnicznej, rodziny, być może grupy konkretnych zainteresowań oraz do wielu innych zbiorowości.

Tożsamość zawodowa jest rodzajem tożsamości powiązanej z wykonywanym przez jednostkę zawodem. Składają się na nią „elementy samodefinicji” powiązane z rolą wykonywanego zawodu, „zakresem władzy” czy też prestiżem swojego stanowiska lub grupy, z którą się identyfikuje⁹². Tożsamość zawodowa może stanowić efekt „dialogu i negocjacji” w grupie, w której znajduje się jednostka⁹³. Możemy pod tym pojęciem analizować tożsamość każdego wykonywanego zawodu.

Ponadto, znaczenie tożsamości osobistej i grupowej może zyskiwać dla różnych osób różne znaczenie. Można powiedzieć, że ludzie ogólnie charakteryzują się dużą potrzebą przynależności i bardzo chętnie uczestniczą w zbiorowościach, jednak przynależności do grup nadaje w różnych kulturach różną wagę, a poza tym różne jednostki w odmiennym stopniu cenią sobie przynależność do nich.

W badaniach nad tożsamością pojawiły się nowe pojęcia – *ja niezależne* i *ja współzależne*⁹⁴. *Ja niezależne* to tożsamość przypisywana osobom, dla których wielkie znaczenie ma indywidualizm, zaś potrzeba przynależności schodzi na dalszy plan, a nawet zdaje się odgrywać rolę marginalną. Model ten jest częsty u przedstawicieli zachodniego kręgu kulturowego. W społeczeństwach zachodnich przynależność nie jest obecnie szczególnie cenionym dobrem, a w wartościach społecznych dominuje potrzeba wyróżniania się z tłumu. *Ja współzależne* oznacza tożsamość osób funkcjonujących w silnej przynależności do wspólnoty i jest tradycyjnie przypisywane przedstawicielom kultur Azji Wschodniej. W kulturach tych, grupie i kontekstowi społecznemu nadaje się duże znaczenie, a jednostka żyje i działa przede wszystkim na tle własnej zbiorowości. W takiej sytuacji wartości indywidualne schodzą na plan dalszy. Należy jednak podkreślić, że tendencje te ulegają stopniowym zmianom, ponieważ w procesie globalizacji poszczególne kultury chętnie przejmują obce wzorce, a różnice powoli zaczynają się zacierać. Filozoficzne podstawy *ja niezależnego* to przede wszystkim

⁹² Ł.T. Marciniak, *Konstruowanie tożsamości zawodowej: procesy odniesienia i rozróżnienia*, [w:] K.T. Konecki, A. Kacperczyk (red.), *Procesy tożsamościowe. Symboliczno-interakcyjny wymiar konstruowania ładu i nieładu społecznego*, Uniwersytet Łódzki, Łódź 2010, s. 181-193

⁹³ P. Grzybowski, *Od tożsamości osobowej po zawodową. Etyczne dylematy badaczy zróżnicowania kulturowego*, [w:] T. Lewowicki, A. Różańska, U. Klajmon-Lech (red.), *Z teorii i praktyki badań międzykulturowych. Dylematy metodologiczne*, Wydział Etnologii i Nauk o Edukacji Uniwersytetu Śląskiego, Wydawnictwo Adam Marszałek, Cieszyn-Toruń 2016, s. 132.

⁹⁴ P. Boski, *Kulturowe ramy zachowań społecznych. Podręcznik psychologii międzykulturowej*, PWN, Academica, SWPS, Warszawa 2009, s. 218.

dziedzictwo liberalizmu, idei oświeceniowych oraz etyki protestanckiej. Są to schematy myślowe chętnie przyjmowane w państwach Zachodu⁹⁵. Przyświeca im idea wolności osobistej, samodzielności i niezależności, a także swobody wyboru i odpowiedzialności. *Ja niezależne* skłania do uznawania indywidualnej tożsamości za wartość nadrzędną, a rozwój osobisty jest w tych warunkach procesem budowania poczucia własnej wartości, koncentracji na własnej unikalności, niepowtarzalności i własnych, wewnętrznych wartościach. Tymczasem filozofia *ja współzależnego* swój punkt wyjścia ma w klasycznych, wschodnich filozofiach harmonii, współzależności, kolektywności, odpowiedzialności zbiorowej oraz buddyjskich przekazach na temat współczucia⁹⁶. W tej tradycji podkreśla się rezygnację z własnych ambicji na rzecz wspólnego dobra, ukierunkowanie na potrzeby wspólnoty, wspólne rozwiązywanie problemów oraz odpowiedzialność kolektywną. Normy i wartości oraz prowokowane przez nie zachowania, charakterystyczne dla *ja współzależnego* zakorzenione są znacznie bardziej w tożsamości zbiorowej, społecznej, opierającej się na podobieństwach. W tym przypadku wizerunek samego siebie jest określany przede wszystkim poprzez przynależność do grup oraz stopień, w jakim osoba jest podporządkowana oczekiwaniom ze strony zbiorowości (przede wszystkim najbliższej rodziny, ale nie tylko)⁹⁷.

Interesującą koncepcją tożsamości, obejmującą zarówno elementy indywidualistyczne, jak i zbiorowe jest koncepcja tożsamości pierwotnej i wtórnej⁹⁸. Tożsamość pierwotna zakłada, że człowiek przychodzi na świat lub nabywa już we wczesnym dzieciństwie przynależności, które utrzymują się przez większość życia i są trudne lub niemożliwe do kontrolowania przez jednostkę. Definiowane są przez płeć, etniczność, orientację seksualną, pełnosprawność i niepełnosprawność, rasę, cechy genetyczne. Jej przeciwieństwem jest tożsamość wtórna, zakładająca, że przynależności nabywa się w ciągu życia i mają one charakter zmienny i w znacznej mierze kontrolowany, a więc są kwestią świadomego wyboru. Przykładem cech określających tożsamość wtórna są: stan cywilny, wyznanie religijne, status rodzinny, wykształcenie⁹⁹. Zarówno tożsamość pierwotna, jak i wtórna analizowane są przez pryzmat bycia członkiem większej zbiorowości.

⁹⁵ D. Cieślukowska, op. cit., s. 68.

⁹⁶ Ibidem, s. 67.

⁹⁷ D. Cieślukowska, op. cit., [w:] M. Branka, D. Cieślukowska (red.) *Edukacja antydyskryminacyjna. Podręcznik trenerski*, Villa Decius, Kraków 2010, s. 68.

⁹⁸ Ibidem, s. 68-69.

⁹⁹ D. Cieślukowska, op. cit., s. 68, za: M. Loden, J. Rosener, *Workforce America! Managing Employee Diversity As a Vital Resource*, McGraw-Hill Burr Ridge, Illinois, 1991, s. 79-80.

Tożsamość zbiorowa jest więc zjawiskiem silnie uwikłanym w problematykę tożsamości indywidualnej i pomiędzy nimi zachodzą bardzo istotne i ściśle powiązania. Pamiętając o wszystkich powyżej zaprezentowanych zależnościach, należy przyjrzeć się poszczególnym przejawom tożsamości zbiorowej, analizując ją w takich formach, w jakich występuje ona w literaturze przedmiotu. Zbigniew Bokszański wskazuje, że pojęcie tożsamości zbiorowej najwcześniej pojawiło się na gruncie socjologii narodu¹⁰⁰. W innych antropologicznych opracowaniach wskazuje się na istotne znaczenie tożsamości kulturowej. Nadaje się jej procesualny charakter i stwierdza się, że przyjmuje ona postać procesu ciągłego, charakteryzującego się kilkoma różnymi wymiarami. Anna Szyfer stoi na stanowisku, że najważniejszymi relacjami w obrębie tego procesu jest tożsamość jednostki oraz tożsamość grupowa, sposób określania poprzez samego siebie oraz poprzez innych, otwarty oraz zamknięty charakter¹⁰¹. A zatem tożsamość kulturową uznać można za jeden z najważniejszych rodzajów tożsamości zbiorowej, w której niezwykle istotne jest ujęcie antropologiczne. Słownik etnologiczny definiuje to pojęcie jako „najważniejszy rodzaj tożsamości zbiorowej, który oznacza historycznie uwarunkowany, kulturowy sposób zachowywania przez daną grupę ludzką istnienia oraz ciągłości gatunku i równowagi biopsychiczne”¹⁰². Niezbędnym warunkiem zaistnienia tożsamości jest także konieczność konfrontowania cech własnych z cechami innych osób. Z tego też względu w rozważaniach na temat tożsamości szczególnie wskazanym i wartościowym wydaje się badanie terenów pogranicza, gdzie występują wyraźne różnice tożsamościowe¹⁰³. W ten sposób tożsamość określać można, koncentrując się na różnicach i sprzecznościach tożsamościowych, jakie występują pomiędzy grupami etnicznymi, zamieszkującymi sąsiednie obszary. Adam K. Gogacz stwierdza, że kategorie antropologii kulturowej oznaczają pojęcia będące składnikami kulturowej tożsamości. Składniki tego rodzaju kształtują określony sposób patrzenia na rzeczywistość, różne środki jego ujmowania, będąc także spoiwem, które łączy konkretną społeczność w ramach tej samej kultury. Autor wskazuje także, że podstawowe kategorie antropologiczne to czas i przestrzeń, które mają wyraźny wpływ na konstrukt tożsamości. Czas uważany jest za jeden z najważniejszych czynników kształtujących tożsamość kulturową. Należy przy tym zaznaczyć, że czas nie stanowi

¹⁰⁰ Z. Bokszański, *Tożsamości zbiorowe*, op. cit., s. 44.

¹⁰¹ A. Szyfer, *Tożsamość kulturowa: implikacje teoretyczne i metodologiczne*, „Studia Etnologiczne i Antropologiczne” 1997, 1:159.

¹⁰² Z. Staszczak, op. cit., s. 351-352.

¹⁰³ A. Szyfer, op. cit., s. 159.

kategorii obiektywnej, która byłaby niezależna od uwarunkowań kulturowych. Podlega określonemu spostrzeganiu, a odmienności w jego percepcji są ważnym czynnikiem różnicującym poszczególne zbiorowości. Obok czasu, silny wpływ na kształtowanie tożsamości kulturowej zyskuje również przestrzeń. Rozumiana w sposób geograficzny, wyznacza terytorium funkcjonowania każdej kultury. Początkowo pojęcie to odnosiło się przede wszystkim do osiedla ludzkiego, które dla członków zbiorowości stanowiło swego rodzaju centrum świata. W opozycji do takiego centrum stały natomiast peryferie, będące reprezentacją tego, co zewnętrzne, obce i często wrogie¹⁰⁴. Tym samym czas i przestrzeń uważać można za niezwykle istotne wyznaczniki tożsamości kulturowej.

Agnieszka Suchocka i Iwona Królikowska zwracają uwagę na to, że w czasach tzw. globalnej ekumeny i nieograniczonego przenikania się wzorców kulturowych, zdążającego do stanu rzeczy, nazywanego przez nie „supermarketem kultury”, kreowanie tożsamości kulturowej staje się kwestią szczególnie istotną. Kategoria tożsamości jest obecnie stosowana jako kluczowe pojęcie, opisujące kulturowe i polityczne relacje społeczne. Wzrost zainteresowania poczuciem tożsamości oraz identyfikacji wynika z kilku procesów, które są charakterystyczne dla rozwoju ludzkiej cywilizacji na przestrzeni ostatnich lat. Mowa przede wszystkim o globalizacji, która wzbudziła obawy, zmuszające ludzkość do koncentrowania się na tym, co lokalne. Tak więc globalizacja może w sposób dość paradoksalny uruchamiać proces poszukiwania i wzmacniania tożsamości lokalnej. Demokratyczne stosunki prawne przyznają coraz więcej swobód grupom etnicznym i innym ugrupowaniom mniejszościowym, tj. np. zbiorowości religijne¹⁰⁵. Na całym świecie występuje obecnie nierównomierny wzrost ludności, ponieważ w krajach o najmniejszym stopniu rozwoju obserwowany jest duży przyrost, podczas gdy w krajach wysoko rozwiniętych występuje problem niżu demograficznego. Tym samym zmienia się profil narodowościowej i etnicznej społeczności światowej, co ponownie prowadzi do redefinicji i reinterpretacji znaczenia tożsamości kulturowej¹⁰⁶. J. Muszyńska podkreśla, że większość kulturowych przekazów ma charakter jednokierunkowy i wyraźnie wyróżnia centra oraz peryferie funkcjonowania kultury. Ośrodki inicjują kulturowy przekaz, natomiast peryferia

¹⁰⁴ A.K. Gogacz, *Antropologia kulturowa*, Łódź 2011, http://www.gogacz.eu/uczelnia/repository/Antropologia%20kulturowa_skrypt.pdf, s. 15-21, dostęp: 9.11.2021 r.

¹⁰⁵ A. Suchocka, I. Królikowska, *Kreowanie tożsamości kulturowej jako wyzwanie XXI wieku*, „Colloquium Wydziału Nauk Humanistycznych i Społecznych” 2014, 4:74.

¹⁰⁶ Ibidem.

przejmują go i dokonują jego adaptacji. Konsekwencją jest globalna homogenizacja, kulturowe nasycenie peryferii, a czasami dochodzi do deformacji cywilizacyjnych oraz hybrydyzacji kultur. Można więc powiedzieć, że tożsamość kulturowa jest przedmiotem pewnego przekazu¹⁰⁷. Związane z nią wartości ulegają transformacji pomiędzy centrum a peryferiami. Zjawisko to obserwować można na przykładzie dominacji kulturowej na przestrzeni dziejów. Wartości kulturowe przejmowane były przez zbiorowości zgromadzone wokół cywilizacyjnego centrum, takiego jak Bizancjum, Cesarstwo Rzymskie czy bardziej współcześnie, Stany Zjednoczone¹⁰⁸. Antonina Kłoskowska wprowadziła do literatury szerokie, ponadnarodowe rozumienie pojęcia tożsamości kulturowej. Wskazała, że kultura narodowa jest częścią uniwersum kulturowego, natomiast uniwersum kulturowe jest sumą ogólnoludzkich systemów symbolicznych, których przykładami są: język, sztuka oraz literatura, zasoby wiedzy i nauka, a także religia i obyczaje¹⁰⁹. Budowanie uniwersum kulturowego wynika z mechanizmów, w których objawiają się gatunkowe zdolności człowieka do kreowania systemów symbolicznych. Stąd też wymienione elementy są bardzo ważnym składnikiem tożsamości kulturowej, a ta silnie koresponduje z rezerwuarem wymienionych wartości, który wspomniana autorka nazywa uniwersum kulturowym.

1.9. Tożsamość zbiorowa w perspektywie narodu

W teoriach dotyczących narodów, ich istnienia i funkcjonowania oraz wzajemnych relacji zawsze stawiano pytania o podstawy ich odrębności oraz siłę, która wiąże poszczególne jednostki w zbiorowości, mogące przetrwać wszelkie przeciwności losu. Dość długo jednak udzielane odpowiedzi nie odnosiły się do zjawiska tożsamości zbiorowej. Wśród istniejących zbiorowości, narody i ludy odgrywały jednak wiodącą rolę. Tendencja ta zdaje się w dobie dzisiejszych tendencji globalizacyjnych i wielokulturowych powoli zanikać, choć poczucie przynależności narodowej nadal bywa u wielu jednostek bardzo silne. Trwałość geopolitycznych struktur wzmacniała przekonanie, że liczba narodów jest ściśle określona i podział na poszczególne ludy jest w znacznej mierze niezmienny. Na gruncie filozofii podejmowano zagadnienie tzw.

¹⁰⁷ J. Muszyńska, *Renesans lokalności jako remedium na zagrożenia współczesnego świata*, [w:] J. Nikitorowicz, D. Misiejuk, M. Sobiecki, *Region. Tożsamość. Edukacja*, Trans Humana, Białystok 2005, s. 114.

¹⁰⁸ Ibidem.

¹⁰⁹ A. Kłoskowska, *Kultury narodowe u korzeni*, PWN, Warszawa 1996, s. 37-38.

charakteru narodowego. W charakterze tym silnie odzwierciedlała się narodowa tożsamość, bowiem każdy naród cechował się, jak sądzono, wyraźnie widocznymi dyspozycjami. Wskazywano m.in., że każda nacja jest historycznie ukształtowaną wspólnotą kulturową. Poszczególne wspólnoty są integralnymi częściami ludzkości i wypełniają konkretne role w dziejach powszechnych¹¹⁰.

W czasach wielkich rewolucji XVIII i XIX wieku pojęcie charakteru narodu zyskało wręcz ontologiczny byt. Animowało ruchy nacjonalistyczne, przyczyniało się do konsolidacji nowo powstających struktur narodowych, a charakter narodowy pojmowano jako pewną niezbywalną właściwość danego ludu – jego „duch” czy „geniusz”. Charakter narodowy, który do pewnego stopnia można uznać za wczesne ujęcie zbiorowej tożsamości, wypełniał ważną funkcję ideologiczną we wszystkich rozumowaniach przypisujących narodowi poważne znaczenie¹¹¹.

We współcześnie powstających i uznawanych koncepcjach socjologicznych i antropologii kulturowej, tożsamość narodowa jest jednym z częściej podejmowanych tematów. Szczególnie istotną rolę odgrywają tu, będące w opozycji do siebie teorie esencjonalne i nieesencjonalne. Koncepcje esencjonalne zakładają, że tożsamość przejawia się w zestawach cech. Są bardzo zbliżone do stereotypowych wizerunków konkretnych narodów, prezentując je jako różne od siebie, ale traktując odmienności, jako łatwo przewidywalne i oczywiste. Stereotypy są traktowane jako produkt naturalizacji esencjonalnych teorii tożsamości w dyskusjach politycznych i społecznych, traktowania ich jako czegoś przyrodzonego w sposób naturalny, nie zaś uwarunkowanego społecznie i kulturowo. Z kolei koncepcje nieesencjonalne podważają istnienie jedynej prawdziwej jaźni. Zakładają, że charakter narodowy jest bardzo względny, a poszczególne jednostki nie muszą wpisywać się w stereotypy¹¹². A zatem również pojęcie charakteru narodowego rozumiane jest bardzo rozmaicie. W ujęciu potocznym każdemu narodowi przypisuje się pewien zestaw cech charakterystycznych, kreując określone stereotypy. Jednak charakter narodowy, będący ważnym elementem narodowej tożsamości, jest zjawiskiem znacznie bardziej złożonym i nieoczywistym. W oparciu o powyższe rozważania można powiedzieć, że charakter narodowy na wiele wieków wyznaczył kierunek refleksji nad tożsamością zbiorową, a działało się to przede wszystkim

¹¹⁰ Ibidem.

¹¹¹ Ibidem, s. 46.

¹¹² A. Horolets, *Wymiary różnicowania i scalania systemów wartości w tożsamości narodowej: perspektywa antropologii społecznej*, „Etnolingwistyka” 2009, 21:32-33.

w kontekście analizy różnic pomiędzy poszczególnymi kulturami. Nurt ten zmierzał do wyodrębnienia cech szczególnych grup narodowych, a przez to znacznie przyczyniał się do różnicowania i dzielenia. Tożsamość narodowa bywa identyfikowana z tożsamością etniczną (związaną z określoną grupą ludzi o jasno scharakteryzowanych cechach, które zamieszkują wyznaczone terytorium, dysponują własnym językiem, gwara, kulturą oraz posiadają swoją historię). Uważana jest za jedną z form tożsamości społecznej jednostki¹¹³. Należy jednak wskazać, że także grupa etniczna ujawnia poczucie pewnej tożsamości, a więc tożsamość narodowa nie jest jedynie odczuwanym przez osobę poczuciem przynależności do narodowej zbiorowości. Jest także pewnym konstruktem, określającym tożsamość zbiorowości jako całości. Pojęcie tożsamości etnicznej jest przykładem na to, że nie sposób jednoznacznie oddzielić tożsamości jednostkowej od zbiorowej. Poczucie przynależności czy identyczności z jakąś grupą, można uważać za pewien element tożsamości osobistej i często właśnie tak ta relacja jest w literaturze interpretowana¹¹⁴. Z drugiej jednak strony, tożsamość etniczna rozumiana jako tożsamość całej grupy etnicznej składa się właśnie z tożsamości poszczególnych jednostek. W tym rozumieniu jest więc odwrotnie – to tożsamość jednostkowa stanowi element tożsamości zbiorowej. Zjawiska te trudne są do jednoznacznego określenia, czego dowodem może być wielość stanowisk oraz ciągła dyskusja pomiędzy przedstawicielami różnych kierunków nauk społecznych¹¹⁵.

1.10. Zmiana społeczna a tożsamość zbiorowa

Jak już wspomniano, w rozważaniach analizy ducha narodowego nie odwoływano się bezpośrednio do pojęcia tożsamości zbiorowej. Tożsamość zbiorowa pojawiła się na gruncie nauki, najprawdopodobniej jako konsekwencja eksploatacji tożsamości jednostkowej. A zatem pojęcie tożsamości kolektywnej jest rozwinięciem tradycyjnych sposobów określania zbiorowości i zostało wprowadzone pod wpływem omawianych już i bardzo dynamicznie rozwijających się koncepcji tożsamości indywidualnej. W społeczeństwie, w którym zidentyfikowano problemy tożsamości, obserwowano przede wszystkim następujące procesy:

¹¹³ G. Babiński, op. cit., s. 84.

¹¹⁴ A. Kłoskowska, *Tożsamość i identyfikacja narodowa w perspektywie historycznej i psychologicznej*, „Kultura i Społeczeństwo” 1992, 1:136-139.

¹¹⁵ Ibidem.

- przemiany w zakresie społecznego podziału pracy,
- wysoki zakres ruchliwości społecznej,
- wzrastającą złożoność społecznych struktur,
- szybkie tempo zmian społecznych i związaną z nimi nietrwałość struktur i procesów życia zbiorowego¹¹⁶.

W ten sposób, pod wpływem społecznych przemian pojawiła się silna potrzeba określenia czegoś, co dzisiaj nazywa się tożsamością zbiorową. Należy zwrócić uwagę, że konsekwencją wymienionych procesów zbiorowych było znaczne rozluźnienie więzi i dewaluacja poczucia przynależności. Przynależność ta została rozbita na wiele różnych odczuć i zobowiązań do jednostkowej lojalności wobec grupy. Zaryzykować można stwierdzenie, że wspomniana wcześniej tendencja do indywidualizacji statusu jednostki w społeczeństwach zachodnich wzięła swój początek właśnie w rewolucyjnych przemianach nowoczesnych zbiorowości, związanych przede wszystkim z zachodzącymi rewolucjami. Tradycyjnie rozumiane społeczeństwo zaczęło przeżywać pewien kryzys, a efektem są zjawiska obserwowane dzisiaj, w skrajnie indywidualistycznej filozofii zachodu¹¹⁷. W takich warunkach poczucie zbiorowej tożsamości ulega znacznemu osłabieniu, ale także pewnej fragmentacji. Zmieniająca się sytuacja jednostek oraz tworzonych przez nie zbiorowości skłoniła środowiska socjologiczne do podjęcia analiz dotyczących tożsamości zbiorowej. W okresach wcześniejszych, tożsamość ta była ugruntowana na tyle silnie, że związane z nią problemy nie pojawiały się szczególnie wyraźnie w teoretycznym czy badawczym krajobrazie nauk społecznych. Jeśli nawet pojawiała się jakaś nowa zbiorowość, analizowano ją z punktu widzenia czynników demograficznych, ekonomicznych lub geopolitycznych i nie widziano potrzeby zajmowania się jej tożsamością¹¹⁸. W związku z postępującym społecznym podziałem pracy następowało pojawianie się coraz większej ilości zbiorowości ludzkich. Ich członkowie deklarowali przynależność do wielu organizacji, stowarzyszeń, grup zawodowych, a przy okazji byli przecież członkami grup istniejących tradycyjnie. W takiej sytuacji problem tożsamości zbiorowych (w liczbie mnogiej) stał się poważnym zagadnieniem socjologicznym, tym bardziej, że przynależność do wielu zbiorowości jednocześnie implikować mogła pewien chaos tożsamościowy. Z powyższego wynika,

¹¹⁶ Mirosław J. Szymański, *Przemiany wartości w zmieniającym się społeczeństwie*, „Debata Edukacyjna” 2012, 5:9-10.

¹¹⁷ Z. Bokszański, *Tożsamości zbiorowe...*, op. cit. s. 47.

¹¹⁸ Ibidem, s. 48.

że niezwykle ważnym czynnikiem wyłaniania się problemu tożsamości zbiorowej może być przemiana społeczna. Oznacza to, że tożsamość społeczna jest silnie uzależniona od sytuacji jednostek i grup. Być może w czasach poprzedzających wielkie rewolucje społeczne problematyka tożsamości zbiorowej nie była tak skomplikowana, jak ma to miejsce obecnie. Przyjmowała postać naturalną i jednorodną.

Z opisanych zjawisk wynikają ważne implikacje dla rozumienia natury i istoty tożsamości zbiorowej. Okazuje się, że nie jest ona dyspozycją przypisaną człowiekowi z urodzenia, ani też nie ma charakteru cechy nabytej raz na zawsze. Może podlegać znacznym zmianom na przestrzeni czasu, a zmiany te mogą mieć charakter zarówno zależny, jak i niezależny od jednostki. Ponadto należy zauważyć, że proces kształtowania tożsamości zbiorowej, w obu zaprezentowanych wcześniej zasadniczych znaczeniach, uzależniony jest od wielu procesów bezpośrednio niezwiązanych ani z jednostką, ani z najbliższą grupą, do której jednostka przynależy. Przykładem ważnych, a odległych zmiennych, istotnych w budowaniu tożsamości społecznej, mogą być globalne przemiany geopolityczne. W literaturze przedmiotu wskazuje się, że zakres pojęcia tożsamości zbiorowej jest silnie zróżnicowany wewnętrznie. Bokszański stwierdza, że zróżnicowanie to ma swoje konsekwencje, zarówno teoretyczne, jak i metodologiczne. Główne, wyodrębniane przez tego autora linie podziału określić można następująco:

- oś pierwsza – zróżnicowanie w obszarze klasy zbiorowych podmiotów, jakim może przysługiwać tożsamość,
- oś druga – pochodzenie oraz specyfika treści składających się na tożsamość¹¹⁹.

Jak więc widać, opisane osie nadają analizie tożsamości zbiorowej znaczny stopień trudności. O ile tożsamość jednostkowa jest konstruktem dość łatwym do wyodrębnienia (co nie oznacza, że również do badania), o tyle tożsamość kolektywna stanowi zjawisko znacznie bardziej abstrakcyjne, trudne do umiejscowienia i skonkretyzowania. Należy pamiętać, że grupę tworzą członkowie, których mogą być setki, tysiące i miliony. Niezwykle trudnym jest określenie ich tożsamości, ponieważ w oczach każdego, możliwego do poddania badaniu obiektu, jakim jest pojedynczy człowiek, wartości składające się na tożsamość będą miały nieco inną postać. Ponadto, w wielu przypadkach treści zbiorowe mogą mieć charakter nie do końca świadomy lub nawet zupełnie nieświadomy. Tym samym tożsamość społeczna nabiera cech pewnej elastyczności i relatywizmu.

¹¹⁹ Z. Bokszański, *Tożsamości zbiorowe...*, op. cit., s. 47.

1.11. Tożsamość a świadomość społeczna

Jak wykazano powyżej, pojęcie tożsamości związane jest silnie ze świadomością. Tożsamość jest bowiem szczególnym przykładem świadomości siebie, własnych cech, dyspozycji, uwarunkowań i charakteru własnej egzystencji oraz powiązań z innymi, równolegle istniejącymi bytami. Świadomość cechuje nie tylko jednostkę, ale również zbiorowość¹²⁰. Do socjologii pojęcie świadomości społecznej wprowadził Emile Durkheim¹²¹. Nadawał temu konstruktowi znaczenie zbioru wyobrażeń, symboli, pojęć, opinii, poglądów oraz przesądów, które łączą znaczną część określonej społeczności. W tym ujęciu świadomość społeczna zawiera także charakterystyczne dla danej zbiorowości treści i formy życia duchowego. Związana jest z wyobrazeniami przyrodniczej i społecznej rzeczywistości oraz warunków życia wspólnoty, zgromadzonych zasobów nauki, konkretnej filozofii, ideologii, przekonań i wartości politycznych, prawnych, religijnych i aksjologicznych. Elementy te budują sposób myślenia oraz kulturę umysłową danego społeczeństwa¹²². Zakres pojęcia świadomości społecznej jest więc bardzo szeroki, jednak z pewnością przekłada się silnie na konstrukcję społecznej tożsamości. Zgodnie ze stanowiskiem Durkheima, świadomość społeczna nie jest prostą sumą świadomości poszczególnych jednostek, które składają się na zbiorowość. Jest od nich zarówno ilościowo, jak i jakościowo różna. Jej podstawą jest świadomość członków grupy, jednak zyskuje ona dużą autonomię i stanowi fenomen funkcjonujący samodzielnie. Durkheim wskazuje, że w procesie budowania poglądów i postaw zbiorowych następuje oderwanie wszelkich idei od indywidualnych, pierwotnych twórców. W konsekwencji stają się one bytami zewnętrznymi wobec świadomości jednostkowych. W tej formie przyjmują postać tworów powszechnych i oddziałują na poszczególnych członków grupy. Tym samym odgrywają ważną rolę w procesie określania tego, co w danej zbiorowości jest istotne, w co się w niej wierzy i jak według niej należy się zachowywać¹²³. A zatem świadomość społeczna jest w pewnej mierze odzwierciedleniem tożsamości społecznej. Można powiedzieć, że te dwa zjawiska mają wiele punktów wspólnych lub że w dużej części się

¹²⁰ Ibidem, s. 49-50.

¹²¹ K. Smith, *Émile Durkheim and the Collective Consciousness of Society: A Study in Criminology*, Anthem Press, 2014, s. 12-13.

¹²² A. Kojder, *Czytając Durkheima... Co klasyk socjologii ma do powiedzenia o prawie*, [w:] *Prawo, władza, społeczeństwo, polityka. Księga jubileuszowa profesora Krzysztofa Paleckiego*, Adam Marszałek, Toruń 2006, s. 289-290.

¹²³ S. Kita, *Świadomość konsumencka jako aspekt świadomości społecznej. Socjologiczne studium przypadku na przykładzie studentów nauk humanistycznych*, praca doktorska, UŚ, Katowice 2008, s. 11.

pokrywają. Najważniejszą i podstawową różnicą, jaka pomiędzy nimi zachodzi, jest odmienna trwałość i podatność na zmiany.

Tożsamość zbiorowa, jak wynika z dotychczasowych analiz, jest konstruktem powstającym bardzo powoli i stopniowo, ale trudnym do zmiany i raczej trwałym. Tymczasem zbiorowa świadomość zmieniać się może dość szybko, ulega trwałym aktualizacjom i szybko odnawia własną treść. Ma charakter bardziej bieżący, płynny i dynamiczny. Jest jednak ważnym czynnikiem, wpływającym na kształtowanie zbiorowej tożsamości i w pewnym sensie pełni wobec niej rolę instrumentalną, stanowiąc narzędzie jej budowania i modyfikacji.

1.12. Poczucie tożsamości zbiorowej – aspekty społeczne i kulturowe

Określenie cech grup społecznych jest o tyle proste, że w literaturze z zakresu socjologii czy psychologii społecznej tematyka ta jest bardzo szeroko omawiana, jednak w teorii jest ściśle określone, jaka grupa spełnia warunki „grupy społecznej”. Wyznaczniki te są dość wyraziste i każda zbiorowość, która ich nie spełnia, nie jest określana tym mianem¹²⁴. Tymczasem w warunkach niniejszej pracy określenie „grupa społeczna” jest raczej umowne, ponieważ stosowane jest zamiennie z pojęciami tj. „zbiorowość”, „społeczeństwo”, „grupa” czy „wspólnota”. W tym przypadku nie chodzi bowiem o jednoznaczne wyróżnienie grupy społecznej jako teoretycznie usprawiedliwionej konstrukcji pojęciowej, lecz o pewien symbol, zjawisko zbiorowe, które jest podmiotem analizowanej tożsamości społecznej. Dla celów bieżącej analizy można jednak przyjąć, że brane pod uwagę zbiorowości noszą pewne cechy grup społecznych. Z punktu widzenia tych cech, będzie bowiem możliwe określenie znaczenia, jakie dla społecznych tworów ma tożsamość zbiorowa. W literaturze przedmiotu wskazuje się, że społeczność może przyjmować różne formy i wyróżnia się przykładowo:

- społeczność lokalną – tworzą ją ludzie zamieszkujący jakiś dość zwarto zaludniony obszar,
- społeczność regionalną – jest to ludność zamieszkująca region gospodarczy lub administracyjny,

- społeczność państwową – ludność zamieszkującą obszar danego państwa,
- społeczność globalną – ludność całego świata.

W powyższym rozróżnieniu kryteria grupy społecznej stosowane są bardzo luźno, ponieważ w każdym z przypadków wskazaną społeczność tworzyć mogą osoby dowolne, wręcz przypadkowe. Tymczasem podkreśla się, że grupa społeczna to grupa spełniająca pewne wymogi, a przede wszystkim dość silnie związana określonymi zależnościami. Do cech grupy społecznej tradycyjnie zalicza się następujące wyróżniki:

- celowość – jest powoływana (tworzona) dla realizacji konkretnego celu,
- odrębność – odróżnia się wyraźnie od innych grup,
- struktura – przejawia pewną organizację, zwykle ma jakiegoś przywódcę, zasady wewnętrznego współżycia, przebiegu konkretnych procesów, warunki przyjmowania nowych członków oraz usuwania obecnych, nagradzania i karania,
- wartości – ujawnia własny system wartości, które dzielają poszczególni członkowie, zaś nowi uczestnicy albo już te wartości wyznają, albo wykazują chęć ich przyjęcia¹²⁵.

W teoriach socjologicznych powstało wiele różnorodnych klasyfikacji, wyodrębniających różne rodzaje grup w oparciu o odmienne kryteria. Grupy są dzielone ze względu na wielkość, rodzaj więzi łączących uczestników, otwartość na nowych członków, trwałość więzi, organizację i inne wyznaczniki. Można stąd wnioskować, że istniejące grupy społeczne mogą mieć bardzo różny charakter i nierzadko znacznie się od siebie różnią. Mogą spełniać różnorodne funkcje, np. rodzina realizuje funkcje ekonomiczne, socjalizacyjne, rekreacyjne, kulturowe czy prokreacyjne. Społeczeństwo jest grupą o bardzo szerokim zakresie możliwych do spełnienia funkcji. Biorąc pod uwagę charakter konstrukcji społecznej, można spodziewać się, że tożsamość zbiorowa jest czynnikiem dla funkcjonowania i trwania grupy bardzo istotnym. W kolejnym podrozdziale pracy omówione zostanie znaczenie, jakie tożsamość ma dla zbiorowości ludzkich.

¹²⁵ J. Turowski, *Socjologia. Małe struktury społeczne*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2001, s. 29.

1.13. Znaczenie tożsamości zbiorowej w funkcjonowaniu społecznym i kulturowym

Uwzględniając wszystkie powyżej zaprezentowane informacje należy wyciągnąć generalny wniosek, że tożsamość zbiorowa wobec grupy spełnia funkcje podobne, co tożsamość indywidualna wobec jednostki. Można zaryzykować stwierdzenie, że tożsamość zbiorowa jest tożsamością osobistą tworu, jaki stanowi grupa. Jeśli więc na tle innych istniejących grup zbiorowość potraktować można jako pojedynczy podmiot, tożsamość będzie spełniała rolę taką, jak w przypadku bytu jednostkowego. Należy pamiętać, że zabieg taki ma charakter czysto teoretyczny i w pewnym sensie umowny, ponieważ grupa, jak już podkreślano, z zasady nie stanowi faktycznego, realnie istniejącego bytu jednostkowego. Jeśli jednak przyjąć założenie, że tożsamość dotyczy grupy, w pewnym stopniu musi dotyczyć także kultury. Tożsamość kulturowa jest więc pojęciem istotnym, w szerokim zakresie wyjaśniającym różnice międzykulturowe, czyli odmienności, jakie zachodzą pomiędzy poszczególnymi kręgami kulturowymi. Tożsamość kulturowa ze względu na swój niejednoznaczny i wielowymiarowy charakter definiowana jest jako kombinacja elementów psychologicznych, kulturowych i socjologicznych, co utrudnia czasem oddzielenie jej od innych rodzajów tożsamości takich jak narodowa czy regionalna¹²⁶. Jest definiowana jako „najważniejszy rodzaj tożsamości zbiorowej, który polega na historycznie uwarunkowanym, kulturowym sposobie zachowania przez daną zbiorowość ludzką istnienia i ciągłości gatunku oraz równowagi biopsychicznej”¹²⁷. W oparciu o przeprowadzone analizy można wyróżnić następujące funkcje tożsamości zbiorowej, określające znaczenie, jakie tożsamość ta ujawnia z punktu widzenia grupy społecznej czy kulturowej:

- funkcja identyfikacyjna – dzięki samoświadomości tożsamościowej zbiorowość zachowuje poczucie własnej niepowtarzalności oraz egzystencji w sensie ontologicznym,
- funkcja odróżniająca – dzięki tożsamości grupa odcina się na tle innych, istniejących grup i zaznacza swoją odrębność,
- funkcja zapewnienia spójności (jednocząca) – dzięki wypracowanej tożsamości, uczestnicy grupy spostrzegają swoją identyczność, członkowie zbiorowości są do siebie podobni pod wieloma względami, ale wspólna tożsamość dotyczy

¹²⁶ Z. Staszczak, *Słownik etnologiczny. Terminy ogólne*, PWN, Warszawa 1987, s. 352.

¹²⁷ Ibidem, s. 351.

podobieństw natury mentalnej, dużo bardziej trwałych i jednoczących, niż podobieństwo fizyczne,

- funkcja zapewnienia trwałości (stabilizująca) – tożsamość, pozwala grupie trwać na przestrzeni czasu, członkowie są wzajemnie silnie związani, a osoby przybywające do grupy i przyjmujące istniejącą tożsamość wiążą się z grupą na długo, tożsamość zawiera świadomość przeszłości i zwykle pewną koncepcję przyszłości,
- funkcja gromadzenia doświadczeń – w zasobach tożsamościowych przechowywane jest dziedzictwo grupy, przekazywane kolejnym uczestnikom lub nawet kolejnym pokoleniom uczestników, daje to poczucie tradycji i stałości wyznawanych wartości,
- funkcja ekspansywna – zachowując własną tożsamość, dzięki spełnianiu przez nią już opisanych funkcji, grupa może podejmować ekspansję społeczną czy terytorialną – rozszerzać zakres swoich wpływów zarówno na nowych członków, jak i na nowe obszary,
- funkcja psychologiczna – tożsamość grupowa jest czynnikiem wzmacniającym poczucie przynależności, a czasami poczucie to niemal bezpośrednio warunkuje, zaspokaja potrzebę bycia częścią większej, społecznej całości, potrzebę bycia akceptowanym czy potrzeba bezpieczeństwa.

We wszystkich dotychczasowych rozważaniach wskazywano na niematerialne czynniki tożsamości zbiorowej. Są to zjawiska niemożliwe do fizycznego zaobserwowania, istniejące w umysłach czy emocjach uczestników zbiorowości. Warto dodać, że tożsamość ma swój materialny wymiar w postaci przedmiotów, które wzmacniają jej poczucie. W przypadku armii są to mundury i odznaki, w przypadku górali żywieckich stroje góralskie. Ten zakres zjawisk nazwać można materialnym, ubocznym wymiarem grupowej tożsamości, ma on jednak bardzo istotne znaczenie psychospołeczne.

Podsumowanie i wnioski

W bieżącym rozdziale pracy zaprezentowano tożsamość w ujęciu jednostkowym i zbiorowym. Tożsamość przysługuje każdemu ożywionemu bytowi, niezależnie od jego charakteru, miejsca przebywania czy przynależności do szerszych zbiorowości. W ujęciu

jednostkowym jest niezwykle istotnym elementem wewnętrznego życia człowieka. Stanowi ważny warunek zdrowia psychicznego, samoświadomości oraz poczucia ciągłości i sensu własnej egzystencji. To dzięki tożsamości człowiek zdaje sobie sprawę z własnej odrębności, ale jednocześnie może uświadamiać swoje podobieństwo do innych ludzi. Tożsamość jest konstrukcją kształtowaną przez całe życie człowieka.

W analizie wybranych koncepcji „ja” ujawniono, że pomiędzy osobowością a tożsamością istnieją silne, wzajemne powiązania. Na podstawie zaprezentowanej typologii tożsamości Nikitorowicza ujawniono, że tożsamość nawet w ujęciu jednostkowym ma zawsze silne związki z problemami zbiorowości, bowiem w społecznym kontekście kształtuje się tożsamość jednostkowa. Tożsamość indywidualna jest budowana przez wpływy społeczne, ale tożsamość zbiorowa pozostaje silnie uzależnioną od samoświadomości poszczególnych jednostek.

Tożsamość w ujęciu zbiorowym jest zjawiskiem niezwykle trudnym do precyzyjnego określenia. Powodem jest przede wszystkim jej niejasny i niekonkretny status ontologiczny, a przede wszystkim dość abstrakcyjna natura, wynikająca z braku powiązania z konkretnym, możliwym do objęcia analizą podmiotem. Zaprezentowane ujęcia tożsamości zbiorowej ujawniają z jednej strony jej niezwykle ważność dla funkcjonowania grup i wspólnot, ale z drugiej – metodologiczną słabość dotychczas prowadzonych badań. Pomimo faktu, że tożsamość zbiorowa jest zjawiskiem często analizowanym i dość szeroko opisanym w literaturze przedmiotu, nadal jej natura nie jest do końca jasna. Częściowo wynika to być może także z permanentnych i szybkich przemian, jakim obecnie ulegają nowoczesne społeczeństwa. Z całą jednak pewnością tożsamość zbiorowa ma wielkie znaczenie dla funkcjonowania wszelkich grup społecznych.

II. ZJAWISKO TOŻSAMOŚCI REGIONALNEJ

2.1. Wprowadzenie do problematyki

Tożsamość regionalna jest zjawiskiem niezwykle istotnym z punktu widzenia analizy regionalnych wartości kulturowych. Aby dobrze zrozumieć i opisać jej sens, należy najpierw zastanowić się nad znaczeniem poszczególnych elementów składowych tego pojęcia – tożsamości i regionu. Konceptyjne ujęcie regionu zostanie zaprezentowane w kolejnym rozdziale, zaś liczne aspekty pojęcia tożsamości przedstawiono w rozdziale pierwszym. W tym miejscu analizie poddane zostanie pojęcie tożsamości regionalnej.

Jak wspomiano, regionalizm jest tendencją szeroko zarysowującą się w życiu człowieka. Coraz większy nacisk kładzie się na funkcjonowanie regionów jako pewnych jednostek życia społecznego, czego przejawem jest decentralizacja władzy. Stąd też coraz więcej autorów koncentruje się na zjawisku tożsamości regionalnej uznając, że jest to fenomen o znaczeniu podstawowym dla funkcjonowania lokalnych społeczności¹²⁸. W literaturze wskazuje się, że pojawienie się tożsamości regionalnej, związane jest przede wszystkim z rozwojem regionalizmu oraz z refleksją nad lokalnością¹²⁹. Warto zaznaczyć, że regionalizm i fascynacja wszystkim, co lokalne jest w opozycji wobec tendencji globalizacyjnych, silnie krytykowanych w środowiskach anty- i alterglobalistycznych. Otaczanie szczególną troską wartości o wymiarze lokalnym stanowi więc reakcję na związane z globalizacją tendencje do uniformizacji i uśredniania wszelkich wartości, do unicestwiania różnorodności i oryginalności.

Niezbędnym warunkiem zaistnienia tożsamości regionalnej jest zakorzenienie w określonej, niewielkiej przestrzeni, będącej lokalną ojczyzną jakiejś zbiorowości. Odnoszą się do niej powiązane z lokalnością symbole, tj. elementy języka, religii, etniczności, kultury, miejsca pamięci, krajobraz i bardzo wiele innych wartości. Katarzyna Waszczyńska wskazuje, że pod wpływem związanych z modernizacją zmian społecznych, tożsamość regionalna uległa pewnej redefinicji. W ujęciu dawniejszym oznaczała konfigurację wartości i norm, historycznie wykrystalizowaną na danym obszarze w postaci pewnej kultury, obyczajowości, sposobów życia i gospodarowania. Konfiguracja ta jest podzielana przez mieszkańców, którzy silnie się z nią identyfikują¹³⁰.

¹²⁸ A. Rochmińska, *Wieloznaczność terminów regionalizacja i regionalizm*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica” 2000, 3:17-18.

¹²⁹ K. Waszczyńska, op. cit. s. 59.

¹³⁰ A. Bukowski, *Władza, terytorium...*, op. cit., s. 75, za: K. Waszczyńska, op. cit., s. 59.

W ujęciu najnowszym, tożsamość regionalna oznacza świadome wykorzystanie wyjątkowych, unikalnych wartości, jakie zostały wykształcone czy wypracowane na danym obszarze. Na szczególne podkreślenie zasługuje świadomość dokonanego wyboru, zależnego od celu, jakie stawia się przed regionalną społecznością. Tożsamość regionalna jest w tej perspektywie traktowana jako mechanizm świadomego i kreatywnego sięgania do tradycji, celem mobilizacji działań zbiorowych, w realiach zmieniających się warunków rynkowych czy politycznych¹³¹. Marek Szczepański i Weronika Ślęzak-Tazbir definiują ją jako szczególny przypadek tożsamości społecznej i kulturowej jednocześnie. Wskazują, że jest ona oparta na tradycji regionalnej, odnoszącej się do wyraźnie określonego terytorium o jasno wyznaczonych granicach, do jego szczególnych cech społecznych i kulturowych, gospodarczych, a nawet topograficznych. Cechy takie wyróżniają ten teren spośród innych ojczyzn. W takim znaczeniu tożsamość regionalna bywa łączona czy identyfikowana z tożsamością etniczną¹³². W gruncie rzeczy, analizując dostępne źródła, trudno jest czasem odróżnić poszczególne, związane z tożsamością zbiorową pojęcia, ponieważ wydają się one przynajmniej w dużej części jednakowe i bliskoznaczne. Tożsamość regionalną opisywać można w wielu wymiarach i aspektach. W licznych opracowaniach wymienia się dziesięć podstawowych perspektyw:

1. perspektywa psychologiczna – jej najważniejszym elementem jest stopień, w jakim poszczególne jednostki identyfikują się z regionem, jego grupą społeczną i regionalną kulturą, identyfikacja ta wyraża się często w kategoriach behawioralnych, a więc w gotowości do określonego działania na rzecz regionu i jego mieszkańców,
2. perspektywa socjologiczna – dotyczy obecnego w zbiorowej świadomości podziału na „my” i „oni” („nie my”), wiąże się z nim poczucie regionalnej odrębności (małe ojczyzny),
3. perspektywa geograficzna – przywiązanie do konkretnego terytorium, zajmowane przez ludzi miejsce jest świadomie lub nieświadomie porównywane do miejsc przypisywanych innym osobom i grupom, a także instytucjom, ale prowadzony proces porównywania prowadzi do wykształcania i utrwalania stereotypów – zbitek cech architektonicznych, urbanistycznych, krajobrazowych, społecznych i kulturowych, jakie przypisuje się konkretnym regionom,

¹³¹ Ibidem, s. 76.

¹³² M.S. Szczepański, W. Ślęzak-Tazbir, *Region i społeczność lokalna w perspektywie socjologicznej*, „Górnośląskie Studia Socjologiczne. Seria Nowa”, 2010, 1: 19.

4. perspektywa antropologiczna i etnograficzna – obyczaje, zwyczaje i tradycje, świadomość kulturowego dziedzictwa, odczytywanie i rozumienie znaczeń i symboli, z perspektywy socjolingwistycznej i językowej, szczególnie ważnym elementem tożsamości regionalnej są natomiast język lub gwara, lokalna literatura,
5. perspektywa historyczna – indywidualny i zbiorowy związek z dziejami regionu, jego bohaterami, ważnymi instytucjami historycznymi,
6. perspektywa ekonomiczna – aspekt ten staje się szczególnie znaczącym w obliczu przemian ustrojowych oraz w warunkach gospodarki rynkowej, ekonomia regionalna, wspólnota gospodarowania, współpraca i konkurencja rynkowa oraz wiele innych zjawisk stają się elementami trwania albo rozkładu tożsamości regionalnej, globalny charakter gospodarki, często osłabiają utrwalone formy tożsamości,
7. perspektywa urbanistyczno-architektoniczna – zmienną budującą regionalną tożsamość są dominujące w danym regionie formy urbanistyczne i budowlane oraz rozwiązania architektoniczne, znaczenie szczególne mają tradycyjne, ludowe, historyczne postacie – najnowsze zespoły urbanistyczne zazwyczaj ujawniają dalece posuniętą uniformizację w skali kraju, bez większych różnic regionalnych, albo przeciwnie – są tak wyraźnie indywidualne, że niemożliwe jest tworzenie na ich podstawie jakichkolwiek jednorodnych typów lokalnych,
8. perspektywa politologiczna – dotyczy tradycji politycznej, charakterystycznej dla danego regionu, duże znaczenie ma także polityczna aktywność poszczególnych obywateli oraz ugrupowań, jakie działają w regionie, ważną rolę odgrywa instytucjonalna oprawa politycznych działań, tradycje partii, społecznych ruchów,
9. perspektywa światopoglądowa – odnosi się do postaw religijnych i etycznych, charakterystycznych dla danego regionu, przejawia się przede wszystkim w praktykach religijnych i duchowych, wyznawaniu tożsamych do religii wartości,
10. perspektywa ekologiczna – dotyczy świadomości ekologicznej, manifestującej się w dbałości o środowisko naturalne i lokalny ekosystem¹³³.

Jak widać, tożsamość regionalna jest zjawiskiem bardzo złożonym, gdyż dotyczy zarówno ludzkiej zbiorowości, a więc bardzo wielu osób o różnych charakterach, przekonaniach, poglądach, postawach i zainteresowaniach, jak i faktu, iż mogą na nią

¹³³ Ibidem, s. 19-21; M.S. Szczepański, A. Śliz, *Dylematy regionalnej tożsamości. Przypadek Górnego Śląska*, s. 8-12, <https://docplayer.pl/17763663-Dylematy-regionalnej-tozsamosci-przypadek-gornego-slaska-1.html>, dostęp: 10.11.2021.

składać się zupełnie dowolne elementy codziennego zbiorowego funkcjonowania. Większość z nich może być ujęta z jednej z opisanych powyżej perspektyw. Należy jednak pamiętać, że wymieniono dziesięć przykładowych wymiarów. Niewykluczone, że w przypadku znacznie bardziej wnikliwej analizy do zaproponowanego zestawu dodać można kolejne, dodatkowe dymensje lub już istniejące rozłożyć na mniejsze, bardziej szczegółowe.

Tożsamość regionalna z całą pewnością jest niezwykle istotnym czynnikiem funkcjonowania lokalnej społeczności. Zapewnia jej świadomość ciągłości istnienia, a ponadto pełni ważną funkcję – obcą tożsamości jednostkowej – daje poczucie przynależności do zbiorowości ludzkiej. Stanowi bardzo ważny budulec jedności mieszkańców, przy czym szczególnie istotnym elementem jest wspomniane poczucie przywiązania do własnego miejsca na ziemi. Dzięki poczuciu tożsamości, członkowie społeczności lokalnej mogą mieć wewnętrzne przekonanie o przebywaniu w szeroko i niekoniecznie dosłownie rozumianym domu. Mają bowiem świadomość pewnej identyczności w stosunku do pozostałych członków wspólnoty, z którymi zazwyczaj dobrze się znają lub przynajmniej mają ze sobą częsty kontakt. Poza tym, mogą identyfikować się z funkcjonującymi w danym regionie wartościami społecznymi, estetycznymi, kulturalnymi czy obyczajowymi. Elementy tj. krajobraz, sztuka, zagospodarowanie terenu, rozwiązania urbanistyczne i architektoniczne, a także wiele innych zjawisk powodują, że region, w rozumieniu zarówno geograficznym, jak i historycznym oraz kulturowym jest dla mieszkańców miejscem dobrze znanym, oswojonym i bliskim.

2.2. Lokalność i jej udział w budowaniu tożsamości regionalnej

Nie jest łatwo w sposób zadowalający określić znaczenie pojęcia lokalności. Termin ten w rozważaniach z zakresu antropologii kulturowej i socjologii używany jest bardzo często, ale analizując dostępne źródła odnieść można wrażenie, że jego zastosowanie ma bardzo swobodny, znaczeniowo pojemny, a czasami wręcz potoczny charakter. Oznacza to, że pojęcie lokalności wykorzystywane jest w sposób raczej dowolny i nadaje mu się dość różnorodną treść, zależnie od tematu i kierunku konkretnych rozważań. Zgodnie z definicją proponowaną przez *Słownik języka polskiego* PWN, lokalność to „występowanie w określonym obszarze, posiadanie charakteru

typowego dla danego miejsca”¹³⁴. Wychodząc od tego ujęcia należy powiedzieć, że lokalne jest wszystko to, co powiązane jest z konkretnym, niewielkim miejscem na świecie lub w jakiejś innej, nawet wirtualnej przestrzeni. Również nowoczesne technologie posługują się pojęciem lokalności – termin ten jest powszechnie stosowany w informatyce i sieci internetowej. Lokalność jest tradycyjnie przeciwstawiana globalności – z tego punktu widzenia można powiedzieć, że zjawiska lokalne mają charakter względny, ponieważ interpretowane są poprzez swoją relację do fenomenów globalnych. Tymczasem również globalność pojmowana może być bardzo różnorodnie.

W piśmiennictwie z zakresu antropologii, kulturoznawstwa czy socjologii, lokalność jest zwykle silnie powiązana z pojęciem regionu. Wskazuje się, że ludzkie historie w rzeczywistości zawsze zdarzają się lokalnie, niezależnie od tego, gdzie w danym momencie znajduje się człowiek czy jego grupa. Człowiek jak wykazano to już wcześniej, ujawnia potrzebę przywiązania do danego miejsca, silnego zakorzenienia w konkretnym regionie. Należy także dodać, że życie lokalnej społeczności tworzy przestrzeń równoległą do powszechnej trajektorii losów człowieka¹³⁵. W warunkach współczesnych przemian dziejowych, lokalność staje się także coraz bardziej popularną ideą. Wartościom lokalnym nadaje się wielką wagę, uznając je nie tylko za fundament kultury narodowej i ogólnoludzkiej, ale także za odpowiednie antidotum na zagrożenia związane z globalizacją. Z drugiej strony procesy globalizacyjne uważane są za niebezpieczeństwo dla kultury lokalnej¹³⁶. Stąd też idea lokalności staje się teoretycznie pierwszą linią obrony przed zjawiskami zagrażającymi unikalnym wartościom regionalnym. Nietrudno także dowieść, że lokalność oznaczająca całość regionalnie wyznawanych wartości, bez względu na ich treść i charakter, jest także ideą budującą regionalną tożsamość. Człowiek buduje samoświadomość w silnym przywiązaniu do konkretnego miejsca na ziemi. Jest to przede wszystkim miejsce jego narodzin i początków procesu stawania się sobą. Funkcjonuje niemal wyłącznie na tle konkretnego środowiska kulturowego, niezależnie od tego, gdzie przebywa i w jaki sposób egzystuje, a nawet – czy wchodzi w kulturowe interakcje, czy nie. Elementy związane z pochodzeniem i wychowaniem w określonym, lokalnym kontekście

¹³⁴ <https://sjp.pl/lokalno%C5%9B%C4%87>, dostęp: 02.05.2019.

¹³⁵ M.S. Szczepański, W. Ślęzak-Tazbir, op. cit., s. 15.

¹³⁶ K. Leśniak-Moczuk, *Lokalizm w perspektywie globalizacji*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy” 2006, 8:131.

kulturowym, stanowią więc bardzo istotny budulec tożsamości, zarówno dla poszczególnych osób, jak i całych zbiorowości ludzkich.

Opowieść o lokalności może być jednak czymś więcej w opisie filozoficznym i kulturowym. Aleksandra Kunce wskazuje, że trzeba wsłuchać się w powiązanie człowieka i miejsca odsłaniającego ideę lokalności domu i dostrzec w człowieku moc tworzenia świata. Nie sposób tu nie docenić powolnego i dostojnego zwrotu do idei *Heimat*, która staje się bowiem domem, kosmosem, otwarciem. Jak wskazuje Kunce *oikos*, *topos*, *anthropos* są ze sobą zrośnięte. Człowiek lokalny jest niepokojony miejscem i w nim zyskuje dopełnienie¹³⁷. Filozofia lokalności nie jest jednak apologią harmonijnego ułożenia domu, celu, wspólnoty, poczucia swojskości, klarowności poznania, a prowadzi myśl w duchu Nietzscheański. Jest w niej doświadczenie przepaści, drżenia, a człowiek skazany jest na twórcze podjęcie życia w miejscu¹³⁸. Filozofia lokalności odsłania płomień życia, powtarzanie życia, spoufalenie z rzeczami ulotnymi i trwałymi, metafizykę śmierci, prostoty, codzienności. W lokalności jest odgłos wszechświata¹³⁹. Dla tak przepastnej lokalności upadek w swojskość jest naganny – dom nie może być bunkrem. Kunce stwierdza, że filozofia lokalności wyzbyta jedynie koordynat społecznych staje się zaproszeniem do podjęcia miejsca i zadaniem do wypełnienia – uszlachetnieniem bycia¹⁴⁰.

Wartość lokalnego spojrzenia na kulturę oraz znaczenie lokalności dla budowania tożsamości regionalnej są doceniane na całym świecie. W publikacjach z zakresu antropologii kulturowej i nauk społecznych podkreśla się, że idea lokalności w wielu krajach zaczyna kolonizować dyskurs polityczny i społeczny¹⁴¹. Jest to najprawdopodobniej reakcja na kulturowe i humanistyczne spustoszenie, którego dokonała już do tej pory globalizacja. Poza tym, jeśli nowoczesne środowiska kulturowe zaczynają dostrzegać sens i fundamentalną wartość tożsamości regionalnej, idea lokalności staje się wyjątkowo atrakcyjnym sposobem na ocalenie poczucia jedności kulturowej i etnicznej, na podtrzymanie tradycji i dziedzictwa narodowego czy regionalnego.

¹³⁷ A. Kunce, *Człowiek lokalny. Rozważania umiejscowione*, UŚ, Katowice 2016, s. 26.

¹³⁸ Ibidem s. 48.

¹³⁹ Ibidem s. 67.

¹⁴⁰ Ibidem s. 88.

¹⁴¹ D. Antrobus, *Localism, globalism and the spaces in between*, „Journal of Public Policies and Territory” 2012, 1:5.

2.3. Region a kultura elitarna

Analizując kulturową i etniczną rolę oraz wartość regionu nie sposób pominąć zjawisk i zależności związanych z pojęciem kultury elitarniej. Pojęcie to przeciwstawiane jest zwykle kulturze niskiej i stosowane zamiennie z terminem *kultura wysoka*. Z punktu widzenia tego rozróżnienia, w każdym regionie rozwój kulturalny przebiega dwutorowo. Kultura niska przyjmuje postać ruchu masowego, a produkowane wartości w jej obrębie dostępne są dla każdego odbiorcy niezależnie od jakichkolwiek jego cech. Uważa się powszechnie, że wartość kultury masowej wyznaczana jest poprzez jej moc zaspokajania podstawowych potrzeb ludu, tymczasem kultura wysoka ma charakter elitarny, a jej wartości dostępne są jedynie elitarnemu odbiorcy¹⁴². Nie jest tak jednak ze względu na ograniczenia w dystrybucji czy kolportowaniu treści. Chodzi raczej o to, że kultura wysoka kreuje wartości często na zbyt wysokim poziomie dla wielu potencjalnych odbiorców, zrozumienie i przyjęcie niektórych treści wymaga po prostu odpowiedniego poziomu intelektualnego i kulturalnego. Z powodów oczywistych treści kultury wysokiej docierają więc do niewielkiego kręgu odbiorców. Nie sposób jednak zaprzeczyć, że kultura elitarna to jeden z najważniejszych katalizatorów regionalnego rozwoju kulturalnego w najbardziej subtelnej i wyrafinowanej warstwie. Kultura o charakterze elitarnym wpływa na budowanie szczególnie unikalnych wartości regionalnych. Jej zasadnicze zręby oraz opisy pochodzą od wybitnych i nieprzeciętnych jednostek. Kultura elitarna koresponduje z elitaryzmem w sensie idei filozoficznych, społecznych i kulturowych. Jej wartości bowiem w wielu przypadkach są przekazywane w dość ścisłych, zamkniętych i w pewnym sensie odizolowanych grupach, tj. rody, stowarzyszenia czy związki i organizacje artystyczne. Mimo wszystko kultura wysoka silnie wpływa na rozwój powszechnie występujących i uznawanych wartości etnicznych¹⁴³. W warunkach każdej zbiorowości lokalnej, funkcjonuje jakaś (często niejedna) grupa elitarna. Środowisko takie stanowi pewną awangardę kulturową, nierzadko pod wieloma względami wyprzedzając resztę społeczności. Nadaje określony bieg rozwojowi lokalnemu, wpływa na postępowanie lokalnych władz, a często samo tę władzę sprawuje. Z czasem wartości wykreowane przez elitę ulegają naturalnej lub

¹⁴² R. Sławomirski, *Władimir Wysocki – pomiędzy kulturą wysoką a popularną*, [w:] M. Kocot, K. Szafraniec (red.) *Języki (pop)kultury w literaturze, mediach i filmie*, Uniwersytet Łódzki, Łódź 2015, s. 35.

¹⁴³ G.L. Jones, *Elite culture, popular culture and the politics of hegemony*, „History of European Ideas” 1993, 16(1-3):236-237.

stymulowanej dyfuzji do środowiska masowego. W ten sposób stają się częścią kultury niskiej, podnosząc jej wartość i przenosząc ją na nowy poziom. Łatwo wykazać, że kultura elitarna również przekłada się na budowanie regionalnej tożsamości. Jest tak przede wszystkim dlatego, że każda społeczność lokalna ma własną elitę, charakterystyczną dla tego właśnie, konkretnego regionu i silnie korespondującą z lokalnymi wartościami kulturowymi. Poza tym, to właśnie w nurcie kultury wysokiej rodzą się najbardziej pierwotne wartości twórcze, znajdujące wyraz w rozwoju języka, religii, sztuki i wielu innych dziedzin ludzkiego życia. Środowiska elitarne odciskają silne piętno na lokalnej tożsamości, uzyskując wpływ na kierunek rozwoju grup etnicznych, a w konsekwencji poszczególnych jednostek.

2.4. Kultura ludowa w świadomości społecznej

Zgodnie ze stanowiskiem znanej socjolog, specjalizującej się w badaniach wsi i rolnictwa Bukraby-Rylskiej, kultura ludowa jest ogółem wytworów, wartości oraz znaczeń, które zostały wypracowane lub są po prostu używane w ramach społeczności wiejskich¹⁴⁴. Jest to ujęcie dość uproszczone, ale też bardzo użyteczne. Co szczególnie ważne, autorka ogranicza pojęcie kultury ludowej do środowisk wiejskich, a zatem utożsamia ten rodzaj kultury jednoznacznie z pewnym odłamem czy też warstwą społeczności narodowej. Ograniczenie to staje się istotne, ponieważ lud to w szerokim rozumieniu po prostu ludność danego kraju lub wybranej grupy etnicznej, tymczasem zwyczajowe rozumienie tego pojęcia może w tym przypadku wprowadzać w błąd, ponieważ kultura ludowa nie jest, jak się okazuje, kulturą ludu, lecz kulturą pewnej wybranej jego części. Bukraba-Rylska wprowadza także rozbudowany model rozumienia tradycyjnej kultury ludowej. Wskazuje, że kultura ludowa wywodzi się z jednolitej, przedchrześcijańskiej kultury o charakterze etniczno-plemiennym i w swoim podstawowym zarysie ukształtowana została w średniowieczu, w dobie budowania systemu feudalnego. Procesem o dużym dla kultury ludowej znaczeniu było stanowe różnicowanie się społeczeństwa, ponieważ kultura ta stała się dorobkiem chłopstwa, stanowiącego już w tym okresie osobną grupę (obok mieszczan i rycerstwa). Kultura ludowa nie miała jednak nigdy postaci całkowicie autonomicznej, dlatego też na przestrzeni dziejów przyswajała sobie wytwory także innych warstw społecznych,

¹⁴⁴ I. Bukraba-Rylska, *Kultura ludowa, wieś, mieszkańcy wsi. Wybór artykułów z lat 1987-2002*, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Warszawa 2002, s. 31.

dziedzictwa narodowego¹⁴⁹. Ponadto, należy przyznać, że jeśli kultura ludowa nadal występuje, to z pewnością przechodzi bardzo istotne i znaczące przemiany, związane chociażby z rozwojem społeczeństw i postępowaniem cywilizacyjnym człowieka. Istotne dla jej trwania i form, jakie przyjmuje, będą także przemiany społeczne. W niektórych opracowaniach wskazuje się bowiem, że trudno jest obecnie odnaleźć lud w tradycyjnie pojmowanej postaci. Zdaniem niektórych autorów, kultura ludowa istnieje w oderwaniu od najbardziej dla siebie naturalnego środowiska ludzkiego¹⁵⁰. Stanowisko to można uznawać za uzasadnione lub nie, w zależności od wyznawanej definicji „ludu”. Temu pojęciu poświęca się w opracowaniach wiele uwagi, czasami analizując jego nie tylko terminologiczne i językowe, ale także historyczne i demograficzne korzenie¹⁵¹. Zarówno samym ludem, jak i kulturą ludową zainteresowano się bliżej w okresie romantyzmu. Kulturę tę traktowano wówczas w Polsce jako najbardziej autentyczną i najstarszą część kultury narodowej, upatrując w niej szans na narodowe i państwowe odrodzenie. W okresie dwudziestolecia międzywojennego ideologia ruchu ludowego ujawniała krytyczne nastawienie wobec kultury miejskiej, uznając ją za zdegenerowaną i aspołeczną, w związku z czym nadawano wielką wartość i traktowano ją jako czynnik wychowawczy, kształtujący osobowość obywatela. Również w okresie Polski Ludowej cieszyła się wysokim statusem i uznaniem. Oczywiście każda władza w pewien sposób usiłowała wykorzystywać sztukę ludową dla własnych celów, narzucając jej konkretną rolę w zależności od doraźnych, politycznych potrzeb. Mimo wszystko jednak, w europejskiej świadomości od dawna zakorzenione jest przekonanie, że kultura ludowa jest idealnym wzorem kultury w rozumieniu ogólnym, będąc całością zintegrowaną, dającą spójną wizję świata, zaspokajającą najistotniejsze potrzeby człowieka¹⁵².

Dobrowolski zaproponował szeroką i dość kompleksową charakterystykę kultury ludowej, opierając ją na rekonstrukcji modelu tradycyjnej kultury chłopskiej. Analizując historyczne i ekonomiczne przyczyny jej wykształcenia, czyli przede wszystkim ujmując ją jako efekt podziału klasowego społeczeństwa, autor ten wyliczył czynniki, które sprzyjają jej trwałości, wspominając o:

- zajęciach rolniczych, opierających się na niskim poziomie wykorzystywanej siły wytwórczej,

¹⁴⁹ Mirosława Bobrowska, *Głosy praktyków*, [w:] B. Fatyga, R. Michalski, op. cit., s. 19-20.

¹⁵⁰ B. Fatyga, *Kultura ludowa...*, op. cit., s. 173.

¹⁵¹ M. Canovan, *Lud, Sic!*, Warszawa 2008,

¹⁵² I. Bukraba-Rylska, op. cit., s. 33.

- znacznym stopniu samowystarczalności gospodarki o charakterze naturalnym,
- małej wymianie towarowej,
- stabilności osadnictwa w ramach wioskowych społeczności,
- patriarchalnym ustroju chłopskiej rodziny,
- relatywnej izolacji przestrzennej oraz świadomościowej,
- niewielkiej ruchliwości społecznej¹⁵³.

Ponadto, Dobrowolski wymienił najważniejsze cechy kultury ludowej, wskazując na:

- tradycjonalizm,
- ubogą perspektywę historyczną,
- silne tendencje do uniformizacji,
- dużą rolę ludzi w zaawansowanym wieku,
- autorytet urzędów kulturowych,
- religijność i wpływy magiczno-rytualne (obrzędowość, lokalny kult świętych, powiązanie kalendarza rolniczego z kościelnym),
- silne więzi społeczne,
- synkretyzm wytworów (łączenie w jednym wytworze różnych funkcji – estetycznych, użytkowych, magicznych),
- silną współzależność i zharmonizowanie różnych elementów,
- zróżnicowanie terytorialne (regionalizm),
- stały, choć powolny rozwój¹⁵⁴.

W oparciu o zaproponowany przez autora model interpretacyjny można w sposób wyczerpujący określić warunki, jakie kształtowały i do pewnego stopnia nadal kształtują kulturę ludową. Jednocześnie jednak warto zwrócić uwagę na fakt, że jeśli wspomniane, zmienne traktowane są jako decydujące czy szczególnie ważne dla istnienia i rozwoju kultury ludowej, to uzasadnionym wydaje się być stanowisko, zgodnie z którym kultura ludowa, przynajmniej w ortodoksyjnie rozumianej postaci, przestała istnieć lub się rozwijać. Niektóre z wymienionych czynników odeszły bowiem do przeszłości lub uległy znacznej transformacji – przykładem może być chociażby tradycyjny model gospodarki wiejskiej lub patriarchalny schemat wiejskiej rodziny. Również zjawiska religijne

¹⁵³ K. Dobrowolski, *Chłopska kultura tradycyjna. Próba zarysu na podstawie materiałów źródłowych XIX i XX w. z południowej Małopolski*, https://pracownik.kul.pl/files/43215/public/kultury/dobrowolski_chlopska_kultura_tradycyjna.pdf, dostęp: 18-19.11.2018.

¹⁵⁴ Ibidem.

i kultowe przechodzą istotne przeobrażenia. Wspomniany autor, zwracał także uwagę na specyficzne dla kultury ludowej sposoby oraz instrumenty transmisji społecznej, zarówno w perspektywie jednopokoleniowej, jak i międzypokoleniowej. Dzięki takim narzędziom możliwe jest dziedziczenie kulturowego dorobku. Dobrowolski wspomina o przekazie ustnym, opartym przede wszystkim na zasobach pamięciowych członków danej społeczności. Przekaz ten był podstawowym kanałem komunikowania, wobec braku lub nieznamośności jakichkolwiek środków technicznych¹⁵⁵. Ponadto, kultura ludowa powstaje i jest przekazywana poprzez bezpośrednią styczność uczestników (czynności obrzędowe i wspólne wykonywanie pracy, zbiorowe zabawy i spotkania towarzyskie). Istotne jest występowanie schematów działań praktycznych, korzystanie z mnemotechnik ułatwiających zapamiętywanie (rymy, figury stylistyczne, przysłowia, częste powtórzenia) oraz trwałość wykształconego, tradycyjnego zasobu kształtów, motywów i ornamentów, z których korzystać mogą artyści czy rzemieślnicy¹⁵⁶. Według Bukraba-Rylskiej istniejącym wytworom kultury ludowej przyznaje się następujące cechy:

- anonimowość – zazwyczaj autor dzieła pozostaje nieznan, gdyż w tradycji ludowej nie było zwyczaju podpisywania utworów, ale też wydaje się, że autorstwo nie miało dla sztuki ludowej wielkiego znaczenia, często autorstwo miało umownie charakter zbiorowy,
- wariantowość – polega na występowaniu różnych wersji danego przekazu, która mogła wynikać z naturalnie występujących błędów pamięciowych, ale także z celowego przerabiania i przeistaczania przedmiotu, celem podporządkowania go konkretnemu twórcy, odbiorcy czy potrzebom sytuacji,
- prostota i prymitywizm – wynikające zarówno ze stylu i określonych zasad ludowej estetyki, jak i z prostego i niedoskonałego warsztatu artystycznego, braku wiedzy, wiejskich surowców, prymitywnych technik¹⁵⁷.

Kultura ludowa, ujawnia więc dalece posuniętą specyfikę. Ma swój szczególny wyraz i posługuje się oryginalnymi symbolami. Należy przyznać, że kultura ludowa, ujawniająca się najbardziej wyraziście w ludowej sztuce i rzemiośle, jest zjawiskiem barwnym i bogatym, co wynika zarówno z bogactwa dziedzictwa kultury narodowej, jak i z silnej regionalizacji. Każde środowisko lokalne może kreować kulturę ludową

¹⁵⁵ K. Dobrowolski, op., cit.

¹⁵⁶ Ibidem.

¹⁵⁷ I. Bukraba-Rylska, op. cit., s. 35.

na własnych warunkach, nadając jej swoiste piętno i cechy szczególne, nawet jeśli sięga po zapożyczenia z dziedzictwa środowisk sąsiednich.

2.5. Kultura ludowa a ludowość

Kultura ludowa, jak już wcześniej wspomniano, to kultura powstała w środowiskach wiejskich i bezpośrednio odwołująca się do wszystkiego, co składa się na życie społeczności, która ją tworzy. Odzwierciedla ona zarazem tradycje, obyczaje, wierzenia, jak i sposób ich życia, codzienność obejmującą zarówno rodzaj wykonywanych profesji, prowadzenie domu i gospodarstwa, uprawę ziemi, sposób spędzania czasu wolnego oraz światopogląd społeczności wiejskiej. Motywy ludowe pojawiają się nie tylko w twórczości twórców ludowych, ale także tych artystów, którzy zafascynowali się wiejskością, swojskością, folklorem oraz wszystkim, co blisko natury.

Słownikowa definicja określa pojęcie „ludowy” jako dotyczący wsi, chłopów oraz ich tradycji, związany z „ludem jako grupą społeczną składającą się z robotników i chłopów”¹⁵⁸. Cechami kultury ludowej jest występowanie motywów ludowych – bohaterów pochodzących z ludu, ludowych wierzeń i tradycji, świat zgodny z moralnością ludu (motyw kary, winy, sprawiedliwości), odniesienia do legend, pieśni, przyspiewek.

Motyw ludowości¹⁵⁹ jest motywem występującym w literaturze, a szczególnie był obecny w epoce romantyzmu. Wielu artystów wykorzystywało w swojej twórczości elementy zaczerpnięte z kultury ludowej. Motyw ludowości szczególnie wyraźny jest u Adama Mickiewicza, który wykorzystuje go zarówno w swoich dramatach, jak i balladach. Wierzenia ludowe są istotnym motywem „Dziadów” cz. II i IV. Pojawiają się w nich zarówno bohaterowie z ludu, jak motyw wierzeń ludowych. „Myślenie ludowe”, a także wiary w siły nadprzyrodzone pojawiają się w balladach. Bohaterka „Romantyczności” programowej ballady romantyzmu, to wiejska dziewczyna, która pokochała czystą i prawdziwą miłością, do której zdolni są zdaniem romantyków tylko przedstawiciele ludu i poeci, którzy z natury mają wrażliwą duszę. Ważnym elementem ludowości w tej balladzie jest wiara w świat nadprzyrodzony, a także silne odczuwanie emocji, do których nie są zdolni „skażeni” nauką i cywilizacją. Oszalała z miłości Karusia, dla romantyka nie jest osobą chorą psychicznie, ale kochającą naprawdę, a jej

¹⁵⁸ <https://sjp.pwn.pl/slowniki/ludowo%C5%9B%C4%87.html>, dostęp: 02.12.2021 r.

¹⁵⁹ Ludowość – zainteresowanie ludową kulturą, a co za tym idzie wsią.

wizje dotyczące nieżyjącego kochanka nie są symptomem stanu chorobowego, tylko wiary ludu, że wielka miłość pokonuje nawet śmierć – „Jasio być musi przy swej Krausi, on ją kochał za żywota”¹⁶⁰. Utwór oddaje mentalność prostego ludu, który na co dzień kieruje się intuicją oraz emocjami, a nie realnymi przesłankami pochodzącymi z nauki. Elementy ludowe występują także w „Świteziance” A. Mickiewicza, gdzie w historii dwóch kochanków autor odnosi się do ludowej moralności w kwestii danego słowa i dotrzymania obietnicy i wiary w to, że „nie ma winy bez kary”. W utworze pojawia się także motyw wiary w siły nadprzyrodzone, która pomagała prostym ludziom wyjaśnić zjawiska dla nich abstrakcyjne. Ludowość jest również obecna w Młodej Polsce. Przejawem fascynacji tym nurtem, zwanym chłopomanią są „Chłopi” Władysława Reymonta, powieść o realiach XIX wiecznej wsi oraz dramat „Wesele” Stanisława Wyspiańskiego¹⁶¹.

Moda na wiejskość wróciła w II poł. XX wieku i szczególnie wyraziście odbiła się w prozie socrealistycznej, której zadaniem było pokazanie życia pozytywnych bohaterów, którymi byli zaangażowani ideowo przodownicy pracy zatrudnieni w PGR-ach. Przykładami takich utworów są powieści: *Na przykład Plewa* Bogdana Hamery, *Przy budowie* Tadeusza Konwickiego, *Traktory zdobędą wiosnę* Witolda Zalewskiego.

2.6. Kultura ludowa a folklor

Z obszarem kultury ludowej silnie związane jest dość popularne pojęcie folkloru. Folklor w wielu ujęciach jest jednoznacznie utożsamiany z kulturą ludową, a dwa te pojęcia stosowane są zamiennie. Folklor definiowany jest jako ta część kultury ludowej, która obejmuje obrzędy i zwyczaje, wierzenia i twórczość artystyczną, literacką, muzyczną i plastyczną oraz wszelkie przejawy poczucia zbiorowej wspólnoty, wyrażane poprzez zespołowe kreowanie wartości kultury lokalnej. Jako egzemplifikacje podaje się zjawiska tj. muzykowanie w szerszym gronie, celebrowanie tożsamości zbiorowej poprzez organizowanie wspólnych zabaw, uroczystości religijnych i państwowych, kultywowanie obrzędów i zwyczajów, taniec, poznawanie własnego języka, dialektu

¹⁶⁰ A. Mickiewicz, *Romantyczność*, <https://wolnelektury.pl/katalog/lektura/ballady-i-romanse-romantycznosc.html>, dostęp: 23.02.2022.

¹⁶¹ M. Janion, *Dwie wizje ludowości romantycznej*, „Rocznik Towarzystwa Literackiego im. Adama Mickiewicza” 1975, 10:6.

i sztuki ludowej¹⁶². Ze względu na tak szeroki zakres elementów, jakie wchodziły w skład folkloru, uprawnionym jest stwierdzenie, że w literaturze jest on traktowany jako synonim kultury ludowej. Często jednak spotykać można stanowisko, zgodnie z którym folklor to tylko pewna część ludowej kultury, a zatem pojęcie węższe, bardziej specyficzne. Ścisłe utożsamianie folkloru z kulturą ludową zyskuje jednak pewne uzasadnienie językowe – w języku angielskim *folk* oznacza ludowy, natomiast kulturę ludową określa się po prostu terminem *folk culture*¹⁶³.

Znaczenie szeroko rozumianej kultury ludowej oraz jej dziedzictwa dla człowieka współczesnego trudno jest przecenić, bywa jednak ono różnie spostrzegane. Przyjęciu założenia o śmierci kultury ludowej musiałaby chyba towarzyszyć konstatacja, że skoro kultura taka umarła, to zapewne nie jest człowiekowi współczesnemu potrzebna. Bez wątplenia kultura ludowa, jeśli istnieje, to przeszła znaczne przeobrażenia. Za w dużym stopniu uzasadnione, należy uznać stwierdzenie, że tradycyjne środowisko powstawania ludowej kultury odeszło do przeszłości. Z drugiej jednak strony, kultura ludowa jest tak ważnym i obszernym elementem kultury narodowej, że nie sposób odmówić jej znaczenia choćby czysto historycznego. Wagę kultury ludowej scharakteryzować można z zastosowaniem modelu utworzonego na bazie trzech, omawianych w literaturze jej rodzajów:

- kultura duchowa – obejmuje wiedzę i wierzenia ludowe, określony światopogląd i religijność, w tym obszarze kultura ludowa definiuje więc i kształtuje mentalność narodu lub przynajmniej grupy etnicznej,
- kultura społeczna – obejmuje rodzinę i lokalną społeczność, sposoby spędzania wolnego czasu, stosunki sąsiedzkie, zwyczaje i zabawy, w tej warstwie kultura ludowa dotyczy różnych form społecznego współżycia (kultywowane zwyczaje, związane z obchodzeniem różnych okazji i świąt, znaczenie alkoholu w tradycyjnych uroczystościach i wiele innych kwestii),
- kultura materialna – zjawiska o charakterze fizycznym i przedmiotowym, tj. zajęcia ludności, uprawiane rzemiosło, budowanie domów i wyposażanie czy ozdabianie wnętrz, tradycyjne stroje i elementy zdobnicze¹⁶⁴.

¹⁶² A. Łobos, *Folklor – edukacja, sztuka, terapia. Wprowadzenie do problematyki*, [w:] M. Knapik, A. Łobos (red.), *Folklor – edukacja, sztuka, terapia*, Wyższa Szkoła Administracji, Bielsko-Biała 2009, s. 8-9.

¹⁶³ Ibidem.

¹⁶⁴ A.W. Brzezińska, *Różne światy kultury ludowej - perspektywa teoretyczna a działania praktyczne*, [w:] B. Fatyga, R. Michalski, op. cit., s. 135.

Warto wskazać, że wierzenia i inne elementy duchowe to wartości przekazywane przez setki pokoleń. A zatem nawet, jeśli tradycyjnie rozumiany folklor przechodzi do przeszłości, we współczesnym pokoleniu widoczne są jego trwałe skutki, np. – chrześcijaństwo jako religia uniwersalna i szeroko rozpowszechniona, a przy tym ciągle żywa, pozostaje pod silnym wpływem kultury ludowej. Wpływ folkloru również nie słabnie, czego przykładem mogą być chociażby wciąż otwierane, stylowe restauracje, organizacja imprez z wykorzystaniem tradycyjnych strojów, stylowe wyposażenie wnętrz¹⁶⁵. Można więc powiedzieć, że kultura ludowa w szerokim rozumieniu stale oddziałuje na różne aspekty życia społecznego, niezależnie od przemian dziejowych. Należy się spodziewać, że będzie nadal obecna w codziennej rzeczywistości narodów, choć jej przejawy zyskiwały będą coraz to inne oblicze. Do dzisiaj przetrwały tradycyjne obyczaje i obrzędy, a pewne wartości kultury ludowej są ciągle żywe i widoczne. Być może specyficznym przejawem żywotności i trwałości folkloru jest jego elastyczność i możliwość przystosowania do zmieniających się warunków. Zjawiskiem istotnym dla folkloru jest także folkloryzm¹⁶⁶, który dość mocno jest zakorzeniony w historię omawianego regionu Żywiecczyzny.

2.7. Kulturalne i tradycyjne dziedzictwo regionu

Biorąc pod uwagę to, co dotychczas powiedziano na temat regionu oraz kultury ludowej można przyjąć założenie, że w istnieniu i rozwoju regionów folklor ma bardzo duże znaczenie. Charakteryzując zjawisko tożsamości regionalnej wskazano, że tożsamość taka oparta jest m.in. na podobieństwach, jakie zachodzą pomiędzy ludźmi w zakresie wykonywania czynności codziennego życia, ale także na jedności korzeni rodowych, etnicznych, obyczajowych, filozoficznych, religijnych i innych. Folklor, jak wykazano jest wartością kreowaną w sposób zespołowy i gromadzi dorobek poszczególnych jednostek na przestrzeni dziejów, bez wyraźnego wskazywania autorów konkretnych dzieł. Z tego punktu widzenia kultura ludowa jest dziełem zbiorowym, stanowi zbiór wartości tworzonych przez jednostki zgromadzone w jednolitych, silnie powiązanych wspólnotach¹⁶⁷.

¹⁶⁵ A.W. Brzezińska, op. cit., [w:] B. Fatyga, R. Michalski, op. cit., s. 135.

¹⁶⁶ „tendencja w twórczości artystycznej i kulturze masowej polegająca na odwoływaniu się do folkloru”, <https://sjp.pwn.pl/slowniki/folklorizm.html>, dostęp: 10.11.2021.

¹⁶⁷ B. Fatyga, R. Michalski, op. cit., s. 136.

Anna Brzezińska opisuje w jaki sposób elementy kultury regionalnej wykorzystywane są w budowaniu wizerunku regionów¹⁶⁸. Autorka ta wskazuje na rolę, jaką kultura ludowa odgrywa w funkcjonowaniu regionów oraz budowaniu ich tożsamości. Posługując się przykładem rozwoju ruchu turystycznego podaje, że wraz z rozwojem nowych gałęzi turystyki, tj. turystyka rolnicza czy regionalna, coraz więcej przedsiębiorstw turystycznych oferuje swoim klientom rozrywki bezpośrednio związane z dziedzictwem kultury ludowej. Rangę współczesnych, cieszących się szczególnym zainteresowaniem atrakcji turystycznych zyskały starodawne czynności i zwyczaje tj. pieczenie chleba, zbieranie miodu, smażenie powideł czy udział w warsztatach tradycyjnego rękodzielnictwa ludowego. Podsumowując można stwierdzić, że kulturalne i tradycyjne dziedzictwo regionu, ujawnia doniosłe funkcje w zakresie tożsamości regionalnej, edukacji i wychowania, promowania regionu i jego gospodarczego rozwoju. Tradycja i wartości kulturalne mają swój bardzo istotny udział w kreowaniu szczegółowo omówionej tożsamości regionalnej. Tożsamość regionalna budowana jest w oparciu o bardzo wiele różnych zjawisk, jednak jej niezbędnym budulcem są wartości przekazywane z pokolenia na pokolenie, świadczące nie tylko o trwaniu określonej wspólnoty, ale także o kreowanych przez nią ponadczasowych wartościach. Świadomość własnej kultury, umiłowanie dla niej, chęć identyfikowania się z nią oraz jej rozwijania może być nabywana poprzez przekazywaną tradycję, zaś duma z pochodzenia i przynależności do danego regionu jest jednym z centralnych elementów tożsamości regionalnej.

Tradycyjne wartości kulturalne mają wielkie znaczenie w procesie wychowania, nawet w całkowitym oderwaniu od problematyki tożsamości regionalnej. Wartości kulturalne są cennym materiałem budującym osobowość człowieka, zarówno w warstwie czysto jednostkowej, jak i społecznej. Przekazując tradycje, starsze pokolenie może zaszczepiać młodym najważniejsze wartości, nie tylko związane z konkretnym regionem czy społecznością, ale także uniwersalne, ponadczasowe, ponadkulturowe, tj. przywiązanie do miejsca swego urodzenia czy pochodzenia. Osiągnięcia kulturowe, przekazywane przez pokolenia dzięki tradycji, kształcą człowieka w sposób wszechstronny, pozwalając poznać historię, rozwijając poczucie estetyki, moralność i światopogląd. W związku ze wspomnianą już regionalizacją, niezwyklego znaczenia

¹⁶⁸ A. Brzezińska, *Kultura regionu – tradycja czy kreacja?* [w:] A. Brzezińska, A. Hulewska, J. Słomska-Nowak (red.) *Edukacja kulturowa: przestrzeń-kultura-przekaz*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Zarządzania „Edukacja”, Wrocław 2009, s. 35.

nabiera możliwość promowania własnego regionu na arenie krajowej i międzynarodowej. Wiąże się to przede wszystkim z pragnieniem stwarzania regionowi i jego mieszkańcom nowych możliwości rozwoju. Tym, co najsilniej przyciąga uwagę środowisk podejmujących ważne decyzje, jest atrakcyjność geograficzna oraz właśnie kulturalna regionu. Z tego względu uwypuklanie i podkreślanie własnych wartości tradycyjnych jest ważnym narzędziem w promocji środowiska lokalnego.

Gospodarczy rozwój regionu przekłada się bardzo silnie także na ekonomiczne warunki, w jakich wspólnota regionalna na co dzień funkcjonuje. Atrakcyjność krajobrazowa i kulturalna to czynniki przyciągające inwestorów, a w poszczególnych regionach szczególnie ważnym elementem rozwoju gospodarczego jest stymulowanie ruchu turystycznego. Bogate i barwne dziedzictwo kulturowe jest czynnikiem podnoszącym pozycję regionu w krajowych i międzynarodowych notowaniach. Region, pomimo swojego niejednoznacznego charakteru i bardzo trudnej do ustalenia definicji jest więc wielkością niezwykle ważną w funkcjonowaniu każdego kraju, narodów oraz wspólnot lokalnych. Pojęcie regionu jest często używane w naukach geograficznych oraz analizach historycznych, jednak do dzisiejszego dnia nie doczekało się żadnej uniwersalnej, a przy tym precyzyjnej definicji. Co więcej, wciąż trwają dyskusje i spory o jego naturę i znaczenie. Bez wątpienia jest to pojęcie niezwykle istotne dla omówienia zjawisk społecznych, przede wszystkim w warstwie kulturowej. Region jest bowiem miejscem istnienia niezwykle silnych więzi międzyludzkich, a ponadto kontekstem rozwoju lokalnych społeczności. Stanowi również podwaliny najbardziej elementarnych wartości kulturowych, składających się na kulturowe dziedzictwo każdego narodu. Odgrywa rolę w kształtowaniu regionalnej tożsamości, budując poczucie przynależności społecznej oraz własnego rodowodu i korzeni, silnie umocowanych w regionalnej historii i tradycji.

III. KATEGORIA REGIONU W BADANIACH KULTUROWYCH

3.1. Region jako obszar badań - rozważania terminologiczne

Problematyka regionalna jest płaszczyzną odnoszącą się do wieloaspektowych i niejednorodnych zjawisk oraz procesów politycznych i społecznych, dlatego wymaga podejścia interdyscyplinarnego. Słowo „region” wywodzi się z łacińskiego *rex* (król), a także od *regio* (królestwo) i *rego* (rządzić)¹⁶⁹. Ponadto, oznacza także:

- określoną część świata,
- prowincję,
- dużą jednostkę podziału administracyjnego kraju,
- część powierzchni o konkretnych, charakterystycznych cechach i określonych granicach,
- obszar powierzchni o pewnych specyficznych właściwościach, zarówno przyrodniczych, jak i związanych z działaniami człowieka, które wyróżniają go spośród innych obszarów¹⁷⁰.

Region jest zatem przede wszystkim pojęciem o charakterze przestrzennym i odnosi się do pewnego wyróżnionego obszaru. Obszar taki powinien nosić znamiona względnej jednorodności cech i powiązań pomiędzy nimi. Istnienie regionu wymaga więc wydzielających go granic. Trudno jest jednoznacznie ustalić, jakie jednostki terytorialne są regionami, a jakie nie, ponieważ pojęcie to używane jest w sposób bardzo swobodny w różnych znaczeniach. Henryk Samsonowicz wskazuje, że z teoretycznego punktu widzenia w historii bierze się pod uwagę przede wszystkim jednostki o wspólnej przeszłości dziejowej, a zatem regiony są w pewnym sensie determinowane przez historię. Takie ujęcie jest szczególnie istotnym z punktu widzenia celu i charakteru niniejszej pracy. Samsonowicz stwierdza także, że w wielu przypadkach miejsce o pewnej przeszłości określane jest inaczej, w zależności od przyjętych kryteriów¹⁷¹. A zatem nawet w jednorodnym ujęciu region może być różnie rozumiany. Jeśli bowiem za podstawę podziału obszarów przyjąć określone fakty historyczne, należy zdać sobie sprawę z tego, że każdy teren na kuli ziemskiej ma historię bardzo długą, a zaistniałe

¹⁶⁹ D. Vukovic, D.M. Kochetkov, *Defining region*, „R-Economy” 2017, 3(2):76-77.

¹⁷⁰ M. Koter, *Region polityczny – geneza, ewolucja i morfologia*, [w:] K. Handtke (red.) *Region, regionalizm – pojęcia i rzeczywistość*, PWN, Warszawa 1993, s. 49.

¹⁷¹ H. Samsonowicz, *Historia regionalna*, „Małopolska” 2011, 13: 11.

w przeszłości fakty mogą w różny sposób determinować jego podział. Zgodnie ze stanowiskiem Samsonowicza, dziejowe syntezy większych regionalnych jednostek takich jak Wielkopolska, Pomorze, Mazowsze czy Lubelszczyzna, nie zawsze są włączane do zakresu regionalnej historiografii¹⁷². A więc określenie „region” jest wykorzystywane dla zdefiniowania odmiennie ujmowanych jednostek terytorialnych. Najczęściej używa się administracyjnych granic, określających objęty analizą obszar, czasami jednak region definiuje się na podstawie występowania wspólnot językowych lub gospodarczych, a czasami wyznaniowych czy cywilizacyjnych. Ważnym jest uznawanie regionów nazywanych i opisywanych przez powiązane ze sobą dyscypliny naukowe tj. kulturoznawstwo, językoznawstwo czy etnologia. Samsonowicz podsumowuje stwierdzając, że najczęściej poprzez region rozumie się jednak obszar cechujący się pewną wyróżniającą przeszłością dziejową, bogaty w konkretne zabytki i dziedzictwo kulturowe, będący miejscem życia i działania wybitnych jednostek. Historia regionu nobilituje ponadto mieszkańców, dając im poczucie własnej wartości¹⁷³.

Region jest jednostką wyróżnianą przez określone, specyficzne cechy fizycznogeograficzne, ekonomiczne i społeczne, a także polityczne, pozwalające na wyznaczenie jego granic. Nauki geograficzne klasyfikują regiony w oparciu o pojedyncze cechy lub pewną spójność, rozumianą jako przemiany w natężeniu cech. Tradycyjnie regiony wydzielane są ze względu na czynniki historyczne i etnograficzne¹⁷⁴. Śląsk, Pomorze czy Wielkopolska, Bretania, Bawaria czy Katalonia to ważne reginy. Można zauważyć, że wspólną cechą wszelkich definicji regionu jest obszar, a zatem przestrzennie wyodrębniona jednostka może być uznana za definicyjną podstawę w tym zakresie. W opracowaniach z zakresu geografii wskazuje się także, że choć region jest kategorią bardzo często używaną, geografia regionalna jest nauką znajdującą się w kryzysie, a co do samego regionu panuje wielki bałagan terminologiczny¹⁷⁵. Tym trudniej jest ustalić precyzyjną definicję tego pojęcia.

Określenia „region” używa się także dla porządkowania i klasyfikowania otaczającej człowieka rzeczywistości. Zakres pojęcia uzależniony jest od konkretnej dyscypliny naukowej. Regionowi nadaje się także znaczenie metaforyczne, rozumiejąc

¹⁷² Ibidem.

¹⁷³ Ibidem, s. 13.

¹⁷⁴ M. Schack, *Regional identity in border regions: The difference borders make*, „Journal of Borderlands Studies” 2001, 16(2):101-102.

¹⁷⁵ M. Wójcik, *Region w podejściach „nowej” geografii regionalnej*, „Acta Universitatis Lodziensis, Folia Geographica Socio-Oeconomica” 2011, 11:5.

go często jako pewien obszar prowadzonych rozważań. W zależności od przyjętych kryteriów wyróżniania, w teorii istnieje może nieskończenie wielka liczba regionów. Poza tym, z teoretycznego punktu widzenia każdy region podzielić można na wiele mniejszych, zaś z drugiej strony – włączyć w zakres dowolnego, większego regionu¹⁷⁶. Region jawi się więc jako pojęcie bardzo względne, zależne od przyjętych w danym przypadku kryteriów. Odpowiednio do ustalonego kierunku analizy wyróżniać można regiony kulturowe, gospodarcze, przyrodnicze, morfologiczne, polityczne czy fizjograficzne i wiele innych. Można więc wnioskować, że tak wyróżniane regiony będą miały pewne części wspólne. Na przykład region historyczny może się w znacznej mierze pokrywać z regionem kulturowym, ale jednocześnie zachodzić mogą duże różnice pomiędzy regionem przyrodniczym a politycznym. Jeśli kryterium podziału jest relacja pomiędzy człowiekiem a środowiskiem, to wyróżnić można dwa rodzaje regionów – przyrodnicze i ukształtowane przez cywilizację ludzką. Z kolei w geografii jednostki, rozróżnia się ze względu na cechy, wyodrębniając regiony jedno- i wielo cechowe. Z uwagi na przyjęty typ kryteriów wyznaczania granic, wymienia się regiony jednolite, czyli podobne pod względem cech oraz regiony węzłowe, ujawniające jedność wewnętrznych powiązań. Ważną właściwością regionu jest jego homogeniczność, czyli jednorodność pod względem określonych cech¹⁷⁷. Z kolei z punktu widzenia geografii regionalnej, region jest określonym terytorium, podległym pewnej władzy, kreującym wspólnotę społeczną¹⁷⁸.

Z dotychczas przeprowadzonych rozważań teoretycznych wynika więc, że region to jednostka ujawniająca przede wszystkim trzy cechy. Pierwszą z nich jest wyodrębnienie przestrzenne, ponieważ region jest zawsze pewnym obszarem, możliwym do jednoznacznego określenia, wycinkiem globu. Cecha druga, to granice – każdy region jest obszarem o wyznaczonym obrysie, pozwalającym odróżniać go wyraźnie od obszarów przyległych. Cechą trzecią jest jednolitość – region stanowi jednostkę zwartą, możliwą do wyróżnienia, a czynnikiem wyróżniającym jest pewien zespół cech, branych pod uwagę w konkretnym przypadku analizy.

¹⁷⁶ S. Smith-Peter, *Imagining Russian Regions: Subnational Identity and Civil Society in Nineteenth-Century Russia*, Brill, Leiden 2017, s. 23.

¹⁷⁷ M. Kulesza, *Rozważania na temat regionu geograficzno-historycznego*, [w:] „*Studia z geografii politycznej i historycznej*”, UŁ, Łódź 2014, t. 3, s. 29.

¹⁷⁸ W. Wilczyński, *Region jako zasada podziału administracyjnego Polski (casus – Radom)*, „*Geografia w Szkole*” 1991, 1:35.

3.2. Geograficzne ujęcie regionu

Podobnie, jak w obszarze interdyscyplinarnym, także w ujęciu geograficznym region definiowany jest odmiennie i w oparciu o różne kryteria. W rozumieniu najbardziej ogólnym regionem jest pewien fragment powierzchni ziemi, wyodrębniony na podstawie jednej lub kilku cech przyrodniczych lub społeczno-gospodarczych. Jest to więc obszar odróżniający się wyraźnie od innych. Regiony są określane zarówno poprzez granice, jak i wewnętrzne właściwości. Zostają zatem spełnione kryteria wymienione w poprzednim punkcie. Wyrazistość danego regionu jest określana poprzez stopień zróżnicowania, jaki zachodzi pomiędzy jego cechami wewnętrznymi, a cechami regionów sąsiadujących. Region w ujęciu geograficznym odcina się pod względem cech fizycznych na tle pozostałych obszarów¹⁷⁹.

Na gruncie nauk geograficznych u podstaw zastosowania koncepcji regionu leżało przede wszystkim rozsądne założenie, że powierzchnię planety podzielić można na różne części, ujawniające podobny charakter¹⁸⁰. Pojęcie regionu w sensie wyróżnionego obszaru stało się tym samym pewną podstawą dla dokonywania podziału i klasyfikacji powierzchni gruntu. Dzięki temu możliwym jest także proces geograficznego charakteryzowania wyodrębnionych miejsc. W tej perspektywie rozwinięto koncepcję regionu jako jednoznacznie określonej kategorii obszarowej. Wykorzystywana jest ona do badania i modelowania przestrzennego zróżnicowania oraz prowadzenia podziałów terytorialnych, przede wszystkim dla celów i potrzeb administracji¹⁸¹. W klasycznej literaturze przedmiotu wskazuje się także, że termin *region* używany jest w trzech wzajemnie powiązanych, lecz różnych znaczeniach, odpowiadających trzem różnym pojęciom *części obszaru*. K. Dziewoński podaje, że w dwóch pierwszych znaczeniach podział przestrzeni na regiony jest pomyślany, jako narzędzie dla zaplanowanego badania (cele poznawcze) albo dla organizacji konkretnego działania w danej przestrzeni. Z kolei w trzecim przypadku podział przestrzeni sam staje się przedmiotem badania, a zatem dąży się do wyróżnienia regionów jako części przestrzeni, która podlega analizie¹⁸². W ten sposób zdefiniowane trzy różne pojęcia regionu mają charakter odrębny, ale w praktyce wzajemnie powiązany. Podział powierzchni znajduje finalnie swoje odzwierciedlenie

¹⁷⁹ M. Kulesza, op. cit., 30.

¹⁸⁰ P. Schmitt-Egner, *The Concept of 'Region': Theoretical and Methodological Notes on its Reconstruction*, „Journal of European Integration” 2002, 24:181.

¹⁸¹ Z. Chojnicki, T. Czyż, *Region – regionalizacja – regionalizm*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1992, 2:2.

¹⁸² K. Dziewoński, *Teoria regionu ekonomicznego*, „Przegląd Geograficzny” 1967, 39(1):34.

w wynikach badań. Stanowi podstawę przestrzennej analizy. Podział świata dla celów badania naukowego, jak stwierdza autor, powiązany jest zwykle w mniejszym lub większym stopniu z podziałem administracyjnym¹⁸³. W praktyce badania struktur powłoki Ziemi uwzględnia się region fizycznogeograficzny i społeczno-ekonomiczny. Region fizycznogeograficzny nazywany także fizycznym, naturalnym – wyodrębniany jest na podstawie przyrodniczych cech, często przeobrażonych w pewnym stopniu antropogenicznie, zwykle pojmowany jest jako krajobraz naturalny. W próbach fizycznogeograficznej regionalizacji, istotna są przede wszystkim strefowość zjawisk i zmian przyrodniczych, piętrowość krajobrazów oraz zróżnicowanie ich cech, stopień i charakter zagospodarowania terenu. Pierwsze próby dokonania regionalnego podziału kraju podejmowane były na przełomie XIX i XX wieku. Podstawą procesu podziału terytorium Polski na regiony określane także krainami, pasami krajobrazowymi, regionami fizycznogeograficznymi oraz typami krajobrazu, stanowiło zróżnicowanie geologiczne i hipsometryczne (wysokość położenia)¹⁸⁴.

Region społeczno-ekonomiczny zwany inaczej ekonomicznym lub sztucznym, jest wyróżniony na podstawie faktycznych zjawisk, niezależnie od istniejących podziałów instytucjonalnych albo jako terytorialna jednostka o planowym charakterze i pochodzeniu, związana z zarządzaniem gospodarką przez państwo. W większości przypadków region ekonomiczny definiowany jest jako charakterystyczna część przestrzeni społeczno-ekonomicznej¹⁸⁵. Region ekonomiczny jest zbiorem jednolitym pod względem odrębnych cech charakterystycznych, z kolei w ujęciu systemowym jest ujmowany jako system społeczny o terytorialnym charakterze. Z punktu widzenia praktyki badawczej, region taki rozumiany jako:

- dowolna część kraju, leżąca wokół ośrodka regionalnego,
- część kraju cechująca się istotnym domknięciem o dowolnych interakcjach,
- część kraju o istotnym domknięciu, tworząca system średniego szczebla,
- dzienny system miejski regionalnego ośrodka,
- region miejski ośrodka regionalnego,

¹⁸³ Ibidem.

¹⁸⁴ <https://kzg.pl/geograficzne/powierzchnia-ziemi/krajobraz-i-uksztaltowanie-terenu/>, dostęp: 13.11.2021.

¹⁸⁵ A. Szajnowska-Wysocka, *Theories of regional and local development - abridged review*, „Bulletin of Geography, Socio-economic Series” 2009, 12:75.

- polityczna jednostka średniego szczebla (autonomiczna, samorządowa lub administracyjna)¹⁸⁶.

Z punktu widzenia zmienności procesów społecznych i gospodarczych w geograficznej przestrzeni oraz zdolności do ludzkiej interakcji z otoczeniem przyrodniczym, społecznym i gospodarczym, wyróżnia się regiony: rozwijające się, rosące, samopodtrzymujące się i upadające¹⁸⁷. Warto dodać, że w koncepcji regionu, jako kategorii społeczno-ekonomicznej mieści się również mocno pojęcie regionu turystycznego. Jego wyróżniki to przede wszystkim walory turystyczne, ruch turystyczny i odpowiednia infrastruktura (zagospodarowanie) turystyczna. Region charakteryzuje się silnym powiązaniem wewnętrznych, ściśle określonych granic oraz pewnej jednorodności środowiska i dostępności komunikacyjnej. Wyznaczany jest w celu ułatwienia i usprawnienia działań marketingowych, planistycznych i organizacyjnych¹⁸⁸. A zatem, jak nietrudno zauważyć, również na gruncie geografii, region rozumiany może być na wiele różnych sposobów, zależnie od kierunku analizy oraz potrzeb badacza. Wszystkie te sposoby mają pewien wspólny mianownik – jest nim przede wszystkim podział przestrzeni czy powierzchni świata według pewnych racjonalnych kryteriów, jednak w ujmowaniu regionu geografia wychodzi dalece poza jego rozumienie czysto przestrzenne. Wynika to zapewne przynajmniej po części z faktu, że również nauki geograficzne są obecnie bardzo zróżnicowane i obszar ten dzieli się na liczne subdyscypliny, odzwierciedlające szybki i wielokierunkowy postęp ludzkiej wiedzy. Z punktu widzenia niniejszej pracy równie istotne jest historyczne rozumienie regionu, poddane bliższej analizie w kolejnej sekcji rozdziału. Można jednak powiedzieć, że definicje geograficzne koncentrują się przede wszystkim na cechach przestrzennego wyodrębnienia wyraźnych granic na powierzchni Ziemi. Tym samym na gruncie geografii wszelkie przedmiotowe i funkcjonalne ujęcia regionu, jako jednostki podziału prowadzone są poprzez pryzmat jego położenia na kuli ziemskiej. Zwykle oczywiście rozważania realizuje się z odniesieniem do konkretnego kraju czy kontynentu.

¹⁸⁶ A. Świeca, T. Brzezińska-Wójcik, *Region w ujęciu geograficznym*, Zakład Geografii Regionalnej, Instytut Nauk o Ziemi UMCS, <https://www.umcs.pl/pl/region-w-ujeciu-geograficznym,5711.htm>, dostęp: 15.11.2018.

¹⁸⁷ B. Domański, *Geografia ekonomiczna. Ujęcie dynamiczne*, PWN, Warszawa 2004, s. 97.

¹⁸⁸ A. Świeca, T. Brzezińska-Wójcik, *Region w ujęciu geograficznym...*, op. cit., UMCS, <https://www.umcs.pl/pl/region-w-ujeciu-geograficznym,5711.htm#page-1>, dostęp: 15.11.2018.

3.3. Historyczne ujęcie regionu

Również w przypadku historycznego ujęcia regionu nie istnieje definicyjna jednomyślność. Zgodnie z tym, co podaje Danuta Konieczka-Śliwińska, początki dyskusji wokół pojęcia regionu historycznego sięgają okresu międzywojennego. W tamtym okresie wyraźnie pojawiła się potrzeba określenia zasadniczej kategorii, która byłaby użyteczna w prowadzonych badaniach regionalnych oraz w zakresie różnych form popularyzacji regionalnej historii¹⁸⁹. W obszarze historii regionalnej omawiano dzieje mniejszych lub większych jednostek terytorialnych, wchodzących w skład jakiegoś wyodrębnionego terenu. Wynika to z faktu, że dla historyka dzieje kraju i narodu zawsze dzielą się na historię określonych regionów i grup. Wydarzenia, nawet powszechne, dotyczą bowiem tylko w pewnym stopniu całego państwa, znacznie bardziej zaś grup kulturowych, zamieszkujących określony obszar. W perspektywie globalnej także trudno jest mówić o historii w sensie powszechnym, a jeśli nawet czyni się takie uogólnienie, to tylko umownie, ponieważ poszczególne wydarzenia na świecie także zachodzą zwykle w jakimś jego regionie¹⁹⁰. Konieczka-Śliwińska wskazuje, że dla poszczególnych środowisk zainteresowanie regionem, jako kategorią historyczną miało od początku nieco inne znaczenie. Zaangażowani w organizacyjną działalność regionaliści w mniejszym stopniu zainteresowani byli określaniem precyzyjnych kryteriów i granic wyłaniania poszczególnych regionów, koncentrując się przede wszystkim na zjawisku przywiązania do „małych ojczyzn”. Tymczasem dla zajmujących się badaniami historii regionalnej, odpowiedź na pytanie, czym w istocie są poszczególne regiony historyczne, a więc także przyjęcie odpowiednio dokładnych reguł określania granic, miało znaczenie decydujące¹⁹¹. Dalsza dyskusja nad zjawiskiem regionu historycznego przebiegała w dwóch głównych kierunkach. Przedstawiciele pierwszego skupiali się na zasadach określania granic regionów historycznych, pracując nad rozstrzygnięciem, które miałyby praktyczne znaczenie dla realizowanych badań regionalnych. Uważali zatem, że najistotniejsze dla historycznej regionalizacji jest określenie, jakie podziały administracyjne przyjmować należy za przesłankę wyłonienia konkretnego terytorium. Z kolei przedstawiciele drugiego nurtu szukali innych zasad podziału kraju na regiony.

¹⁸⁹ D. Konieczka-Śliwińska, *Region historyczny w historiografii, dydaktyce historii i edukacji szkolnej. Przegląd stanowisk i propozycji delimitacji*, „Klio: Czasopismo Poświęcone Dziejom Polski i Powszechnym” 2011, 16(16):18.

¹⁹⁰ M. Beeson, *Europe and East Asia in Comparative Historical Perspective*, Oceanic Conference on International Studies, Canberra 14-16, 2004, s. 4-5.

¹⁹¹ D. Konieczka-Śliwińska, op. cit., s. 18.

Zgodnie z ich stanowiskiem, zarówno historyczne, jak i współczesne podziały administracyjne nie są jedynym ani najważniejszym czynnikiem, od którego zależną byłaby regionalizacja historyczna¹⁹².

W okresie międzywojennym dużym uznaniem cieszyła się zaproponowana przez Stanisława Arnolda koncepcja oparcia badań regionalnych na fundamentach geograficznych. Autor ten stwierdzał, że podstawą wyodrębnienia regionów są procesy geograficzno-historyczne, a więc proponował połączenie perspektywy geograficznej z dziejową. W tym okresie geograficzne kryteria wyodrębniania regionów historycznych cieszyły się dużą popularnością. Dopuszczano przyjmowanie jednostek geograficznych za płaszczyznę odniesienia w prowadzonych regionalnych badaniach historycznych¹⁹³. Zdaniem Karola Buczka, regionalny podział Polski należało rozpatrywać z punktu widzenia idei, a nie faktów. Badacz ten za region historyczny uważał taką jednostkę terytorialną, która w danej epoce w mniejszym lub większym stopniu posiadała swoją własną historię¹⁹⁴. Wskazywał, że jeśli regiony historyczne w Polsce istniały, to jedynie do I rozbioru i nie zostały po nich widoczne, pozytywne ślady, do których należałoby się odwoływać. Zgodnie z tym stanowiskiem, historia regionalna ma sens i znaczenie tylko tam, gdzie rzeczywiście występowały historyczne regiony, na przykład na Śląsku. W odniesieniu do pozostałych obszarów Rzeczypospolitej można, zdaniem Buczka, odwoływać się tylko do regionów historycznych przedrozbiorowych albo czekać, aż wytworzy się nowy regionalny podział państwa¹⁹⁵.

Po drugiej wojnie światowej w odniesieniu do regionu historycznego, usiłowano wprowadzić wiele powiązanych kryteriów, zamiast jednego i bezwzględnie obowiązującego. Na przykład, prowadząc w latach 50-tych XX wieku próby regionalizacji Małopolski takiej, jaką była w drugiej połowie XVIII wieku, Helena Madurowicz i Andrzej Podraza, jako czynniki regionotwórcze wymieniali – stosunki społeczne, środowisko geograficzne, strukturę demograficzną oraz specjalizację produkcji¹⁹⁶. Madurowicz w swoich późniejszych pracach przyjęła założenie, że metodologiczną przesłankę dla wyodrębniania regionów historycznych stanowi relacja

¹⁹² A. Stępnik, *Historia regionalna i lokalna w Polsce 1918–1939. Badania i popularyzacja*, PWN, Warszawa 1990, s. 5.

¹⁹³ M. Kulesza, op. cit., s. 34-35.

¹⁹⁴ K. Buczek, *Zagadnienie regionalizmu w nauczaniu historii w szkole średniej*, [w:] *Pamiętnik VI Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Wilnie, 17–20 września 1935 r.*, t.1, Lwów 1935, s. 543-544, za: M. Kulesza, op. cit., s. 34.

¹⁹⁵ D. Konieczka-Śliwińska, op. cit., s. 20.

¹⁹⁶ H. Madurowicz-Urbańska, A. Podraza, *Regiony gospodarcze Małopolski Zachodniej w drugiej połowie XVIII wieku*, Ossolineum, Wrocław–Kraków–Warszawa 1958, s. 10, 21.

pomiędzy człowiekiem czy społeczeństwem, a środowiskiem geograficznym czy przyrodniczym. Postawiła także tezę, że problem przestrzeni w rozważaniach historycznych wymaga pewnej zmiany w podejściu do przestrzeni, jako takiej. Definiując region historyczny należy więc spoglądać na niego z szerszej perspektywy, zarówno geograficznej, jak i zmierzającej do ustalenia wszelkich jego cech charakterystycznych spoza obszaru tematycznego geografii¹⁹⁷. Ewa Maleczyńska przyjęła stanowisko, że za podstawę regionalnych badań historycznych przyjąć należy podziały administracyjne istniejące współcześnie. Autorka zdawała sobie sprawę z ograniczeń, jakie niesie ze sobą taki sposób interpretacji regionów. Ograniczała więc jego zastosowanie do prac o charakterze popularnym, dociekań prowadzonych przez lokalnych badaczy oraz do opracowań badawczych historyków, którzy zajmują się historią regionalną. Co do monografii naukowych, ukierunkowanych na analizę konkretnej przestrzeni w określonym czasie, ta sama autorka sugerowała przyjęcie historycznego, nie zaś aktualnie obowiązującego, administracyjnego zasięgu terytorialnego. Postulowała zastosowanie „narastającej teraźniejszości” jako punktu odniesienia do regionalnych i lokalnych poszukiwań historycznych¹⁹⁸. Zgodnie z późniejszym stanowiskiem cytowanego już Buczka, historyk podejmujący temat dziejów regionalnych nie powinien kierować się podziałami o charakterze geograficznym, lecz za podstawę wyodrębniania regionów przyjmować człowieka i kwestie społeczne. W konsekwencji Buczek opisał region historyczny jako coś pośredniego pomiędzy państwem a osiedlem. Jego zdaniem region stanowi zarówno pewną część terytorium państwa, leżącą w jego historycznych granicach, jak i konkretną grupę osiedli, w których wyodrębnić można jeszcze mniejsze obszary¹⁹⁹. Dyskusji nad specyfiką regionu historycznego nowy wymiar nadał Jerzy Topolski. Autor ten wskazywał, że określenie pojęcia regionu historycznego jest niezbędne przed przystąpieniem do badań z obszaru historii regionalnej. Koniecznym jest wszechstronne uzasadnienie, że w badaniach historycznych badacze mają faktycznie do czynienia z regionem. Topolski podjął polemikę ze stanowiskiem Buczka i zwrócił uwagę, że regionem historycznym nie jest żaden obszar, który w dziejach nie odznaczał się czymś szczególnym. Wskazał także, że pojęcie regionu historycznego jest treściowo znacznie bardziej bogate niż region geograficzny, ponieważ zawiera dodatkowe treści

¹⁹⁷ D. Konieczka-Śliwińska, op. cit., s. 21-22.

¹⁹⁸ E. Maleczyńska, *W sprawie badań nad historią lokalną*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 1960, 3:341.

¹⁹⁹ M. Kulesza, op. cit., s. 39.

dziejowe i społeczne, a ponadto, że nie każdy region geograficzny jest jednocześnie regionem historycznym i odwrotnie²⁰⁰. Zdaniem Kuleszy Topolski położył podwaliny pod współczesne rozumienie pojęcia regionu historycznego. Sformułował jego definicję, do której historycy regionalni odwołują się do dzisiaj. Zwracał uwagę na złożoność tego pojęcia, określając go jako: odnoszący się do konkretnego terytorium, skomplikowany układ o możliwej do opisanie strukturze²⁰¹. Odniósł się również do struktury regionu historycznego, wskazując, że składa się on z mniejszych jednostek, tworzących jednostki większe (tzw. mikroukład). Ponadto stwierdził, że o znaczeniu i miejscu danego regionu w większych strukturach decyduje wiele czynników, tj. osobliwości gospodarcze, społeczne i kulturalne, charakter geograficzny i stosunki etniczne. Kulesza opisuje koncepcję Topolskiego jako najbardziej doniosłą w dziejach dyskusji na temat regionu w ujęciu historycznym²⁰².

W ostatnim dziesięcioleciu dyskusja nad rozumieniem i ujmowaniem regionu historycznego znacznie ucichła. Nie pojawiają się nowe propozycje określania tego pojęcia. Badacze odwołują się do opisanej koncepcji Topolskiego, czasami uzupełniając ją o nowe propozycje. Kwestia definicji regionu historycznego uznawana jest być może obecnie za mało znaczącą, o czym świadczy brak propozycji nowego określenia. Na konferencji poświęconej nowym modelom historycznych badań regionalnych w Poznaniu w 2005 roku wskazano, że granice badanych regionów historycznych są wciąż trudne do ustalenia. Podkreślono, że zmieniały się przez wieki, ale w wielu konkretnych przypadkach niezwykle trudno jest oznaczyć terytorialny zasięg konkretnego, wybranego spośród nich. Marek Czaplinski zaproponował wtedy rozwiązanie przyjmowane już wielokrotnie na przestrzeni ostatnich lat, a polegające na tym, że za podstawę określania granic regionu historycznego, przyjmuje się granice obecnie istniejącego województwa z zastrzeżeniem, że w badaniach uwzględnia się także ziemie, które przynależały do danego obszaru wcześniej²⁰³. A zatem również w perspektywie historycznej region jest pojęciem o charakterze niejednoznacznym. Bardzo interesującym wydawać się może fakt, że termin tak często i tak powszechnie stosowany,

²⁰⁰ Ibidem.

²⁰¹ Ibidem.

²⁰² Ibidem.

²⁰³ M. Czaplinski, „Nowy model” czy „nowe modele”? *Próba polemiki z niektórymi tezami Witolda Molika* [w:] K.A. Makowski (red.), *O nowy model historycznych badań regionalnych*, Instytut Wielkopolski, Poznań 2007, s. 49-50.

pozornie tak oczywisty i jednoznaczny, na gruncie wybranych nauk jest przedmiotem niezwykle ożywionej i ciągle niezamkniętej dyskusji.

3.4. Region w perspektywie socjologicznej i kulturowej

Wraz z rozwojem cywilizacji postępuje rozwój socjologii lokalnych społeczności. Struktury społeczne na niewielkich obszarach podlegają ciągłym zmianom i przeobrażeniom. Socjologia jako jedna z najważniejszych nauk społecznych, stara się określić, w jaki sposób lokalne społeczności funkcjonują, jak zmienia się charakter istniejących w nich więzi i czym tak naprawdę jest obecnie społeczność lokalna. Ścisłe znaczenie granic regionu jest bardzo trudne do sprecyzowania, ponieważ ma on charakter względny. Co więcej, dokładne oznaczenie zakresu pojęciowego terminu *region* nie wydaje się być koniecznym. Można bowiem pozostać przy jego relatywnym charakterze uznając, że region ma postać bardzo elastyczną i rozciągliwą, a zatem zyskuje nieco inne kształty i rozmiary, w zależności od realiów bieżącej analizy. Na potrzeby aktualnych rozważań można przyjąć, że region jest niewielką jednostką podziału terenu, na którym funkcjonuje określona, mała społeczność lokalna. W tym rozumieniu jest więc również konsekwencją przyjęcia konkretnego sposobu myślenia o ludzkim środowisku. Społeczność regionalna jest powiązana silnymi zależnościami i grupą ludzi mających ze sobą ciągły i dość bliski kontakt²⁰⁴.

Bez względu na lokalizację społeczności, zarówno rozumianą jako umiejscowienie w określonej przestrzeni, jak i w sensie metaforycznym, jako konkretny stan umysłu uczestników, socjologowie zakładają, że wszystkie ludzkie historie dzieją się w środowisku lokalnym, a zatem również myśl socjologiczna podlega pewnej regionalizacji. Jest to zjawisko zgodne z ogólnie panującym trendem – pomimo wszelkich tendencji globalizacyjnych, coraz większą uwagę poświęca się społecznościom i środowiskom lokalnym, zgodnie z przekonaniem, że to właśnie lokalny kontekst jest najbliższy ludziom. Człowiek ujawnia naturalną potrzebę przypisania do konkretnego miejsca i zakorzenienia w nim. Potrzeba ta jest niezwykle silna i występuje prawdopodobnie nawet u tych osób czy społeczeństw, które są ciągle w drodze. Życie społeczności lokalnej przebiega niemal równoległe z trajektorią losów jednostek. Można

²⁰⁴ A. Paasi, *Regions are social constructs, but who or what 'constructs' them? Agency in question Introduction*, „Environment and Planning A” 2010, 42(10):2297.

powiedzieć także odwrotnie – losy poszczególnych osób przebiegają równolegle wzajemnie wobec siebie, tworząc los wspólnoty²⁰⁵.

W tradycyjnej obyczajowości przyjmowano nieraz, że miejsce człowieka jest tam, gdzie zlokalizowane są groby jego bliskich. Ludzkość bowiem oddaje zmarłych ziemi, a więc miejscu, w którym toczy się całe życie zbiorowości. Z tego punktu widzenia nekropolia stanowi bardzo ważny element lokalnego kontekstu funkcjonowania danej wspólnoty ludzkiej²⁰⁶. Historię zbiorowości lokalnych budują także wydarzenia i miejscowi bohaterowie. Istotne są legendarne ślady, pozostawiane przez ważne postacie. Społeczność lokalna może trwać bardzo długo, na przestrzeni wieków, a w takim przypadku nawarstwiają się fakty, mity, zbiorowe przekonania i wyobrażenia, obyczaje i tradycje. Zbiorowość lokalna nie oznacza więc wyłącznie jednostek, tworzących grupę, zamieszkującą dany obszar. Poza czynnikiem czysto ludzkim, istotne jest także określone i bardzo szeroko rozumiane dziedzictwo, jakim dysponuje wspólnota²⁰⁷.

Społeczność lokalna jako jednostka demograficzna ma największe znaczenie z punktu widzenia niniejszej pracy doktorskiej. Może być różnie definiowana, zawsze jednak chodzi o pewną grupę ludzi, funkcjonujących na wybranym, niewielkim obszarze. Zgodnie ze stanowiskiem P. Starosty, społeczność lokalną powinno się definiować przy wykorzystaniu trzech istotnych kryteriów: przestrzennego (terytorialnego), społecznego (istniejących więzi i relacji) oraz psychospołecznego²⁰⁸. Starosta konstruuje definicję społeczności lokalnej stwierdzając, że jest to „typ struktury społeczno-przestrzennej ukonstytuowanej geograficznie, skupiającej ludzi zamieszkujących określone miejsce, tworzącej systemy powiązań w celu rozwiązywania zaistniałych problemów lokalnych oraz zapewniającej psychiczną identyfikację ludności z miejscem swojej egzystencji”²⁰⁹. W definicji tej pojawia się kilka szczególnie ważnych momentów. Starosta wskazuje na społeczno-przestrzenny charakter społeczności lokalnej, a zatem sugeruje, że jest to zbiorowość funkcjonująca w określonej przestrzeni. Przestrzenią tą może być i często bywa region. Ponadto, na regionalność społeczności lokalnej wskazuje także postulowana przez autora konstytucja geograficzna. Starosta kładzie także nacisk

²⁰⁵ M.S. Szczepański, W. Ślęzak-Tazbir, op. cit., s., 15.

²⁰⁶ Ibidem.

²⁰⁷ Ibidem.

²⁰⁸ P. Starosta, *Poza metropolią. Wiejskie i małomiasteczkowe zbiorowości lokalne a wzory porządku makrospołecznego*, Uniwersytet Łódzki, Łódź 1995, s. 30.

²⁰⁹ Ibidem, s. 32.

na funkcjonalny i praktyczny cel istnienia i działania społeczności lokalnej – jest to rozwiązywanie występujących lokalnie problemów oraz identyfikowanie się osób z miejscem zamieszkania. Ten ostatni aspekt koresponduje z kwestią podniesioną poprzednio – z przywiązaniem człowieka do ziemi. Ten sam autor w innym opracowaniu, w interesujący sposób określa dwa sposoby socjologicznego definiowania społeczności lokalnej. W nurcie pierwszym podkreśla się przede wszystkim jej wspólnotowy charakter, w nurcie drugim – konstytutywne znaczenie geograficznie rozumianej przestrzeni. W ujęciu pierwszym, typowym dla socjologii klasycznej, istota społeczności lokalnej wyraża się w przeżywaniu i podzieleniu tych samych wartości, norm i symboli, decydujących o źródłach tożsamości kulturowej zbiorowości. Ponadto, jej przejawem są obiektywne zależności i relacje, które zachodzą pomiędzy ludźmi oraz respektowanie wzajemnych reguł porozumienia, komunikowania się i współpracy²¹⁰. Natomiast ujęcie drugie, reprezentowane przez dość liczne grono badaczy, wskazuje na znaczenie przestrzeni, która tworzy lokalną identyfikację i tożsamość. Przede wszystkim zaś organizuje życie wspólnoty w aspekcie społecznym, gospodarczym i kulturowym²¹¹. Jak więc widać, region może mieć i zwykle ma bardzo istotne znaczenie społeczne i kulturowe. To właśnie w regionach przebiega życie społeczności lokalnych. Trudno jest jednoznacznie określić wpływ geograficznie czy historycznie rozumianego regionu na funkcjonowanie miejscowych wspólnot ludzkich²¹². Zasadniczy problem polega na tym, że nie do końca wiadomo czy to społeczność lokalna kreuje region, czy też sama jest przez region określana. Najprawdopodobniej oba sposoby ujmowania zależności pomiędzy wspólnotą a regionem są uprawnione i przydatne, w zależności od celu, kierunku i charakteru analizy²¹³.

Platon wskazywał, że idealna liczebność społeczności lokalnej wynosić powinna 5040 osób²¹⁴. Trudno jest ustalić, dlaczego akurat tę liczbę przyjął za najbardziej wskazaną, jednak nawet dzisiaj teoretycy społeczni i socjologowie odwołują się symbolicznie do tej wielkości, podkreślając, że liczebność taka umożliwia bezpośrednią, faktyczną, wzajemną znajomość członków zbiorowości. Powyżej tej liczby szybko

²¹⁰ P. Starosta, *Społeczność lokalna*, *Encyklopedia Socjologii*, t. 4, Oficyna Naukowa, Warszawa 2002, s. 97.

²¹¹ W. Goszczyński, W. Knieć, H. Czachowski, *Lokalne horyzonty zdarzeń. Lokalność i kapitał społeczny w kulturze (nie)ufności na przykładzie wsi kujawsko-pomorskiej*, Met, Toruń 2015, s. 12.

²¹² P. Jordan, *The Concept of the Cultural Region and the Importance of Coincidence between Administrative and Cultural Regions*, „Romanian Review of Regional Studies” 2005, 1(1): 14-15.

²¹³ P. Starosta, *Poza metropolią*. op. cit., s. 31.

²¹⁴ M.S. Szczepański, W. Słezak-Tazbir, op. cit., s. 15.

wzrasta anonimowość jednostek, a jednocześnie słabnie społeczna kontrola. Brak możliwości szybkiego rozpoznania tożsamości nasila zjawiska aspołeczne – do głosu dochodzą tendencje odśrodkowe, a nawet agresja i przemoc, czyli czynniki osłabiające wspólnotę i mogące przyczyniać się do jej społecznej degradacji. Zjawiskiem towarzyszącym jest tzw. syndrom samotności w tłumie, występujący wówczas, kiedy pomimo fizycznej bliskości osób narasta ich społeczne oddalenie – jednostka jest wśród innych ludzi, ale nic jej z nimi nie łączy. Konsekwencją jest brak bliskich, osobistych znajomości i kontaktów²¹⁵. A zatem ważnym warunkiem istnienia i prawidłowego funkcjonowania społeczności lokalnej są jej niewielkie rozmiary, korespondujące z geograficznym wymiarem regionu. Jeśli region oznacza niedużą, wyodrębnioną część jakiegoś obszaru, to stosunkowo mała liczebnie zbiorowość kreuje społeczność lokalną czy też regionalną. W tym ujęciu region może więc oznaczać pewne zjawisko społeczne, ponieważ jest ważnym warunkiem istnienia i działania ludzkiej wspólnoty, a społeczność lokalną można określać także mianem społeczności regionalnej.

Zgodnie ze stanowiskiem wielu badaczy, lokalne społeczności są animatorem i podmiotem procesu zmian, który zwykle określan jest jako rozwój lokalny. Czasami rozwój taki nazywany jest także rozwojem endogennym, ponieważ szczególny nacisk kładzie się w jego warunkach na czynniki wewnętrzny potencjał ludzki jednostek tworzących zbiorowość, a więc w bardziej ogólnym rozumieniu – potencjał zbiorowości. Możliwości, jakimi dysponuje niewielka wspólnota, były przez lata pomniejszane, a nawet ignorowane. Aktualnie społeczeństwa koncentrują się na lokalnym rozwoju, wykorzystując wartości i zasoby, którymi rozporządzają wspólnoty regionalne. Proces angażowania w sprawy życia zbiorowości lokalnej przebiega przede wszystkim pod hasłem partycypacji. Partycypacji, która kojarzy się ze zjawiskiem mobilizacji, zarówno społecznej, jak i politycznej, ale także z decentralizacją zarządzania i władzy. Społeczeństwo staje się gotowym do zmiany ustalonego, istniejącego i często niewydolnego porządku społecznego czy ekonomicznego oraz zastępowania go innym, nowym, bardziej wskazanym. Mobilizacja polityczna jest zjawiskiem funkcjonowania grup ludzkich, elit, rządów, parlamentów, grup nacisku, partii i innych jednostek, usiłujących uzyskać poparcie społeczne dla określonych idei. Po drugie, partycypacja utożsamiana jest niezwykle często z decentralizacją zarządzania i władzy. Proces

²¹⁵ Ibidem.

decentralizacji ma szczególne znaczenie dla funkcjonowania wspólnot lokalnych, ponieważ polega w istocie na delegowaniu uprawnień zarządczych ze szczebla centralnego (państwowego) na szczebel regionalny (samorządowy). Dzieje się to zgodnie z tendencją obserwowaną we wszystkich rozwiniętych państwach. Proces decentralizacji władzy jest najlepszym przykładem znaczenia, jaką obecnie nadaje się wspólnotom lokalnym²¹⁶. Tym samym ukazuje wzrastające zaufanie władz do przedstawicieli społeczności regionalnych. Skłonność do delegowania uprawnień na szczeble lokalne wynika z opisanych już obserwacji, z których wynika, że tylko grupy na co dzień funkcjonujące w określonym środowisku są zdolne w odpowiedzialny i naprawdę efektywny sposób zarządzać jego sprawami. Pozostaje dodać, że region jako miejsce i geograficzny oraz historyczny kontekst funkcjonowania zbiorowości ludzkiej jest także pewnym środowiskiem dla zjawisk kulturowych. W literaturze używane jest określenie regionu kulturowego, oznaczające terytorium wyznaczone poprzez wyraźną odrębność lub ustrukturyzowanie cech kultury ludzi, którzy stale je zamieszkują²¹⁷. Określenia tego używa się często, czyniąc podziały wybranego terytorium narodowego na obszary zajmowane przez grupy etnograficzne lub regionalne. Czasami jednak to nie jest wystarczające, bo region odnosi się do różnych terytoriów państwowych, do różnych narodów lub też osobność kulturowa regionu każe go wydzielić z terytorium państwa czy dominującego narodu. Wreszcie są również pogranicza, których kultury ujawniają cechy wspólne. Z powyższego należy wnioskować, że region ma znaczenie także jako jednostka podziału i opisu kultury. Nietrudno zauważyć, że jeśli dany obszar geograficzny zamieszkuje grupa, którą określić można mianem wspólnoty, to dzięki bardzo silnym powiązaniom historycznym, kulturowym, a także wspólnocie celów, dążeń i potrzeb, pojawia się zakorzenienie w tradycji, obyczajowości, stosowanych rozwiązaniach czy kreowanej sztuki. Rozwój kultury ulega daleko idącej decentralizacji. Przykładem może być kulturowa rzeczywistość Śląska i Kaszub - zupełnie odmienne, niepodobne do siebie regiony kulturowe, dysponujące nawet własnymi, hermetycznymi i trudnymi do zrozumienia czy opanowania dla pozostałych Polaków językami. Zarówno Śląsk, jak i Kaszuby to miejsca rozwoju oryginalnych, unikatowych i szczególnie wyrazistych kultur. Na tym przykładzie można wykazać sens i znaczenie regionu, jako nośnika wartości kulturowych.

²¹⁶ P. Antkowiak, *Decentralizacja władzy publicznej w Polsce na przykładzie samorządu terytorialnego*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne” 2011, 2:161.

²¹⁷ K. Kwaśniewski, *Słownik etnologiczny: terminy ogólne*, PWN, Warszawa-Poznań 1987, s. 304.

3.5. Krajobraz kulturowy

Termin *krajobraz* jest często używany w języku potocznym. W związku z tym, w opracowaniach specjalistycznych zwraca się m.in. uwagę na to, że określenie to jest często nadużywane, podczas gdy przedstawiciele różnych dziedzin nauki prowadzą nieustającą dyskusję nad jego właściwą interpretacją. Istotna jest wielość znaczeń krajobrazu, a niektórzy autorzy stwierdzają nawet, że obecnie trwa okres, który nazwać można erą krajobrazu²¹⁸.

Krajobraz jest określeniem używanym od najdawniejszych czasów. Można odnaleźć go już nawet w *Biblii*. Od samego początku pojęcie to miało silny związek z estetyczną fizjonomią terenu. Znacznie później nabrało jednak zabarwienia instytucjonalnego i prawnego, pojawiając się w różnych zarządzeniach, ustawach i regulacjach. Należy wskazać, że w większości języków nowożytnych, określenie to występuje i jest intensywnie wykorzystywane. Przykładem mogą być niemiecki *landschaft* lub angielski *landscape*²¹⁹.

Autorzy *Encyklopedii powszechnej PWN* wskazują, że krajobraz to pojęcie zasadniczo geograficzne, ale jednocześnie wieloznaczne i wykorzystywane na gruncie różnych dyscyplin nauki. Najczęściej używane jest przez geografów i biologów, ale także architektów i geochemików. O krajobrazie mówi się w języku potocznym, w znaczeniu widoku i wyodrębnia się krajobraz wiejski, przemysłowy, brzydki i ładny, zimowy i letni. W sztukach plastycznych, w malarstwie i grafice, krajobraz, nazywany pejzażem, stanowi przykład gatunku. Mianem krajobrazu określa się również rycinę lub obraz, które przedstawiają widoki natury. Z tego punktu widzenia, wyróżnia się malarstwo pejzażowe²²⁰.

W analizie terminologii pojęcia krajobraz wyróżnia się jego różne rodzaje. Wśród nich znajdują się:

- **ekologia krajobrazu** - dyscyplina naukowa, leżąca na pograniczu biologii i geografii,
- **geografia krajobrazu** – nauka omawiająca strukturę oraz działanie epigeosfery, czyli najbardziej zewnętrznie położonej warstwy Ziemi, którą można rozpatrywać, jako pewien zespół zróżnicowanych krajobrazów,

²¹⁸ U. Myga-Piątek, *Krajobrazy kulturowe. Aspekty ewolucyjne i typologiczne*, UŚ, Katowice 2012, s. 9.

²¹⁹ Ibidem, s. 10.

²²⁰ <https://encyklopedia.pwn.pl/szukaj/krajobraz.html>, dostęp: 11.02.2020.

- **architektura krajobrazu** – sztuka kształtowania i budowania oraz zagospodarowania przestrzeni wokół człowieka,
- **obszar chronionego krajobrazu** – teren objęty pewną ochroną i wyróżniający się ze względu na krajobraz oraz obejmujący różne typy ekosystemów,
- **ochrona krajobrazu** – zorganizowana działalność, ukierunkowana na zapewnienie ochrony, utrzymania lub przywrócenia naturalnych oraz kulturowych zalet konkretnego środowiska geograficznego²²¹.

Biorąc pod uwagę powyższą definicję, wyciągnąć można wnioski na temat istoty, natury i charakteru krajobrazu z punktu widzenia jednostkowego i zbiorowego życia człowieka. Jak widać, krajobraz jest pojęciem stosowanym powszechnie na gruncie różnych dyscyplin. Pośrednio wskazuje to na ogromne znaczenie tego konstruktu w ludzkiej świadomości oraz w różnych obszarach codziennej działalności człowieka. Krajobraz stanowi szczególnie istotny kontekst jego funkcjonowania człowieka. Zarówno czysto fizyczny, związany z namacalnymi i widocznymi cechami otoczenia człowieka, jak i metaforyczny, rozumiany i omawiany z odniesieniem do kwestii kulturowych i tożsamościowych. Krajobraz oznacza po prostu fizyczną charakterystykę przyrodniczego otoczenia człowieka, przy czym przyrodę należy rozumieć w szeroki sposób, włączając w jej zakres także efekty działalności ludzkiej cywilizacji.

Każda grupa społeczna, funkcjonuje w pewnych warunkach krajobrazowych, a fizyczne i niefizyczne charakterystyki krajobrazu, silnie oddziałują na rozwój jednostek oraz grup. Elementy krajobrazowe pojawiają się w myśleniu człowieka o środowisku jego pochodzenia. Myśląc o domu, człowiek wyobraża sobie konkretną rzeczywistość geograficzną i przywołuje wspomnienia związane z wyglądem danego terenu. Odzwierciedlenia krajobrazu pojawiają się różnych dziedzinach sztuki, w literaturze, muzyce, a przede wszystkim plastyce. W związku z powyższym, krajobraz z całą pewnością ma ogromne znaczenie dla procesu budowania tożsamości regionalnej. Szczególnie istotny jest zaś fakt, że krajobraz jest geograficznym kontekstem kształtowania określonej, specyficznej dla danego obszaru kultury. To właśnie w warunkach krajobrazowych, wyłaniają się poszczególne elementy kulturalnego rozwoju społeczeństw, tj. tradycja i obyczaje, wierzenia, a nawet język. W niektórych przypadkach, w warstwie językowej pojawiają się nawet charakterystyczne dla danego kręgu kulturowego, określenia związane z krajobrazem. Należy bowiem mieć

²²¹ Ibidem.

świadomość, że w każdym miejscu na świecie, krajobraz przyjmuje unikalne cechy. Wynika to nie tylko z naturalnego ukształtowania geograficznego, ale także z celowej działalności człowieka. W związku z powyższym, w naukach zajmujących się kulturalnym rozwojem ludzkości, wykorzystuje się pojęcie tzw. krajobrazu kulturowego. W najprostszym ujęciu, krajobraz kulturowy to przestrzeń ukształtowana w toku rozwoju historycznego przez daną grupę lub różne grupy kulturowe, dzięki przekształcaniu krajobrazu naturalnego. Przestrzeń taka obejmuje zarówno elementy przyrodnicze, jak i wszelkie wytwory ludzkiej cywilizacji²²². W krajobrazie kulturowym dochodzi do mieszania i nakładania kulturowych wpływów, pochodzących z poszczególnych epok. Można więc powiedzieć, że krajobraz kulturowy jest pewnym szczególnym zapisem dziejów, ponieważ przebieg wydarzeń historycznych w różnych pokoleniach odciska na nim specyficzne piętno. Znajdująca się w sferze działań człowieka przestrzeń przyrodnicza, przyjmuje pewną formę kulturową, dzięki wprowadzanym przez człowieka zmianom. Krajobraz kulturowy jest antropogenicznie ukształtowaną przestrzenią geograficzną i powstaje w efekcie wspólnego wpływu oddziaływań kulturowych i środowiskowych. Kreowana jest pewna szczególną strukturą, która nosi cechy regionalnej odrębności i może być traktowana jako swego rodzaju wizytówka regionu oraz funkcjonującej w nim zbiorowości²²³.

Krajobraz kulturowy jest bardzo ważnym przedmiotem badań geograficznych. Prowadzone są analizy ewolucji cech krajobrazowych w różnych ujęciach – systemowym, historyczno-genetycznym, strukturalno-dynamicznym i funkcjonalnym. Ważnym elementem badań jest także formułowanie prognoz zmian, które w przyszłości nastąpią w krajobrazie pod wpływem działalności człowieka. Jest to zagadnienie analizowane w obszarze problematyki kulturowego przekształcania przestrzeni oraz regionalnej ewolucji krajobrazu. Opisywane zjawiska mają znaczenie z punktu widzenia geografii turystyki oraz zagadnień ochrony krajobrazów²²⁴. Badania nad krajobrazem kulturowym mają znaczenie dla teoretycznych podstaw ochrony środowiska naturalnego oraz turystyki, a ponadto, ich efekty wykorzystywane są w różnych oddziaływaniach edukacyjnych, ukierunkowanych m.in. na budowanie tożsamości regionalnej²²⁵.

²²² U. Myga-Piątek, *O wzajemnych relacjach przestrzeni i krajobrazu kulturowego. Rozważania wstępne*, „Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego” 2014, 24: 29-30.

²²³ M. Kornecki, *Krajobraz kulturowy. Perspektywy badań i ochrony*, „Ochrona Zabytków” 1999, 44/1(172):19-21.

²²⁴ B. Włodarczyk, *Przestrzeń turystyczna, pojęcie, cechy, wymiary*, „Turystyka” 2017, 17(1-2), 149.

²²⁵ U. Myga-Piątek, *O wzajemnych relacjach*, op. cit., 29-30.

Krajobraz jest obecnie wykorzystywany również jako pojęcie techniczne, dotyczące różnych metod i technik przekształcania środowiska człowieka. Swoją uwagę na krajobrazie skoncentrowały nauki takie jak socjologia, filozofia, historia, antropologia oraz geografia²²⁶.

Na gruncie nauk o kulturze i o człowieku przyjmuje się, że człowiek jest bardzo istotnym źródłem i sprawcą przemian krajobrazowych. Z drugiej strony należy wskazać, że ludzkie wspólnoty funkcjonują także w określonych warunkach krajobrazowych. Można przyjąć, że krajobraz w sensie czysto przyrodniczym, stanowi zjawisko pierwotne w stosunku do działalności człowieka, a zatem sam wizerunek geograficznego otoczenia istniał, zanim pojawił się człowiek. Geografowie badają krajobrazy pod kątem różnic, jakie następują i zachodzą pomiędzy nimi w zależności od kultury oraz przyrody na terenie poszczególnych krajów i regionów. Interpretacja kulturowego krajobrazu, związana jest więc z uniwersalnymi cechami człowieczeństwa i ogólnej natury człowieka. Celem analiz krajobrazowych na gruncie geografii kultury oraz antropogeografii jest badanie organizowania życia przez społeczeństwa w określonych warunkach kulturowych i przyrodniczych. Jest to przykład wprowadzenia czynników kulturowych do badań geograficznych. Tendencja taka występuje w geografii od momentu przewyciężenia teorii ewolucjonizmu oraz paradygmatu determinizmu przyrodniczego²²⁷.

Geografia kultury wykorzystuje określenie „kulturowy”, w tym przypadku dotyczące również krajobrazu. Kultura jest pojęciem niejednolitym i nadaje się jej różne znaczenia, zupełnie tak samo, jak ma to miejsce w przypadku krajobrazu, dlatego też trudno jest w sposób jednoznaczny zdefiniować pojęcie krajobrazu kulturowego, a w obszarze interpretacji krajobrazów kulturowych występuje wiele sposobów podejścia oraz pewna dowolność traktowania przedmiotu.

Badania naukowe nad krajobrazem kulturowym zapoczątkowano w Niemczech pod koniec XIX wieku, a następnie kontynuowano we Francji, Wielkiej Brytanii i Stanach Zjednoczonych²²⁸. Krajobraz kulturowy składa się z dwóch komponentów. Komponent pierwszy, to walory przyrodnicze i geograficzne, natomiast drugi

²²⁶ W. Wilczyński, *Ewolucja poglądów geograficznych na środowisko*, [w:] W. Maik, K. Rembowska, A. Suliborski (red.), *Geografia jako nauka o przestrzeni, środowisku i krajobrazie*, Zakład Geografii Społecznej i Turystyki, UMK, Zakład Badań Społecznych i Regionalnych UŁ, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź 2005, s. 79-81.

²²⁷ K. Rembowska, *Amerykańska szkoła geografii kultury. Problemy, perspektywy*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica” 1999, 2: 11-13.

²²⁸ U. Myga-Piątek, *Krajobrazy kulturowe...*, op. cit., s. 11.

to działalność, dzieje oraz szczególne osiągnięcia kulturalne mieszkańców. W oparciu o dostępne opracowania piśmiennicze, wyróżnić można kilka najważniejszych, pozamaterialnych wartości i elementów krajobrazu kulturowego. Należą do nich przede wszystkim:

- wydarzenia i miejsca historyczne – istotne przemiany społeczne oraz wydarzenia tj. pobyty monarchów, bitwy i potyczki, zjazdy, polowania oraz wszelkie zdarzenia, istotne w skali lokalnej i regionalnej oraz ogólnokrajowej,
- miejsca powiązane z życiem wybitnych postaci historycznych, osób zasłużonych dla regionu oraz kraju,
- nazwy historyczne – tradycyjne nazwy miejscowe, zarówno obecne, jak i takie, które zniknęły lub zostały zastąpione w przeszłości,
- dzieła sztuki, literatura i filozofia,
- tradycje i obyczaje – stroje, budownictwo, wystrój wnętrz, zdobnictwo i wzornictwo, ale także obrzędy i rytuały, które zyskują szczególne znaczenie dla tożsamości kulturowej, zarówno w skali lokalnej, jak i regionalnej oraz narodowej,
- uroczystości i ceremonie cykliczne – odbywające się w danym miejscu od wieków albo stosunkowo nowe, wierzenia i objawienia – treści o charakterze religijnym, związane z danym środowiskiem lokalnym, zazwyczaj dotyczą szerszego kultu, wyznawanego w danym kraju lub na danym terenie,
- legendy – są szczególnym sposobem przekazywania tradycji oraz lokalnej tożsamości, przekazywane z pokolenia na pokolenie i wzbogacane przez przedstawicieli kolejnej generacji,
- tradycyjne umiejętności i zajęcia – element decydujący o unikalności danego krajobrazu kulturalnego, ludność na konkretnym terenie, znana jest z wykonywania pewnych czynności lub produkowania jakichś dóbr, niekoniecznie materialnych,
- elementy semiotyczne – związane z danym krajobrazem znaki (symbole)²²⁹.

Można więc powiedzieć, że krajobraz to pojęcie zaskakująco dalece wykraczające poza rozumienie najbardziej potoczne. Sama prezenca danego terenu to podstawa najbardziej oczywistych znaczeń krajobrazowych. Jednak zjawisko krajobrazu

²²⁹ *Studia i materiały. Ochrona zabytkowego krajobrazu kulturowego*, Ogólnopolski Program Ministerstwa Kultury i Sztuki, „Krajobrazy” 1998,18(30):46-47.

kulturowego jest zjawiskiem bardzo złożonym, obejmującym zmienne przyrodnicze i geograficzne, ale także historyczne, mentalnościowe i psychologiczne, kulturowe, społeczne i wiele innych. W kontekście danego krajobrazu kształtuje się tożsamość regionalna mieszkańców. Krajobraz silnie wpływa na poczucie przywiązania do danej ziemi, jej walorów fizycznych i pozafizycznych. Staje się pewną wizualną i wyobrażeniową ramą interpretacji własnego pochodzenia i historii, w ujęciu zarówno jednostkowym, jak i zbiorowym.

IV. CHARAKTERYSTYKA GEOGRAFICZNO-KULTUROWA ŻYWIECCZYNY

4.1. Geografia regionu

4.1.1. Położenie

Warunki naturalnego środowiska ukształtowały krajobraz kulturowy Żywiecczyny. Oddziaływały na nie miały wydarzenia historyczne, pod których wpływem region się zmieniał i uzyskał aktualny stan.

Rysunek 1. Pasma górskie Karpat Zachodnich, na których obszarze mieści się Żywiecczyna

J. Kondracki, *Geografia regionalna Polski*, PWN, Warszawa 2021 s. 30.

Żywiecczyna położona jest w zachodniej części Karpat. Niepowtarzalny klimat tego miejsca tworzą góry Beskidu Śląskiego, Żywieckiego oraz Małego, a także rzeki Soła i Koszarawa. Stolicą regionu jest miasto Żywiec, nad którym dominuje wzgórze Grojec (612 m n.p.m.), nad którym w XV wieku wznosił się niewielki zamek rodziny Skrzyńskich herbu Łabędź i właśnie tutaj odnaleziono ślady prehistorycznego grodziska²³⁰. Pochodzenie nazwy miasta jest przedmiotem licznych sporów i wątpliwości. Prawdopodobnie, na jej stworzenie miała wpływ obfitość żywności, z którą powszechnie kojarzono Kotlinę Żywiecką, w której panowały dogodne warunki do hodowli różnego

²³⁰M. Meres, R. Przybyś, *Żywiec. Przewodnik*, Krajowa Agencja Wydawnicza, Katowice 1978, s. 3.

rodzaju zwierząt²³¹. Podaje się również trzy inne wersje pochodzenia nazwy miasta. Pierwsza z nich odnosi się do hodowli nierogacizny (żywca), praktykowanej w Kotlinie Żywieckiej od niepamiętnych czasów, druga wspomina o kulcie bogini Żywi, trzecia natomiast odnosi się do schwytanego w średniowieczu żubra, który został ofiarowany księciu oświęcimskiemu²³².

Do powiatu żywieckiego należy miasto Żywiec oraz 14 gmin: Węgierska Górka, Gilowice, Ujszoły, Ślemień, Radziechowy-Wieprz, Rajcza, Czernichów, Jeleśnia, Koszarawa, Łodygowice, Milówka, Świnna, Lipowa, Łękawica²³³. Żywiec jest drugim co do wielkości powiatem w województwie śląskim. Graniczy od wschodu z powiatem suskim (woj. małopolskie), wadowickim (woj. małopolskie) od północnego wschodu, z bielskim (woj. śląskie) od północy i cieszyńskim (woj. śląskie) od zachodu, a także od południa bezpośrednio ze Słowacją²³⁴. Stanowi bez wątpienia jeden z najbardziej atrakcyjnych regionów turystycznych kraju i jest bardzo chętnie odwiedzany przez turystów, którzy tłumnie przybywają w góry oraz nad Jezioro Żywieckie, nad którym miasto jest położone. Jezioro Żywieckie jest zbiornikiem retencyjnym, a więc zbiornikiem wodnym powstałym w wyniku działalności człowieka.

Turystyka jest istotnym źródłem dochodów mieszkańców górskiego regionu. Obecność stoków i szlaków turystycznych przyciąga narciarzy i amatorów pieszych, górskich wędrówek. Jednym z miejsc, w którym można dostrzec atrakcyjność Kotliny Żywieckiej jest Brama Wilkowicka, dawne koryto rzeki Soły – górską bramą wiodącą do kotliny od strony północnej²³⁵. Kotlinę Żywiecką otaczają cztery wielkie pasma górskie:

- Beskid Śląski, obejmujący grupę Baraniej – Skrzycznego,
- Beskid Mały,
- Beskid Żywiecki, stanowiący zachodnią część Beskidu Wysokiego,
- Beskid Średni (Pasma Pewelskie i Lasku)²³⁶.

²³¹ Ibidem, s. 4.

²³² K. Staszkiwicz, *Żywiec i jego jeziora*, Centralny Ośrodek Informacji Turystycznej, Kraków 1985, s. 7.

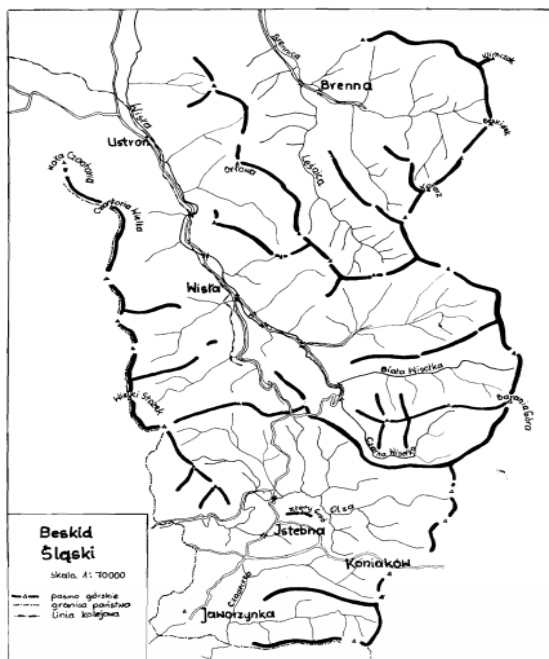
²³³ K. Ceklarz, B. Rosiek, *Kultura ludowa górali Żywieckich*, Oficyna Wydawnicza Wierchy, Kraków 2018, s. 8.

²³⁴ *Strategia zrównoważonego rozwoju społeczno-gospodarczego Powiatu Żywieckiego na lata 2006-2020*, Załącznik do Uchwały Rady Powiatu Żywieckiego nr XXXIX/364/2014 z dnia 30.06.2014, Żywiec 2014, s. 6-7.

²³⁵ K. Staszkiwicz, op. cit., s. 10.

²³⁶ W. Kawecki, *Żywiecczyzna*, Towarzystwo Naukowe Żywieckie, Żywiec 2014, s. 10-12.

Dno Kotliny Żywieckiej ma kształt zbliżony do trójkąta. Jeden wierzchołek tego trójkąta zwrócony jest ku południu (Cięcina), drugi – ku północnemu-zachodowi (Wilkowice), a trzeci – ku północnemu-wschodowi (Moszczanica).

Rysunek 2. Mapa Beskidu Śląskiego

Źródło: Z. Szromba-Rysowa, D. Tylkowa, *Ogólna charakterystyka regionu*, „Etnografia Polska” 1984, 28(1):19.

Na południe od Kotliny Żywieckiej rozciąga się Beskid Żywiecki zbudowany głównie z piaskowców serii magurskiej. Beskid Żywiecki od Beskidu Śląskiego oddziela Brama Koniakowska. W obrębie Bramy Koniakowskiej znajdują się trzy głębokie obniżenia o charakterze przełęczy:

1. Przełęcz Zwardońska (720 m n.p.m.),
2. Przełęcz Rupienka (660 m n.p.m.),
3. Przełęcz Koniakowska (732 m n.p.m.)²³⁷.

Beskid Żywiecki nie tworzy jednolitego pasma górskiego. Najdalej na południe wysunięte jest pasmo Wielkiej Raczy. Bardziej na północ, a zarazem przesunięta ku wschodowi leży potężna grupa Pilska. Najwyższymi wzniesieniami w obrębie tej grupy są: Pilsko (1557 m n.p.m.), Lipowska, Romanka i Boraczy Wierch. Trzecią z kolei grupą

²³⁷ M. Żemojtel, *Beskid Śląski, Żywiecki i Mały*, Helion, Gliwice 2013, s. 60.

górską jest pasmo Babiej Góry. Granice Beskidu Żywieckiego stanowią: Przełęcz Zwardońska, górny bieg Soły, dolina Koszarawy, przełęcz Hucisko, dolina Skawy i Bystrzanki, Przełęcz Zubrzycka oraz podnóża Babiej Góry²³⁸.

Rysunek 3. Herb powiatu żywieckiego

Źródło: <https://www.eurobeskidy.org.pl/imprezy-sportowe/ekstremalny-polmaraton-starosta>, dostęp: 15.12.2021.

Rysunek 4. Mapa powiatu żywieckiego

Źródło: https://osp.org.pl/hosting/katalog.php?id_w=13&id_p=269&id_g, dostęp: 15.12.2021.

²³⁸Ibidem.

4.1.2. Budowa geologiczna

Beskid Żywiecki jest najwyższym pasmem polskich Beskidów. Znajdują się tu szczyty Babiej Góry oraz Pilska, które wyrastają ponad górne granice terenów leśnych. Żywiecczyzna należy do tzw. Karpat Zewnętrznych zwanych fliszowymi²³⁹.

Jak wskazują Turzańska i Zemojtel, Beskid Żywiecki zbudowany jest ze „skał fliszowych, czyli miąższowego kompleksu piaskowców i łupków naprzemianlegle warstwianych”²⁴⁰. Skały te wytworzone zostały z osadów nagromadzonych na dnie występujących basenów morskich, które dostały się tu z górskich terenów. Pojawiające się górotwórcze ruchy spowodowały wyodrębnienie się ogromnych tektonicznych jednostek, zwanych płaszczowinami, które są ułożone równoleżnikowo. Rozróżnia się:

- płaszczowinę magurską – zajmuje największą powierzchnię, buduje ona Beskid Żywiecki oraz większą część Beskidu Makowskiego, a także południową część Beskidu Śląskiego),
- płaszczowinę przedmagurską, należącą do wąskiej strefy Beskidu Śląskiego,
- płaszczowinę śląską obejmującą obszar Beskidu Śląskiego i Małego,
- płaszczowinę podśląską, obejmującą północne części Beskidu Śląskiego oraz Małego²⁴¹.

Rysunek 5. Budowa geologiczna Karpat Polskich z uwzględnieniem Żywiecczyzny

Źródło: <http://www.jejwysokoscbrzanka.pl/blizej-jeszcze-blizej/>, dostęp: 12.12.2021.

²³⁹ K. Ceklarz, B. Rosiek, op. cit., s. 15.

²⁴⁰ M. Zemojtel, *Beskid Śląski, Żywiecki i Mały*, Helion, Gliwice 2013, s. 62.

²⁴¹ K. Ceklarz, B. Rosiek, op. cit., s. 15-16.

4.1.3. Gleby

Podłoże fliszowe sprawiło, że na Żywiecczyźnie występują gleby brunatne oraz bielcowe, a na aluwjach²⁴² przy rzekach mady²⁴³ górskie. Wartość użytkowa gleb na Żywiecczyźnie należy do klasy średnio urodzajnej oraz słabo urodzajnej. Ze względu na charakter terenów i dużą stromość stoków, gleby ulegają erozyjnym procesom²⁴⁴.

4.1.4. Klimat

Klimat w Beskidach charakteryzuje się sporymi zmianami pogodowymi. Występują tu relatywnie niskie temperatury, które obniżają się jeszcze wraz ze wzrostem wysokości, a także spora ilość opadów. Ich natężenie występuje w okresie wiosennym oraz jesiennym. Charakterystyczne dla Beskidów są halne ciepłe i porywiste wiatry wiejące z południa oraz południowego zachodu, a także ostre i śnieżne zimy. W lecie występują burze, w efekcie których pojawiają się silne opady gradu²⁴⁵. Poprzez napływające polarno-kontynentalne masy powietrza, lata są ciepłe i suche, a zimy mroźne. Wrzesień i październik to miesiące, kiedy występują układy wysokiego ciśnienia, zaś w kwietniu, listopadzie i grudniu niskiego. Na Żywiecczyźnie w głównej mierze przewyższają wiatry zachodnie i północno-zachodnie, co powoduje, że w zimie przynoszą ciepłe i wilgotne powietrze, zaś w lecie chłodne i wilgotne. Zima jest długa, gdyż pokrywa śnieżna na szczytach gór czasem utrzymuje się nawet do siedmiu miesięcy. Najcieplejszym miesiącem zazwyczaj jest lipiec, a najzimniejszym styczeń. Najbardziej deszczowymi miesiącami są maj i czerwiec, a najmniej wrzesień i październik²⁴⁶. Na Żywiecczyźnie można się spotkać również z inwersjami temperaturowymi, zazwyczaj jesienią oraz zimą (w Kotlinach jest zimno i mglisto, a na szczytach świeci słońce i temperatura jest nawet o kilka stopni wyższa). Podsumowując można stwierdzić, że klimat na Żywiecczyźnie ma cechy typowego górskiego klimatu²⁴⁷.

²⁴² „[...] osady nagromadzone przez wody rzek na dnie koryta, na zlewiskach powodziowych i u ujścia”, <https://sjp.pwn.pl/sjp/aluwia;2439801>, dostęp: 02.01.2021.

²⁴³ „żywna gleba powstała z osadów rzecznych”, <https://sjp.pwn.pl/szukaj/mady.html>, dostęp: 02.01.2021.

²⁴⁴ K. Ceklarz, B. Rosiek, op. cit., s. 16.

²⁴⁵ Ibidem, s. 16.

²⁴⁶ Ibidem.

²⁴⁷ Ibidem, s. 17.

4.1.5. Wody powierzchniowe

Żywiecczyzna jest rejonem bardzo bogatym w tereny wodne. Występują tu rzeki, potoki i źródła z krystalicznie czystą wodą, która nadaje się do picia. Najbardziej istotną z punktu turystyki i największą rzeką jest Soła (zlewnia jej ma powierzchnię 1360,93 km²), jej największym dopływem jest Koszarawa o długości 30,5 km. W dorzeczu Soły często pojawiają się powodzie, niektóre z nich spowodowały wiele strat, co też stało się przyczyną wybudowania na Sole „Kaskady Soły”, czyli czterech zbiorników:

- Jeziora Żywieckiego (zapora i elektrownia w Tresnej),
- Jeziora Międzybrodzkiego (zapora i elektrownia w Porąbce),
- Jeziora Czanieckiego (zapora w Czańcu),
- zbiornika na Górze Żar (elektrownia szczytowo – pompowa), których zadaniem kluczowym jest działanie przeciwpowodziowe²⁴⁸.

Rzeki i jeziora na Żywiecczyźnie stanowią duży atut tego regionu. Utworzone na potrzebę rekreacji plaże i wodne atrakcje przyciągają coraz więcej turystów.

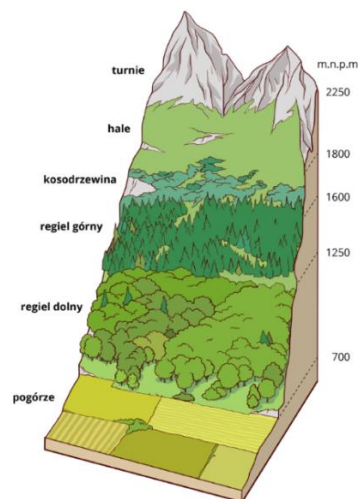
Zdjęcie 1. Źródło wody zdatnej do picia – Węgierska Górka

Źródło: https://www.odleglosci.pl/zdjecia,Wegierska-Gorka,galeria,39884,gmiasto_id,2927.html, dostęp: 12.12.2021.

²⁴⁸ K. Ceklarz, B. Rosiek, op. cit., s. 17.

4.1.6. Fauna i flora

Roślinność występująca na Żywiecczyźnie uległa sporym przekształceniom. W związku z działalnością człowieka najbardziej ucierpiały tereny położone najniżej, gdzie przerzedzono lasy, aby budować osiedla i rozwijać rolnictwo. Na proces ten wpływ miał rozwój pasterstwa, które od końca XVI wieku zaczęło się na tych terenach dość mocno rozwijać. Z pewnością jednak najbardziej, do zmniejszenia się leśnych obszarów, przyczynił się rozwój przemysłu m.in. hutnictwa, szkła oraz żelaza w XIX wieku²⁴⁹. W lasach przeważa drzewostan iglasty. Dominuje tu świerk, który zajmuje aż 80% powierzchni lasów, istotne miejsce zajmuje także buk, a na ostatnim miejscu znajduje się jodła. Żywiecczyzna charakteryzuje się czteropiętrowym układem roślinności. W skład pogórza wchodzi lasy mieszane. Teren ten jest najbardziej zdegradowany przez działalność człowieka. Drugim piętrem jest regiel dolny, składający się z lasów mieszanych (buk, świerk, jodła, oraz pojawiająca się olcha) oraz pastwisk i łąk. Trzecie piętro to regiel górny, w którym brak jest lasów liściastych, ale za to występują bory świerkowe, kępy jarzębiny oraz rozciągają się nieliczne polany i zespoły łąkowe. Piętro subalpejskie zajmuje wierzchołkową partię Pilska, piętro kosodrzewiny²⁵⁰.

Rysunek 5. Piętra roślinne w górach

Źródło: *Flora i fauna polskich Karpat*, 07.02.2020, <https://www.konwencjakarpacka.org.pl/karpaty/flora-i-fauna-polskich-karpat>, dostęp: 13.12.2021.

²⁴⁹ Ibidem.

²⁵⁰ *Flora i fauna polskich Karpat*, 07.02.2020, <https://www.konwencjakarpacka.org.pl/karpaty/flora-i-fauna-polskich-karpat>, dostęp: 13.12.2021.

Charakterystyczne dla regionu są także zespoły łąkowe, porastające dno dolin rzek. Rosną tu wierzby, olsza czarna i szara, wiklina, skrzyp i podbiał pospolity²⁵¹. Lasy regionu dostarczają owoców leśnych – jagód, ostrężyn, malin i grzybów, które nie tylko są uzupełnieniem regionalnej kuchni, ale również stanowią dla mieszkańców dodatkową formę sezonowego zarobku, gdyż wielu z nich, po zaspokojeniu swoich podstawowych potrzeb, trudni się ich zbieraniem w celu sprzedaży.

Fauna regionu żywieckiego jest reprezentowana przez około 40 gatunków ssaków, 5 gadów oraz 12 płazów i podobnie jak flora zatracą się poprzez działalność człowieka. Poszerzanie infrastruktury drogowej oraz rozwój przemysłu przyczyniły się do tego, iż niektóre gatunki zwierząt wyginęły, a innym ciężko się rozwijać. Brak zabezpieczeń na drogach szybkiego ruchu przyczynia się do tego, iż wiele zwierząt ginie w wypadkach drogowych. Mimo to wciąż w Beskidach często można spotkać m.in. jelenie, dziki, sarny, rzadziej zaś niedźwiedzie, rysie, wilki²⁵². Pospolitymi zwierzętami na tym terenie są zające, kuny, listy, łasice, a nawet borsuki i bobry. W wilgotnych zaroślach można dojrzeć zaskrońca, a zaś na suchych słonecznych terenach żmiję. Z płazów do najczęściej spotykanych należą: salamandra i traszka²⁵³. Wśród licznie gniazdujących tu ptaków (występuje aż 106 gatunków), większą ich część stanowią chronione. Do unikatowych gatunków należą: pluszcz, myszołów, jastrząb oraz krogulec. Beskid Żywiecki należy do nielicznych w Polsce miejsc, gdzie można w świerkowych borach spotkać głuszca, a także jarząbka, który występuje tutaj znacznie liczniej niż wspomniany głuszec, puszczyka oraz największą w Europie sowę (puchacza). Żywiecczyzna jest także jednym z nielicznych rejonów występowania w Polsce orła²⁵⁴. Charakterystyczne dla terenów leśnych są dzięcioły, a wśród nich trójpalczasty i białostrzygi należące do rzadkich gatunków. W żywieckich wodach, zarówno potokach, jak i rzekach występują 23 gatunki ryb, wśród których można złowić m.in. pstrąga, troć czy lipnia²⁵⁵.

²⁵¹ K. Ceklarz, B. Rosiek, op. cit., s. 20.

²⁵² JAK, *Dziki zwierzęta w Beskidach. Można spotkać niedźwiedzia, wilka, rysia, a także inne drapieżniki*, 04.01.2021, <https://dziennikzachodni.pl/dziki-zwierzeta-w-beskidach-mozna-spotkac-niedzwiedzia-wilka-rysia-ale-takze-inne-drapieżniki/ar/c15-15369484>, dostęp: 02.01.2021.

²⁵³ *Żywiecki Park Krajobrazowy*, 28.05.2017, <https://www.zpk.com.pl/parki-krajobrazowe/zywiecki-park-krajobrazowy>, dostęp: 02.01.2021.

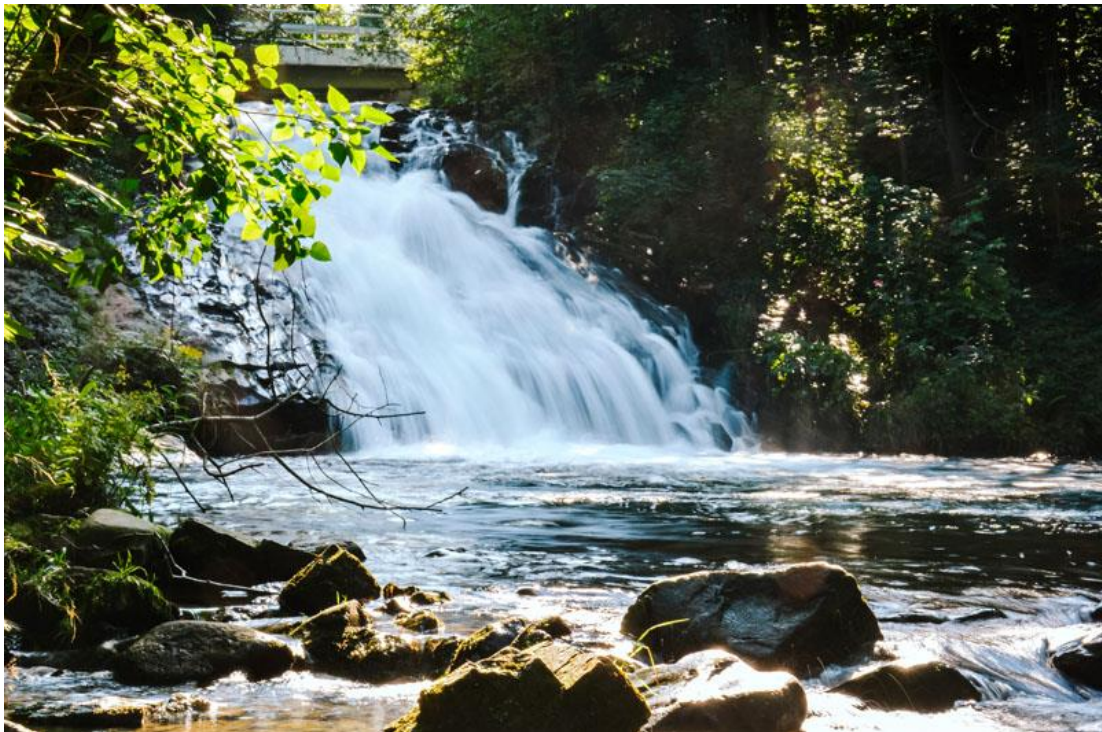
²⁵⁴ Ibidem.

²⁵⁵ W. Mierzchała, *Rzeka Soły od Rajczy do Żywca*, 05.05.2010, <https://wedkuje.pl/1/rzeka-solaod-rajczy/20638>, dostęp: 18.01.2022.

4.2. Atrakcje turystyczne regionu

4.2.1. Atrakcje przyrodnicze i sportowe

Niewątpliwą atrakcją turystyczną Żywiecczyzny jest założony w 1986 roku Żywiecki Park Krajobrazowy o powierzchni 358,70 km², który jest otoczony strefą ochronną o łącznej powierzchni 217,90 km². Na jego terenie znajduje się wiele pomników przyrody. Jest on najstarszym parkiem wśród parków krajobrazowych w polskich Karpatach. Na terenie parku występuje 10 rezerwatów przyrody („Lipowska”, „Oszast”, „Pilsko”, „Pod Rysianka”, „Śrubita”, „Gawroniec”, „Romanka”, „Muńcoł”, „Butorza” i „Dziobaki”). Licznie występujące pomniki przyrody ukazują piękno tego miejsca. Na szczególną uwagę zasługują: Jaskinia Wickowa, Jaskinia przed Rozdrożem, wodospad w Sopotni Wielkiej (największy w Beskidach, mieszczący się przy głównej drodze), a także stanowisko storczyków w Złatnej Hucie.

Zdjęcie 2. Wodospad w Sopotni – pomnik przyrody

Źródło: M. Grzegorzek, *W Sopotni Wielkiej znajduje się największy Beskidzki wodospad*, 24.01.2021, <https://mynaszlaku.pl/sopotnia-wielka-najwiekszy-wodospad-w-beskidach/>, dostęp: 03.01.2021.

Beskid Żywiecki należy do miejsc chętnie odwiedzanych przez turystów. Górskie krajobrazy, potoki i źródła z krystalicznie czystą wodą, lasy, polany, szczyty widokowych tras oraz cenne dla regionu zabytki kultury dodają atrakcyjności miejscu.

Na Żywiecczyźnie jest wiele tras i szlaków górskich, na których szczytach znajdują się często odwiedzane przez turystów schroniska. Najważniejszym, który jest nazywany Królową Beskidów jest Babia Góra (1725 m n.p.m.), kolejnymi wyjątkowymi szczytami Pilsko, Wielka Racza i Rysianka, a także Hala Lipowska, Hala Boracza. Schroniska występują m.in. na Hali Miziowej, Hali Boraczej, Rysiance, Przegibku²⁵⁶.

Zdjęcie 3. Schronisko na Hali Lipowej (Żywiecki Park Krajobrazowy)

Źródło: *Schronisko Hala Lipowska*, sierpień 2016, <https://www.dobreschronisko.pl/schronisko-na-hali-lipowskiej-w-beskidzie-zywieckim,d7,s40>, dostęp: 13.12.2021.

Do najbardziej popularnych wyciągów, umożliwiających m.in. uprawianie sportów zimowych należą Zwardoń Ski w Zwardoniu oraz Komplet Pilsko-Jontek w Korbielowie, gdzie śnieg czasem utrzymuje się nawet do maja. Tras górskich, a co za tym idzie szczytów jest sporo, ale najwyższym jest Babia Góra (1 725 m n.p.m.), kolejnymi, co do wysokości są Pilsko i Wielka Racza. Walorem turystycznym Żywiecczyzny są nie tylko góry, ale także jeziora, które spełniają podwójną rolę – zabezpieczają okoliczne tereny przed zalaniem oraz są atrakcyjnym miejscem rekreacyjnym. Jezioro Żywieckie i Międzybrodzkie, które co roku ściągają rzesze turystów, którzy doceniają mnogość możliwości atrakcyjnego spędzania wolnego czasu.

²⁵⁶ M. Grzegorzek, *Beskid Żywiecki – gdzie na szlak? Propozycje ciekawych tras*, 19.04.2020, <https://mynaszlaku.pl/beskid-zywiecki-szlaki-gorskie/>, dostęp: 02.01.2021.

Jeziora zlokalizowane na tle gór mają nie tylko niezwykle walory widokowe, ale także dają możliwość skorzystania z kąpielii oraz różnorodnych sportów wodnych. Odbywają się tu zawody surfingowe i kajakowe. Każde z jezior można przepłynąć rowerkiem wodnym. Do atrakcji turystycznych należy także przepływająca przez Żywiecczyznę rzeka Soła, zasilana wieloma dopływami źródeł górskich. Czystość jej wód umożliwia bezpieczne kąpiele.

Zdjęcie 4. Jezioro Żywieckie

Źródło: R. Helińska, [http://www.polskiekrajobrazy.pl/Galerie/171:Zywiec/7268:Widok na Jezioro Żywieckie i surfingowcow.html](http://www.polskiekrajobrazy.pl/Galerie/171:Zywiec/7268:Widok_na_Jezioro_Zywieckie_i_surfingowcow.html), dostęp: 11.12.2021.

Dodatkowych atrakcji dostarcza Góra Żar (szczyt o wysokości 765 m n. p. m Beskidu Małego) mieszcząca się nad Jeziorem Międzybrodzkim²⁵⁷. Szczyt tej góry posiada spłaszczony teren, gdzie mieści się wspomniany wcześniej zbiornik elektrowni szczytowo-pompowej o głębokości nawet 28 metrów, i jest jedną z trzech tego typu w Polsce²⁵⁸.

²⁵⁷ Góra Żar, <https://www.slaskie.travel/poi/3775>, dostęp: 03.01.2021.

²⁵⁸ Góra Żar, <https://www.pkl.pl/gora-zar/faq-gora-zar.html>, dostęp: 03.01.2021.

Zdjęcie 5. Zbiornik wodny na Górze Żar w porze zimowej

Źródło: *Góra Żar*, <https://www.slaskie.travel/poi/3775>, dostęp: 03.01.2021.

Na szczyt góry można wejść pieszo albo wjechać dostępną kolejką linową. Na terenie wzniesienia dostępny jest park linowy, ze szczytu podziwiać można panoramę Beskidu Małego oraz jeziora. Na górze Żar prężnie rozwija się sport paralotniarski. Już w 1935 roku powstała tutaj Górską Szkoła Szybowcowa ŻAR AP, która prócz szkoleń i nauki dla początkujących pilotów oferuje również turystyczne loty z przewodnikiem²⁵⁹. Stanowi miejsce często odwiedzane przez paralotniarzy oraz turystów przemierzających trasy rowerem. Zimą natomiast sztucznie zaśnieżana trasa i szkoła narciarska przyciąga narciarzy i snowboardzistów.

Zdjęcie 6. Panorama z Góry Żar z kolejką linową

Źródło: *Góra Żar*, <https://www.slaskie.travel/poi/3775>, dostęp: 03.01.2021.

²⁵⁹ *Górską Szkoła Szybowcowa*, <http://www.glidezar.com/historia-szkoly/>, dostęp: 03.01.2021.

Żywiecczyzna stała się modnym miejscem do spędzania wolnego czasu w okresie PRL-u dzięki Funduszu Wczasów Pracowniczych, w ramach którego zakłady pracy inwestowały środki w budowę zakładowych ośrodków wypoczynkowych. Miały one za zadanie gościć w okresie urlopowym pracowników. Lokalizowały na tym terenie swoje inwestycje, zwłaszcza firmy z Górnego Śląska i to niewątpliwie przyczyniło się do promocji regionu, gdyż mieszkający stosunkowo niedaleko Ślązacy zaczęli spędzać tu nie tylko urlopy, ale także weekendy. Jednym z nadal funkcjonujących, powstałych w tamtym okresie ośrodków wypoczynkowych jest KRW Wrzos w Węgierskiej Górcie, aktualnie WRZOS resort & wellness, którego jestem obecnym właścicielem.

Zdjęcie 7. Ośrodek KRW Wrzos w Węgierskiej Górcie

Źródło: opracowanie własne

Przez lata region się rozwijał i niewątpliwie widać na nim ślad transformacji ustrojowej, a także wzrost zamożności mieszkańców oraz zmiany oczekiwań gości. Obecnie poza pozostałymi „w spadku” po czasach PRL-u Domami Wczasowymi Funduszu Wczasów Pracowniczych, istnieją na tym terenie luksusowe hotele, oferujące poza bazą noclegową kompleksowe usługi SPA, a także hotele całoroczne przystosowane do przyjmowania gości konferencyjnych jak np. Hotel Żywiecki Medical Spa & Sport w Świnnej czy też Hotel Zimnik w Lipowej. Rejon poza wspomnianymi wcześniej luksusowymi hotelami posiada także bogatą ofertę dla gości o skromniejszym portfelu. Dla nich swoje podwoje otwierają liczne pensjonaty, ośrodki wypoczynkowe o niższym standardzie czy kwatery

prywatne. Mniej wymagający goście mogą skorzystać ze schronisk górskich, kempingów, domków letniskowych oraz pól namiotowych. Często wybraną formą zakwaterowania jest agroturystyka, która oprócz noclegu i swojskiego, góralskiego jedzenia oferuje spędzanie wypoczynku w swojskim klimacie i prawie rodzinnej atmosferze. Obiekty agroturystyczne oferują takie atrakcje jak degustacja świeżego mleka „prosto od krowy”, często własnoręcznie wydojonej czy zjedzenie samodzielnie upieczonego na piecu kaflowym regionalnego placka. W gospodarstwie agroturystycznym istnieje możliwość zobaczenia z bliska jak wygląda obrządek zwierząt domowych czy ich wypas. Atrakcją, zwłaszcza dla dzieci jest możliwość nakarmienia królika, samodzielnego wybrania jajek z kurnika. W trakcie takich pobytów często goście zapoznają się z wyrobami regionalnymi nie tylko je degustując, ale również przyglądając się procesowi ich wytwarzania. Dla amatorów hipiki gospodarstwa oferują jazdę konną.

4.2.2. Architektura i zabytki

Materialny wymiar kultury ludowej tego regionu można zaobserwować w jego krajobrazie. Obok współczesnej architektury wszędzie na Żywiecczyźnie można spotkać zabudowania nawiązujące do tradycji góralskiej – drewniane chaty, wiejskie zagrody, szałas, bacówki, a także skupiska wiejskich gospodarstw ulokowanych z dala od wsi, ale należących do niej zwane „przysiółkami”²⁶⁰, które są bardzo charakterystycznym elementem krajobrazu kulturowego Żywiecczyzny²⁶¹. Rzadko, ale jednak istniejąca na Żywiecczyźnie dawna zabudowa wiejska, drewniana na zrębowej konstrukcji stanowi element regionalnego krajobrazu kulturowego oraz atrakcję lokalnej kultury ludowej. Kiedyś bowiem do budowy chat wykorzystywano drewno i budowano je na zrąb, wkładając między szczeliny drewna słomę lub pakuły²⁶². Wiele takich chat, które przypominają mieszkańcom o dawnej kulturze ma obecnie status zabytku. Szczególny walor kulturowy posiada jeden z najstarszych budynków w Węgierskiej Górze – Chata

²⁶⁰ <https://sjp.pl/przysi%C3%B3%C5%82ki>, dostęp: 04.01.2021.

²⁶¹ U. Myga – Piątek, *Krajobraz Kulturowy Beskidu Żywieckiego. Zarys problematyki geograficznej*, „Architektura Krajobrazu” 2007, 2 (15): 19.

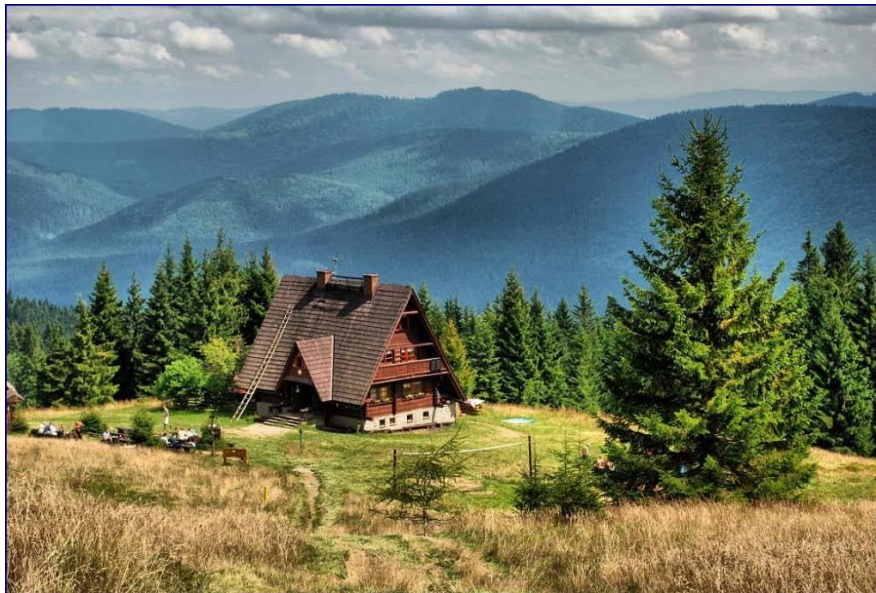
²⁶² U. Myga – Piątek, *Krajobraz Kulturowy...*, op. cit., s. 19.

Regionalna, która stanowi „element bogactwa kulturowego terenu transgranicznego”²⁶³ i jako obiekt pod ochroną konserwatorską została wpisana na listę gminnych zabytków²⁶⁴.

Zdjęcie 8. Regionalna Chata w Węgierskiej Górcie

Źródło: *Regionalna chata w Węgierskiej Górcie*, 06.05.2021, <https://beskidlive.pl/z-zycia-gmin/wegierska-gorka/6370-regionalna-chata-w-wegierskiej-gorce-trwaja-prace>, dostęp: 13.12.2021.

Zdjęcie 9. Bacówka na Rycerzowej

Źródło: R. Słonka, *Bacówki w Beskidzie Żywieckim*, <https://przewodnikbeskidy.com.pl/artykuly/bacowki-w-beskidzie-zywieckim/>, dostęp: 13.12.2021.

²⁶³ *Regionalna Chata w Węgierskiej Górcie*, 05.05.2021, <https://wegierska-gorka.pl/item/6083-regionalna-chata-w-wegierskiej-gorce>, dostęp: 09.01.2021.

²⁶⁴ Projekt ten jest współfinansowany ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego w ramach Programu INTERREG V-A Republika Czeska – Polska 2014-2020 oraz z budżetu państwa Rzeczypospolitej Polskiej za pośrednictwem Euroregionu Beskidy, *Regionalna chata...*, op. cit.

Istotne w tradycyjnym drewnianym budownictwie jest nawiązanie do kultury wołoskiej, której ludność zaczęła napływać na ziemie współczesnej Żywiecczyny pod koniec XIV wieku²⁶⁵. Wołosi pochodzący z Półwyspu Bałkańskiego byli pasterzami z Siedmiogrodu i Bałkanów²⁶⁶, przybyli na tereny Kotliny Żywieckiej pędząc stada owiec. Początkowo prowadzili gospodarkę pasterką, a później w związku z trudnymi warunkami terenowymi rolno-pasterską²⁶⁷, co powodowało karczunki lasów²⁶⁸.

Zdjęcie 10. Wołosi, grafika z Harper's Magazine, marzec 1876

Źródło: R. Marcinek *Wołosi – lud tajemniczy*, 22.04.2011, https://www.wilanow-palac.pl/wolosi_lud_tajemniczy.html, dostęp: 06.01.2021.

Obecni mieszkańcy nie są zainteresowani już wypasem czy hodowlą dużych stad kóz czy też owiec. Tereny wiejskie chętnie kupowane są przez „miastowych”, co ma bezpośredni wpływ na zatracanie się regionalizmu w budownictwie. Aktualnie na kształtowanie krajobrazu kulturowego ma wpływ przede wszystkim turystyka, racjonalna gospodarka leśna, a także rolnictwo²⁶⁹. Zagrożeniem dla tego krajobrazu prócz bardzo mocno rozwijającej się turystyki jest osadzanie się nowoczesnego budownictwa. To, co cieszy turystów, jak np. stoki narciarskie niszczy charakter miejsca. Przykładem mogą być tu miejscowości takie jak Korbielów, który obecnie bardziej jest kojarzony głównie z bazą noclegową niż z folklorem i góralszczyzną²⁷⁰.

²⁶⁵ „Romualda Grządziela we wstępie do albumu *Ikona karpacka* podaje przyczynę, która zmuszała Wołochów do migracji łańcuchem Karpat ku północnemu zachodowi. Ten przymus zrodził się w wyniku upadku Konstantynopola w 1453 roku i zajęciu przez Turków Półwyspu Bałkańskiego”, J. Stachiewicz, *Byli tu Wołosi*, „Skraby Podkarpackie” 2011, 1(26):36-37.

²⁶⁶ R. Marcinek, *Wołosi lud tajemniczy*, 22.04.2011, https://www.wilanow-palac.pl/wolosi_lud_tajemniczy.html, dostęp: 13.12.2021.

²⁶⁷ J. Marcjasz, *Wołosi. Gdy wołosi przybyli na nasze ziemie*, 18.10.2015, <https://zywiec.naszemiasto.pl/wolosi-gdy-wołosi-przybyli-na-nasze-ziemie/ar/c8-3543250>, dostęp: 13.12.2021.

²⁶⁸ „(...) usuwanie drzew i krzewów (...) w celu oczyszczenia gruntu pod uprawę (...), <https://sjp.pl/karczunki>, dostęp: 06.01.2021.

²⁶⁹ U. Myga – Piątek, *Krajobraz Kulturowy...*, op. cit., s. 21.

²⁷⁰ Ibidem.

Elementem kultury materialnej regionu są również obiekty sakralne. Beskid Żywiecki jest obfity nie tylko w liczne świątynie nawiązujące w swej architekturze do tradycyjnego budownictwa góralskiego, ale także małe obiekty sakralne w postaci kapliczek, krzyży i figur świętych ustawianych w różnych miejscach, często ulokowanych na szlakach turystycznych czy też po prostu przy drogach, w bliskiej okolicy rzek i stawów. Taka lokalizacja dotyczy w dużej mierze kapliczek Św. Nepomucena²⁷¹, który według tradycji ludowej jest patronem pól²⁷² oraz zasiewów i ma chronić przed suszą i powodzią²⁷³ oraz Chrystusa Frasobliwego (postać zmartwionego, zmęczonego Jezusa Chrystusa, który odpoczywa na kamieniu²⁷⁴) – postać ta jest charakterystyczna dla sztuki ludowej²⁷⁵. Na szczególną uwagę ze względu na swoją historię zasługuje murowana kapliczka położona przy starej drewnianej dzwonnicy, przy drodze obok rzeki w Czernichowie. Otynkowana na planie prostokątna z łukową zamkniętą absydą²⁷⁶ (pomieszczeniem na półkolistym rzucie), przy której odprawiano nabożeństwa dla mieszkańców nieistniejącej już wsi, która została zalana wraz z utworzeniem żywieckiego zbiornika.

Zdjęcie 11. Kapliczka z XVIII w. przy ulicy Żywieckiej w Czernichowie

Źródło: J. Kuczowic, *Krzyże i kapliczki województwa śląskiego*, https://przyrodne.eu/strony/zywiec/k_zywiec_karta_kd101.html, dostęp: 13.12.2021.

²⁷¹ Św. Jan Nepomucen, <https://zyciorusy.pl/biografia/sw-jan-nepomucen/>, dostęp: 06.01.2021.

²⁷² Ibidem.

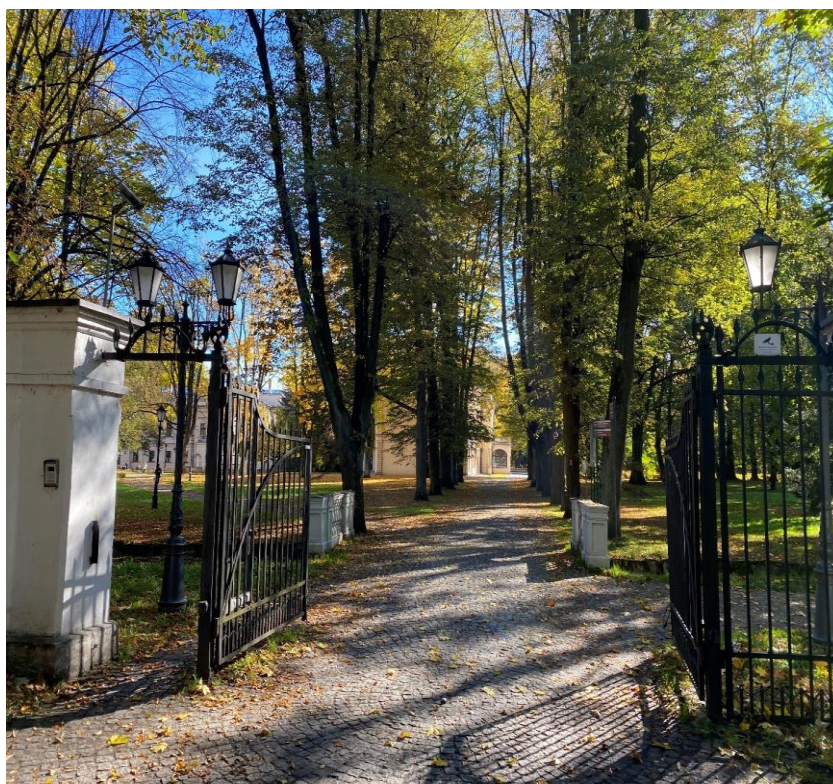
²⁷³ Wierzono, że uchroni on wiernych przed powodzią i utonięciem, *Świętego Jana Nepomucena – 21 maja*, <http://muzeumetnograficzne.rzeszow.pl/stara/node/452>, dostęp: 06.01.2021.

²⁷⁴ G. Graff, *Jezus Frasobliwy*, <https://etnomuzeum.eu/zbiory/jezus-frasobliwy>, dostęp: 09.01.2021.

²⁷⁵ *Chrystus Frasobliwy w sztuce*, 04.12.2017, <https://mck.zywiec.pl/chrystus-frasobliwy-w-sztuce.2229,akt.html>, dostęp: 06.01.2021.

²⁷⁶ J. Kuczowic, *Krzyże i kapliczki województwa śląskiego*, https://przyrodne.eu/strony/zywiec/k_zywiec_karta_kd101.html, dostęp: 13.12.2021.

Do atrakcji turystycznych regionu można zaliczyć zabytki kultury ludowej, mieszczańskiej, jak i pamiątki po rodach władających Żywiecczyzną zgromadzone w Muzeum Miejskim w Żywcu, mieszczącym się w murach Starego Zamku. Atrakcją turystyczną i ważnym zabytkiem jest sam zamek, zbudowany w I poł. XV wieku przez Mikołaja Strzałę (herbu Kotwicz) lub przez braci Skrzyńskich herbu Łabędź²⁷⁷, a rozbudowywany przez lata przez nowych właścicieli. Stary Zamek wchodzi w skład kompleksu pałacowego, do którego należą także pałac Habsburgów nazywany również Nowym Zamkiem, przepiękny park, w którym znajduje się Domek Chiński oraz ciekawa ławka z rzeźbą z brązu przedstawiającą Alicję Habsburg, które są ściśle powiązane z historią Żywiecczyzny.

Zdjęcie 12. Wejście do kompleksu zamkowo-parkowego

Źródło: opracowanie własne

Atrakcją ogrodu powstałego w 1712 roku (w stylu barokowym, z inicjatywy Franciszka Wielopolskiego oraz jego żony Anny Lubomirskich) jest dąb szypułkowy, który ma aż około 400 lat, o obwodzie pnia około 5 metrów²⁷⁸. Jest to najstarsze drzewo

²⁷⁷ D. Firlej, P. Dyrłaga, A. Bura, *Żywiec studia i szkice z dziejów miasta*, Muzeum Miejskie w Żywcu, Żywiec 2018, s. 309.

²⁷⁸ *Dąb Franciszek*, <http://www.polskaniezwykla.pl/web/place/35713.zywiec-dab-franciszek.html>, dostęp: 09.01.2021.

na Żywiecczyźnie, którego na cześć twórcy ogrodu nazwano Franciszkiem. Następne zmiany parkowe zaszły za czasów Andrzeja Wielopolskiego w latach 1807-1817. Wtedy to ówczesna włoska altana mieszcząca się w ogrodach przebudowana została w angielskim stylu na Chiński Domek na wodzie²⁷⁹.

Zdjęcie 13. Alicja Habsburg – rzeźba z brązu

Źródło: *Park Miniatur*, <https://www.muzeum-zywiec.pl/park-miniatur.32.html>, dostęp: 15.12.2021.

Zdjęcie 14. Pałac Habsburgów

Źródło: opracowanie własne

²⁷⁹*Domek Chiński w Żywcu*, 10.01.2021, <https://zywiecinfo.pl/historia/domek-chinski-w-zywcu>, dostęp: 10.01.2021.

Kompleks leśny parku liczy 26,4 ha i posiada prawdziwą kolekcję dendrologiczną²⁸⁰. Drzewa iglaste, liściaste, krzewy oraz pnącza są jednym z najbardziej jakościowo zachowanych drzewostanów w Polsce²⁸¹. Powstanie Osiedla Parkowego oraz nowych atrakcji turystycznych sprawiło, że park nie wygląda już tak jak kiedyś. Jego oryginalny wygląd zmieniły m.in. park miniatur, przedstawiający graficzną historię panowania Żywiecczyzną od roku Komorowskich do Habsburgów, mini zoo, w którym można zobaczyć zwierzęta hodowlane (np. króliki, krowy, pawie, żółwie) i leśne (jelenie, sarny). Na terenie mini zoo znajduje się także hotel dla owadów. W parku można skorzystać z skateparku oraz placu zabaw.

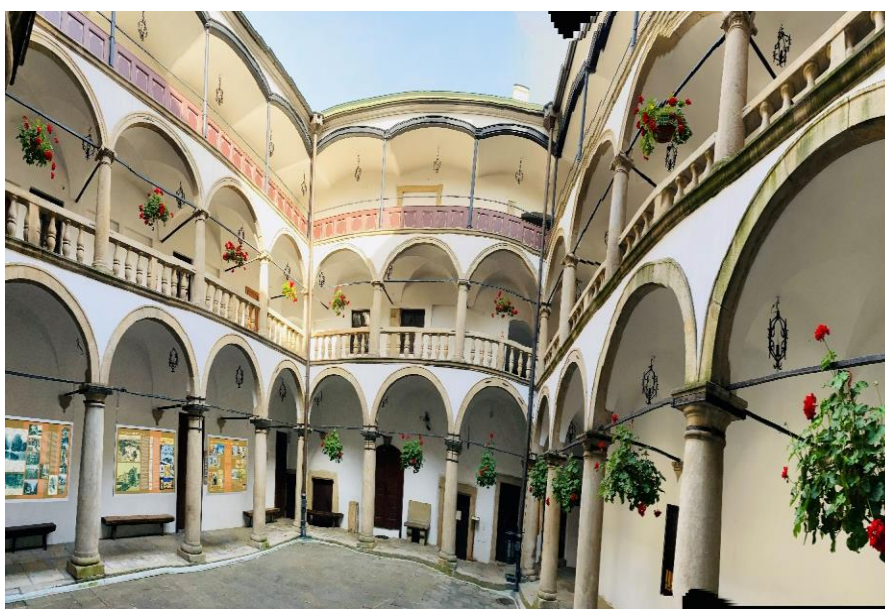

Zdjęcie 15. Park Miniatur

Źródło: *Park Miniatur*, <https://www.muzeum-zywiec.pl/park-miniatur,32.html>, dostęp: 15.12.2021.

²⁸⁰ Drzewoznawstwo – dział botaniki zajmujący się drzewami oraz krzewami, <https://sjp.pl/dendrologiczny>, dostęp: 07.01.2021.

²⁸¹ PW, *Park w Żywcu na przestrzeni wieków*, 24.09.2017, <https://zywiecinfo.pl/historia/park-w-zywcu-na-przestrzeni-wiekow>, dostęp: 07.01.2021.

Zdjęcie 16. Działanie Starego Zamku

Źródło: opracowanie własne

Niewątpliwie atrakcją turystyczną Żywiecczyny jest Pałac Habsburgów, który powstał przez przebudowę oficyn barokowych, które otaczają całą rezydencję. Prace rozpoczął w 1838 Adam Wielopolski, który sprzedał żywieckie ziemie w ręce Habsburgów, Karolowi Ludwikowi Habsburgowi, zaś syn Karola Albrecht Fryderyk przekazał do realizacji budowniczemu Karolowi Pietschce przebudowę wspomnianych oficyn. W ten sposób powstał pałac arcyksięcia Albrechta²⁸². Kolejne zmiany miały miejsce przez cały czas trwania panowania Habsburgów do roku 1911, kiedy to nastąpiła ostatnia przebudowa, związana z elewacją wschodniego skrzydła. Ostatnią właścicielką z linii Habsburgów była Alicja Habsburg, której pasją był otaczający pałac ogród. To właśnie jej postać uwieczniona została w symboliczny sposób w postaci rzeźby kobiety siedzącej na ogrodowej ławce. Rzeźba-ławka jest atrakcją parku. „Obok” księżnej zasiadają często turyści. Po II wojnie światowej pałac został przekształcony w budynek użyteczności publicznej, gdzie przez wiele lat mieścił się Zespół Szkół Leśnych i Drzewnych²⁸³.

²⁸² D. Firlej, P. Dyrłaga, A. Bura, *Żywiec studia ...*, op. cit., s. 309.

²⁸³ Ibidem.

Zdjęcie 17. Stara Chalupa w Milówce

Źródło: Muzeum „Stara Chalupa”, <http://gok.milowka.pl/muzeum-stara-chalupa/>, dostęp: 14.12.2021.

Ciekawym zabytkiem stanowiącym niewątpliwie element krajobrazu kulturowego jest Stara Chałupa w Milówce zbudowana w 1739 r. przez Piotra Gorela, zwanego w dziejopisach żywieckich „karczmarzem milowickim”²⁸⁴. Jest ona przykładem budownictwa dawnych domów na wsi. W starych podaniach znajdują się informacje o tym, że gośćmi tego miejsca byli Jan Kazimierz oraz Jan III Sobieski. Aktualnie chata jest pod opieką Gminy w Milówce i pełni rolę muzeum regionalnego. Jej wyposażenie dokumentujące życie górali żywieckich w przeszłości należy do Muzeum Miejskiego w Żywcu. Mówi ono wiele nie tylko o tym, jak mieszkali przodkowie współczesnych górali żywieckich, jakim oddawali się zajęciom, ale także co było ważne w ich życiu. Dowodem na to, że religia stanowiła ważny element ich życia są liczne obrazy religijne, a także ołtarzyk będący tzw. świętym kątem dla mieszkańców domu, przy którym odbywały się modlitwy. Stara chałupa pełni rolę muzeum, w którym podziwiać można różne

²⁸⁴ Muzeum Stara Chalupa w Milówce (Beskid Żywiecki). Przykład kurnej chaty, 14.02.20218, <http://polaneis.pl/miejsca/muzeum-stara-chalupa-w-milowce-beskid-zywiecki-przyklad-kurnej-chaty>, dostęp: 14.12.2021.

eksponaty, ale również odbywają się w niej warsztaty, w czasie których można zobaczyć jak kiedyś gospodynie przędły wełnę czy skubały pierze²⁸⁵.

Zdjęcie 18. Izba w Starej Chalupie

Źródło: Muzeum „Stara Chalupa”, op. cit.

Drewniany kościół o charakterystycznej dla tego regionu zrębowej konstrukcji wpisuje się idealnie w krajobraz kulturowy Żywiecczyny. Kościół Św. Katarzyny Aleksandryjskiej w Cięcynie to perełka architektury sakralnej ze względu na swój wyjątkowy wygląd oraz czas powstania, który szacuje się na rok 1358. Data ta pojawia się w spisach świętopietrza²⁸⁶. Najstarsza, zachowana do dzisiaj część kościoła została wybudowana w 1542 roku i została ufundowana przez Krzysztofa Komorowskiego, ówczesnego Pana na Żywiecczyźnie.

²⁸⁵ Muzeum „Stara Chalupa”, op. cit.

²⁸⁶ Rzymskokatolicka Parafia Św. Katarzyny Aleksandryjskiej w Cięcynie, <http://parafiaciecina.pl/parafia/historia/>, dostęp: 14. 12.2021.

Zdjęcie 19. Kościół Św. Katarzyny w Cięcinie

Źródło: Piotr, *Kościół w Cięcinie*, 21.07.2021, <https://www.wbeskidzie.pl/kosciol-ciecina/>, dostęp: 14.12.2021.

Browar Żywiec

Piwo jest dobrem regionalnym Żywca i niewątpliwie mocno wpisuje się w historię miasta. Browar Żywiec jest pewnego rodzaju żywieckim znakiem handlowym. Powstały w 1856 roku za przyczyną arcyksięcia Albrechta Fryderyka Habsburga sprawił, że trunk w nim powstały przyczynił się do rozślawienia miasta nie tylko w Polsce, ale i poza granicami. Już za czasów Fryderyka Habsburga działali handlowcy, którzy reklamowali piwo na swoich rynkach lokalnych²⁸⁷. Zdzisław Okuljar (kierownik grupy Gronie) wspomina, że kiedy był młodzieńcem Żywiec słynął „(...) z doskonałego piwa z arcyksiążęcego browaru, które miało zbyt nawet w Anglii, Francji, Niemczech, Austrii, Skandynawii, USA”²⁸⁸. Browar z rąk arcyksięcia Albrechta przeszedł w 1895 roku w ręce jego bratanka Karola Stefana Habsburga, a po nim w 1933 roku przejął go jego syn Karol Olbracht, który po wybuchu II wojny światowej trafił do więzienia, a browar przejęła III Rzesza. Wtedy też zmieniono nazwę browaru na Beskidenbrauerei Saybusch, a piwo, które w nim produkowano nosiło nazwę Saybuscher²⁸⁹. Aktualnie jest własnością

²⁸⁷ A. Spyra, G. Zwierzyna, *Browar Żywiec 1856 – 1896*, Żywiec 1997, s. 9.

²⁸⁸ Z. Okuljar, *W dawnym Żywcu*, Towarzystwo Miłośników Ziemi Żywieckiej, Żywiec 1992, s. 25.

²⁸⁹ *Muzeum Browaru*, <https://muzeumbrowaru.pl/pl/galeria>, dostęp: 16.12.2021.

holenderskiego koncernu Heineken, gdzie wchodzi w skład GRUPY ŻYWIEC, a w jego piwnicach mieści się prywatne Muzeum Browaru.

Zdjęcie 20. Makieta przedstawiająca browar z początku XX w.

Źródło: *Muzeum Browaru Żywiec*, <https://zabytkitechniki.pl/culturalheritage/1682/muzeum-browaru-zywiec>, dostęp: 16.12.2021.

Muzeum browarnictwa pozwala zapoznać się ze sztuką warzenia. Do atrakcji muzeum należy „wehikuł czasu”, który przenosi odwiedzającego do ulicy Galicyjskiej w XIX wieku, a następnie do galicyjskiej karczmy, gdzie można usiąść i choć na chwilę poczuć klimat, jaki towarzyszył piwoszom w tamtych czasach²⁹⁰. Zgromadzone eksponaty w liczbie ok. 1200 (stare zbiory butelek, szklanek, kufla i podkładek pod nie) obrazują historię i rozwój browaru, którego wygląd z początku XX wieku obrazuje makieta zrekonstruowana z bardzo dużą dbałością o każdy detal²⁹¹. Muzeum przedstawia historię Żywca, a także twórców browaru – rodzinę Habsburgów i jej losy. Integralną część muzeum stanowi karczma, w której serwuje się piwo z tutejszego browaru²⁹².

²⁹⁰ *Muzeum, w którym zasmakujesz*, 22.06.2017, <https://birofilia.org/historie/muzeum-w-ktorym-zasmakujesz.html>, dostęp: 07.01.2021.

²⁹¹ *Ibidem*.

²⁹² *Muzeum Browaru Żywiec...*, op. cit.

Zdjęcie 21. Multimedia w Browarze Żywiec

Źródło: *Muzeum Browaru Żywiec*, op. cit.

Pamiętką po II wojnie światowej, w czasie której poległo wielu lokalnych bohaterów są schrony bojowe w okolicy Węgierskiej Górki. Wszystkie powstały latem 1939 roku, po tym jak Niemcy przejęli część ziem czeskich. Miały na celu zabezpieczyć południową granicę Polski.

Zdjęcie 22. Bunkier „Wędrowiec” w Węgierskiej Górce

Źródło: opracowanie własne

Wędrowiec to najlepiej zachowany i najistotniejszy z punktu historycznego bunkier. Był miejscem dowodzenia w kampanii wrześniowej. Ze względu na swoją historię nazwany został Westerplatte Południa²⁹³. Został on wpisany do rejestru zabytków nieruchomości województwa śląskiego²⁹⁴. Aktualnie mieści się w nim niewielkie muzeum, w którym zgromadzono elementy munduru żołnierskiego, broń a także wyposażenie z czasów II wojny światowej właśnie takiego bunkru.

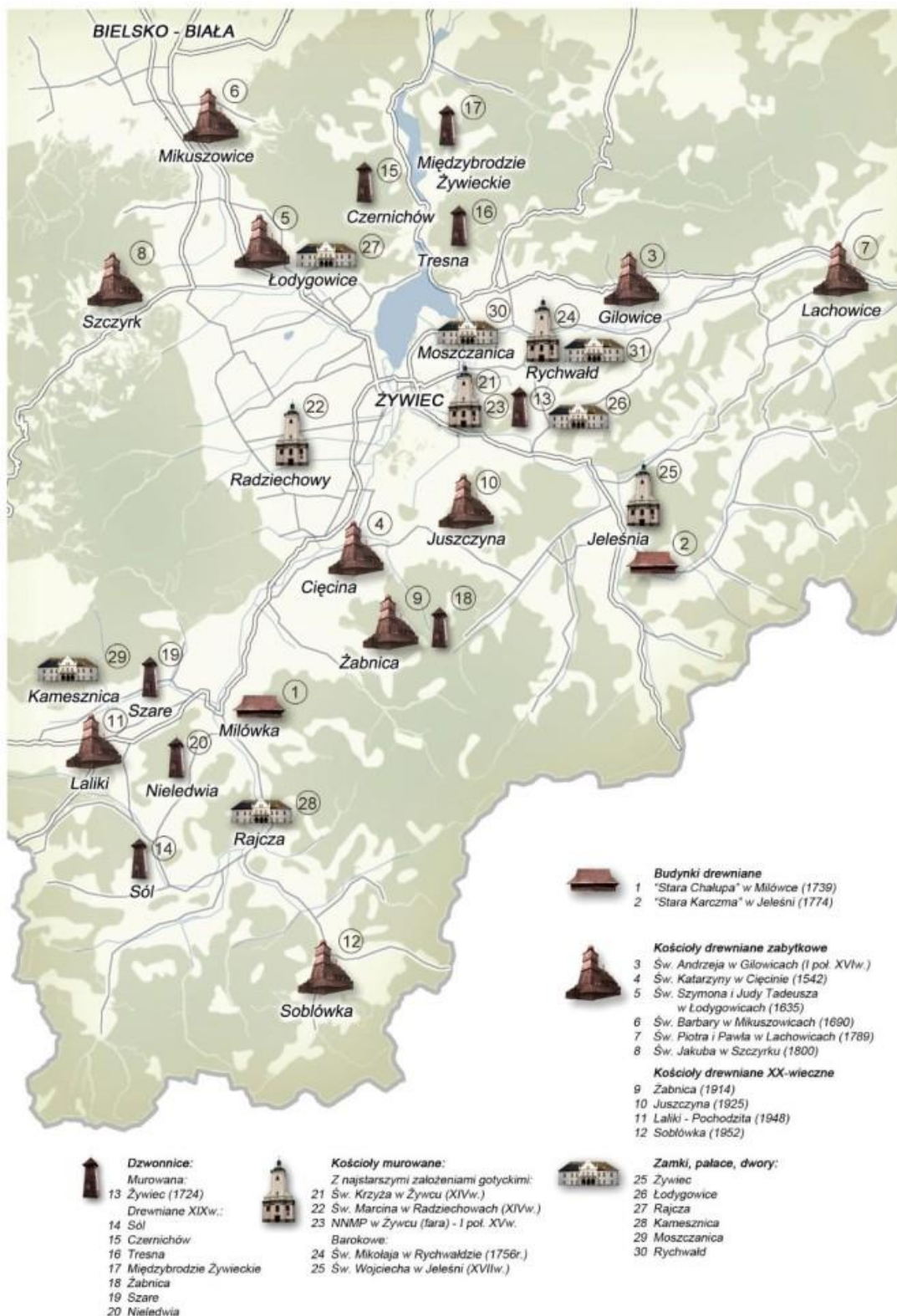

Zdjęcie 23. Moździerz znajdujący się w bunkrze „Wędrowiec”

Źródło: opracowanie własne

²⁹³ Nazwa pochodzi od bohaterskiej obrony, która miała miejsce 3 września 1939 roku, kiedy żołnierze stacjonujący przy Wędrowcu dzielnie stawiali opór aż do wyczerpania się amunicji, nie wiedząc, że osłaniające ich oddziały się wycofały.

²⁹⁴ *Bunkry w Węgierskiej Górze – Westerplatte Południa*, <https://polskapogodzinach.pl/bunkry-w-wegierskiej-gorce-westerplatte-poludnia/>, dostęp: 14.12.2021.

Rysunek 6. Skarby architektury na Żywiecczyźnie

Źródło: D. Kielan, *Nowe ścieżki edukacji regionalnej na Żywiecczyźnie. Poradnik dla edukatorów/edukatorów*, Fundacja Braci Golec, Żywiec 2011, s. 26.

Wybrane, główne atrakcje turystyczno-kulturowe na Żywiecczyźnie

A. Zabytki:

a) Obiekty sakralne:

Radziechowy	Sanktuarium Matki Bożej Rychwałdzkiej – Pani Ziemi Żywieckiej
Przyłęków	Sanktuarium NMP Wspomożenia Wiernych
Żywiec	Zbór Kościoła Ewangelicznych Chrześcijan
Żywiec	Zbór Kościoła Wolnych Chrześcijan
Żywiec	Konkatedra Narodzenia Najświętszej Marii Panny
Łodygowice	Kościół pw. św. Szymona i św. Judy Tadeusza wzniesiony w latach 1634-1636
Cięcina	Kościół pw. św. Katarzyny z 1542 roku
Radziechowy	Kościół pw. św. Marcina z XVI w.
Żywiec	Kościół pw. św. Krzyża z 1428 r.
Żywiec	Kościół pw. św. Marka z 1885 r.
Radziechowy	Kościół pw. św. Marcina z 1590 r.
Radziechowy	„Golgota Beskidów” na Górze Matysce
Cisiec	Kościół pw. Maksymiliana Kolbego (tzw. „cud jednej nocy”)
Korbielów	Kościół pw. Matki Bożej Królowej Aniołów z 1936 r.
Sól	Drewniana dzwonnica loterańska z 1837 r.
Żywiec	Kościół pw. Chrystusa Króla z 1958 r.

b) Zamki i pałace:

Żywiec	Stary Zamek wzniesiony w latach 1485-1500, przebudowany w latach 1850-1870
Żywiec	Nowy Zamek (Pałac Habsburgów) wzniesiony w latach 1893-1895, rozbudowany w latach 1906-1910
Rajcza	Pałac Lubomirskich z I poł. XIX w.
Łodygowice	Zamek Łodygowicki z XVII w.
Ślemień	Ruina zamku z 1639 r.
Grojec	Ruina zamku

c) Inne zabytkowe obiekty architektoniczne i techniczne:

Żywiec	Dwór Kępińskich z 1828 r., przebudowany w latach 1910-1912
Żywiec	Dzwonnica z XVIII w.
Jeleśnia	Drewniana karczma z XVIII w.
Milówka	Stara Chałupa z 1739 r.
Rychwałd	Dwór z XIX w. reprezentujący styl klasycystyczny w architekturze
Żywiec	Ratusz zbudowany w II poł. XIX w.
Żywiec	Domek Chiński z XVIII w.
Żywiec	Budynek Sądu Rejonowego z końca XIX w.
Żywiec	Gmach „Sokoła” – secesyjny z 1904 r.
Kamesznica	Dwór Potockich z 1833 r.
Jeleśnia	Drewniana organistówka z 1776 r.
Złatna	Stary dwór z 1853 r.

e) Obiekty militarne

Tresna	Korona zapory wodnej Zbiornika Żywieckiego
Węgierska Górka	Schrony bojowe w rejonie Węgierskiej Górki
Żywiec -Zwardoń	Niemieckie fortyfikacje fortyfikacje z lat 1944-1945
Krzyżowa -Przyborów	Linia umocnień w Beskidzie Żywieckim zbudowana przed wybuchem II wojny światowej

A. Miejsca historyczne lub znaczące:

a) Budowle historyczne i monumenty:

Żywiec	Pomnik w miejscu dawnej synagogi Tempele
Węgierska Górka	Pomnik Walki i Zwycięstwa
Łodygowice	Pomnik pamięci tragicznych wydarzeń powojennych
Gilowice	Pomnik Bohaterom za Wolność i Ojczyznę
Żywiec	Pomnik Grunwaldzki
Pietrzykowice	Pomnik mieszkańców Pietrzykowic poległych w II wojnie światowej
Żabnica	Pomnik poświęcony pomordowanym mieszkańcom we wrześniu 1939 r.

b) Miejsca historyczne o znaczeniu krajowym:

Węgierska Górka	Miejsce bitwy pod Węgierską Górką stoczonej w dniach 2-3 września 1939 r. (Westerplatte południa)
-----------------	---

c) Miejsca związane z biografią osób o regionalnym znaczeniu

Żywiec	Kościół p.w. Przemienienia Pańskiego, którego fundatorem był A. Komoniewski, wójt żywiecki i autor Dziejopisu Żywieckiego pisanego w latach 1658-1729
--------	---

b) Cmentarze historyczne i groby osób zasłużonych historycznie:

Żywiec	Kościół p.w. Przemienienia Pańskiego, w którym w kaplicach bocznych spoczywają przedstawiciele rodów Komorowskich i Habsburgów
Gilowice	Grób Stanisława Pyjasa, działacza opozycji okresu PRL
Żywiec	Cmentarz żydowski, na którym znajduje się ok. 500 macew a wśród nich najstarsza z 1853 r.
Moszczanica	Cmentarz Żołnierzy Radzieckich, na którym pochowano 1120 żołnierzy
Milówka	Cmentarz żydowski, na którym zachowało się ok. 120 macew

C. Pojedyncze dzieła sztuki:

a) Pojedyncze obiekty sztuki o znaczeniu regionalnym

Żywiec	"Dziejopis Żywiecki" w Muzeum Miejskie
Żywiec	Krucyfiks późnogotycki z 1510 r. w kościele p.w. Narodzenia NMP
Żywiec	Gotycka płaskorzeźba Zaśnięcia Najświętszej Marii Panny z ok. 1500 r. w kościele p.w. Narodzenia NMP
Żywiec	Rzeźba św. Anny Samotrzeć z ok. 1380 r. z kościoła p.w. Św. Krzyża w Muzeum Miejskim
Żywiec	Rzeźba Zdjęcie z Krzyża z ok. 1450 r. z kościoła p.w. Św. Krzyża w Muzeum Miejskim
Korbielów	Obraz „Madonny Kresowej” z 1691 r. przeniesiony z Bohorodczan na Pokuciu
Koszarawa	obrazy „Matka Boża” i „Chrystus na Krzyżu” w stylu tyrolskim z XIX w. w kościele pw. św. Karola Boremeusza

C. Muzea i wystawy

(w tym skanseny, galerie, muzea techniki):

a) Muzeum o znaczeniu regionalnym

Żywiec	Muzeum Miejskie w Żywcu (Stary Zamek)
Żywiec	Muzeum Browaru Żywiec

b) Muzeum o znaczeniu lokalnym

Milówka	Muzeum regionalne „Stara Chałupa”
Świnna	Naukotechnika Beskidzkie Centrum Nauki
Ślemień	Żywiecki Park Etnograficzny
Żywiec	Galeria Sztuki Ludowej
Cisiec	Izba regionalna Jana Talika
Węgierska Górką	Izba twórcza Anny i Józefa Hulików
Żywiec	Muzyczna Izba Regionalna Jacentego Ignatowicza
Glinka	Izba Regionalna

E. Eventy kulturowe:

c) Inne zabytkowe obiekty architektoniczne i techniczne:

Żywiec	„Męskie Granie”
Żywiec	„Dni Żywca”
Żywiec	„Tydzień Kultury Beskidzkiej”
Żywiec	„Żywiecki Festiwal Kabaretów ”
Lipowa	„Oscypek Fest”
Węgierska Górką	„Festiwal Pieśni Pasterskich”
Rajcza	„Wawrzyńcowe Jarmarki”
Ujsoly	„Przegląd Piosenki Turystycznej”
Żywiec	„Dni Powiatu Żywieckiego”
Żywiec	„Żywieckie Gody”
Żywiec	„Dni Muzyki Dawnej”

G. Kulturowo znacząca oferta przyrodnicza:

a) Oferta przyrodnicza:

Żywiecki Park Krajobrazowy
Park Krajobrazowy Beskidu Małego
Rezerwat przyrody Grapa
Park Zamkowy w Żywcu z końca XVII w.
Park Dworski w Żywcu-Moszczanicy z przelomu XIX i XX w.
Park przy dworze w Łodygowicach
Park dworski w stylu angielskim w Kamesznicy
Park pałacowy w Rajczy

H. Szlaki kulturowe:

a) Szlaki:

Szlak Architektury Drewnianej, obiekty m.in.: Jeleśnia, Żywiec, Łodygowice
Szlak Papieski w Węgierskiej Górze
Szlak „Trakt cesarski” w Węgierskiej Górze
Szlak Zabytków Architektury Miasta Żywca
Szlak Właścicieli Miasta Żywca
Szlak papieża Jana Pawła II w Żywcu

Rysunek 7. Wykaz atrakcji turystycznych na terenie powiatu żywieckiego

Źródło: opracowanie własne na podstawie: P. Franczak, K. Listwian, *Raport z analizy potencjału turystyczno-kulturowego powiatu żywieckiego*, „Turystyka Kulturowa” 2015, 11:72-77.

4.2.3. Imprezy folkowe

Żywiecczyzna jest miejscem, gdzie często odbywają się imprezy folklorystyczne i festiwale kultury regionalnej. Każda gmina ma w swoim kalendarzu jakieś wydarzenie, które jest elementem kultury tego regionu. W Korbielowie np. można wymienić „Redyk wiosenny”, organizowane przez Gminny Ośrodek Kultury. Impreza ta jest festiwalem, na którym występują zespoły kolędnicze z okolicznych wsi, które poprzez to wydarzenie kultywują pradawne tradycje związane z pasterstwem²⁹⁵. Jest to wspaniała okazja do zapoznania się z historią nie tylko dla mieszkańców, ale również turystów, gdyż można zakosztować regionalnych wyrobów owczych, a także obejrzyć wystawy ludowe czy też zakupić rzemieślnicze wyroby. Warto wspomnieć tutaj o festiwalu – Tydzień Kultury Beskidzkiej, który odbywa się w sześciu miastach m.in. w Żywcu w okresie wakacyjnym. Jest współorganizowany od 1964 r. przez Regionalny Ośrodek Kultury w Bielsku-Białej²⁹⁶. Na scenie amfiteatru występują zespoły polskie i zagraniczne, których celem jest przedstawienie wyjątkowości ludowej kultury, muzyki, śpiewu, tańca, obrzędów i tradycji miejsc, z których pochodzą. Wydarzenie ma zasięg międzynarodowy i jest z pewnością jedną z większych folklorystycznych imprez w Polsce. W podobnym klimacie odbywają się: Festiwal Folkloru Górali Polskich w Żywcu, „Międzynarodowe Spotkania Folklorystyczne”, „Wawrzyńcowe Hudy” w Ujsołach, „Festyn Istebniański” w Istebnej, Festiwal Kapel i Śpiewaków Ludowych, czy też „Przegląd Zespołów Kolędniczych i Obrzędowych Żywieckie Gody”²⁹⁷. Wszystkie wydarzenia mają jeden cel: podtrzymanie tradycji i kształtowanie tożsamości regionalnej.

„Ziemia Żywiecka” czy „Grojecowanie” to kapele góralskie i folkowe zespoły, które swoim strojem, gwarą, tańcem i śpiewem promują kulturę ludową. Warto tutaj wspomnieć jeszcze o prężnie się rozwijających w ostatnich latach koła gospodyń wiejskich²⁹⁸, które również starają się propagować kulturę ludową i lokalną tradycję. Organizują one warsztaty związane z domowymi obowiązkami jak szycie czy też gotowanie, pieczenie, ale również dawnych czynności jak szydełkowanie, tkanie, niegdyś wywierały duży wpływ na rozwój terenów wiejskich.

²⁹⁵ H. Woźniak, *Żywiecczyzna popularny zarys dziejów*, Drukrol, Żywiec 2011, s. 314.

²⁹⁶ <https://tkb.art.pl/>, dostęp; 15.12.2021.

²⁹⁷ H. Woźniak, op. cit., s. 299-300.

²⁹⁸ Organizacja społeczno-zawodowa rolników. Dobrowolna, jednostka samorządna, niezależna od rządowej administracji i jednostek samorządu terytorialnego.

Zdjęcie 24. Kolo gospodyń wiejskich z Milówki podczas śpiewu

Źródło: <https://beskidlive.pl/z-zycia-gmin/milowka/4018-kolo-gospodyn-milowka-ma-70-lat>, dostęp: 15.12.2021.

Żywiecczyzna słynie z twórców ludowych, którzy starają się rozwijać i przekazywać kulturę regionu kolejnym pokoleniom. Zdobnictwo bibułkowe, malowidła na szkło, rzeźbiarstwo w drewnie, malowanie na płótnie, hafciarstwo, kowalstwo artystyczne, tworzenie instrumentów ludowych, a nawet wytwarzanie regionalnych zakąsek i dań to dziedzictwo kulturowe regionu żywieckiego.

Zdjęcie 25. Tydzień Kultury Beskidzkiej – występ jednego z regionalnych zespołów

Źródło: <https://tkb.art.pl/zdjecia/#&gid=1&pid=95>, dostęp: 15.12.2021.

4.3. Żywiecczyzna jako region etnograficzny

4.3.1. Geneza kultury żywieckiej

Żywiecczyzna to region etnograficzny, w który głęboko wpisana jest tradycja pokoleń. Częste kontakty mieszkańców Żywca z zamieszkującymi okoliczne wsie, jak również silne wpływy małopolskie i śląskie, stały się powodem ukształtowania się sztuki charakterystycznej dla tego obszaru. Żywiecczyzna słynie z folkloru, a w szczególności ludowości górali żywieckich (zwanych Żywczakami), którzy z pokolenia na pokolenie przekazują sobie tradycję i przez to utrzymują przynależność do grupy kulturowej. Ludoznawca i geograf Wincenty Pol (1807-1872) charakteryzując tę grupę etnograficzną (zwaną przez niego „rodem”), wskazał, że Żywczaki w połowie XIX w. zamieszkiwali w 76 wsiach, byli największym rodem góralszczyzny zachodniej, liczącym 72 912 osób²⁹⁹. W połowie XIX wieku żywieccy górale stanowili mocny filar góralszczyzny w Polsce, co widoczne jest do teraz. Wpływy kulturowe, które uderzały z każdej strony powodowały zróżnicowanie w ubiorze, ale też pozwalały odróżnić swoich od obcych. Górale żywieccy sąsiedowali na wschodzie z Babiogórcami, na południowym wschodzie z góralami Orawskimi, od południa z ludnością słowackich Kysuc (Góralami Czadeckimi), od zachodu z góralami śląskimi³⁰⁰. Nosili charakterystyczne, dostosowane do warunków klimatycznych stroje, na które składały się: cienkie białe koszule, mosiężne agrafy, spodnie z białego z sukna, szerokie pasy z czerwonej skóry, czerwone lub niebieskie kaftany z żeberkami szychowymi i guzami, węgierskie buty, płaszcz i czarny kapelusz³⁰¹. Ubiór kobiecy był zróżnicowany i składał się z: koszuli, kamizelki, odświętnej koszuli, podpaśnika, kolorowej spódnicy w drobne kwiatki, fartucha z ramiączkami i ozdobną falbanką (najczęściej białą), gorsetu (jakli u mężatek), chustki z czepcem (u mężatek), skarpetek i kierpcy³⁰².

4.3.2. Tradycja wyrażona w stroju

Strój ludowy stanowi jeden z najważniejszych elementów kultury tradycyjnej oraz stanowi bardzo łatwy do uchwycenia wyznacznik regionalnej odrębności. Czyni go to pewnego rodzaju elementem sztuki, który możemy podziwiać i opisywać. Elementy

²⁹⁹ K. Ceklarz, B. Rosiek, op. cit., s. 43-44.

³⁰⁰ Ibidem, s. 51.

³⁰¹ K. Kwaśniewska, J. Brodka, *Folklor górali...*, op. cit. s. 8.

³⁰² Ibidem, s. 9.

stroju góralskiego takie jak kapelusze, chusty, korale stanowią wizytówkę regionu i należą do podstawowego asortymentu sklepów regionalnych i butików z pamiątkami, które są obecne w całym powiecie. Chętni do obejrzenia z bliska stroju góralskiego mogą to uczynić odwiedzając Muzeum Miejskie w Żywcu czy też udając się na jedną z imprez folklorystycznych, które cyklicznie odbywają się w całym powiecie lub wybrać się na próbę jednego z zespołów regionalnych, które zawsze występują w strojach regionalnych³⁰³.

³⁰³ K. Kolstrung-Grajny, *Mieszkański strój żywiecki*, Fundacja Braci Golec, Kraków 2007, s.13.

Zdjęcie 26. Stroje górali żywieckich

Źródło: opracowanie własne

Zdjęcie 27. Rodzina górali żywieckich w tradycyjnych strojach (dziewczynka w stroju pasterskim)

Źródło: opracowanie własne

Strój mieszczański powiązany jest tylko z miastem Żywiec oraz z jego mieszkańcami – Żywczanami. Nie należy do odmian stylu góralskiego czy też regionalnego stroju, przynależy tylko do mieszczańskich. Żywczanie do tej pory chętnie go wkładają podczas różnych uroczystości i ważnych wydarzeń kościelnych czy patriotycznych. Tożsamość regionalna przejawia się także w przywiązaniu do tradycji, w tym tradycyjnego stroju³⁰⁴.

³⁰⁴ K. Kolstrung-Grajny, *Mieszczański strój...*, op. cit., s. 13.

Zdjęcie 28. Stroje mieszczzańskie (kobieta w stroju panny)

Źródło: opracowanie własne

Zdjęcie 29. Strój mieszczański mężatki

Źródło: opracowanie własne

4.3.2. Regionalna kuchnia – czyli prażuchy i kwaśnica

Górale mieszkający na Żywiecczyźnie są grupą silnie związaną ze swoim regionem, o czym świadczyć może kultywowanie tradycji w codziennym życiu, co przejawia się m.in. w kontynuowaniu góralskiej kuchni, nie tylko w gospodarstwach domowych, ale także w miejscach, które żywią gości. Elementem krajobrazu regionu są liczne karczmy chłopskie – restauracje stylizowane na chłopskie chaty, często mieszczące się w zaadoptowanych do tego celu pomieszczeniach gospodarskich bądź nowych obiektach wybudowanych na styl góralski, najczęściej z bali. W karczmach góralskich nawiązujących stylem budownictwa i wnętrzem do ludowych chat regionalnych oraz w rozwiniętej sieci agroturystyki serwuje się regionalne specjały. Najstarszą na Żywiecczyźnie karczmą góralską wyspecjalizowaną w kuchni regionu jest Stara Karczma w Jeleśni z XVII wieku. Jadali w niej związani z historią Żywca Habsburgowie. W karczmach chłopskich serwuje się wszystko to, co wywodzi się z regionu, od tradycyjnych prażuchów – mieszanki kilku gatunków mąki i ziemniaków, potrawy, która przez całe wieki gościła jako danie główne w chłopskich chatach, po kwaśnicę i oscypki podawane na wiele różnych sposobów. Klimatu miejscu dostarczają nie tylko potrawy, ale także jego wystrój, który nawiązuje do tego, w co tradycyjnie były wyposażone chaty górali żywieckich. W wielu takich miejscach obsługa lokalu odziana jest w tradycyjne góralskie stroje, a dania serwowane są w glinianych lub drewnianych naczyniach.

Zdjęcie 30. Stara karczma w Jeleśni z XVII wieku

Źródło: *Restauracja Stara Karczma*, <https://starakarczma.eu/galeria>, dostęp: 11.12.2021.

4.3.3. Folklor górali beskidzkich

Swoją kulturę Żywczanie w głównej mierze wyrażają przez folklor. Obserwować go można w ubiorze (strojach regionalnych), w które górale przebierają się na szczególne okazje, tańcach – zarówno miejskich, jak i wiejskich, śpiewach i przyśpiewkach ludowych, które towarzyszą różnego typu uroczystościom. Folklor góralski wyrażany jest także w kultywowaniu starych tradycji i regionalnej obrzędowości. Żywiecczyzna słynie z twórców ludowych, którzy starają się rozwijać i przekazywać tradycję kolejnym pokoleniom. Zdobnictwo bibułkowe, malowidła na szkle, rzeźbiarstwo w drewnie, malowanie na płótnie, hafciarstwo, kowalstwo artystyczne, tworzenie instrumentów ludowych, a nawet wytwarzanie regionalnych zakąsek to dziedzictwo kulturowe regionu żywieckiego. Wśród najbardziej zasłużonych na Żywiecczyźnie artystów ludowych należy wymienić m.in. małżeństwo z Wieprza Annę i Jana Ficoń – ludowych rzeźbiarzy, wielokrotnie nagradzanych za swe prace, Anna Ficoń otrzymała m.in. Nagrodę Ministra Kultury i Sztuki (1997), nagrodę im. Oskara Kolberga (2002), a także Order Serca Matkom Wsi (1998)³⁰⁵, a także Wiesławę i Mariana Łoboz z Pewli Wielkiej, którzy sławią region ręcznie robionymi zabawkami z drewna. Nagrodzeni wieloma nagrodami – m.in. I nagrodą w X Międzynarodowym Konkursie na Zabawkę Tradycyjną „Światło i dźwięk” (2013), Nagrodą Dyrektora Wojewódzkiego Ośrodka Kultury w Bielsku-Białej za całokształt twórczości zabawkarskiej w II Ogólnopolskim Konkursie na Zabawkę Ludową z dumą reprezentują region na targach i wystawach ludowych³⁰⁶. Ich prace prezentowane są na wystawie etnograficznej w Muzeum Miejskim w Żywcu, a zabawkarstwo żywieckie zostało wpisane w 2016 roku na Krajową Listę Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego³⁰⁷. Ważną postacią na ludowej scenie Żywiecczyzny jest pochodząca z Żywca Zofia Pawełek, członek Stowarzyszenia Twórców Ludowych, zajmująca się haftem białym oraz haftem na tiulu, bibułkarstwem (ozdobne kwiaty z bibuły), wykonuje również drewniane zabawki i pisanki ludowe. Ludowi artyści przekazują swoje umiejętności, organizując pokazy w szkołach, domach kultury i klubach³⁰⁸.

³⁰⁵ B. Rosiek, *Przekraczanie granic. Rzeźbiarka Anna Ficoń*, Muzeum Miejskie w Żywcu, 2013, s.143.

³⁰⁶ G. Patera, *Drewniane zabawki Państwa Łobozów*, 05.05.2021, <https://www.zywiecinfo.pl/historia/drewniane-zabawki-panstwa-lobozow>, dostęp: 09.01.2021.

³⁰⁷ Marian i Wiesława Łoboz, <https://jarmarkjagiellonski.pl/pl/tworca/wieslawa-i-marian-loboz/>, dostęp: 09.01.2021.

³⁰⁸ Pawełek Zofia, <http://transetno.eu/sk/pawelek-zofia>, dostęp: 10.01.2021.

Zdjęcie 31. Rzeźby ludowe Anny i Jana Ficoń

Źródło: opracowanie własne

Zdjęcie 32. Wiesława i Marian Łobozowie – twórcy ludowi z Jeleśni i ich drewniane zabawki

Źródło: *Marian Wiesława Łoboz*, <https://jarmarkjagiellonski.pl/pl/tworca/wieslawa-i-marian-loboz/>,
dostęp: 09.01.2021.

Folklor muzyczny Beskidu Śląskiego uwzględnia lokalne uwarunkowania geograficzne i ekonomiczne. Muzyka opiera się na wykorzystywaniu narzędzi i instrumentów pasterskich³⁰⁹. Mieszkańcy tych ziem kultywują do dziś tradycje swoich przodków, organizując co roku wspomniany już Tydzień Kultury Beskidzkiej – największy i najstarszy w Polsce festiwal folklorystyczny, gdzie można zobaczyć najslawniejsze tańce górali żywieckich: obyrtkę i hajduka³¹⁰ oraz podziwiać przepiękne stroje góralskie i mieszczańskie. Miasto słynie również z corocznych Godów Żywieckich tzw. Dziadów żywieckich, którzy witają Nowy Rok folkowym spektaklem, urozmaiconym gwarowymi życzeniami. Większość ze zwyczajów kultywowanych na terenie Żywiecczyzny nie przetrwała, lecz na podstawie wielu przekazów wiadomo, jak one wyglądały. Takie pozostałości i odtwórcze wizualizacje można podziwiać w Żywieckim Parku Etnograficznym, którego autorką jest etnograf Teresa Kurzyk. Kształtowanie się kultury regionu, w skład którego wchodziły m.in. strój, taniec i muzyka taneczna, zawsze było związane z różnymi wpływami grup ościennych. Żywiecczyznę łączyły ożywione stosunki z Podhalem oraz ze Śląskiem Cieszyńskim. Te zapożyczenia oraz rodzima tradycja, dziedzictwo, obrzędowość i tradycja cechowa są powiązane z charakterem tańca, stroju oraz muzyki mieszczaństwa żywieckiego³¹¹. Tańce mieszczań żywieckich można podzielić na dwie grupy. Pierwsza z nich to dawne przekazywane drogą tradycji, związane z życiem cechów rzemieślniczych – „szewc” – taniec cechu szewskiego oraz piekarz, świniarz, tańce związane z obrzędem, o charakterze zabawowym np. ojcowski, który był zawsze tańczony na weselu³¹². Druga grupa to przyswojone przez mieszczań żywieckich w XVIII wieku, dzielące się na: narodowe – polonez i mazur oraz tańce pochodzenia obcego – kadryl. Taniec razem ze śpiewem były nieodłączną częścią najważniejszych imprez i uroczystości³¹³.

³⁰⁹M. Szyndler, *Ludowa kultura muzyczna Śląska Cieszyńskiego ze szczególnym uwzględnieniem Beskidu Śląskiego. Folklor pieśniowy Istebnej, Koniakowa i Jaworzynko - źródła repertuarowe a ich transformacje*, UŚ, Katowice 2017, s. 11.

³¹⁰Obyrtka – taniec wirowy, w którym partner i partnerka, krążąc wokół wspólnej osi tańczą w miejscu lub posuwają się po linii koła; hajduk – taniec mężczyzn, polega na wykonywaniu skoków, podskoków, przysiadów, wysokiego unoszenia nóg (przypominający taniec kozacki), K. Kwaśniewska, J. Brodka, *Folklor górali żywieckich*, Stowarzyszenie „Wspólnota Polska”, Warszawa 2020, s. 14-15.

³¹¹D. Tylkowa, *Górale Beskidu Żywieckiego: wybrane dziedziny kultury ludowej: praca zbiorowa*, Secesja, Kraków 1991, s. 142-144.

³¹²K. Kwaśniewska, J. Brodka, op. cit., s. 8.

³¹³J. Tomasiak, M. Romowicz, *Tańce mieszczań żywieckich*, Centralna Poradnia Amatorskiego Ruchu Artystycznego, Warszawa 1967, s.168.

V. HISTORIA ŻYWIECCZYZNY

5.1. Okres przedhistoryczny

Każdy człowiek wpisany jest w jakiś kontekst historyczny, nawet wtedy, gdy sam bezpośrednio nie bierze udziału w jakichś ważnych wydarzeniach, które na niego wpływają. Zawsze jest kimś i skądś pochodzi. Jego miejsce na ziemi jest społecznie usankcjonowane, żeby był w stanie się określić.

Osadnictwo w Kotlinie Żywieckiej sięga młodszej epoki kamiennej, a więc czasów około 2500-1700 roku p.n.e.³¹⁴. Tereny, na jakich zlokalizowane jest obecnie miasto były zasiedlane, co potwierdzają wykopaliska archeologiczne, przede wszystkim w szczytowych partiach wzgórza Grojec, umiejscowionego obok miasta, którego nazwa wskazuje na obecność grodziska. Najstarsze znaleziska archeologiczne są datowane na VI w. p.n.e. – okres halszacki kultury łużyckiej. Osada na Grojcu to jedna z najwyższych położonych osad kultury łużyckiej. Odnaleziono tam również ślady bytności celtyckiego plemienia Kotynów³¹⁵.

Zdjęcie 33. Góra Grojec

Źródło: B.B. Chorąży, *Archeologiczne tajemnice Kotliny Żywieckiej*, <https://muzeum.bielsko.pl/pl/widziane-spod-ziemi/artukul/archeologiczne-tajemnice-kotliny-zywieckiej> dostęp: 01.12.2021.

³¹⁴ 700 lat miasta Żywca, Zakłady Graficzne w Żywcu, Żywiec 1968, s. 24.

³¹⁵ Ibidem.

Osadnictwo na terenie współczesnej Żywiecczyny rozwijało się od najdawniejszych czasów. W czasie wykopalisk prowadzonych na szczycie Grójca odkryto resztki cmentarzyska i umocnień warownych, wskazujące na istnienie na tym terenie dwóch starożytnych osad³¹⁶ należących do kultury łużyckiej³¹⁷, z którą kojarzy się przede wszystkim gród w Biskupinie. Starsza osada na szczycie Grójca pochodzi z V w. p.n.e., młodsza zaś z I w. p.n.e.³¹⁸. Już wtedy mieszkańcy regionu żywieckiego utrzymywali ożywione kontakty handlowe z resztą świata. Przez ziemie polskie biegł słynny wówczas szlak bursztynowy, na którym położonych było wiele istotnych ośrodków, prowadzących handel z plemionami germańskimi i z imperium rzymskim, czego dowodem jest odkrycie rzymskich monet w rejonie Żywiecczyny³¹⁹. Kotlina Żywiecka w przeciwieństwie do otaczających ją pasm górskich, stanowiła dogodny obszar dla działalności rolniczej, co zadecydowało o zasiedlaniu tego terenu. Z kolei tereny górzyste były zajmowane przez koczownicze ludy z południowych i wschodnich Karpat, Wołochów, którzy razem z zamieszkującymi kotliny śródgórskie rolnikami, stworzyli podwaliny pod żywotną i bogatą kulturę góralską³²⁰. Unikatowy charakter Żywiecczyny jest po części rezultatem przenikania się kultur, jak i działalności rolniczej i pasterskiej³²¹.

Zdjęcie 34. Zapinka (fibula) z okresu kultury puchowskiej

Źródło: opracowanie własne na podstawie zbiorów Muzeum w Żywcu

³¹⁶ T. Paleczny, *Spoleczności lokalne w obronie kulturowej*, [w:] D. Kielan (red.), *Nowe ścieżki edukacji regionalnej na Żywiecczynie. Poradnik dla edukatorek/edukatorów*, Fundacja Braci Golec, Żywiec 2011, s. 8.

³¹⁷ A. Peć, *Edukacja regionalna w praktyce szkolnej*, [w:] D. Kielan (red.), *Nowe ścieżki...*, op. cit., s. 19.

³¹⁸ M. Meres, R. Przybyś, op. cit., s. 3.

³¹⁹ Ibidem.

³²⁰ B. Rosiek, *Cechy charakterystyczne Żywiecczyny*, [w:] D. Kielan (red.), *Nowe ścieżki...*, op. cit., s. 21.

³²¹ K. Ceklarz, B. Rosiek, *Kultura ludowa Górali Żywieckich*, Wierchy, Kraków 2018, s. 17-18.

Zdjęcie 35. Nóż żelazny tzw. płomienisty z okresu kultury puchowskiej

Źródło: opracowanie własne na podstawie zbiorów Muzeum w Żywcu

Zdjęcie 36. Misa z okresu kultury lużyckiej

Źródło: opracowanie własne na podstawie zbiorów Muzeum w Żywcu

Zdjęcie 37. Gablota dokumentująca najstarsze ślady pobytu ludzi na Żywiecczyźnie

Źródło: opracowanie własne na podstawie zbiorów Muzeum w Żywcu

Powyższa ilustracja przedstawia zbiory dokumentujące, iż w czasach przedhistorycznych na terenach dzisiejszej Żywiecczyzny istniały cywilizacje. W gablocie znajdują się: przęślik będący wyposażeniem warsztatu tkackiego – pierwsza półka od góry, topory kamienne, siekiera krzemieniowa – półka II, bryła nieobrobionego bursztynu III półka, który był importowany na tym terenie, fragment żarna rotacyjnego oraz dwa rozcieracze z żarnem nieckowym – IV półka.

5.3. Żywiecczyzna w czasach średniowiecza

5.3.1. Miasto Żywiec

Pierwsi osadnicy dotarli na Ziemię Żywiecką z południowej Małopolski i Śląska najprawdopodobniej na przełomie XII i XIII wieku, w wyniku czego na terenach dogodnych dla upraw, w szczególności na ziemiach żyznych, położonych na dnie kotliny albo w jej pobliżu powstały wsie rolne³²². Miasto Żywiec powstało w odległości około 2 km na północ od zbiegu rzek Soły i Koszarawy pod koniec XIII wieku. Dokładna data jego założenia jest nieznana, ponieważ nie zachował się żaden akt lokacyjny. Najprawdopodobniej miasto ukonstytuowało się z osady wiejskiej, której ludność zajmowała się hodowlą świń. Właśnie tutaj został zbudowany nieistniejący już drewniany kościółek p.w. Wszystkich Świętych³²³. Pierwsza wzmianka na temat istnienia parafii oraz miasteczka wywodzi się ze spisów świętopietrza z lat 1325-1328. Z niniejszych dokumentów, można dowiedzieć się, że w 1308 roku istniała w Żywcu parafia, o czym może świadczyć także informacja dotycząca kościoła parafialnego. W 1327 roku Żywiec był już oficjalnie miasteczkiem, ponieważ pod taką właśnie nazwą występuje w wystawionym w Bytomiu w 1327 roku dokumencie³²⁴.

Lokacja Żywca oraz jego ustrój były wzorowane na Oświęcimiu, który był osadzony przed 1272 rokiem na prawie Lwówka Śląskiego. Franciszek Lenczowski przyjmuje hipotezę, że miasto zostało założone między 1290 a 1310 rokiem, a więc akt lokacyjny był nadany przez księcia cieszyńskiego Mieszka³²⁵, natomiast Rada Miejska przed obchodami jubileuszu 700-lecia powstania miasta uznała jako datę lokacji rok 1268³²⁶. Ze względu na fakt, iż Soła notorycznie zalewała miasto, zostało ono w I poł. XV wieku przeniesione w bezpieczniejsze miejsce. Część mieszkańców przesiedliła się w górę rzeki, w okolice wzniesionego przez księcia oświęcimskiego Jana I zamku obronnego³²⁷.

Już w czasach średniowiecza Żywiec był ważnym centrum handlowym i rzemieślniczym regionu. Jego miejski charakter nie budził wątpliwości ówczesnych

³²²Ibidem.

³²³A. Bielowski, *Monumenta Poloniae Historica*, t. 3, Akademia Umiejętności, Lwów 1878, s. 566.

³²⁴Ibidem, s. 566.

³²⁵F. Lenczowski, *Materiały do dziejów miasta Żywca od XV do XVIII wieku*, Zakłady Graficzne w Żywcu, Żywiec, 1957, s. 9.

³²⁶H. Woźniak, *Żywiecczyzna popularny zarys dziejów*, Drukrol, Żywiec 2011, s. 7.

³²⁷Z. Rączka, *Żywiec, Rys historyczny od powstania miasta do 1918 r.*, Zakłady Graficzne w Żywcu, Żywiec 1997, s. 6.

kronikarzy. Jako miasto, osadę obronną charakteryzują Żywiec źródła historyczne już w 1327 roku³²⁸, a więc w okresie wzmożonego osadnictwa niemieckiego i lokowania miast na prawie niemieckim na Śląsku³²⁹.

5.3.2. Zakres terytorialny

W czasach średniowiecza ziemia żywiecka wchodziła w skład Księstwa Oświęcimskiego. Najstarszym miastem na tym obszarze był Oświęcim, który od XII wieku stanowił siedzibę kasztelanii. W 1179 roku książę krakowski Kazimierz Sprawiedliwy oddzielił od niej dwa powiaty: bytomski i oświęcimski, którymi obdarował swojego stryjecznego brata Mieszka I Płatonogiego (1131-1211) – księcia opolskiego i pana na Raciborzu. W taki właśnie sposób ziemia oświęcimska, która do tej pory należała do Polski i Krakowa została dołączona do sfery wpływów śląskich. W 1278 roku Bolesław Wstydlivy przegrał walkę o władzę w dzielnicy krakowskiej, która była dzielnicą senioralną i oddał księciu opolskiemu Władysławowi pas ziemi leżący we wschodniej części późniejszego Księstwa Oświęcimskiego. Granica między dzielnicą senioralną, a Śląskiem Opolskim została zbliżona pod Kraków na linię Skawina – Lanckorona³³⁰. Po śmierci księcia Władysława Opolskiego, w 1283 roku księstwo opolskie zostało podzielone na cztery mniejsze: opolskie, kozielsko-bytomskie, raciborskie i cieszyńsko-oświęcimskie³³¹. Tę ostatnią przejął Mieszko książę cieszyński, a po jego śmierci jego synowie podzielili ziemię między sobą. Władysław dostał Oświęcim, a Kazimierz Cieszyn. Władysław został pierwszym suwerennym władcą księstwa oświęcimskiego, przy czym zachował niezależność od Czech i Polski. Księstwo Oświęcimskie obejmowało wówczas obszar 2473 km², a jego zachodnia granica była ustalona na rzekach: Białej i Żylicy³³².

W XV wieku wokół miasta Żywiec istniało już 10 wsi (Stary Żywiec, Radziechowy, Wieprz, Zabłocie, Lipowa, Cięcina, Sporysz i Pietrzykowice). Do najstarszych z nich należą Stary Żywiec, Lipowa, Zabłocie oraz Pietrzykowice. Stanowiły one skutek planowo przeprowadzonej akcji osadniczej, która była połączona z karczunkiem lasu. Wsie te przybrały formę jednodrożnych, mających regularne układy

³²⁸M. Meres, R. Przybyś, op. cit., s. 4.

³²⁹K. Staszkiwicz, op. cit., s. 7.

³³⁰ K.R. Prokop, *Księstwa oświęcimskie i zatorskie wobec Korony Polskiej w latach 1438-1513. Dzieje polityczne*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2002, s. 21-22.

³³¹ H. Woźniak, op. cit., s. 5.

³³² Ibidem.

przestrzenne. Każdy gospodarz dostał ziemię o średniej wielkości 85 mórg³³³. Był zmuszony ją wykarczować i na niej zbudować zagrodę. Zagrody ulokowane były na początku każdego łąnu, zazwyczaj w takich samych odstępach i znajdowały się na całej długości rozłogu wsi. Łany gospodarzy były oddzielone drogami polnymi, które przebiegały w sposób równoległy do siebie, a prostopadle w stosunku do osi wsi. Obok tych zabudowań wylesiane stoki były zajmowane przez różne użytki rolne, tj. grunty rolne czy łąki. Wycinanie lasu miało również na celu otrzymanie budulca oraz służyło do produkcji węgla drzewnego. Ta penetracja lasów obejmowała tylko nisko położone stoki, znajdujące się niedaleko obszarów zamieszkałych, natomiast w wyżej położonych partiach, puszcza w dalszym ciągu pozostawała nienaruszona. Należy również zaznaczyć, że utrzymanie rozplanowania wsi oraz zachowanie trwałych jednostek gruntowych znajdowało się w interesie właściciela dóbr ziemskich, gdyż te jednostki stanowiły podstawę do naliczania podatków, czynszów oraz pańszczyzny³³⁴.

Rysunek 8. Księstwo Oświęcimskie i Zatorskie z XVI w.

Źródło: <https://muzeumslaskie.pl/pl/work/mapa-ksiestwa-oswiecimskiego-zatorskiego/>, dostęp: 10.12.2021.

³³³ Dawna jednostka powierzchni używana w rolnictwie.

³³⁴ F. Lenczowski, op. cit., s. 47-58.

5.4. Żywiecczyzna pod panowaniem różnych władców od XIV wieku

Od XIV wieku losy ziemi żywieckiej przeplatały się jak w kalejdoskopie. Była we władaniu różnych krajów i różnych władców. Okresowo stawała się własnością prywatną polskich magnatów, tak więc można powiedzieć, że prawie przez 600 lat tereny należące obecnie do powiatu żywieckiego przez wieki przechodziły z rąk do rąk.

W 1324 roku Jan I Scholastyk otrzymał w spadku po swoim ojcu księciu Władysławie spadek, w skład którego wchodziło Księstwo Oświęcimskie. Zaraz po koronacji Łokietka w 1327 roku złożył hołd lenny królowi czeskiemu Janowi Luksemburczykowi, w konsekwencji czego Księstwo Oświęcimskie oraz inne księstwa śląskie przez 127 lat znajdowały się pod panowaniem czeskim³³⁵. Pierwszymi udokumentowanymi właścicielami ziemi żywieckiej byli książęta cieszyńscy, kolejnymi książęta oświęcimscy.

28 grudnia 1440 roku na mocy oświadczenia księcia oświęcimskiego Waclawa, zamek barwałdzki i wsie: Zakrzów, Stronie, Leśnica, Jaroszowice, Stanisław oraz Chocznia zostały oddane w ręce polskie. W 1445 roku księstwo oświęcimskie zostało podzielone między synów księcia Kazimierza w wyniku czego książę Jan IV dostał Księstwo Oświęcimskie o powierzchni 1800 km², a książę Waclaw Zatorszczyznę, mającą powierzchnię 673 km². Granica między tymi księstwami rozciągała się od Przełęczy Kocierskiej przez Andrychów, wzdłuż rzeki Wieprz, przez Roczyne, Bulowice, Nidek, Głębowice, Monowice aż do Wisły w obszarze Dworów. Południowa granica od Przełęczy Kocierskiej, przez Potrójną, Łamaną Skałę, Leskowiec aż do Skawiec³³⁶.

Pierwszy dokument historyczny dotyczący Żywca pochodzi z 1422 roku i odnosi się przede wszystkim do wykupu wójtostwa żywieckiego przez księcia oświęcimskiego, którym był wówczas Kazimierz. Pochodzący prawdopodobnie z przełomu XIII i XIV wieku akt lokacji miasta zaginął³³⁷. Istnieją podejrzenia, że padł łupem zbójników słowackich – Hincza i Rycza, którzy skradli dokument w XV wieku³³⁸. Akt nadał miastu szereg przywilejów – możliwość osądzania przestępców wraz z orzekaniem kar, także tych najcięższych, łącznie z karą śmierci, prawo pobierania myta³³⁹ od handlarzy solą

³³⁵ K.R. Prokop, op. cit., s. 21-23.

³³⁶ Z. Rączka, *Rys historyczny od powstania miasta do 1939 r.*, Towarzystwo Miłośników Ziemi Żywieckiej, Żywiec 2010, s. 14-15.

³³⁷ M. Meres, R. Przybyś, op. cit., s. 4.

³³⁸ K. Staszkiwicz, op. cit., s. 7.

³³⁹ Opłata pobierana za przejazd przez miasto.

i wolność od pobierania cła dla mieszczan żywieckich³⁴⁰. Powyższe uprawnienia zostały potwierdzone 13 września 1448 roku przez Przemysława Toszeckiego³⁴¹, ostatniego z Piastów, który był w posiadaniu ziem należących do terenu obecnej Żywiecczyzny³⁴². Liczne przywileje, którymi obdarzono mieszczan żywieckich stwarzały możliwości znacznego rozwinięcia produkcji rzemieślniczej, handlowej oraz działalności o innym charakterze. W lesie Kabat, pomiędzy Sienną a Kiemlichowcem, mieszczenie żywieccy mogli polować, a także prowadzić połów ryb w Sole i Koszarawie³⁴³. Położenie nadgraniczne nie sprzyjało jednak rozwojowi miasta.

Na przełomie XIV i XV wieku Żywiec wraz z całym Księstwem Oświęcimskim stał się celem ataków i rozbojów, dokonywanych przez polską szlachtę pochodzącą z terenów Małopolski, co doprowadziło do konfliktu pomiędzy władającym wtedy Żywcem Janem III Oświęcimskim a królem Polski³⁴⁴. Śląsk był wówczas terenem działań wojennych na dużą skalę, a o władzę tutaj walczyli książęta śląscy, królowie czescy³⁴⁵, a także królowie Polski. Część tego dziedzictwa udało się wkrótce królom polskim odzyskać. Zburzenie twierdzy Wołek w 1476 roku i zamków w Barwałdzie oraz na Grojcu koło Żywca utrwaliło wpływy Korony na tym terenie. Księstwo Zatorskie zostało wykupione od księcia Janusza w 1494 roku przez króla Jana Olbrachta. Po jego śmierci Zygmunt Stary włączył je do Polski, a ostateczne przyłączenie Księstw Oświęcimskiego oraz Zatorskiego miało miejsce w 1564 roku. Po I rozbiórce Polski, który miał miejsce w 1772 roku, cesarze austriaccy określali siebie także jako książęta Księstwa Oświęcimskiego oraz Zatorskiego³⁴⁶.

W 1457 roku Księstwo Oświęcimskie wraz z Żywcem³⁴⁷ zostało wykupione przez Kazimierza Jagiellończyka od Jana IV Oświęcimskiego³⁴⁸, stając się częścią województwa krakowskiego i w ten sposób wróciło do państwa polskiego. Ziemia

³⁴⁰A. Muszyńska, A. Skiendziel, A. Żłobińska, *Rys historyczny* [w:] A. Muszyńska, A. Skiendziel, A. Skrzypietz (red.), *Jej ślad w historii - kobiety w województwie śląskim na przestrzeni wieków. W cieniu Beskidów*, UŚ, Katowice 2015, s. 16-17.

³⁴¹A. Muszyńska, A. Skiendziel, A. Żłobińska, op. cit., s. 16.

³⁴²K. Staszkievicz, op. cit., s. 8.

³⁴³A. Muszyńska, A. Skiendziel, A. Żłobińska, op. cit., s. 16.

³⁴⁴M. Meres, R. Przybyś, op. cit., s. 4.

³⁴⁵K. Staszkievicz, op. cit., s. 7.

³⁴⁶K.R. Prokop, op. cit., s. 22-25.

³⁴⁷Podległość Żywiecczyzny Księstwu Oświęcimskiemu w omawianym okresie budzi wątpliwości historyków. W dokumencie sprzedaży Księstwa Oświęcimskiego królowi Polski nie ma miejscowości regionu żywieckiego, co może świadczyć o tym, że osłabieni władcy oświęcimscy stracili już wtedy kontrolę nad należącą do rodu Skrzyńskich, ziemią żywiecką. Nie zmienia to faktu, że wkrótce po zakupie księstwa, król Polski siłą wcielił dobra żywieckie do królestwa, zob. A. Muszyńska, A. Skiendziel, A. Żłobińska, op. cit., s. 17.

³⁴⁸K. Staszkievicz, op. cit., s. 8.

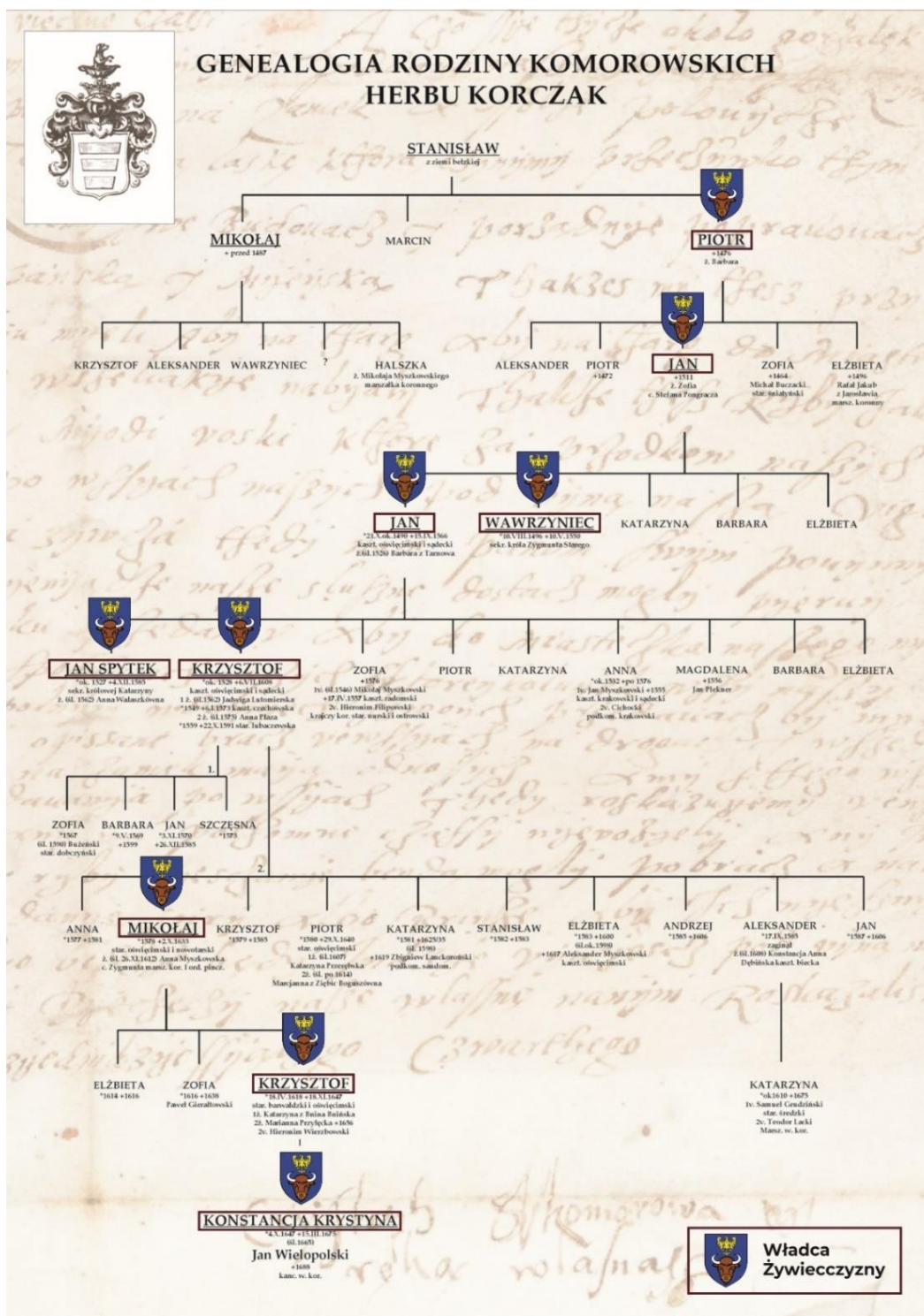
żywiecka weszła wkrótce jako powiat śląski do Korony Polskiej³⁴⁹. W 1467 roku Kazimierz Jagiellończyk w nagrodę za lojalność i w podziękowaniu za okazaną pomoc w pokonaniu panów Skrzyńskich, prowadzących rabunkową działalność na terenie Żywiecczyny, a także za wsparcie w wyprawie króla na Węgry przekazał dobra żywieckie Piotrowi Komorowskiemu. Po otrzymaniu Państwa Żywieckiego zmienił orientację polityczną i poparł króla Węgier, który zawarł przymierze z zakonem krzyżackim przeciwko Polsce³⁵⁰. W konsekwencji tego Kazimierz Jagiellończyk rozpoczął przeciwko Komorowskiemu akcję zbrojną, która zakończyła się zniszczeniem zamku znajdującego się w Żywcu. Mimo iż Komorowski sprzeniewierzył się Polsce, uzyskał królewskie przebaczenie i zachował panowanie na Żywiecczyźnie³⁵¹. Przystając do domeny rządzącej dynastii (polskiej lub oświęcimskiej), dobra żywieckie stały się własnością prywatną na około pół wieku³⁵². Należąca do silnego wówczas państwa polskiego, bogatych ośrodków miejskich Śląska i Małopolski Żywiecczyna przeżywała dynamiczny rozwój gospodarczy. Sprawująca nad nią władzę rodzina Komorowskich rozbudowała miasto, postawiła nowe budynki gospodarcze i kulturalne.

³⁴⁹A. Muszyńska, A. Skiendziel, A. Żłobińska, op. cit., s. 29.

³⁵⁰Z. Rączka, *Żywiec...*, op. cit., s. 6.

³⁵¹M. Meres, R. Przybyś, op. cit., s. 3.

³⁵²K. Staszkievicz, op. cit., s. 8.

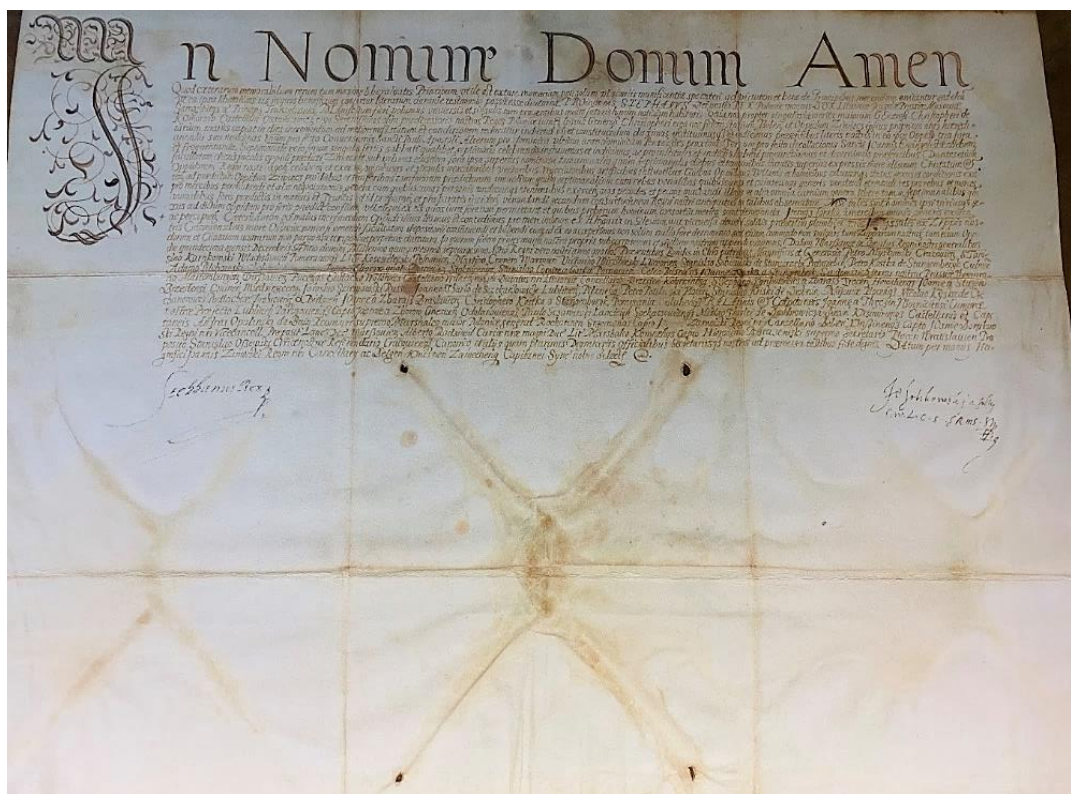

Rysunek 2. Drzewo genealogiczne rodziny Komorowskich

Źródło: opracowanie własne na podstawie zbioru z Muzeum Miejskiego w Żywcu

Na początku XVI wieku Zygmunt I Stary zniósł podatki od wyrobu i sprzedaży alkoholi, a także nadał miastu przywileje do organizowania dwóch jarmarków, które miały się odbywać w święto Trzech Króli i św. Wawrzyńca. Powyższe przyczyniły się

do rozwoju gospodarczego miasta i wzrostu zamożności jego mieszkańców³⁵³. W roku 1542 zbudowano tu pierwszy szpital, który mieścił się w domu подарowanym miastu przez mieszczanina Marcina Halamę. Szpital był finansowany przez Jana Spytka i Wawrzyńca Komorowskiego. Kolejnym dobrem, które miasto otrzymało od władających nim rodem Komorowskich było prawo do wyrabiania słoðu na piwo i wódkę razem z prawem wyszynku. W 1548 roku w Żywcu powstał pierwszy miejski browar. W 1579 roku król polski Stefan Batory ogłosił w Żywcu jarmarki mające się odbywać w każdą ostatnią niedzielę przed Zielonymi Świątkami, a także targi, które miały być organizowane w każdą sobotę. Wydał również przywilej, który miał zezwalać miastu na składowanie towarów: ołowiu, miedzi i soli z żup krakowskich, które szły drogą handlową z Polski i Węgier na Śląsk i w przeciwną stronę³⁵⁴.

Zdjęcie 38. Dokument potwierdzający przez króla Stefana Batorego nadanie Żywcowi przywilejów

Źródło: opracowanie własne na podstawie zbiorów Muzeum w Żywcu

³⁵³ Ibidem, s. 7.

³⁵⁴ J. Ruśniaczek, *Ikografia rodziny Komorowskich*, „Karta Groni” 1980, 9-10:27-45.

Powstanie cechów rzemieślniczych na Żywiecczyźnie zawdzięcza się rodzinie Komorowskich, która zakładała cechy, dzięki którym mogło się rozwijać miasto, ponieważ każdy cech był opodatkowany i oprócz tego trzeba było dostarczać do zamku część swoich wyrobów³⁵⁵. Nie było jednak łatwe wyuczenie się zawodu i otrzymanie tytułu „mistrza”. Miało na to wpływ kilka czynników. Niezbędne było wyznaczenie katolickie czy też „urodzenie w małżeństwie”³⁵⁶ oraz opłata wpisowa, a także wcześniejsze otrzymanie stopnia: terminatora (pacholika), a następnie czeladnika (starszego)³⁵⁷.

Od 1564 roku Żywiec razem z całym Księstwem Oświęcimskim i Zatorskim znajdował się w granicach Korony Królestwa Polskiego i mieścił się w województwie krakowskim, w powiecie śląskim. Po podpisaniu Unii Lubelskiej w 1569 roku, został częścią Rzeczypospolitej Obojga Narodów i stan taki trwał aż do I rozbioru Polski w 1772 roku. W czasie rozbiorów znajdował się w zaborze austriackim, mieścił się w granicach Austrii i wchodził w skład Królestwa Galicji oraz Lodomerii³⁵⁸.

Ziemia żywiecka położona na południowo-zachodniej granicy Polski szlacheckiej nie doświadczała tych samych problemów, co pogrążone w ciągłych działaniach wojennych wschodnie tereny Rzeczypospolitej, jednak kryzys gospodarczo-społeczny całej Polski szlacheckiej, związany z licznymi, wyczerpującymi konfliktami zbrojnymi z Turcją, Rosją, Szwecją i Kozakami oraz spadkiem zapotrzebowania na polskie zboże na zachodzie Europy (II. poł. XVII w.) jej nie ominął. Dynamiczny rozwój gospodarczy, związany z działalnością rzemieślniczą i handlową mieszczan żywieckich, został zahamowany przez pogłębiającą się w kraju anarchię i upadek gospodarczy Polski³⁵⁹. W 1608 roku po śmierci Krzysztofa Komorowskiego ziemia żywiecka została podzielona na trzy części. Po jednej z nich otrzymał każdy z synów zmarłego władcy. Państwo żywiecko-łodygowickie³⁶⁰ przypadło w udziale najstarszemu Mikołajowi, który sprzedał ojcowiznę. W 1624 roku Państwo Żywieckie za 600 000 złotych zakupiła królowa Konstancja Habsburżanka, żona polskiego króla Zygmunta III Wazy. Królowa ta stała się sławna z powodu swoich antysemitycznych poglądów, których konsekwencją był wydany

³⁵⁵ JM, *Cechy rzemieślnicze w Żywcu*, 14.09.2017, <https://zywiec.naszemiasto.pl/cechy-rzemieslnicze-w-zywcu-cz-i-zdjecia-czytelnika/ga/c11-4244531/zd/27439423>, dostęp: 10.12.2021.

³⁵⁶ Ibidem.

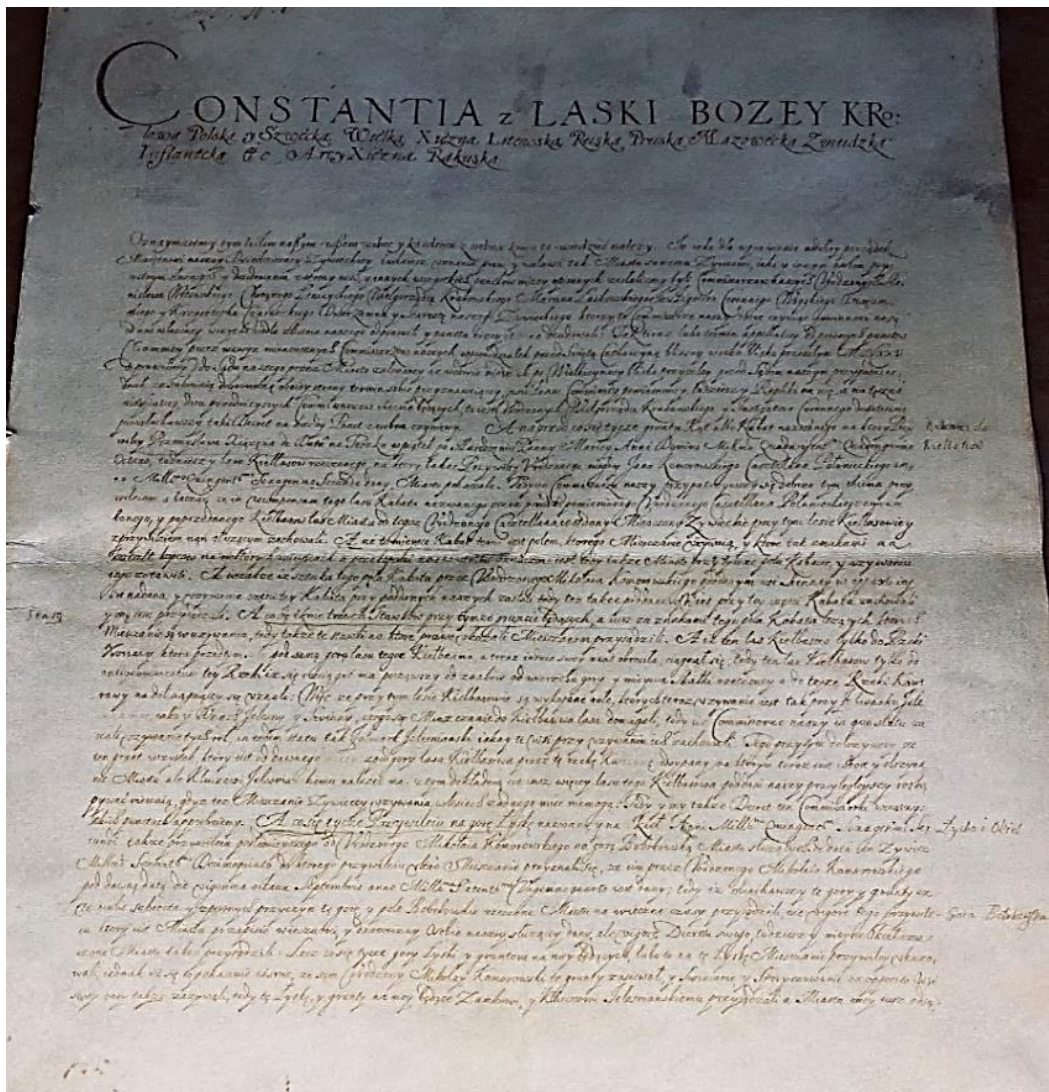
³⁵⁷ Ibidem.

³⁵⁸ E. Janota, *Wiadomość historyczna i geograficzna o Żywiecczyźnie*, Gwiazdka Cieszyńska, Cieszyn 1859, s. 43-45.

³⁵⁹ E. Janota, op. cit., s. 43-45.

³⁶⁰ J. Ruśniaczek, *Ikonaografia rodziny Komorowskich*, „Karta Groni”, 1980, 9-10:27-45.

przez nią zakaz osiedlania się Żydów w granicach Żywca, z powodu czego, Żywiecczyzna była całkowicie pozbawiona ludności pochodzenia żydowskiego³⁶¹. Królowa Konstancja w 1626 roku wydała ordynację, w której potwierdziła przywileje miasta i jego mieszkańców, oparte na wcześniejszych aktach lokacyjnych, a zwłaszcza na dokumencie z przełomu XIII i XIV wieku, który zaginął³⁶². Po śmierci królowej Państwo Żywieckie odziedziczyli jej synowie: Jan II Kazimierz Waza oraz Karol Ferdynand Waza³⁶³.

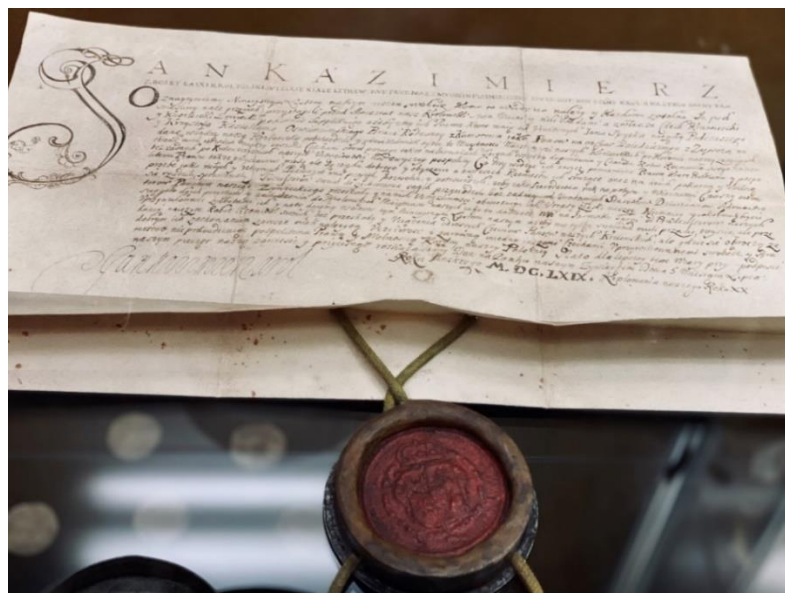
Zdjęcie 39. Dokument z 5.03.1626 r. wydany przez królową Konstancję ordynację dla Żywca

Źródło: opracowanie własne na podstawie zbiorów Muzeum w Żywcu

³⁶¹ H. Woźniak, op. cit., s. 30.

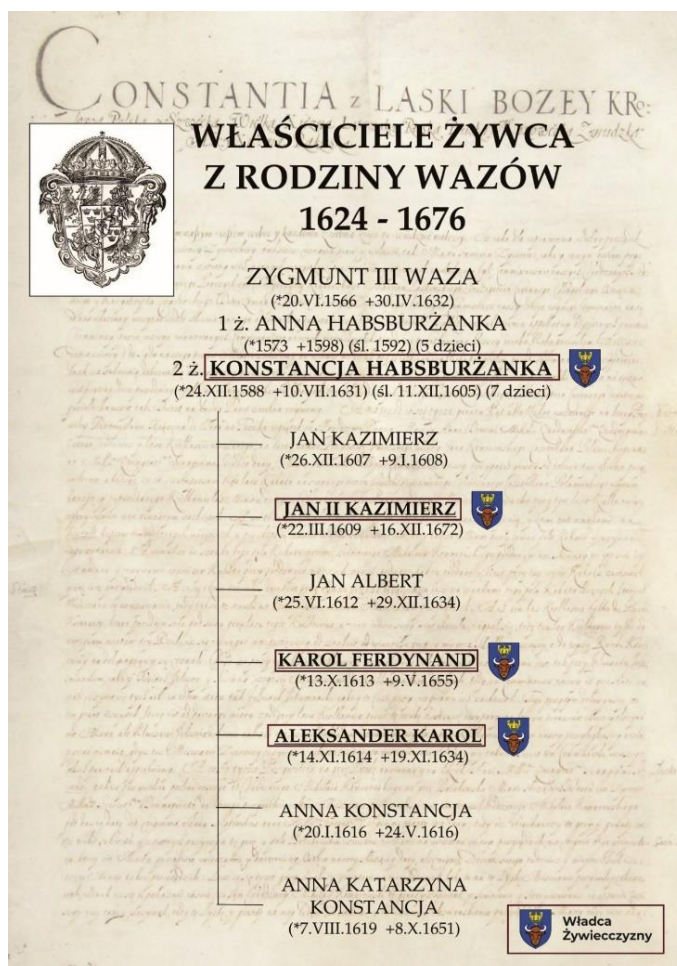
³⁶² K. Staszewicz, op. cit., s. 8.

³⁶³ H. Woźniak, op. cit., s. 30-31.

Zdjęcie 40. Jan Kazimierz zatwierdza prawa cechu krawieckiego i kuśnierskiego (1889 r.)

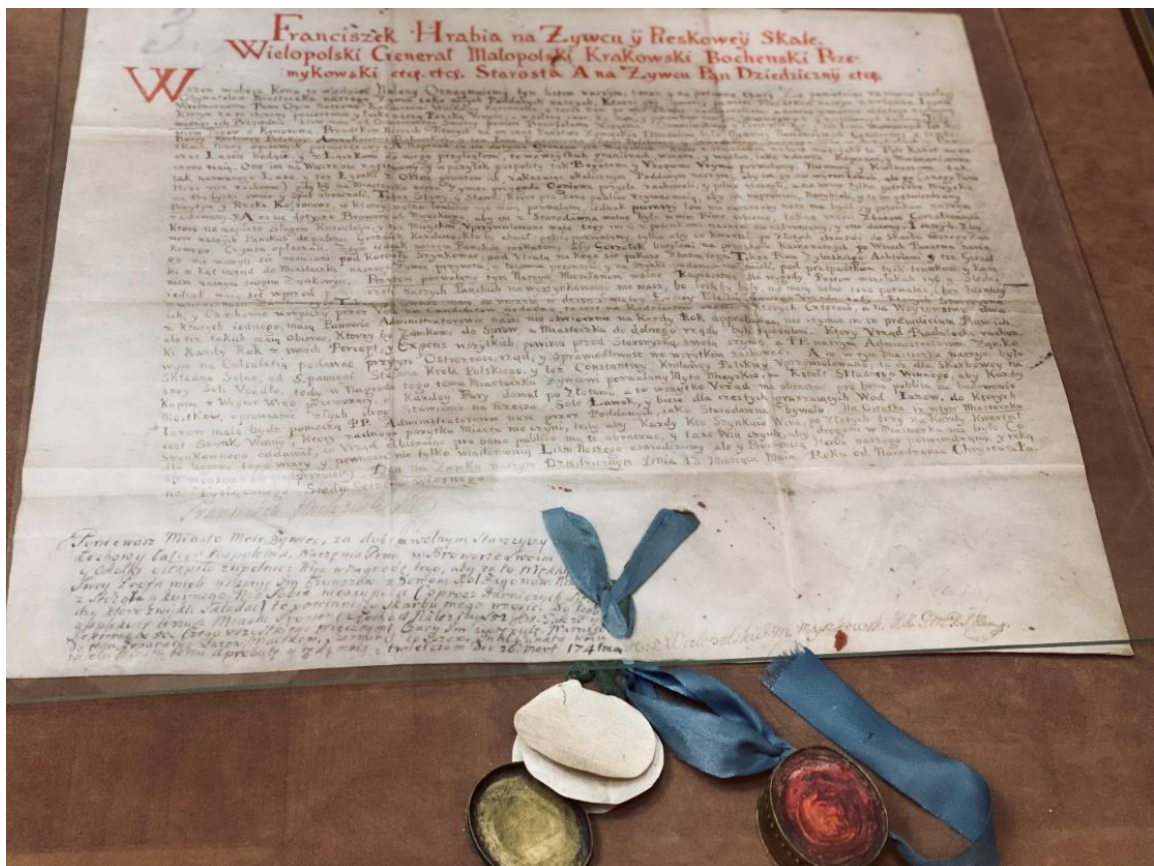
Źródło: opracowanie własne na podstawie zbioru z Muzeum Miejskiego w Żywcu

Rysunek 3. Drzewo genealogiczne rodziny Wazów

Źródło: opracowanie własne na podstawie zbioru z Muzeum Miejskiego w Żywcu

Hrabia Jan Wielopolski, kanclerz wielki koronny, otrzymał dobra żywieckie na własność w 1678 roku³⁶⁴ na mocy uchwały sejmu warszawskiego z 1631 roku, gdzie postanowiono, że pozostaną one w rękach Wazów do czasu wykupienia ich przez którąś z rodzin szlacheckich³⁶⁵. Ród Wielopolskich, który władał Żywiecczyną do 1838 roku³⁶⁶ dążył do zwiększenia dochodów z wydobywania soli, produkcji i wyszynku alkoholu, eksploatacji lasów³⁶⁷, rozbudował zniszczony zamek żywiecki, dobudował oficyny i zaprojektował żywiecki park³⁶⁸.

Zdjęcie 41. Franciszek Wielopolski zatwierdza mieszczanom Żywca ich dawne posiadłości ziemskie i uprawnienia (13.05.1700 r.)

Źródło: opracowanie własne na podstawie zbioru z Muzeum Miejskiego w Żywcu

Jak wspomniano wyżej w 1678 roku Państwo Żywieckie kupił od Wawrzyńca Wodzickiego (który dzierżawił dobra Wazów po śmierci Jana Kazimierza w 1672 r.)

³⁶⁴M. Meres, R. Przybyś, op. cit., s. 5.

³⁶⁵K. Staszkievicz, op. cit., s. 9.

³⁶⁶Ibidem, s. 9.

³⁶⁷A. Muszyńska, A. Skiendziel, A. Żłobińska, op. cit., s. 35.

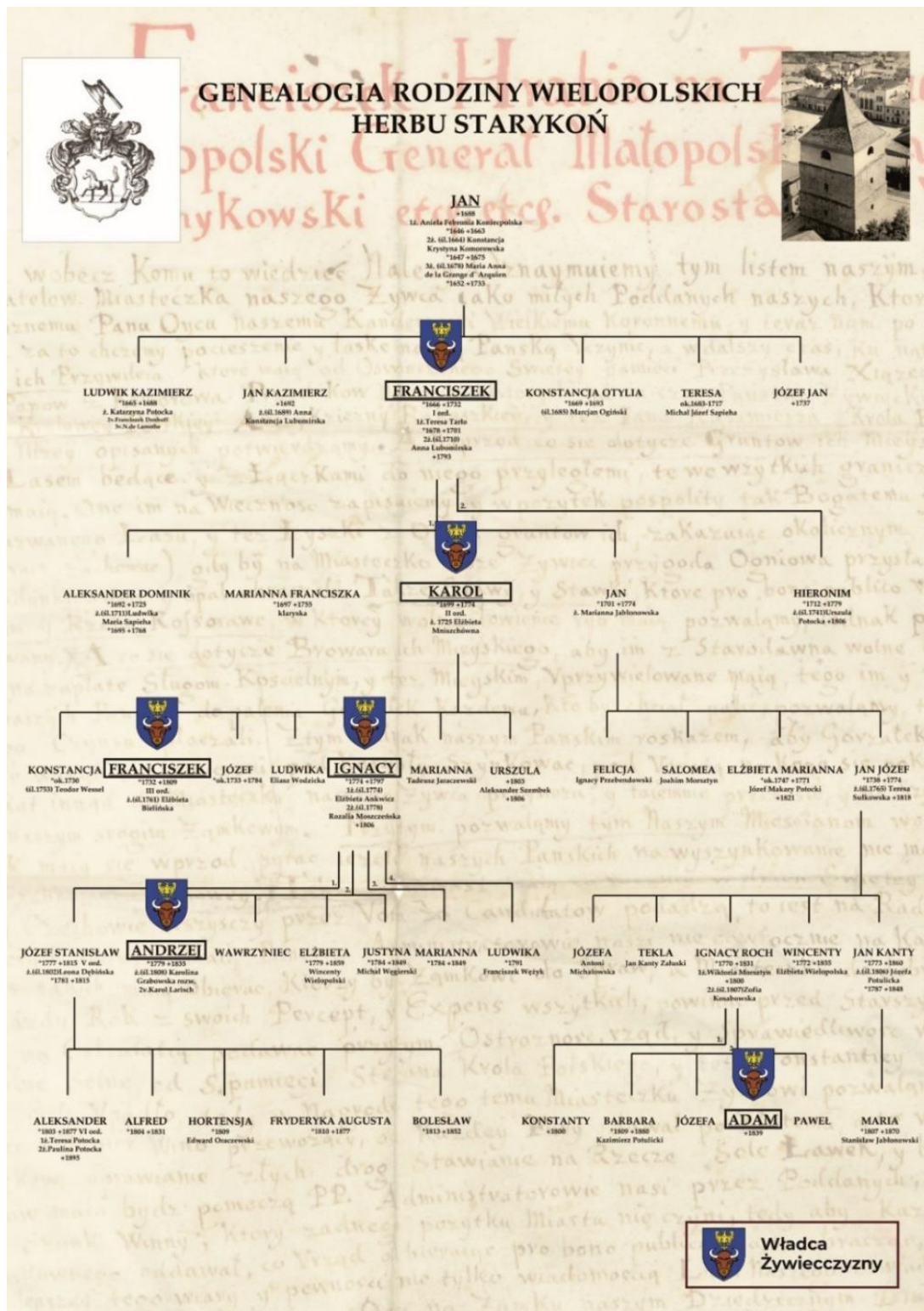
³⁶⁸M. Meres, R. Przybyś, op. cit., s. 5.

kanclerz wielki koronny Jan Wielopolski herbu Strykoń i mąż Konstancji Krystyny Komorowskiej. Wielopolscy mieli w swoim władaniu dobra żywieckie przez ponad 160 lat³⁶⁹. Posiadali majątek w różnych rejonach kraju i piastowali wysokie godności w administracji państwowej, jednak ich panowanie, które obejmowało cały XVIII wiek nie zostało dobrze zapamiętane. Był to czas gospodarczej stagnacji, a także ciągłego pogarszania się sytuacji chłopstwa i mieszczan. Oddziały wojsk polskich i obcych, które jeździły po kraju w czasie trwania wojny północnej i Konfederacji Barskiej bardzo często stacjonowały na Żywiecczyźnie, organizując w tym miejscu postoje wojsk, które w bezwzględny sposób żądały od mieszkańców opłat, co prowadziło do ich zubożenia, a miasto i wsie się wyludniały³⁷⁰. Państwo Żywieckie wówczas wskutek podziałów spadkowych aż dwa razy uległo pomniejszeniu. Po raz pierwszy w 1740 roku po śmierci Franciszka Wielopolskiego i drugi raz w 1776 roku po śmierci Karola. Z tego powodu w połowie XVIII wieku w jego skład wchodziło już tylko miasto Żywiec oraz rejony: sporyski, jeleśniański, wieprzski, starożywiecki, lipowski oraz węgierskogórski. Pomimo ucisku feudalnego stosowanego wobec swoich poddanych oraz słabego zarządzania niewątpliwym atutem tej rodziny była dbałość o żywiecki zamek, który za ich panowania został rozbudowany, a któremu nadali bogaty styl barokowy. Posiadłość została otoczona nowym parkiem o powierzchni 25 hektarów³⁷¹.

³⁶⁹ H. Woźniak, op. cit., s. 53-54.

³⁷⁰ Z. Rączka, *Dzieje Żywca po połowie XVII wieku*, „Karta Groni” 1974, 5-6:6-19.

³⁷¹ *Ibidem*, s. 6-19.

Rysunek 4. Drzewo genealogiczne rodziny Wielopolskich

Źródło: opracowanie własne na podstawie zbioru z Muzeum Miejskiego w Żywcu

Przełom XVI i XVII wieku były najlepszym okresem dla miasta, ponieważ w tym czasie stało się ono bardzo zamożnym, ośrodkiem handlowym, co znalazło odzwierciedlenie m.in. w sposobie ubierania lokalnej społeczności. Strój miejski, przede wszystkim kobiecy, był pełen przepychu. Również w folklorystycznym nazewnictwie mieszkańców zauważalne są ślady dawnej zamożności oraz dumy, bowiem mieszczan żyjących w Żywcu określa się mianem putoszy, co wywodzi się od słowa *puta*, czyli duma. Miasto we wspomnianym okresie cechował wyraźnie polski charakter – osiedlanie się w nim Żydów, Romów, było wzbronione. Ludność zamożna zamieszkiwała centrum miasta, zaś etniczna, okolice Żywca, które później zostały włączone w granice miejskie już jako dzielnice, tj. Zabłocie czy Sporysz³⁷².

W pierwszej poł. XVII wieku Rzeczpospolita była uwikłana w wyczerpujące wojny prowadzone z Rosją, Turcją oraz ze Szwecją. W czasie trwania potopu szwedzkiego i ucieczki na Śląsk Jan Kazimierz dojechał do Żywca, gdzie ogłosił ludności uniwersał wzywający do podjęcia walki z najazdem szwedzkim. Wtedy też kompanie chłopów i mieszczan żywieckich oswobodziły Oświęcim i podążyły na odsiecz do Częstochowy i Wielunia. Tam 8 marca 1656 roku oddział szwedzki dokonał ataku na miasto, jednak napotkał opór ludu postawionego na szanćcach w Mikuszowicach, Żywcu oraz Radziechowach i został zmuszony do odwrotu. Wdzięczny lokalnej ludności za pomoc król nagroził miasto, a mieszczan i chłopów obdarzył wieloma przywilejami. Niektóre z nich obowiązują do dziś³⁷³. Ziemia żywiecka dwukrotnie przyniosła szczęście Janowi. Za pierwszym razem, kiedy lokalna ludność pomogła mu odeprzeć przeciwnika, a drugim razem, kiedy po abdykacji, w czasie podróży do Francji zatrzymał się w Żywcu, gdzie zachorował, lecz został uzdrowiony wodą pochodzącą ze źródła w Starym Żywcu, u świętego Wita³⁷⁴, w miejscu tym postawiona została niestety nieistniejąca już kapliczka Wita, której elementy można zobaczyć w Muzeum Miejskim w Żywcu.

³⁷² Ibidem, s. 6.

³⁷³ J. Ruśniaczek, *Ikonoграфия rodziny Komorowskich*, „Karta Groni” 1980, 9-10:27-45.

³⁷⁴ Ibidem, s. 45.

Zdjęcie 2. Kapliczka Wita w Żywcu

Źródło: J. Marcjasz, *Historia Żywca: Jego magiczna moc uleczyła oczy króla*, 09.10.2014, <https://zywiec.naszemiasto.pl/historia-zywca-jego-magiczna-moc-uleczyła-oczy-króla/ga/c13-2445523/zd/10828393>, dostęp: 27.12.2021.

Pod rządami Komorowskich tereny znajdujące się wokół Żywca zaczęły się rozwijać w bardzo dynamiczny sposób. W Kotlinie Żywieckiej i w dolinach większych potoków górskich zaczęły powstawać nowe wsie rolne: Trzebinia, Świnna, Przyborów, Jeleśnia i Krzyżowa w kluczu jeleśniańskim, Milówka i Sól w rejonie administracyjnym Węgierska Górka i Juszczyzna w wieprzskim. Na stokach gór, z uwagi na prowadzenie gospodarki wypaleniskowej oraz wyrębu lasu, rozwijały wsie zarębne: Przyłęków, Sopotnia Mała, Koszarawa, Sopotnia Wielka, Rajcza, Rycerka, Nieledwia, Kamesznica, Leśna Stara, Leśna Nowa i Tresna³⁷⁵.

Procesy osadnicze mające miejsce na ziemi żywieckiej przebiegały dwutorowo. Jednym z nich było osadnictwo znajdujące się wzdłuż Soły oraz Koszarawy, w górę tych, a także innych rzek. W tych miejscach powstawały wsie rolne, których mieszkańcy zajmowali się uprawianiem ziemi oraz hodowaniem bydła. Jednostką osadniczą była tam rola, która liczyła 85 morgów. Z biegiem czasu role przekształciły się w pół-rolki, a ich użytkowników określano półrolnikami lub kmieciami. Reprezentowali oni wyższy poziom kultury rolnej, ponieważ od samego początku prowadzili osiadły tryb życia, a także zajmowali się głównie uprawą ziemi. Drugą nacją osadniczą, która zasiedlała hale i zbocza górskie, byli Wołosi³⁷⁶. Specjalizowali się oni w hodowaniu małego bydła, czyli

³⁷⁵ Z. Poniedziałek, *Zaludnienie Państwa Żywieckiego latach 1629-1715*, „Karta Groni” 1981: 11:21-30.

³⁷⁶ Zbiorcza nazwa grup etnicznych, którzy posługiwali się wschodnioromańskimi językami.

owiec i kóz. Produkowali wyroby z drewna, a na zlecenie właścicieli dóbr trudnili się utrzymywaniem porządku publicznego oraz ochroną lasów. W 1843 roku na terenach Żywiecczyzny hodowano 60 000 sztuk bydła wałaskiego, natomiast w drugiej połowie XIX wieku liczba tego bydła zaczęła bardzo szybko maleć z uwagi na ograniczenia oraz utrudnienia żywieckiej administracji dóbr arcyksiążęcych. Wraz z przybywaniem nowych osadników postępował również rozwój przestrzenny wsi. Na początku byli kierowani ku dolnym odcinkom potoków, a później dzielono ziemię i posuwano się w górę rzeki. Obok zagęszczania zaczynały powstawać nowe łąny, znajdujące się na przedłużeniu wsi i biegnące w górę potoku³⁷⁷.

W 1848 roku chłopci w Galicji zostali uwłaszczeni i uzyskali wolność osobistą. Szlachta zachowała jednak przywilej propinacyjny³⁷⁸, serwituty leśne³⁷⁹ i pastwiskowe, które zabraniały chłopom wstępu do lasu, a także zakazywały wypasu ich bydła w lasach oraz na pastwiskach pańskich. Brak możliwości zatrudnienia poza rolnictwem stawał się powodem przeludnienia wsi oraz zanikania gospodarstw chłopskich³⁸⁰.

5.5. Habsburgowie żywieccy i przywrócenie świetności Żywiecczyźnie

W 1768 roku, a więc jeszcze przed pierwszym rozbiorem Polski, ziemia żywiecka wraz z całą Galicją trafiła pod panowanie Habsburgów³⁸¹ i w XIX wieku stanowiła jeden z najbardziej zacofanych gospodarczo regionów Austrii³⁸². W przeciwieństwie do Śląska, Żywiecczyzna poprzez przynależność do Korony, nie straciła swojego polskiego charakteru, jednak wraz z nastaniem rządów Habsburgów austriackich nasiliła się germanizacja tych terenów. Język niemiecki stał się językiem urzędowym³⁸³. Niemcy zasilali administrację kościelną i państwową, a same dobra żywieckie w 1838 roku, z rąk rodziny Wielopolskich³⁸⁴ przeszły na własność bocznej linii Habsburgów³⁸⁵.

Adam Wielopolski sprzedał Państwo Żywieckie (którego wartość za jego rządów znacznie spadła) księciu cieszyńskiemu – Karolowi Ludwikowi Habsburgowi. Żywiecczyzna została wtedy połączona z Komorą Cieszyńską, dzięki czemu z czasem

³⁷⁷ Z. Poniedziałek, *Zaludnienie...*, op. cit., s. 21-30.

³⁷⁸ Prawo do wyłączności w sprzedaży oraz produkcji piwa.

³⁷⁹ Uprawnienia dla chłopów do korzystania dworskich łąk, lasów, pastwisk.

³⁸⁰ Z. Poniedziałek, *Zaludnienie...*, op. cit., s. 21-30.

³⁸¹ A. Muszyńska, A. Skiendziel, A. Żłobińska, op. cit., s. 38.

³⁸² M. Meres, R. Przybyś, op. cit., s. 5.

³⁸³ A. Muszyńska, A. Skiendziel, A. Żłobińska, op. cit., s. 39.

³⁸⁴ K. Staszkievicz, op. cit., s. 9.

³⁸⁵ M. Meres, R. Przybyś, op. cit., s. 5.

odzyskała dawną świetność i podobnie jak Księstwo Cieszyńskie zaliczała się do najbardziej dochodowych majątków szlacheckich w Austrii³⁸⁶. Stało się to m.in. dzięki staraniom Albrechta Fryderyka Habsburga, który czynił wiele wysiłków, aby jego nowe dobra odzyskały dawną świetność. W 1856 roku na południowych krańcach Zabłocia z inicjatywy Albrechta Fryderyka Habsburga powstał Browar Arcyksiążęcy, który był wizytówką miasta. Miasto zaczęło się rozwijać. W 1885 roku powstała Fabryka Wyrobu Masy z Drzewa na Papier, a w 1902 roku Fabryka Maszyn braci Wróblów, w 1921 roku Fabryka Skór i Pasów „Siła”³⁸⁷.

W 1878 roku Żywiec został połączony kolejowo z Bielskiem oraz Czechowicami-Dziedzicami. W 1884 roku miasto uzyskało połączenie dzięki Galicyjskiej Kolei Transwersalnej ze wszystkim istotniejszymi miejscowościami znajdującymi się po północnej stronie Karpat³⁸⁸. Panowanie Habsburgów było również czasem gwałtownej urbanizacji, czego dowodem jest fakt, iż większość zabudowy mieszkalnej znajdującej się w centrum pochodzi z drugiej połowy XIX oraz z początku XX wieku. W tym czasie powstało również wiele gmachów użyteczności publicznej – ratusz, Zarząd Dóbr Arcyksiążęcych czy Szkoła Panieńska. Habsburgowie przebudowali zamek w stylu neogotyckim, wybudowali neoklasycystyczny pałac nazywany Nowym Zamkiem, a także zmienili styl parku na angielski.

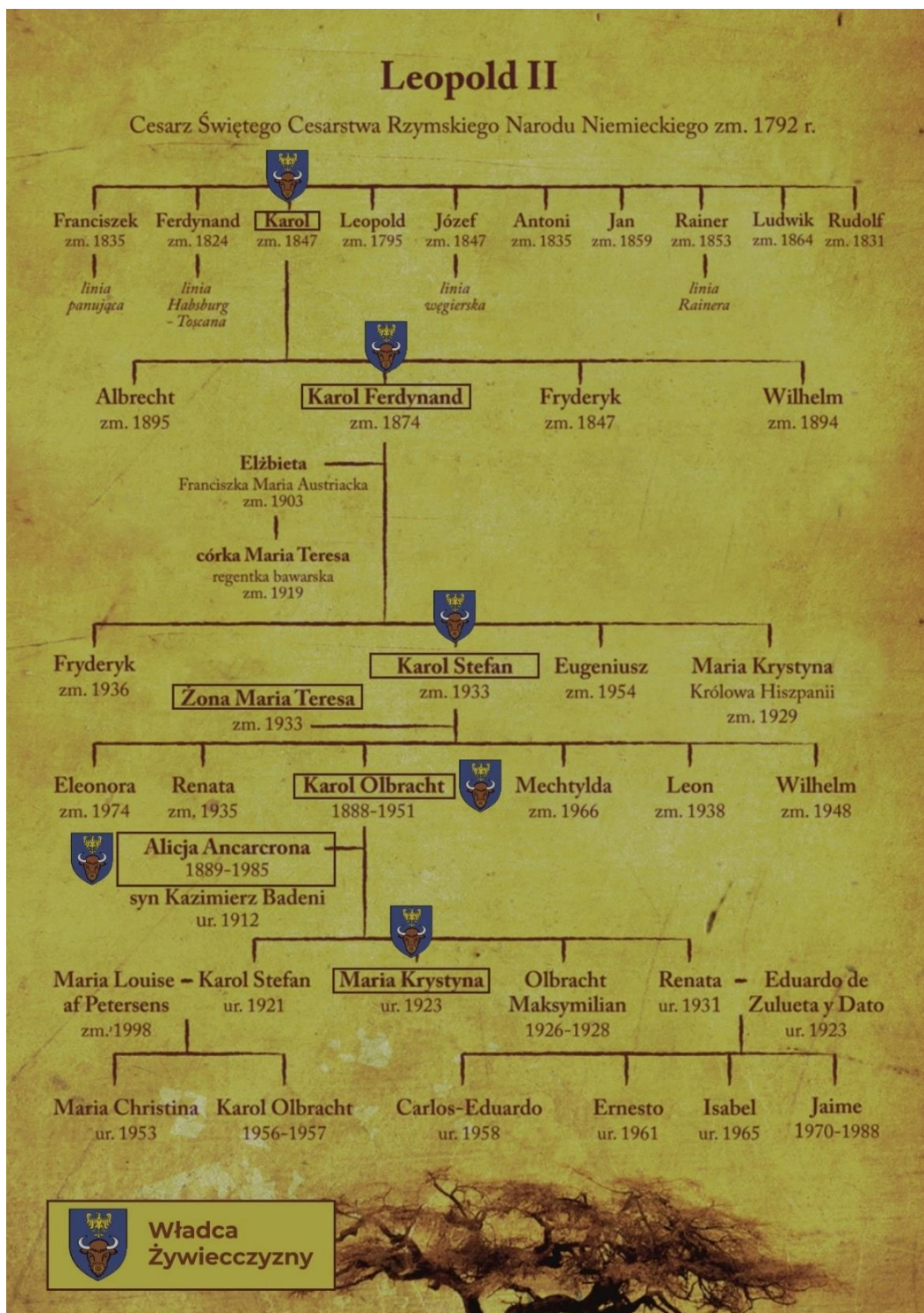
Habsburgowie to ród niemiecki, reprezentanci linii żywieckiej deklarowali swą polskość, a także prowadzili propolską politykę. Karol Stefan Habsburg był prezesem Polskiej Akademii Umiejętności, a przed oraz w trakcie trwania I wojny światowej był głównym kandydatem na tron niepodległego Królestwa Polskiego, które miałyby zostać powołane. Po roku 1918 żywieccy Habsburgowie zaczęli starać się o obywatelstwo polskie, dzięki któremu mogli zachować swe posiadłości. Należy zaznaczyć, że obecność Habsburgów na Żywiecczyźnie nie miała nic wspólnego z zaborami, a także nie była przez mieszkańców postrzegana jako forma germanizacji. Sytuacja przedstawiała się zupełnie odwrotnie, bowiem Habsburgowie żywieccy całkowicie się spolonizowali. Karol Stefan bardzo lubił otaczać się polską elitą intelektualną, a swe dzieci wychował na polskich patriotów³⁸⁹.

³⁸⁶ B. Hyla, *Habsburgowie żywieccy w latach 1895-1947*, „Karta Groni” 1991, 16:7-27.

³⁸⁷ *Ibidem*, s. 7-27.

³⁸⁸ *Ibidem*.

³⁸⁹ Z. Rączka, *Habsburgowie żywieccy i ich siedziba w Żywcu*, Towarzystwo Miłośników Ziemi Żywieckiej, Żywiec 2003, s. 75-80.

Rysunek 5. Drzewo genealogiczne rodziny Habsburgów

Źródło: opracowanie własne na podstawie: A. Tracz, K. Błęcha, *Księżna. Wspomnienia o Polskich Habsburgach*, BoniMed, Żywiec 2009.

5.6. Żywiecczyzna w dobie autonomii

Galicja uzyskała autonomię w 1861 roku, a razem z nią Sejm Krajowy ze swoją siedzibą we Lwowie. Nadano jej wtedy również prawo używania języka polskiego w szkołach i na uczelniach. W 1887 roku otwarto w Żywcu szkołę przemysłowo-drzewną, jednak po kilku latach, z powodu niedoboru środków niezbędnych do jej utrzymania, została przeniesiona do Kalwarii Zebrzydowskiej³⁹⁰.

Przed I wojną światową rozwijała się na Żywiecczyźnie działalność polityczna. Szczególnie silny ruch ludowy zaczął aktywizować miejscową ludność i przekonywać do podjęcia walki o niepodległość i reformy społeczne. Część mieszkańców Żywiecczyzny zasilila w czasach I wojny światowej oddziały Józefa Piłsudskiego, walczące o polską niepodległość³⁹¹. Sytuacja mieszkańców Żywiecczyzny w okresie rozbiorów była zdecydowanie dużo lepsza niż innych regionów Polski. Podczas gdy w zaborze rosyjskim po powstaniu styczniowym wzmożyły się tendencje rasyfikacyjne, na Żywiecczyźnie, a razem z nią w całej Galicji, nacisk germanizacyjny wskutek kryzysu monarchii austro-węgierskiej osłabł, czego efektem było powstanie różnych instytucji o charakterze kulturalno-oświatowej. Powstały: Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”, Towarzystwo Pomocy Naukowej i Towarzystwo Szkoły Ludowej – a także szkoły, w tym powołana do życia w 1904 roku Średnia Szkoła Realna³⁹². Na początku nauka odbywała się w budynkach dzierżawionych, lecz już w 1911 roku uczniowie przenieśli się do własnego budynku znajdującego się przy Słowackiego 1. Stanowisko pierwszego dyrektora tej szkoły objął wybitny uczonek prof. Bronisław Gustawicz³⁹³. Wyżej wymienione instytucje kształciły mieszkańców Żywiecczyzny i rozbudzały na nowo świadomość narodową. Tradycyjna dla mieszczan żywieckich działalność cechowa zastępowana była przez rodzący się w XIX wieku przemysł. Przynależność do cechów stała się dobrowolna³⁹⁴, co ostatecznie przypieczętowało upadek potężnych niegdyś cechów³⁹⁵. Bez wątplenia bardzo ważną rolę w patriotycznym wychowaniu młodzieży, a także w przygotowaniu jej do walki o niepodległą Polskę miało powstałe we Lwowie Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”, które dotarło do Żywca w 1893 roku. „Sokół” miał stać się szkołą cnót obywatelskich, którym przyświecały hasła:

³⁹⁰ F. Lenczowski, op. cit., s. 47-58.

³⁹¹ H. Woźniak, op. cit., s. 125-126.

³⁹² Ibidem, s. 97.

³⁹³ F. Lenczowski, op. cit., s. 47-49.

³⁹⁴ A. Muszyńska, A. Skiendziel, A. Żłobińska, op. cit., s. 39.

³⁹⁵ M. Meres, R. Przybyś, op. cit., s. 5.

„w zdrowym ciele, zdrowy duch”, a także „miłość wszystkiego, co święte i narodowe, odrodzenie fizyczne i moralne wszystkich warstw narodu”³⁹⁶. Towarzystwo organizowało zajęcia z szeroko rozumianej kultury fizycznej, m.in. z pływania, jazdy konnej, wioślarstwa, a także czas wolny mieszkańcom. Organizowało różnego typu imprezy, np. wycieczki czy potańcówki. Prowadziło także bibliotekę. W 1904 roku został oddany do użytku gmach „Sokoła” wraz z salą gimnastyczną z szatniami oraz boiskiem sportowym, co kosztowało 52 tys. koron. Środki te pochodziły ze składek społecznych. Aby móc objąć niniejszą działalnością również młodzież, przy towarzystwach gimnastycznych „Sokół” zaczęły być powoływane drużyny skautowe. W Żywcu pierwsza taka męska drużyna powstała w styczniu 1912 roku, a żeńska w marcu 1913 roku. Zarówno organizatorem, jak i drużynowym był sokolnik Tadeusz Jänich, uznawany jako jeden z najbardziej zasłużonych mieszkańców Żywca i założyciel harcerstwa na Żywiecczyźnie³⁹⁷.

W XIX wieku w Żywcu, a także w jego okolicach pojawił się nowoczesny przemysł, dlatego początki dynamicznego rozwoju miasta powiązane są z jego uprzemysłowieniem. W 1907 roku powstała Fabryka Maszyn braci Wróblów (aktualny PONAR), która wytwarzała prymitywne maszyny rolnicze, pompy oraz okucia budowlane. W 1836 roku zbudowano hutę żelaza (aktualna Fabryka Śrub) w Sporyszu, a dwa lata później powstała również huta żelaza w Węgierskiej Górcie, która opierała się na miejscowych pokładach niskoprocentowej rudy żelaza oraz na drewnie pochodzącym z miejscowych lasów. W późniejszym czasie huta żelaza została przekształcona w odlewnię żeliwa. W ostatnim ćwierćwieczu XIX wieku wybudowano kolej żelazną w kierunku Bielska, Zwardonia oraz Suchej. Na tym terenie pojawiły się także pierwsze telegrafy, telefony oraz pierwsze generatory prądu. Bez wątpienia Żywiec oraz jego okolice stały się w tamtym okresie jednym z najbardziej uprzemysłowionych miejsc w całej Galicji³⁹⁸.

W 1909 roku z pomysłu Władysława Kępińskiego, właściciela majątku w Moszczanicy, powołano do życia Okręgowe Towarzystwo Rolnicze. Z jego inicjatywy powstała Spółka Rolniczo-Handlowa „Siejba”. Do 1930 roku spółdzielnia rozwijała w sposób wzorowy, miała wpływ na regulowanie cen artykułów rolnych, a także

³⁹⁶ A. Urbaniec (red.), *Słownik biograficzny Żywiecczyzny*, Gazeta Żywiecka, Żywiec 1995, s. 243.

³⁹⁷ Z. Rączka, *Listopad 1918 r. w Żywiecczyźnie*, „Karta Groni” 1991, 16:125-133.

³⁹⁸ H. Woźniak, op. cit., s. 99-107.

sprowadzała w dobrych cenach towary, które były potrzebne przy produkcji rolniczej. W czasie wielkiego kryzysu w latach 1929-1933 doszło do jej upadku³⁹⁹.

5.7. Żywiecczyzna w czasie I wojny światowej i XX-leciu międzywojennym

Do wybuchu I wojny światowej doszło 28 lipca 1914 roku i w trakcie kilku dni przybrała ona charakter europejskiej, a później światowej. Żywiecczyzna pomimo tego, że w 1914 roku front przebiegał bardzo blisko jej terenów, nie znalazła się w jego zasięgu. Żywieckie organizacje niepodległościowe ogłosiły zaciąg do wojska i 8 sierpnia 1914 roku z rynku odmaszerowała Kompania Strzelców pod dowództwem por. Leonarda Rybarskiego, który jak wielu jego podwładnych poległ. I kompania, która liczyła około 150 ochotników pochodziła z organizacji strzeleckiej. Zaraz po jej wymarszu miejscowe władze zaczęły werbować II kompanię, która składała się przede wszystkim z Sokolników Żywieckich. Tak więc 22 sierpnia 1914 roku II kompania w składzie 300 żołnierzy pod dowództwem Tadeusza Jänicha odmaszerowała z placu przed dworcem kolejowym w Żywcu do Wadowic, a później do Krakowa⁴⁰⁰. W Żywcu doszło do uformowania Powiatowego Komitetu Narodowego, który przejął na swe barki werbunek następnych oddziałów, zbieranie środków niezbędnych na wyżywienie, wyposażenie oraz umundurowanie. 21 września 1914 roku z Żywca do Krzeszowic odmaszerowała następna kompania licząca około 148 legionistów. Z Suchej należącej w tamtych czasach do powiatu żywieckiego, we wrześniu oraz w październiku 1914 roku wyruszyło na wojnę 148 legionistów. Od sierpnia do listopada 1914 roku z Żywca i z Suchej wymaszerowało 778 ochotników⁴⁰¹. Wielu z nich straciło życie. W trakcie trwania wojny mieszkańcy Żywiecczyzny zbierali środki finansowe, sprzęt oraz umundurowanie niezbędne dla potrzeb ochotników i wspierania ich rodzin⁴⁰². 18 lutego 1918 roku w Żywcu odbyła się manifestacja antyaustriacka. Strajkowały wówczas zakłady, szkoły oraz urzędy, a mieszkańcy uczestniczyli w pochodzie, pod pomnikiem grunwaldzkim śpiewano pieśni patriotyczne. 30 października 1918 roku, na sygnał z Krakowa grupa mieszczan przystąpiła do rozbrojenia magistrackich wartowników,

³⁹⁹ Zespół Żywieckiego Centrum Obsługi Ruchu Turystycznego, *Rys historyczny miasta Żywiec*, <https://www.zywieckiecentrumturystyki.pl/ciekawostki-o-zywcu/202-rys-historyczny-miasta-zywiec.html>, dostęp: 17.12.2021.

⁴⁰⁰ H. Woźniak, op. cit., s. 99-107.

⁴⁰¹ A. Urbaniec, op. cit., s. 243.

⁴⁰² Ibidem.

a dzień po tym wydarzeniu na rynku zebrał się tłum zgłaszający swą gotowość do walki. Dowódcy wojsk austriackich zdecydowali o złożeniu broni i rozwiązaniu jednostki składającej się przede wszystkim z żołnierzy narodowości rumuńskiej, węgierskiej i polskiej. Żołnierze zostali uroczystie pożegnani, odśpiewano im hymny narodowe - polski, rumuński oraz węgierski⁴⁰³. W drugiej połowie listopada 1918 roku, czyli już po odzyskaniu niepodległości przez Polskę, Żywiec wysłał dwie kompanie na odsiecz Lwowa, a także zbudował oddziały ochrony pogranicza w Milówce, Istebnej oraz w Zabłociu⁴⁰⁴. 17 listopada 1918 roku utworzony z członków organizacji niepodległościowych, żywieckich 56 Pułk Piechoty wrócił do Wadowic⁴⁰⁵. Żywczanie powrócili do swojego miasta i tam pod dowództwem por. Juliusza Drapelli stworzyli batalion, który stanął na straży niepodległości.

Zdjęcie 42. Pomnik Grunwaldzki w Żywcu

Źródło: *Historia Pomnika Grunwaldzkiego w Żywcu i związane z nim obchody grunwaldzkie na Żywiecczyźnie*, 12.05.2020, <https://zywiecinfo.pl/historia/wideo-i-zdjecia-historia-pomnika-grunwaldzkiego-w-zywcu-i-zwiazane-z-nim-obchody-grunwaldzkie-na-zywiecczyznie>, dostęp: 27.12.2021.

⁴⁰³ Ibidem, s. 243.

⁴⁰⁴ Z. Rączka, *Listopad...*, op. cit., s. 125-133.

⁴⁰⁵ H. Woźniak, op. cit., s.125.

Po 123 latach niewoli Polska odzyskała niepodległość, a Żywiecczyzna znalazła się w jej granicach. Zakończenie działań wojennych zastało Żywiec w postaci małego miasteczka, które było otoczone zacofanymi wsiami. Zaczęto więc wprowadzać reorganizację administracyjną miasta. Sytuacja ekonomiczna powiatu nie zmieniła się w diametralny sposób. Niewielki pod względem terytorialnym Żywiec był otoczony przez cztery gminy wiejskie – Sporysz, Zabłocie, Isep⁴⁰⁶ oraz Stary Żywiec, które przeszkadzały mu w jego rozwoju. W 1921 roku starostwo wydało wniosek o przyłączenie do miasta gmin podmiejskich, co spotkało się z aprobatą mieszkańców Starego Żywca oraz Ispu i w 1929 roku Stary Żywiec został dołączony do granic administracyjnych miasta. Przyłączeniu Ispu, w którym mieściła się siedziba dóbr arcyksiążęcych był przeciwny Wydział Powiatowy, ponieważ był to najpoważniejszy płatnik podatkowy, który zasilał kasę Wydziału Powiatowego. Tak więc Zabłocie oraz Sporysz w dalszym ciągu pozostały osobnymi gminami⁴⁰⁷. W efekcie opisanych zmian, teren miasta wzrósł do 1 274,77 ha, liczba domów do 824, a mieszkańców było wówczas aż 6 870. Stary Żywiec liczył z kolei 321,46 ha powierzchni, 84 domy oraz 720 mieszkańców. Największymi budynkami w mieście był Stary Zamek, pałac Habsburgów, ratusz i budynek Towarzystwa „Sokół”⁴⁰⁸. Nadal sporo domów, położonych przy często uczęszczanych ulicach, było parterowymi budynkami drewnianymi. Miasto nie miało wodociągów ani kanalizacji, ścieki płynęły rynsztokami do kilku potoków przepływających przez miasto, a w energię elektryczną było zaopatrywane do 1939 roku z miejscowego generatora prądu, który był napędzany maszyną parową. Znaczna część mieszkańców miasta zajmowała się wówczas rolnictwem, niewielu rzemiosłem, handlem lub pracowało w fabrykach. Do samorządu miejskiego należały: rzeźnia, cegielnia i tartak znajdujący się w lasach miejskich w Kielbasowie. Miasto miało we własności 466 ha lasów⁴⁰⁹.

Żywiec stanowił centrum handlowe dla okolicznych wsi. Na Rynku odbywały się targi oraz jarmarki, na których dokonywano wymiany towarowej. Na dzień targowy wyznaczono środy, kilka razy w roku odbywały się jarmarki żywieckie – znane w całej okolicy od Cieszyna aż Chabówkę. Zjeżdżali się na nie przedstawiciele różnych zawodów

⁴⁰⁶ Dawna wieś w powiecie żywieckim.

⁴⁰⁷ U. Papiernik, *Z dziejów cechów rzemieślniczych w Żywcu w okresie międzywojennym (1918-1939)*, „Karta Groni” 2001, 21:44-61.

⁴⁰⁸ Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” – miejsce kojarzone z kolebką patriotyzmu i kultury. Aktualnie Miejskie Centrum Kultury w Żywcu.

⁴⁰⁹ U. Papiernik, op. cit., s. 44-46.

- sukienicy, snycerze⁴¹⁰, kowale, bednarze⁴¹¹, garncarze, futrzarze, zabawkarze, cukiernicy, szewcy, handlarze dewocjonaliami, a także sprzedawcy koni oraz bydła. Pojawiali się tam również przejezdni kuglarze⁴¹², magicy, wróżbici czy też karciarze⁴¹³. Żywiec był sławny z dobrego piwa. Dobrą opinią cieszyli się również żywieccy piekarze oraz rzeźnicy, których wyroby były znane zarówno w kraju, jak i za granicą.

Wraz z rozwojem gospodarczym zaszły także istotne zmiany w zakresie kultury i edukacji. W okresie międzywojennym powstały dwie szkoły średnie: żeńskie Seminarium Nauczycielskie oraz Miejskie Koedukacyjne Gimnazjum Kupieckie. Powołano szkoły powszechne w Kolebach, w Starym Żywcu, a także w wielu wsiach powiatu. Z inicjatywy Michała Jeziorskiego – profesora gimnazjum, powstało w Żywcu Muzeum Regionalne z działami przyrodniczym oraz etnograficznym. Przy Towarzystwie Szkoły Ludowej stworzona została Sekcja Miłośników Ziemi Żywieckiej, która w 1938 roku zaczęła wydawać kwartalnik „Gronie”, publikujący informacje o najważniejszych wydarzeniach z regionu⁴¹⁴. W Żywcu od 1906 roku działało kino „Edison” (późniejsza nazwa „Janosik”), ufundowane przez Antoniego Kasztelnika. Rozrywki mieszkańcom dostarczały również kasyno, a także okazjonalne festyny. Organizowano majówki, potańcówki oraz koncerty na wolnym powietrzu, a przy uzyskaniu przepustki od dyrekcji dóbr arcyksiążęcych była możliwość odbycia spaceru po parku zamkowym⁴¹⁵. W opozycji do tak prężnie rozwijającego się miasta stała wieś żywiecka, która w okresie międzywojennym żyła w nędzy. Gospodarstwa chłopskie były małe i rozdrobnione, wieś była bardzo przeludniona. Wydajność pracy chłopów była bardzo niska, niewielkie były również ceny płodów rolnych, co miało wpływ na poziom ich życia. Do wielu chłopskich chat zaglądała bieda. Chłopi najczęściej żywili się prażuchami⁴¹⁶ z mąki żytniej, zapijali je mlekiem lub maślanką. Alternatywą do prażuchów były ziemniaki z kapustą. Pieniądze ze sprzedaży płodów rolnych przeznaczali na zakup soli, cukru, nafty, a także na zapłacenie podatków. Bieda zmusiła wielu do opuszczania rodzinnych wsi w poszukiwaniu chleba. Migrowali do Ameryki Północnej albo do pracy sezonowej

⁴¹⁰ Sztuka rzeźbienia w drewnie.

⁴¹¹ Dział rzemiosła polegający na produkcji naczyń z drewna metodą klepkową.

⁴¹² „[...] aktor wędrowny, który na imprezach bawił publiczność sztuczkami, zonglerką, teatrem lalek i iluzją”, <https://sjp.pwn.pl/sjp/kuglarz;2565163.html>, dostęp: 06.12.2021.

⁴¹³ Osoba, której pasją są karty i to za ich pomocą dodaje rozrywki miastu, a także element hazardu.

⁴¹⁴ A. Hołowiński, *Z perspektywy dwudziestopięciolecia*, „Karta Groni” 1969, 3-4: 23-31.

⁴¹⁵ *Ibidem*, s. 23-31.

⁴¹⁶ Danie pochodzące z Żywiecczyny, które w 2006 roku zostało wpisane na listę tradycyjnych regionalnych potraw. Nazwa pochodzi od prażenia mąki żytniej, która jest głównym składnikiem dania. Kiedyś było bardzo popularne, gdyż było pożywne i tanie. Obecnie podawane tylko w niektórych domach oraz w restauracjach regionalnych, jako atrakcja turystyczna.

do Prus⁴¹⁷. Stan zdrowia mieszkańców pozostawiał wiele do życzenia. Na wsiach było niewielu lekarzy, ponadto ich usługi były zbyt drogie, jak na możliwości większości, stąd ludność dziesiątkowały choroby. Niezwykle niski był stopień oświaty na wsi. Większość dzieci kończyła edukację na czteroletniej jednoklasówce, która dawała wyłącznie elementarne umiejętności, obejmujące czytanie, pisanie i liczenie. Bez wątpienia było to przyczyną masowego analfabetyzmu i zacofania. Dość widoczny stał się zatem kontrast wykształcenia i edukacji między terenami wiejskimi, a miastem, m.in. przez bardzo słaby dostęp do literatury i książek na wsiach.

Zdjęcie 43. Uroczystość cechu piekarzy - Żywiec 1930 r.

Źródło: JM, *Cechy rzemieślnicze w Żywcu*, 14.09.2017, <https://zywiec.naszemiasto.pl/cechy-rzemieslnicze-w-zywcu-cz-i-zdjecia-czytelnika/ga/c11-4244531/zd/27439423>, dostęp: 10.12.2021.

⁴¹⁷ A. Hołowiński, op. cit., s. 23-31.

5.8. Żywiec i Żywiecczyzna w czasie II wojny światowej

5.8.1. Karol Olbracht Habsburg – polski patriota

W czasie II wojny światowej Żywiec znalazł się w III Rzeszy, a dokładnie w prowincji górnośląskiej. Ostatni właściciel Państwa Żywieckiego Karol Olbracht Habsburg mimo swych niemieckich korzeni sercem był Polakiem i na każdym kroku deklarował przywiązanie do Polski. Nie wyraził także zgody na podpisanie volkslisty⁴¹⁸ i w rezultacie posiadane przez niego dobra znalazły się pod zarządem państwowym. Arcyksiążę został wówczas internowany, ale dzięki interwencji władz Szwecji (jego żona pochodziła ze Szwecji) mógł wyjechać do Skandynawii. W 1940 roku na terenach Żywiecczyzny przeprowadzono wysiedlenie ok. 20 tys. ludzi do Generalnego Gubernatorstwa (GG). Miejsce lokalnej ludności mieli zająć koloniści niemieccy przesiedlani ze wschodu oraz południa Europy (w ramach akcji kolonizacyjnej określanej *Heim ins Reich*, pol. Dom w Rzeszy)⁴¹⁹. Mimo szeroko przeprowadzonej akcji propagandowej nie było wielu chętnych do zamieszkiwania w ubogich, wiejskich chałupach.

5.8.2. Polskie Termopile

W kampanii wrześniowej żołnierze polscy w okolicach Żywca bohatersko bronili regionu przed agresją wojsk niemieckich. Węgierskiej Górze, jednej z miejscowości Żywiecczyzny nadano przydomki „Westerplatte Południa” i „Żywieckie Termopile”⁴²⁰, co świadczyło o zaciekleści obrońców⁴²¹. Mimo pewnych sukcesów w obronie regionu, Żywiecczyzna stała się wkrótce częścią Niemiec hitlerowskich. Rozpoczęły się prześladowania miejscowych, zarówno Polaków, jak i Żydów. 15 tysięcy ludzi wysiedlono do Niemiec w ramach Aktion Saybusch⁴²². W Beskidach niedobitki polskiego wojska zaciekle walczyły z oddziałami niemieckimi. Korzystne dla działalności partyzanckiej ukształtowanie terenu sprzyjało ukrywaniu się członków polskiego

⁴¹⁸ Niemiecka lista narodowościowa.

⁴¹⁹ Z. Rączka, *Habsburgowie żywieccy...*, s. 75-80.

⁴²⁰ Obie nazwy wzięły się z odwagi, z jaką walczyli obrońcy bunkru mimo przewarżającej ich siły wroga.

⁴²¹H. Woźniak, op. cit., s. 171-173.

⁴²²Ibidem, s. 175-177. Pamiętne dla mieszkańców Żywca historyczne wydarzenie – akcja wysiedleńcza, która miała na celu osiedlić w ich miejsce niemiecką ludność.

podziemia niepodległościowego. 5 kwietnia 1945 roku Żywiec został zdobyty przez żołnierzy Armii Czerwonej pod wodzą marszałka Andrieja Greczki⁴²³.

5.8.3. Okupacja niemiecka i eksterminacja Żydów

3 września 1939 roku dla miasta Żywca oraz dla całego powiatu rozpoczęła się okupacja, która trwała dokładnie 5 lat, 7 miesięcy i 5 dni. Według dekretu Adolfa Hitlera z 8 października 1939 roku ziemie Rzeczypospolitej, zajęte przez okupanta, podzielono na dwie części - zachodnią i wschodnią⁴²⁴. Od 20 grudnia 1940 roku Prowincja Śląska składała się z Dolnośląskiej i Górnośląskiej. W skład Prowincji Górnośląskiej wchodziła Rejencja Katowicka i Opolska, które obejmowały w sumie 20 618,25 km² i liczyły 4 174 617 mieszkańców.

Powiat żywiecki od 19 listopada 1939 roku należał do Rejencji Katowickiej, składał się 69 gmin i na dwóch miast: Suchej i Żywca. Obejmował 1152,73 km² i liczył 130 277 mieszkańców. Składał się z 69 gmin i dwóch miast: Suchej i Żywca. Gminy podzielono na dziesięć okręgów administracyjnych takich jak Cięcina, Jeleśnia, Lipowa, Łodygowice, Milówka, Rajcza, Sporysz, Stryszawa, Ślemień i Zadziele⁴²⁵. Rejencja Katowicka, w której granicach był powiat żywiecki (Kreis Saybusch) liczyła 9 783,64 km² i 2876522 mieszkańców. W jej skład wchodziło sześć powiatów miejskich oraz dwanaście wiejskich, które obejmowały 668 gmin i 42 miasta i zostały zorganizowane w 1940 roku według niemieckiego ustroju gminnego⁴²⁶.

„Dziennik Poranny”, gazeta wydawana w czasie okupacji, ukazująca się m.in. na terenie Żywca opisywała początki władania okupanta na terenach Żywiecczyzny „Wraz z urzędem Landratu przybył cały szereg innych władz i urzędów, które natychmiast rozpoczęły swą trudną i odpowiedzialną, lecz wdzięczną pracę. Wszystkie linie kolejowe były przerywane, szosy zburzone, a ostra i nieubłagalna zima zbliżała się. Jednym z pierwszych zadań było wyrugowanie Żydów z życia gospodarczego (...)”⁴²⁷

Jednym z pierwszych nakazów władz niemieckich było rozporządzenie, wzywające do składania broni palnej, rowerów oraz radiodbiorników. Powstał wtedy

⁴²³M. Meres, R. Przybyś, op. cit., s. 12.

⁴²⁴A. Hołowiński, op. cit., s. 23-31.

⁴²⁵Ibidem.

⁴²⁶H. Woźniak, s. 173-174.

⁴²⁷Ibidem, s. 174.

powiatowy punkt rejestracji bezrobotnych⁴²⁸. Akt inkorporacyjny⁴²⁹ poprzedził dekret Hitlera na temat tzw. umacniania niemczyzny, poprzez sprowadzanie dużej ilości osadników niemieckich. Od października 1939 roku obowiązującą na tym terenie walutą była marka niemiecka. Od grudnia 1939 r. obowiązującym językiem urzędowym został niemiecki. Przestano używać nazw polskich miejscowości, a Żywiec określano nazwą Saybusch⁴³⁰.

Pierwszymi ofiarami polityki narodowościowej na terenie powiatu żywieckiego byli Żydzi. Z uwagi na dyrektywę szefa Głównego Urzędu Bezpieczeństwa Rzeszy z 21 września 1939 roku, która dawała ogromną swobodę działalności antyżydowskiej władzom lokalnym, utworzono na obszarach powiatu getta żydowskie⁴³¹. Wielu Żydów zostało wysiedlonych do walących się domów oraz baraków, wszyscy musieli codziennie meldować się niemieckim władzom. Odebrano im majątki - nieruchomości oraz wszelkie mienie, a ich sklepy, warsztaty i gospodarstwa rolne zostały przekazane osadnikom niemieckim. Ostatecznie skierowano ich do obozów pracy, gdzie byli zatrudniani przy wyrębie lasów, zalesianiu nieużytków, budowie dróg leśnych oraz sprzątanii miasta. 4 stycznia 1940 roku wydano rozporządzenie o obowiązku noszenia przez Żydów „gwiazdy Dawida”, a także oznakowywano żydowskie pomieszczenia publiczne⁴³². Wtedy też rozpoczęta została deportacja, w wyniku której ludność pochodzenia żydowskiego wywożono do obozu w Suchej Beskidzkiej, a stamtąd do Krakowa, Bochni oraz do Chrzanowa. Po wojnie do Żywca, Milówki, Rajczy oraz do Suchej powróciło tylko kilka osób narodowości żydowskiej⁴³³. Osoby popierające niemiecką politykę zostawały wciągane na listy volksdeutschów⁴³⁴ albo reichsdeutschów⁴³⁵. We wrześniu okupant pozwolił na otwarcie wszystkich szkół znajdujących się w powiecie, lecz już 8 listopada zamknięto szkoły ponadpodstawowe. 10 listopada Niemcy wzięli 17 zakładników spośród nauczycieli oraz miejscowej inteligencji, których trzymano w więzieniu do 23 listopada 1939 r. Wielu z nich już nigdy nie wróciło do swych domów, gdyż trafiło do obozów koncentracyjnych. Polskie przedsiębiorstwa produkcyjne,

⁴²⁸ Ibidem, s. 173-174.

⁴²⁹ „(...) włączenie do jakiejś całości, zwykle przyłączenie jakiegoś terytorium do innego”, <https://sjp.pwn.pl/slowniki/inkorporacja.html>, dostęp: 27.12.2021.

⁴³⁰ Ibidem, s. 174.

⁴³¹ Ibidem.

⁴³² H. Woźniak, s. 173-174.

⁴³³ D. Firlej, P. Dyrłaga, A. Bura, *Żywiec studia i szkice z dziejów miasta*, Muzeum Miejskie w Żywcu, Żywiec 2018, s. 251-252.

⁴³⁴ Termin używany w odniesieniu do obywatela pochodzenia niemieckiego, który zamieszkiwał poza niemiecką granicą.

⁴³⁵ Termin używany w odniesieniu do obywatela niemieckiego, który zamieszkiwał tereny dawnej Rzeszy.

handlowe oraz usługowe zostały skonfiskowane i przekazano je obywatelom niemieckim. Okupanci, aby sparaliżować społeczeństwo i odebrać ludziom chęć do walki, stosowali terror⁴³⁶.

5.8.4. Wysiedlenia ludności polskiej

Ziemia żywiecka została uznana przez Niemców za bardzo atrakcyjny gospodarczo teren, który warto byłoby wykorzystać do swoich celów. Akcja o kryptonimie „Saybusch Aktion”, czyli „Akcja Żywiec” mająca na celu masowe wysiedlenia Polaków rozpoczęła się 23 września 1940 roku w Żywcu⁴³⁷. Powstała ona z inicjatywy Ericha von dem Bach-Zelewskiego generała SS, który miał pomysł, aby bogatą Żywiecczynę zasiedlić ludnością pochodzenia niemieckiego. Mimo, iż koncepcja powstała już we wrześniu 1939 r, wcielono ją w życie rok później⁴³⁸. Tyle mniej więcej trwały spory w niemieckiej administracji, dotyczące tego, kim powinni być nowi mieszkańcy Żywiecczyny. W środowisku zbliżonym do szefa SS oraz do Głównego Urzędu Bezpieczeństwa Rzeszy twierdzono, że powinni być to Niemcy pochodzący ze wschodu, czyli z Wołynia i Galicji, Białostoczczyzny, a także z krajów bałtyckich. Właśnie ten wariant zwyciężył, ponieważ skłonił się ku niemu sam Hitler. Twierdził, że w sytuacji wystąpienia konfliktu ze Stalinem wszyscy i tak albo dostaną się do obozów, albo będą zgładzeni. Z uwagi na to, że ustrój sowiecki nie był przychylny dla chłopów z powodu prowadzonych kampanii, przekształcających indywidualne gospodarstwa rolne w wielkie państwowe gospodarstwa, Niemcy pochodzący ze wschodu przenosili się w Beskid Żywiecki. Rozpoczęła się wówczas kampania mająca na celu przekonanie rodaków, że w nowej ojczyźnie będzie im znacznie lepiej. Propaganda hitlerowska rozpowszechniała informacje, że cywilizację w Beskidzie Śląskim i Żywieckim zaprowadzili niemieccy koloniści i monarchia Habsburgów. Osadnicy na zachętę otrzymywali spore wsparcie, a na nowych terenach witały ich transparenty z napisem: „Witamy w nowej ojczyźnie”⁴³⁹. Do wysiedlenia rdzenniejszej ludności Żywiecczyny Niemcy przygotowywali się w wielkiej tajemnicy, po to, żeby

⁴³⁶ D. Firlej, P. Dyrłaga, A. Bura, op. cit., s. 258-263.

⁴³⁷ J. Worst, *Dzisiaj mija 80 lat od Aktion Saybusch, wielkiej akcji wysiedleńczej w okupowanej Polsce*, 22.09.2020, <https://dziennikzachodni.pl/dzisiaj-mija-80-lat-od-aktion-saybusch-wielkiej-akcji-wysiedleńczej-w-okupowanej-polsce/ar/c1-15192412>, dostęp: 10.12.2021.

⁴³⁸ H. Woźniak, s. 176.

⁴³⁹ Ibidem, s. 175-178.

przyszli wysiedleńcy pracowali do ostatniej minuty i nie pozbywali się swojego inwentarza, z którego chcieli skorzystać koloniści⁴⁴⁰.

Wysiedlenie wsi zawsze miało miejsce wcześniej rano. Ludność otaczana była przez policję, do każdego domu wchodziło dwóch policjantów, wybudzało rodzinę ze snu i dawało nakaz opuszczenia domu oraz gospodarstwa w ciągu 30 minut. Pozwalano na zabranie żywności na trzy dni oraz około 20 kg bagażu, w którym wysiedleńcy musieli zmieścić najpotrzebniejsze rzeczy. Pozostawiony majątek otrzymywał osadnik. Ludzie odchodząc ze swoich domów całowali jego progi, żegnali znakiem krzyża dobytek i ziemię. Odwożono ich do Żywca, a stamtąd do Guberni, gdzie w nędzy przeżyli cały okres wojny⁴⁴¹. W dniu, kiedy opuszczali swoje domy, do wsi przyjeżdżali osadnicy niemieccy, którzy zajmowali ich gospodarstwa. Niektóre osoby mieszkające w wioskach były pozostawiane na miejscu i przydzielane do pracy u niemieckich osadników. Nowi właściciele żywieckich gospodarstw źle traktowali Polaków i nie płacili za pracę⁴⁴². Z terenu Żywiecczyny wysiedlono około 80% ludności polskiej⁴⁴³. Jako pierwsze wysiedlone zostały wsie Jeleśnia oraz Sopotnia Mała. Pierwszy transport – 808 osób, odjechał do Łukowa⁴⁴⁴. Największa liczba wysiedlonych była skierowana do lubelskiego oraz warszawskiego. Do 31 stycznia 1941 roku z powiatu żywieckiego wywieziono 19 transportów z 17 993 osobami⁴⁴⁵. Akcję zakończono w styczniu 1941 roku, jednak deportacje z Żywca oraz okolicznych wsi miały również miejsce jeszcze w 1942 roku. Wtedy ich celem było pozyskiwanie pracowników dla Rzeszy. Wysiedleńcy byli koszarowani w punktach zbornych w Żywcu, w Suchej oraz w Rajczy. Nad całością sprawowały nadzór specjalne oddziały sztabu ewakuacyjnego gestapo, a także 82 batalion policji porządkowej. Wszystkie transporty były kierowane do stacji kolejowej w Łodzi skąd wysyłano je do stacji docelowych w lubelskim, warszawskim, krakowskim oraz radomskim⁴⁴⁶.

22 lipca 1942 roku w miejscowości Gilowice miało miejsce drugie wysiedlenie według specjalnej listy, jaka została sporządzona przez osadników niemieckich. Wysiedleńców ulokowano w łagrze w Siemianowicach Śląskich. Z kolei w gminie Lipowa procederem zostały objęte wsie Lipowa oraz część Słotwiny, a mieszkańców

⁴⁴⁰ Ibidem, s. 176.

⁴⁴¹ Ibidem, s. 177.

⁴⁴² J. Klistała, *Martyrologium...*, op. cit., s. 5-16.

⁴⁴³ Ibidem.

⁴⁴⁴ H. Woźniak, op. cit., s. 176.

⁴⁴⁵ J. Klistała, *Martyrologium...*, op. cit., s. 5-16.

⁴⁴⁶ H. Woźniak, op. cit., s. 176.

Leśnej przesiedlono do Siennej. W efekcie eksterminacyjnej polityki okupanta w gminie Lipowa aresztowane zostały 102 osoby, a życie straciło 78 z nich.

W dniu, w którym miało miejsce wysiedlanie wsi, osadnicy oczekiwali na opróżnienie domów gdzieś w ukryciu lub byli w drodze. Od godziny 8.00 – 10.00 specjalne ekipy myły lokale, które miały być przeznaczone dla osadników, wewnątrz wieszany był portret Hitlera, a na zewnątrz niemiecka flaga. Symbole te oznaczały, że dom był gotowy na przyjęcie osadnika. Należy zaznaczyć, że powiat żywiecki był na drugim miejscu po bielskim w rejencji katowickiej, biorąc pod uwagę liczbę sprowadzonej tutaj ludności niemieckiej⁴⁴⁷. Do 1 sierpnia 1943 roku sprowadzono tutaj 9 217 osadników pochodzących głównie z Galicji oraz z Bukowiny. Aż 25% osadników stanowili robotnicy leśni, dużo było również rolników i rzemieślników, którzy dostawali gotowe warsztaty skonfiskowane Polakom i Żydom. W skali powiatu najbardziej zgermanizowanym miastem był Żywiec, bowiem w 1944 roku zamieszkiwało w nim 3 526 Niemców, co stanowiło 24,9% całkowitej ludności tego miasta⁴⁴⁸.

5.8.5. Ruch oporu

W 1939 roku uchodzący z Węgierskiej Górki i żołnierze polscy złożyli broń w Lipowej i ukryli ją za poradą proboszcza ks. Ferdynanda Sznajdrowicza, jednakże jeden z mieszkańców poinformował o tym Niemców. W konsekwencji 6 stycznia 1940 roku proboszcz z Lipowej oraz 40 mieszkańców wsi aresztowano, a później rozstrzelano. Ku czci pamięci ofiar mieszkańcy Lipowej wzniesli w centrum wsi pomnik⁴⁴⁹.

⁴⁴⁷ H. Woźniak, op. cit., s. 176.

⁴⁴⁸ Ibidem, s. 176.

⁴⁴⁹ *Lipowa: odsłonięcie tablicy upamiętniającej zamordowanych przez Niemców Polaków*, 07.09.2018, <https://zywiec.naszemiasto.pl/lipowa-odsloniecie-tablicy-upamietniajacej-zamordowanych/ar/c1-4793246>, dostęp: 18.12.2021.

Zdjęcie 44. Pomnik i tablica pamiątkowa upamiętniająca pomordowanych w Lipowej

Źródło: *Odślonięcie tablicy pamiątkowej*, 03.09.2020,
<https://lipowaiokolice.blogspot.com/2018/09/odsoniecie-tablicy-pamiatkowej.html>, dostęp: 08.12.2021.

Były to pierwsze ofiary polityki prowadzonej przez okupanta na terenach Żywiecczyzny. 2 kwietnia 1942 roku w Żywcu miała miejsce publiczna egzekucja 11 Polaków pochodzących z grupy sabotażowej. Wśród nich znajdowało się ośmiu mieszkańców Żywca oraz trzech z obszaru wadowickiego. Aby nie było żadnych zamieszek w czasie egzekucji, za szubienicą postawiono stu zakładników, którym przez cały czas grożono rozstrzelaniem. Po zakończeniu wojny mieszkańcy Żywca w miejscu, odbywającej się egzekucji, wzniesli pomnik⁴⁵⁰.

Zdjęcie 45. Łodygowice - pomnik upamiętniający poległych mieszkańców w I i II wojnie światowej

Źródło: *Pomnik – miejsce pamięci obrońcom ojczyzny*,
<http://www.polskaniezwykla.pl/web/place/30725,lodygowice-pomnik---miejsce-pamieci-obroncom-ojczyzny.html>, dostęp: 15.12.2021.

⁴⁵⁰ W. Latkiewicz, *Egzekucja na targowicy w Żywcu*, „Karta Groni” 1984, 12:42.

Mord, jaki został dokonany na 38 mieszkańcach Lipowej znacznie przyspieszył powstanie na Żywiecczyźnie ruchu oporu. Konspiracja żywiecka składała się w większości z żołnierzy Armii Krajowej (AK). Najważniejszymi jej organizatorami na obszarach Żywiecczyzny byli Antoni Studencki ps. Bystry oraz Wenancjusz Zych ps. Szary⁴⁵¹. Antoni Studencki był założycielem i komendantem Tajnej Organizacji Niepodległościowej TON oraz redaktorem i wydawcą konspiracyjnego czasopisma „Front Polski”. Został aresztowany 6 września 1942 roku i rozstrzelany⁴⁵². Redaktor i wydawca kpt. rez. Wenancjusz Zych, komendant Obwodu Żywiec z powodu zagrożenia aresztowaniem przeszedł do Generalnej Guberni, gdzie objął stanowisko dowódcy oddziału partyzanckiego w Legionie Śląskim pod zwierzchnictwem ppłk rez. Mariana Kiliana w obszarze Babiej Góry⁴⁵³. Obwód żywiecki był wówczas podzielony na dziewięć placówek: miasto Żywiec, Zabłocie, miasto Sucha, gminę Jeleśnia, Gminę Gilowice, Zadziele, Rychwałd, gminę Łodygowice, gminę Lipowa – Radziechowy, Cięcina – Węgierska Górka oraz gminę Rajcza. W Żywcu stanowisko pierwszego dowódcy objął por. rez. Edward Moroń, który piastował ten urząd do poł. 1941 roku. Ostatnim dowódcą placówki był kpt. rez. Bronisław Mojżysz⁴⁵⁴. W Suchej powołano jeszcze dwa plutony konspiracyjne kolejowe. Dowódcą pierwszego do końca 1942 roku był st. bosman Stefan Ścieszka, a po nim Jan Hułyd. Na tym terenie istniała również grupa sabotażowo-dywersyjna, działająca pod dowództwem Włodzimierza Chruścickiego, która w 1942 grupa dokonała wielu zniszczeń samolotów bojowych, stacjonujących na stacji kolejowej w Suchej. Członkowie grupy zajmowali się zakładaniem zapalników czasowych na wagonach towarowych, uszkodzali parowozy i wagony, ułatwiali przerzucanie ludzi do GG i z powrotem⁴⁵⁵.

Gilowice, Zadziele oraz Rychwałd dowodzone były ppor. Jana Urbańca, pseudonim „Ponton”, który we wrześniu 1942 został aresztowany razem ze swoją żoną i zamordowany w Auschwitz. Jego następcą był por. Franciszek Łopatka, pseudonim „Baruta”, który jednocześnie pełnił funkcję zastępcy komendanta Obwodu. Wraz ze st. sierż. Stefanem Gąsiorkiem, pseudonim Kruk i st. sierż. Julianem Kubielasem pracował przy redagowaniu serwisu radiowego. Gąsiorek przynależał także do siatki

⁴⁵¹ W. Latkiewicz, op. cit., s. 42.

⁴⁵² H. Woźniak op. cit., s. 179.

⁴⁵³ Ibidem, s. 180.

⁴⁵⁴ S. Dobosz, *Wojna na Ziemi Żywieckiej od kwietnia 1939 r. do kwietnia 1945 r.*, „Gazeta Żywiecka”, Żywiec 2004, 271-272.

⁴⁵⁵ H. Woźniak, op. cit., s. 180.

wywiadowczej. Placówka utrzymywała kontakty z oddziałami partyzanckimi⁴⁵⁶. Następnym punktem konspiracyjnym była Lipowa – Radziechowy, której dowódcą był por. Stefan Hudowicz aż do czasu aresztowania w sierpniu 1944 roku⁴⁵⁷. Przejściowo był on także dowódcą placówki znajdującej się w Łodygowicach. Kolejną placówką konspiracyjną była Cięcina – Węgierska Górka, której pierwszym dowódcą był kpt. inż. Bronisław Pawłowicz pseudonim Guga. Funkcję tę pełnił do marca 1943 roku, kiedy został aresztowany i zamordowany w obozie koncentracyjnym⁴⁵⁸. Podporucznik Jan Kowalczuk był pierwszym dowódcą placówki konspiracyjnej w Rajczy. Pełnił tę funkcję do października 1942 roku, zginął w obozie koncentracyjnym w 1943 roku. Po nim dowództwo objął pchor. Alojzy Buława, który jednak po niedługim czasie został aresztowany. Udało mu się przetrwać obóz koncentracyjny. Poszczególne plutony konspiracyjne, znajdujące się w obrębie Rajczy organizowali st. sierż. Leon Kurowski, plut. straży granicznej, Jan Zeman oraz Franciszek Zwadron⁴⁵⁹.

Tajna organizacja chłopska „Raclawie”

W listopadzie 1939 roku z pomysłu studenta Uniwersytetu Jagiellońskiego Ryszarda Stefka i lipowskich chłopów doszło do powstania tajnej organizacji chłopskiej o nazwie Raclawice. Organizacja swym zasięgiem obejmowała powiat żywiecki, który był wówczas podzielony na pięć rejonów. Członkowie organizacji zajmowali się przede wszystkim zbieraniem informacji na temat poczynąń okupanta, kolportowali pismo „Walka i Wolność”. Rok później kierownictwo organizacji Raclawice zostało aresztowane, osadzone w obozie koncentracyjnym w Oświęcimiu, po czym rozstrzelane przy bloku śmierci dnia 2 sierpnia 1942 roku⁴⁶⁰.

TON i „Front Polski”

Jesienią 1939 roku Antoni Studencki założył w Żywcu wspomnianą już Tajną Organizację Niepodległościową (TON). Obejmowała ona swym zasięgiem okręg żywiecki (Żywiec, Wadowice, Bielsko, Cieszyn oraz Zaolzie), a także powstały później okręg śląski (Katowice Zachód, Katowice Wschód, Pszczyna oraz Rybnik). W styczniu

⁴⁵⁶Ibidem.

⁴⁵⁷Ibidem, s. 181.

⁴⁵⁸ Ibidem, s. 182.

⁴⁵⁹ Ibidem.

⁴⁶⁰ S. Dobosz, *Wojna...*, op. cit., s. 92.

1941 roku Studencki doprowadził do połączenia tej organizacji z Raclawicami⁴⁶¹. TON zajmowała się działalnością propagandową oraz walką dywersyjną i sabotażową, której celem był przemysł niemiecki. Organem prasowym organizacji był redagowany przez Studenckiego dwutygodnik „Front Polski”, którego pierwszy numer w nakładzie 150 egzemplarzy wyszedł z drukarni w grudniu 1940 roku. Studencki był autorem „Instrukcji sabotażowej”, rozprawdanej także w innych tajnych organizacjach, na terenie Polski południowej. Do momentu wykrycia drukarni 10 sierpnia 1942 roku ukazało się 30 numerów pisma. W 1942 roku doszło do połączenia Tajnej Organizacji Niepodległościowej (TON) z Narodową Organizacją Wojskową (NOW), która weszła w skład Armii Krajowej (AK). 6 września 1942 roku na dworcu kolejowym w Bielsku Studencki i Czarnota zostali aresztowani przez gestapo. Konfidentem okazał się Czarnota. Po tym wydarzeniu doszło do serii aresztowań na obszarze powiatu żywieckiego, bielskiego oraz oświęcimskiego. Część z zatrzymanych osadzono w obozie koncentracyjnym, a część (w tym Studenckiego) skazano na karę śmierci, w efekcie czego Tajna Organizacja Niepodległościowa przestała istnieć⁴⁶².

ZWZ

Żywiecki obwód Związku Walki Zbrojnej ukonstytuował się w pierwszych dniach maja 1941 roku, a jego komendantem został kpt. Wenancjusz Zych, pseudonim „Szary” – „Dziadek”. W marcu 1942 roku z uwagi na zagrożenia związane z aresztowaniem, przeszedł do GG, gdzie objął stanowisko dowódcy oddziału partyzanckiego w Legionie Śląskim pod dowództwem ppłk-a Mariana Kiliana w rejonie Babiej Góry. Do obwodu żywieckiego wchodziło dziewięć placówek, które były podzielone na kompanie konspiracyjne, a kompanie na plutony oraz na drużyny⁴⁶³.

Masowe aresztowania, które miały miejsce pod koniec 1942 roku, w dużym stopniu osłabiły działalność żywieckich organizacji konspiracyjnych. Po czasie okazało się, że był to tylko pozorny sukces gestapo, bowiem ci konspiratorzy, którzy pozostali przy życiu, zaczęli się od nowa organizować. W tym czasie Związek Walki Zbrojnej przekształcił się w Armię Krajową (AK). Ilość ukrywających się, stale powiększająca się liczba uciekinierów z obozów koncentracyjnych, a także potrzeba sterroryzowania niemieckich osadników, policji oraz administratorów zmusiła Armię Krajową

⁴⁶¹ H. Woźniak op. cit., s. 179.

⁴⁶² Ibidem.

⁴⁶³ Ibidem, s. 180.

do zaaranżowania zbrojnych oddziałów partyzanckich, dla których schronienie miały stanowić góry oraz lasy żywieckie⁴⁶⁴.

Oddział partyzancki Beskid Zachodni

W sierpniu 1943 roku zostały uformowane trzy drużyny partyzanckie – Romanka, Malinka i Czarni, wchodzących w skład oddziału partyzanckiego Beskid Zachodni. Tymczasowo dowodził nim st. sierż. Galicy pseudonim Jelenia⁴⁶⁵. Drużyna Romanka miała działać w lasach Romanki, drużyna Malinka w lasach Lipowej, Radziechów oraz Węgierskiej Górcie, drużyna Czarnych w lasach Wisły Malinki oraz Ustronia. Dowódcą Romanki został pchor. Świątecki, pseudonim Surma, Malinki – plut. Mikołajczyk pseudonim Jamnik, a sierżant Bigaś pseudonim Lis – dowódcą oddziału Czarni⁴⁶⁶. Oddział składał się z 45 osób, czyli do każdej drużyny należało przeciętnie po 15 partyzantów⁴⁶⁷. Drużyny schroniły się w zbudowanych przez siebie prymitywnych szałasach, partyzanci nocami napadali na gospodarstwa osadników niemieckich, którym wymierzano kary, jakimi z reguły były chłosty. Na skutek tej działalności, osadnicy niemieccy ograniczyli swoją zuchwałość i zaczęli lepiej traktować polską ludność⁴⁶⁸. Mimo przeczesywania lasów przez Hitlerowców partyzantom udało się przetrwać i prowadzić swoją działalność do października 1943 roku⁴⁶⁹.

Oddział partyzancki Romanka

Latem w 1943 roku w żywieckich lasach po raz pierwszy pojawił się oddział partyzancki, którego załóżnikiem był dowodzony przez pchor. Urbana, zorganizowany w 1942 roku kilkusobowy oddział AK Barania, działający po cieszyńskiej stronie Baraniej Góry. W 1943 roku oddział przeniósł się w tereny Malinowskiej Skały, co pozwoliło mu nawiązać kontakt z konspiracją żywiecką⁴⁷⁰. Wiosną 1943 został aresztowany zastępca dowódcy oddziału Sosna, a później zamordowano pchor. Urbana. Zbrodni dokonał członek oddziału Ludwik Ligocki, który chciał nakłonić swojego dowódcę do dokonania rozboju, a kiedy ten mu odmówił, został zastrzelony. Wojskowy

⁴⁶⁴Ibidem, s. 182.

⁴⁶⁵Ibidem, s. 185.

⁴⁶⁶J. Klistała, *Martyrologium...*, op. cit., s. 5-16.

⁴⁶⁷W. Galica, *Ze wspomnień partyzanta*, „Karta Groni” 1980, 9-10:154-157.

⁴⁶⁸H. Woźniak, op. cit., s. 182.

⁴⁶⁹W. Galica, op. cit., s. 154-157.

⁴⁷⁰J. Klistała, *Martyrologium...*, op. cit., s. 5-16.

Sąd Specjalny za ten czyn wydał na Ligockiego karę śmierci. Te wydarzenia oznaczały koniec dla działalności bojowej oddziału Barania⁴⁷¹. Kilku partyzantów ukryło się w Lalikach, gdzie wraz z kilkoma żołnierzami podziemia przybył rotmistrz Wacław Zdyba ze sztabu Okręgu Śląskiego AK. Do oddziału dołączyło jeszcze kilku miejscowych konspiratorów. W efekcie doszło do powstania kilkudziesięcioosobowego oddziału „Romanka”, stacjonującego w Żabnicy⁴⁷². Oddział wybudował w lasach Romanki dwa bunkry. Wacław Zdyba szef grupy Romanka zaprojektował odznakę żołnierzy Śląskiego Okręgu AK⁴⁷³. 2 lipca 1943 roku oddział przystąpił do ataku na schronisko na Rysiance, w którym znajdowali się oficerowie niemieccy. Zaskoczeni atakiem poddali się⁴⁷⁴. Jeden z partyzantów poinformował ich, że darują im życie, jeśli przez dwie godziny będą trzymali ręce podniesione do góry, po czym partyzanci opuścili schronisko, jednak przedtem okradli spiżarnię. Siostra jednego z partyzantów pracująca w schronisku, poinformowała później grupę, że oficerowie wykonali ich rozkaz⁴⁷⁵. 8 sierpnia 1943 roku sześćosobowy oddział Romanka pod dowództwem Charta, ponownie dokonał najazdu na schronisko na Rysiance. Tym razem nie było tam żołnierzy niemieckich, partyzanci postanowili więc zabrać żywność, koce i ubrania znajdujące się w piwnicach, jednak wracając natknęli się na patrol niemiecki i doszło do strzelaniny. W jej wyniku zginął jeden żandarm, a drugi został bardzo ciężko ranny⁴⁷⁶. Po tym wydarzeniu oddział partyzancki spodziewając się obławy postanowił opuścić lasy Romanki i skierował się ku Kameszniczy⁴⁷⁷.

Oddział partyzancki Garbnik

W październiku 1943 roku Beskid Zachodni został rozwiązany. Wiosną 1944 roku odbudowano działalność konspiracyjną na terenie Żywiecczyny i powstała Oddział partyzancki Garbnik uformowany z byłych partyzantów z oddziału Beskid Zachodni, a także nowych pochodzących z szeregów konspiracyjnych⁴⁷⁸. Na samym początku powstał pierwszy pluton znajdujący się pod dowództwem Świąteckiego i drugi pluton

⁴⁷¹ Ibidem, s. 16-18.

⁴⁷² S. Dobosz, *Żywczanina żywot i sprawy z historią w tle*, Towarzystwo Miłośników Ziemi Żywieckiej, Żywiec 2009, s. 312.

⁴⁷³ H. Woźniak, op. cit., s. 182.

⁴⁷⁴ S. Dobosz, op. cit. ..., s. 312.

⁴⁷⁵ H. Woźniak, op. cit., s. 182.

⁴⁷⁶ Ibidem, s. 183.

⁴⁷⁷ J. Klistała, *Martyrologium...*, op. cit., s. 5-16.

⁴⁷⁸ H. Woźniak, op. cit., s. 182.

pod dowództwem Kołacza pseudonim Jawora. W sierpniu 1944 roku powołano do życia trzeci pluton pod dowództwem Płonki – Wiarusa. Wszystkie plutony składały się z 35 osób, a ich uzbrojenie pochodziło przede wszystkim ze zrzutów angielskich. Trzy powyżej omówione plutony – Romanka, Malinka, Czarni, które wchodziły w skład oddziału partyzanckiego Garbnik podlegały formalnie pod dowództwo Komendanta Obwodu Żywieckiego kpt. Płanika, natomiast pod względem taktycznym byłemu dowódcy drużyny Romanka, Świąteckiemu, który awansował do stopnia podporucznika. Plutony oddziału przebywały w paśmie lasów zawsze blisko siebie, czasem też obozowały w leśnych szopach wykorzystywanych latem na pomieszczenie dla bydła⁴⁷⁹.

Zdjęcie 46. Partyzanci z oddziału Garbnik

Źródło: Dziuba A., *Lato 1945 roku w Beskidzie Żywieckim. Oddział partyzancki „Garbnik”*, 10.01.2021, <https://przystanekhistoria.pl/pa2/teksty/77782,Lato-1945-roku-w-Beskidzie-Zywieckim-Oddzial-partyzancki-Garbnik.html>, dostęp: 09.12.2021.

Partyzanci na początku nie realizowali planowanych uderzeń na posterunki żandarmerii niemieckiej z uwagi na prośby ludności polskiej, która obawiała się krwawego odwetu. Tak więc tylko przy spotkaniu w terenie mogli zranić lub zastrzelić

⁴⁷⁹ W. Galica, op. cit., s. 154-157.

kilku żandarmów. W grudniu 1944 roku z uwagi na panujące warunki klimatyczne, polityczne oraz sytuację na froncie, znaczna część partyzantów się zniechęciła się do walki. Pozostała wtedy wyłącznie czterdziestoosobowa grupa, w której skład wchodził przede wszystkim uciekinierzy z obozu koncentracyjnego w Auschwitz. Funkcjonowała aż do oswobodzenia Żywca przez wojska radzieckie⁴⁸⁰.

Pod koniec stycznia 1945 roku Antoni Płanik otrzymał rozkaz Komendy Głównej AK rozwiązania Armii Krajowej. Na podstawie niniejszego rozporządzenia 4 lutego 1945 roku, poinformował partyzantów o rozkazie. 12 października 1945, kpt. Antoni Płanik wraz z 20-osobowym oddziałem żołnierzy AK odbył marsz ulicą Sienkiewicza w kierunku Rynku i tam na placu znajdującym się niedaleko dworca PKP złożył broń⁴⁸¹.

Zdjęcie 47. Kapitan Antoni Płanik ze swoimi żołnierzami

Źródło: A. Dziuba, *Lato 1945 roku w Beskidzie Żywieckim. Oddział partyzancki „Garbnik”*, 10.01.2021, <https://przystanekhistoria.pl/pa2/teksty/77782.Lato-1945-roku-w-Beskidzie-Zywieckim-Oddzial-partyzancki-Garbnik.html>, dostęp: 09.12.2021.

⁴⁸⁰ H. Woźniak, op. cit., s. 179-182.

⁴⁸¹ Ibidem.

Zdjęcie 48. „Dziennik Poranny” 1941 r.

Źródło: *Dziennik Poranny*, <https://sbc.org.pl/dlibra/publication/453368/edition/425419/content>, dostęp: 14.12.2021.

5.9. Konsekwencje działalności ruchu oporu

W Jeleśni 31 stycznia 1944 roku w akcie zemsty za działalność ruchu oporu na tym obszarze Niemcy powiesili dziesięciu polskich patriotów. W akcie odwetu za powieszenie polskich patriotów partyzanci w poczekalni przychodni lekarskiej zastrzelili współpracującego z Niemcami doradcę rolnego Sendeckiego. W konsekwencji tego zamachu do Jeleśni przybył oddział Wehrmachtu, który dokonał łapanek wśród miejscowej ludności i wywoził ją do obozu w Oświęcimiu⁴⁸².

2 marca 1944 roku Niemcy przywieźli dziewięciu więźniów – patriotów z obozu koncentracyjnego w Auschwitz i powiesili ich w Gilowicach, na co musiała patrzeć cała wieś. Powodem tego wydarzenia było zastrzelenie przez partyzantów dwóch starszych żandarmów niemieckich, którzy przybyli do domu gospodarza w Łosinach, żeby namówić jego córkę do ponownego podjęcia pracy przymusowej w Niemczech.

⁴⁸² W. Galica, op. cit., 154-157.

Zdjęcie 49. Pomnik bohaterów poległych w I wojnie światowej - Gilowice

Źródło: dostęp: <https://polska-org.pl/7241740,foto.html>, 11.12.2021.

Znaczenie ruchu oporu na Żywiecczyźnie

Żywiecczyzna była ważnym ośrodkiem ruchu oporu w czasach okupacji. Celem powstałych w tym czasie organizacji tj. Raławice czy też TON, a także oddziałów partyzanckich była nie tylko walka z okupantem, ale przede wszystkim „ustanowienie ustroju sprawiedliwości społecznej”⁴⁸³. Była terenem, gdzie działały silne partyzanckie oddziały AK, o różnych orientacjach politycznych, ale wspólnym celem, którym było oswobodzenie Żywiecczyzny z rąk okupanta. Do ich zadań należało m.in. organizowanie „punktów przerzutowych na Słowację”⁴⁸⁴. W początkowym okresie swojej działalności Partyzanci zajmowali się konfiskatą broni i żywności niemieckim osadnikom, często również w tym celu napadali na posterunki policji⁴⁸⁵, później skupili się na czynnej walce z okupantem. Partyzanci chronili działalność konspiracyjną przed jej zdekonspirowaniem

⁴⁸³ H. Woźniak, op. cit., s. 178.

⁴⁸⁴ http://www.naszlaku.pl/dane/prezent/prez_gm/zywiec/z_3_h.htm, dostęp: 09.12.2021.

⁴⁸⁵ M. Barański, *Beskid Śląski. Przewodnik*, Rewasz, Pruszków 2019, s. 69.

oraz pomagali w działalności kontrwywiadu⁴⁸⁶, a także ochraniali ludność przed bandyckimi napadami okupanta. Skutkiem takiej działalności oddziałów partyzanckich było uświadomienie najeźdźcy, że Żywiecczyzna nie poddała się i działa na niej silny ruch oporu, który będzie na wszystkich polach z nim walczył. W konsekwencji okupant zwiększył ilości żołnierzy na posterunkach, a niemieccy koloniści nie rozstawali się z bronią. Niemcy obawiali się partyzanckich oddziałów, czego dowodem była także wprowadzenie we wrześniu 1943 godziny policyjnej. Aby zniechęcić rdzennych mieszkańców do wspierania partyzantów 3 września 1943 urządzili pokazową egzekucję, w której zginęło 10 partyzantów⁴⁸⁷. Partyzanci jednak nie dali się zastraszyć i pomimo tak spektakularnych aktów terroru ze strony okupanta, jak publiczna egzekucja, ani tego, iż podczas walki mogli zginąć lub być schwytanymi i trafić do obozu koncentracyjnego, czego dowodem jest los wielu partyzantów walczących w oddziałach AK nie rezygnowali z walki.

5.10. Wyzwolenie Żywiecczyzny

Na ziemię żywiecką wkroczył w styczniu 1945 roku IV Front Ukraiński marszałka Malinowskiego. W styczniu Armia Czerwona wkroczyła do Suchej, Wadowic, Oświęcimia, Andrychowa, Czańca i Kobiernic, a w lutym do Bielska. Niemcy w lutym podeszli pod Żywiec. W Kotlinie Żywieckiej zebrali wojsko liczące jedną dywizję, a na południe i na zachód od miasta zbudowali umocnienia obronne przybierające formę betonowych bunkrów, rowów oraz zasieków z drutu kolczastego. Do zbudowania tych umocnień wykorzystano ludność cywilną⁴⁸⁸. Z uwagi na to, że Bielsko było już zajęte przez Armię Czerwoną, drogą odwrotu Niemców z Kotliny Żywieckiej była tylko i wyłącznie droga na Zwardoń. Właśnie tamtędy Niemcy w 1939 roku weszli na Żywiecczyznę oraz tamtędy wycofali się w 1945 roku. W marcu linia frontu zbliżyła się do miasta. Rosjanie zdobyli Stary Żywiec i Moszczanicę i wówczas front został ustalony na linii Góra Burgałowska, Sporysz oraz Trzebinia. Ludność cywilna została częściowo ewakuowana, część schroniła się w piwnicach⁴⁸⁹. Żołnierze, którzy pozostali

⁴⁸⁶ A. Dziuba, *Lato 1945 roku w Beskidzie Żywieckim. Oddział partyzancki „Garbnik”*.

<https://przystanekhistoria.pl/pa2/teksty/77782,Lato-1945-roku-w-Beskidzie-Zywieckim-Oddzial-partyzancki-Garbnik.html>, dostęp: 09.12.2021.

⁴⁸⁷ M. Barański, op. cit., s. 70.

⁴⁸⁸ Ibidem s. 16-18.

⁴⁸⁹ K. Kłusak, *Okupacja hitlerowska w Sporyszu*, „Gronie”, 2008, 4:115.

w strukturach organizacyjnych AK, wykonywali zadania, które nałożył im plan „Burza”. Drużyna prowadzona przez Stefana Gąsiora „Kruka” dokonała przeprowadzenia Rosjan z Rychwałdu do Kocierza, a także do zagajnika Lipie, znajdującego się pod Starym Żywcem. Stanisław Harężlak ps. Groń wraz ze swymi ludźmi, współpracując z żołnierzami Armii Czerwonej uniemożliwili wysadzenie mostu na Koszarawie. Uchronili również Fabrykę Śrub w Sporyszu. Niemcy w czasie postoju w Żywcu zaminowali znaczną część budynków użyteczności publicznej, jednak żywieckiej konspiracji AK udało się wykryć sieć kabli minerskich. Poprzecinano je, przez co uratowano od zniszczenia Pałac Habsburgów, Szkołę Podstawową na Zielonej, a także Fabrykę Wtryskarek „Lechia”. W taki sam sposób AK w Zabłociu udało się uratować Fabrykę Papieru „Solali”. Spalony został niestety most kolejowy i drogowy na Sole w Żywcu, wiadukt kolejowy w Zabłociu oraz dworzec PKP Żywiec. Placówka AK w Węgierskiej Górcie pod dowództwem „Charta” uchroniła przed wysadzeniem Odlewnię Żeliwa z Węgierskiej Górki oraz dworce kolejowe w Węgierskiej Górcie, Milówce, Rajczy i w Zwardoniu. Straty własne Armii Krajowej od lipca 1944 do kwietnia 1945 to 16 zamordowanych partyzantów⁴⁹⁰.

5 kwietnia 1945 roku Rosjanie wkroczyli do Lipowej, Węgierskiej Górki, Bystrej, Trzebini oraz do Cięciny. 7 kwietnia w Rycerce Górnej – w odwet za pomoc jaka została udzielona partyzantom radzieckim z oddziału kpt. Waleriana Burzi pseudonim Jefremowa, Niemcy dokonali spalenia przysiółka należącego do Czanieckich i rozstrzelali dziesięciu mieszkańców. Koniec walk toczonych o wyzwolenie Żywiecczyny miał miejsce na górze Szklanówka, która znajduje się między Zwardoniem, Nieleddwią, Szarema Lalikami. Toczono walki trwały trzy tygodnie, a bunkry na Szklanówce zdobyto dnia 30 kwietnia, czyli tydzień przed kapitulacją Niemiec⁴⁹¹.

Żywiecczyna została wyzwolona przez jednostki służące pod dowództwem gen. płk. Andrieja Antonowicza Grieczko, który funkcjonował w ramach IV Frontu Ukraińskiego 1 Armii Gwardii. Pod koniec stycznia jako pierwsze zostały przejęte przez Armię Czerwoną miejscowości w regionie Suchej Beskidzkiej. Na początku lutego wyzwolono okolice Gilowic, Zadziała, Jeleśni, Świnnej, Szczyrku, a w drugiej połowie miesiąca kolejny rewir Łodygowic i Pietrzykowic, idąc tak aż do Starego Żywca. Wówczas to działania na froncie zatrzymały się na linii miast Szczyrk-Pietrzykowice-

⁴⁹⁰ Ibidem, s. 115.

⁴⁹¹ J. Klistała, *Martyrologium...*, op. cit., s. 16-28.

Żywiec-Korbielów. Na początku kwietnia Rosjanie wyzwolili Żywiec oraz większość miejscowości w rejonie Wieprza, Radziechów, Rajczy i Milówki. Wiele miejscowości uległo znacznemu zniszczeniu, m.in. dzielnica Żywca – Rudza⁴⁹².

Mieszkańcy Żywca przeżywali gehennę w ostatnich dwóch miesiącach okupacji. Naloty lotnicze rosyjskich armii siały spustoszenie. Dwumiesięczne oblężenie miasta spowodowało zniszczenie budynków. Z jednej strony w ruinę zamieniały miasto rosyjskie oddziały, a z drugiej niemiecka armia. W marcu został spalony również kościół w Starym Żywcu stanowiący cenny zabytek⁴⁹³. Koniec wojny nie oznaczał, iż mieszkańcy Żywiecczyzny poczuli się bezpiecznie. Śląsk cierpiał w związku z terrorem, jaki wprowadziła Armia Czerwona. Radzieccy żołnierze grabili i niszczyli wszystko, co spotkali na swojej drodze. Mordowali cywilów i gwałcili bezbronne kobiety⁴⁹⁴.

5.11. Żywiecczyzna w Polsce Ludowej

5.11.1. Antykomunistyczny ruch oporu

Działania władzy komunistycznej odcisnęły piętno także na życiu społeczności ziemi żywieckiej. Ludność była przeciwna nowym władzom i stawiała mocny opór wprowadzanym zmianom. Bardzo istotną rolę w tych działaniach odgrywała antykomunistyczna partyzantka oddziałów pod władzą Henryka Flame, który był kapitanem Narodowych Sił Zbrojnych⁴⁹⁵.

Do najczęstszych konfliktów pomiędzy lokalną ludnością a władzą dochodziło z powodu braku zgody na budowanie kościołów⁴⁹⁶. Przypadek taki miał miejsce w Ciścu, parafii należącej do Milówki. Kiedy władze komunistyczne nie wyraziły zgody na wybudowanie kościoła, mieszkańcy postanowili, że zignorują decyzję komunistów i wybudują kościół. Zrobili to w ciągu jednego dnia. Lokalną społeczność zmobilizował młody ksiądz Władysław Nowobiliski. Górale przechytrzyli władzę, gdyż na prywatnej działce wybudowali „dom dwurodzinny”, na który właściciele działki dostali pozwolenie, jednakże władze komunistyczne odkryły plan mieszkańców, a na budowę wysłano

⁴⁹² Z. Poniedziałek, *Radziecka ofensywa wojskowa w Beskidach i Kotlinie Żywieckiej*, „Karta Groni” 1976, 7-8: 9-10.

⁴⁹³ M. Karasińska, *Orli lot*, „Miesięcznik Krajoznawczy Polskie Towarzystwo Krajoznawcze” 1947, 3:4.

⁴⁹⁴ *Ibidem*.

⁴⁹⁵ H. Woźniak, *op. cit.*, s. 200.

⁴⁹⁶ M. Czapliński, *Historia Śląska*, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław 2002, s. 365-368.

kontrolę, która wstrzymała prace, jako „niezgodne z projektem”⁴⁹⁷. Władza próbowała także zmusić właściciela działki do jej oddania państwu, kiedy ten się nie zgodził, wydano nakaz rozbiórki. Decyzja władzy zmotywowała górali do działania i 5 listopada 1972 r. w niedzielny poranek w ścisłej tajemnicy rozpoczęli stawianie swojego kościoła, który ukończyli w ciągu 24 godzin. Aby nie wyburzono świątyni mieszkańcy przez dwa lata pełnili przy niej dyżury. Zezwolenie otrzymano dopiero w 1978 roku⁴⁹⁸.

5.11.2. Polonizacja Żywiecczyny

Po zakończeniu II wojny światowej władze PRL zakładając, że ludność terenów Żywiecczyny jest niemiecka, poddawała ją procesowi weryfikacji. Do końca lat 40. XX wieku z tych obszarów wysiedlono 300 tys. osób, ale nadal mieszkańcy Żywiecczyny uważani byli za zgermanizowanych Słowian. W czasie pierwszych lat Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej na terenach Żywiecczyny przeprowadzona została również intensywna polonizacja, w czasie której usuwano niemieckie ślady z przestrzeni publicznej, a ludzi o niemieckobrzmiących nazwiskach zmuszano do przybierania bardziej słowiańskich⁴⁹⁹. Na początku lat 50. powstała duża liczba placówek opiekuńczo-wychowawczych oraz edukacyjnych, w których językiem nauczania był właśnie język niemiecki. Z kolei w latach 1957–1959, w efekcie masowych wyjazdów Niemców do Niemiec Zachodnich, ilość szkół zaczęła ulegać zmniejszeniu⁵⁰⁰.

5.11.3. Nowe granice Polski i zmiany administracyjne

Władza komunistyczna od terenów Żywiecczyny odłączyła część terenów, które od wieków do niej należały. Los taki spotkał Suchą i Stryszawę, które utworzyły nowy powiat w Suchoj Beskidzkiej. Jak podaje Czaplński „(...) po likwidacji powiatu w Białej nie włączono do powiatu żywieckiego terenów historycznej Żywiecczyny, czyli okolic Szczyrku, Wilkowic i Buczkowic, ale przyłączono je do powiatu bielskiego, a tym samym do województwa katowickiego”⁵⁰¹. W konsekwencji tych działań teren Żywiecczyny był podzielony pomiędzy dwa województwa: krakowskie i katowickie⁵⁰².

⁴⁹⁷ T. Semik, *Kościół jednej doby w Ciścu, czyli jak górale walczyli z komuna*, 21.09.2013, https://dziennikzachodni.pl/kosciol-jednej-doby-w-ciscu-czyli-jak-gorale-walczyli-z-komuna-zdjecia/ar/997484?id_post=15946672&ocena=plus#!, dostęp: 13.12.2021.

⁴⁹⁸ Ibidem.

⁴⁹⁹ R. Kostorz, *Korzenie Śląska*, „Śląsk”, Katowice 2012, s. 32-34.

⁵⁰⁰ Ibidem.

⁵⁰¹ M. Czaplński, *Historia...*, op. cit., s. 365-368.

⁵⁰² Ibidem, s. 366.

do województwa śląskiego⁵⁰⁴. Jak wskazują źródła „po zmianie systemu nastąpiły kolejne zmiany w administracji kościelnej i państwowej, które postawiły Żywiecczyznę w zupełnie nowym położeniu”⁵⁰⁵. W 1992 roku papież Jan Paweł II powołał z części obszaru dawnej archidiecezji krakowskiej oraz diecezji katowickiej nową diecezję bielsko-żywiecką⁵⁰⁶. Wskazana diecezja zaczęła przynależeć do metropolii krakowskiej. Po 1999 roku powstały powiaty i wrócono do starego podziału administracyjnego województw, których znów było 16. Żywiecczyzna mieściła się w granicy trzech powiatów, czyli suskiego, żywieckiego oraz bielskiego. Do najistotniejszych zmian, które były skutkiem reformy administracyjnej z roku 1999 było przywrócenie powiatu żywieckiego do województwa śląskiego⁵⁰⁷.

Zdjęcie 50. Herb miasta Żywca

Źródło: opracowanie własne

5.11.4. Odbudowa Żywca po II wojnie światowej

Okres powojenny zaznaczył się w historii miasta ogromnym rozwojem przemysłu i zakładów spółdzielczych. W prawie każdej dzielnicy powstały wówczas osiedla mieszkaniowe oraz placówki kulturalno-oświatowe, co związane było z socjalistycznymi programami rozwoju i umacniania władzy ludowej. Czas po II wojnie światowej to okres

⁵⁰⁴ T. Ziętara, *Krajobraz Ziemi Żywieckiej*, WSiP, Warszawa 1986, s. 112-115.

⁵⁰⁵ Ibidem, s.113.

⁵⁰⁶ Ibidem, s.114.

⁵⁰⁷ Ibidem.

odbudowy zniszczonego miasta oraz dużej migracji ludności. Rozpoczęto budowę nowych mieszkań. W Żywcu jako pierwsze powstały niskie bloki trzykondygnacyjne, a pierwsze osiedle mieszkaniowe powstało w 1958 roku. W roku 1958 Rada Miejska zatwierdziła projekt budowy osiedla mieszkaniowego na terenie ogrodów zamkowych, znajdujących się pomiędzy parkiem a ulicą Komorowskich. W blokach tych zamieszkali pracownicy takich fabryk jak PONAR i FAMED. W roku 1962 na Osiedlu Parkowym oddano do użytku 4 bloki, kotłownię oraz stację transformatorową. W części parku przylegającej do osiedla powstał ogródek jordanowski. W latach 90. XX wieku osiedlowa kotłownia została wyłączona z eksploatacji i przekształcona na mieszkania⁵⁰⁸.

W 1966 roku z powodu spiętrzenia wód Soły zaporą w Tresnej stworzono zbiornik retencyjny nazywany Jeziorem Żywieckim. Postanowiono go zbudować po powodzi w 1958 roku, gdy woda zalała przede wszystkim centrum Żywca. Zbudowanie tego jeziora stało się z kolei powodem zalania dzielnicy Stary Żywiec, wsi Zadziele, części wsi Zarzecze, a także Tresnej⁵⁰⁹.

⁵⁰⁸ *Historia bloków w Żywcu*, 28.07.2020, <https://zywiecinfo.pl/historia/historia-blokow-w-zywcu>, dostęp: 08.12.2021.

⁵⁰⁹ *Jak powstało jezioro Żywieckie. Historia i teraźniejszość*, 11.10.2021, <https://bbfan.pl/artykul/jezioro-zywieckie-50/866641>, dostęp: 27.12.2021.

VI. PRZEGLĄD I ANALIZA DZIAŁANIA WYBRANYCH INSTYTUCJI I WYDARZEŃ KULTURALNYCH ŻYWIECCZYNY

6.1. Muzeum Miejskie

6.1.1. Historia

Muzea to obiekty kultury, dbające o przekaz historyczny danego regionu. Takim wyjątkowym miejscem jest właśnie Muzeum Żywieckie, którego idea utworzenia pojawiła się w latach 20-tych XX wieku. Pomysł pozyskiwania, gromadzenia, przechowywania oraz udostępniania szerokim kręgom społecznym regionalnych pamiątek wynikał z modnego ówczesnie nurtu kulturowego, nazywanego ruchem regionalistycznym⁵¹⁰. Ruch ten stał się bardzo intensywny w Europie końca XIX wieku.

Na początku XX stulecia w prasie podano wiadomość, że w Żywcu organizowane jest nowe muzeum. Jako pierwszy zadania utworzenia zbioru muzealnego podjął się Tadeusz Charlewski, ówczesny dyrektor Państwowego Seminarium Nauczycielskiego Żeńskiego w Żywcu. Prace organizacyjne rozpoczął w 1925 roku. Inicjatywę kontynuowały uczennice dyrektora, aktywistki zrzeszone w Kole Krajoznawczym, które założono w roku 1926. Koło prowadziły Maria i Ludmiła Zajączkowskie. W ciągu kilku kolejnych lat, zbudowały ekspozycję starych przedmiotów i pamiątek o wartości przede wszystkim etnograficznej. Wykonywały także rysunki i szkice inwentaryzacyjne poszczególnych zabytków oraz charakterystycznych elementów strojów góralskich i mieszczańskich. Prace te zachowały się do dzisiaj. W roku 1934, w dawnym budynku seminarium nauczycielskiego, w którym obecnie mieści się gimnazjum nr 2 w Żywcu, działaczki zorganizowały pierwszą ekspozycję muzealną. Jej przygotowaniem zajęli się m.in. profesor Michał Jeziorski, a także uczennice seminarium – Jadwiga Stankiewicz i Kazimiera Bielewicz. W ramach wystawy prezentowano stroje żywieckich mieszczan, tradycyjne ubrania góralskie, dokumentację królewskich przywilejów i nadań dla miasta⁵¹¹. Dzięki pasji badaczek można w muzeum zapoznać się z *Dziejopisem Żywieckim* autorstwa Andrzeja Komonieckiego (wójta, burmistrza i kronikarza Żywca, żyjącego na przełomie XVII i XVIII w.), dokumentem rejestrującym dzieje Żywca

⁵¹⁰ K. Ceklarz, B. Rosiek, *Kultura ludowa Górali Żywieckich*, Oficyna Wydawnicza Wierchy, Kraków 2018, s. 591.

⁵¹¹ <http://www.muzeum-zywiec.pl/historia-muzeum,1,5.html>, dostęp: 01-07.06.2019.

od roku 1400 do 1728, a także obejrzeć interesujące przedmioty etnograficzne oraz bogatą kolekcję ssaków i ptaków z rejonu Żywiecczyzny⁵¹². Seminarium żeńskie zlikwidowano w 1936 roku. Zgromadzone zbiory zostały przekazane Sekcji Miłośników Żywiecczyzny, działającej przy kole Towarzystwa Szkoły Ludowej w Żywcu. W tym samym roku powołano Muzeum Ziemi Żywieckiej. Jej pierwszym dyrektorem został polonista Michał Jeziorski. Swą funkcję pełnił do roku 1939. Pierwszą ekspozycję urządzono w dawnym budynku seminarium, przy ulicy Zielonej. Muzeum Ziemi Żywieckiej zostało wprowadzone do Związku Muzeów w Polsce w roku 1938. W tym samym czasie zgromadzone zbiory przeniesiono do nowego lokalu. Prezentowane w nowej lokalizacji ekspozycje przygotował pracownik Uniwersytetu Jagiellońskiego Tadeusz Szczygielski wraz z przydzielonymi mu do pomocy uczniami Gimnazjum Kupieckiego w Żywcu⁵¹³.

Zdjęcie 51. Stary Zamek – siedziba Muzeum Miejskiego w Żywcu

Źródło: opracowanie własne

Przed wybuchem II wojny światowej działalność muzeum wyszła poza samo zbieranie i gromadzenie oraz wystawianie interesujących przedmiotów. Instytucja zajmowała się także badaniami naukowymi oraz prowadziła działania w zakresie popularyzowania wiedzy na temat historii i kultury Żywiecczyzny. W latach 1937-1938 prowadzono wykopaliska archeologiczne na terenie góry Grojec. Pochodzący z wykopalisk materiał archeologiczny przekazano do zbiorów muzeum i w pewnej części

⁵¹² Ibidem.

⁵¹³ Ibidem.

wykorzystywano w przygotowywanych ekspozycjach stałych⁵¹⁴. W 1938 roku muzeum zostało zarejestrowane i oficjalnie wstąpiło w członkostwo Związku Muzeów w Polsce⁵¹⁵. W czasie II wojny światowej przeżywało okres stagnacji, a część zbiorów została zrabowana przez władze III Rzeszy. Najcenniejsze eksponaty regionalnej sztuki sakralnej hitlerowcy w roku 1941 wywieźli do Niemiec. Wśród nich znalazły się: drewniana gotycka rzeźba *Święta Anna Samotrzecia*, pochodząca z XIV wieku, temperowy gotycki obraz *Oplakiwanie* z XV wieku oraz temperowy renesansowy obraz *Wskrzeszenie Łazarza* z XV wieku. Dział archeologiczny został w całości usunięty. Działania wojenne doprowadziły także do strat w zbiorach etnograficznych i przyrodniczych. Okres II wojny światowej przetrwały natomiast przedstawiające największą wartość dokumenty i przywileje miejskie, w tym wspomniany już *Dziejopis Żywiecki*. Materiały te przechował Marcei Korzeniowski. Pierwszy dyrektor Muzeum, Michał Jeziorski, zmarł w obozie Dachau w 1942 roku. Do dzisiaj jest uważany za jedną z najważniejszych, zasłużonych dla żywieckiej kultury oraz dla regionu postaci. Był społecznikiem, zaangażowanym w udzielanie pomocy nie tylko poprzez działalność oświatową. Brał czynny udział w życiu regionu, m.in. będąc członkiem Towarzystwa Szkoły Ludowej. Założył w nim działającą do dzisiaj serię wydawniczą *Biblioteka Żywiecka*.

Powojenna reaktywacja muzeum przeprowadzona została w kwietniu 1945 roku, a nowym kierownikiem placówki został Jan Studencki, artysta malarz, który zarządzał pracą instytucji przez kolejnych prawie 30 lat. Pierwszą ekspozycję otwarto już w roku 1946 i mieściła się ona w starym budynku. Niedługo potem zbiory przeniesiono do Starego Zamku, a nadzór nad Muzeum przekazano Muzeum Narodowemu w Krakowie. Muzeum Żywieckiemu przydzielono nowy lokal przy ulicy Kościuszki 5. Był to jeden z najstarszych budynków w Żywcu. Niemal 10 lat trwał jednak kapitalny remont nieruchomości, a uroczyste otwarcie nowych ekspozycji nastąpiło latem roku 1960. W roku 1972 obowiązki kierownika przejęła etnograf Magdalena Meres, mianowana później dyrektorem. Muzeum organizowało w tym czasie liczne wystawy sztuki ludowej oraz regionalne spotkania z twórcami ludowymi. W latach 1983-1990, ponownie realizowano prace archeologiczne na górze Grojec⁵¹⁶.

⁵¹⁴Ibidem.

⁵¹⁵ K. Ceklarz, B. Rosiek, op. cit., s. 600.

⁵¹⁶ <http://www.muzeum-zywiec.pl/historia-muzeum,1,5.html>, dostęp: 01-07.06.2019.

W roku 1990 organem założycielskim Muzeum Żywieckiego została Rada Miejska w Żywcu. W latach 1991-1995 placówką kierował sławista Jan Gołąb. Muzeum prowadziło w tym czasie remont Starego Zamku. W roku 1992 otwarto ekspozycję pt. *Sztuka Sakralna Żywiecczyzny*. Parę lat później urządzono wystawę o nazwie *Historia i Tradycja Miasta Żywca*. W siedzibie przy ulicy Kościuszki 5 chętni mogli zapoznać się ze zbiorami stałej ekspozycji eksponatów etnograficznych i przyrodniczych. W latach 1996-1999 placówką zarządzali: etnograf Barbara Rosiek, archeolog Wojciech Błasiak oraz historyk Krystyna Kolstrung-Grajny. W roku 1999 na stanowisko dyrektora powołana została historyk Anna Tuleja, która funkcję tę pełni do dzisiaj. W tym samym roku instytucji nadano nazwę Muzeum Miejskie w Żywcu. W roku 2005 siedziba na stałe przeniesiona została do Starego Zamku⁵¹⁷.

6.1.2. Zakres działalności muzeum

Muzeum Miejskie w Żywcu jest instytucją realizującą misję w zakresie podtrzymywania tradycji regionu, uwieczniania jego historii i dorobku kulturalnego oraz propagowania wiedzy na temat historii i folkloru Żywiecczyzny. Do realizacji tych zadań powołane zostały specjalistyczne działy.

Dział Historii Sztuki – specjalizuje się w gromadzeniu pamiątek o charakterze historycznym. Do jego najważniejszych zbiorów zalicza się przede wszystkim pisane ręcznie dokumenty dziejów miasta oraz całej Żywiecczyzny. Jest to wspomniany *Dziejopis Żywiecki*, opracowany przez Andrzeja Komonieckiego, a także przywileje miejskie oraz uprawnienia przyznawane cechom rzemieślniczym, pochodzące od kolejnych władców Państwa Żywieckiego i królów polskich. Dział ten jest w posiadaniu dużej kolekcji pamiątek cechowych tj. pieczęcie czy księgi cechowe oraz cechowego malarstwa żywieckiego z XIX i XX wieku. Zbiory obejmują również niezwykle cenne eksponaty sztuki gotyckiej, między innymi polichromowaną rzeźbę *Świętej Anny Samotrzeciej* oraz obraz *Oplakiwanie*. Do cennych zbiorów należą także kolekcje tradycyjnych strojów żywieckich mieszczan i zabytkowe meble⁵¹⁸.

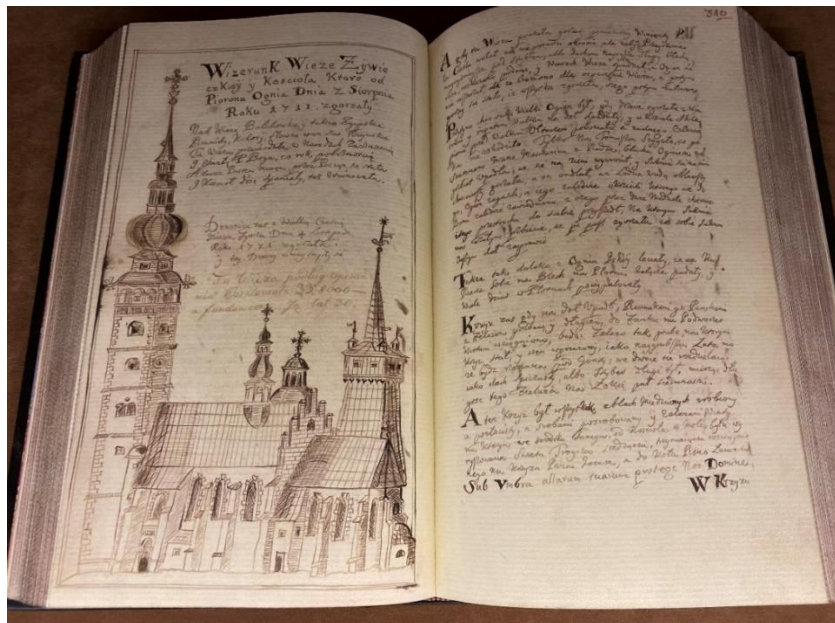
⁵¹⁷ Ibidem.

⁵¹⁸ K. Ceklarz, B. Rosiek, op. cit., s. 600-601.

Zdjęcie 52. Gabinet arcyksięcia Karola Stefana Habsburga właściciela dóbr żywieckich w latach 1985 - 1933

Źródło: opracowanie własne

Zdjęcie 53. Chronografia albo Dziejopis Żywiecki Andrzeja Komonieczkiego, 1706 r.

Źródło: opracowanie własne

W dziale etnograficznym, zgromadzone są zbiory prezentujące niektóre dziedziny materialnej kultury górali żywieckich. Ekspozycje są doskonałym odzwierciedleniem XIX i XX-wiecznej kultury regionalnej, budowanej w środowisku osadnictwa rolnego i pasterskiego. Zbiory obejmują świąteczny strój małżeńskiej pary górali żywieckich,

stroje kolędnicze oraz rekwizyty obrzędowe. Przechowywane są tu instrumenty ludowe, sprzęt gospodarski, narzędzia rolnicze i pasterskie, meble oraz eksponaty sztuki ludowej.

Zdjęcie 54. Wystawa kultury ludowej – Muzeum Miejskie w Żywcu

Źródło: opracowanie własne

Dział Przyrody obejmuje kilkaset pamiątek flory i fauny beskidzkiej, wśród których można odnaleźć eksponaty niedźwiedzia brunatnego, żbika, rysia, żubra i sowy uszatki. Wystawę uzupełniają nieliczne, ale cenne eksponaty paleontologiczne – szczątki zwierząt kopalnych.

Zdjęcie 55. Zwierzęta Żywiecczyny prezentowane na wystawie ptaków i ssaków w Muzeum

Źródło: opracowanie własne

W dziale archeologicznym zgromadzono pamiątki pochodzące z wykopaliisk prowadzonych w rejonie Żywiecczyny w okresie międzywojennym w latach 1983-1987 w rejonie góry Grojec. Prezentowany jest także materiał archeologiczny ze Starego Zamku w Żywcu.

Zdjęcie 56. Kafle z dawnych pieców prezentowane na wystawie poświęconej archeologii

Źródło: opracowanie własne

Dział Głównego Inwentaryzatora Zbiorów zajmuje się przede wszystkim archiwizacją danych oraz uzupełnianiem zbiorów muzealnych poprzez zakupy, przyjmowaniem darów i depozytów, prowadzeniem spisów zbiorów.

Do zadań Działu Ochrony i Konserwacji Zbiorów należy konserwacja zabytków, zabezpieczenie zbiorów, przystosowaniem pomieszczeń do deponowania w nim eksponatów oraz prowadzeniem pomiarów wilgotności powietrza i temperatury. Dział Naukowo-Oświatowy realizuje działalność edukacyjną, przygotowuje wystawy, organizuje prelekcje i odczyty, inicjuje spotkania muzealne, koncerty i inne imprezy artystyczne. Prowadzi także bezpłatne zajęcia dla młodzieży z zakresu historii i historii sztuki. Zajmuje się również popularyzowaniem działań muzeum, utrzymywaniem kontaktu z mediami, oprowadzaniem wycieczek, współpracą z innymi placówkami kulturalnymi oraz organizacjami społecznymi i osobami, zainteresowanymi działalnością placówki. Ważnym miejscem w muzeum jest biblioteka naukowa. Do jej zadań należy przede wszystkim pozyskiwanie zabytkowych materiałów piśmienniczych, dotyczących Żywca i regionu Żywiecczyny. Zbiera i przechowuje książki i czasopisma, rękopisy,

starodruki, stare gazety i zdjęcia o tematyce związanej z muzeum i regionem⁵¹⁹. Obecnie w muzeum Miejskim w Żywcu prezentowane są następujące wystawy stałe:

- *Historia i tradycja miasta Żywca*, prezentująca zbiory dokumentów oraz pamiątek cechowych⁵²⁰, wystroje wnętrz, tradycyjne stroje oraz dzieła sztuki i meble,
- *Kultura ludowa Żywiecczyzny* – wystawa ta prezentuje wyposażenie oraz elementy zdobnicze dawnych góralskich pomieszczeń, a także tradycyjną i współczesną sztukę folklorystyczną, m.in. malarstwo na szkle, ozdoby bibułkowe, rzeźbę drewnianą i kamienną, świąteczne stroje i instrumenty muzyczne górali żywieckich.

Zdjęcie 57. Wystawa kultury ludowej Żywiecczyzny

Źródło: opracowanie własne

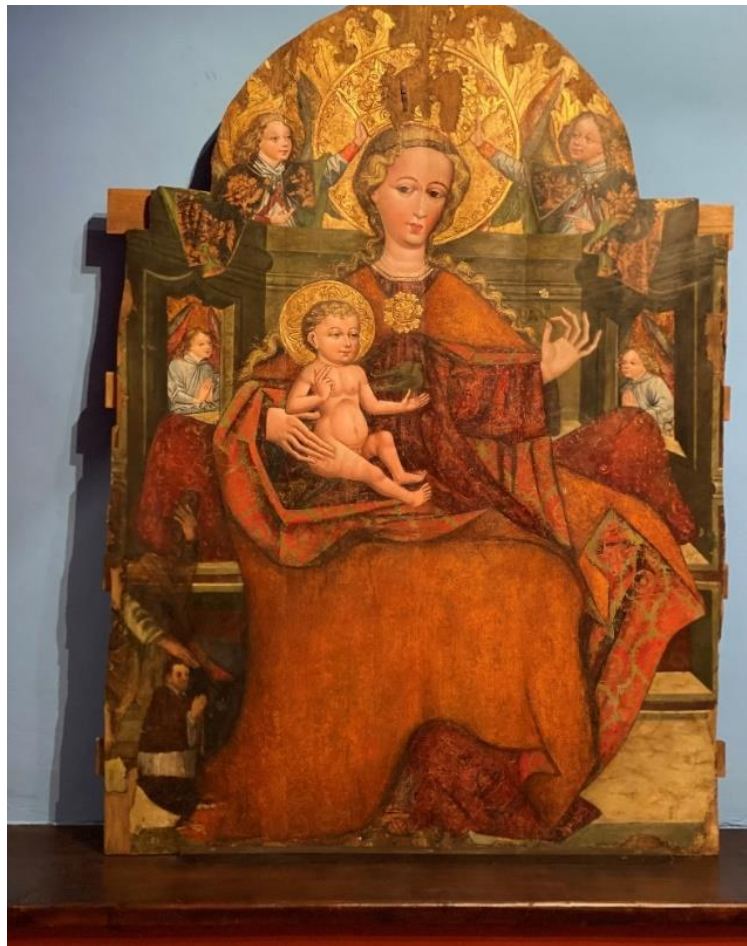
- *Archeologia* – wystawa ta prezentuje eksponaty pozyskane z rejonu góry Grojec oraz Starego Zamku.
- *Rzeźby i medale Stanisława Sikory* to ekspozycja dzieła sztuki, wykonanych przez artystę rzeźbiarza urodzonego w Stryszawie na Żywiecczyźnie. Sikora był

⁵¹⁹ <http://www.muzeum-zywiec.pl/dzialy-muzeum,1,6.html>, dostęp: 09.06.2019.

⁵²⁰ K. Ceklarczyk, B. Rosiek, op. cit., s. 609.

autorem wielu instalacji artystycznych tj. pomniki, tablice pamiątkowe, rzeźby i medale.

- *Ptaki i ssaki Żywiecczyny* – wystawa biologiczna, prezentująca różne zwierzęta regionu.
- *Konfessaty czyli sądy, wyroki i tortury w Żywcu* – oryginalna wystawa, prezentująca zachowane materiały kronikarskie i bibliograficzne, dotyczące sądownictwa i prawodawstwa w Polsce i Europie. Prezentowane są na niej narzędzia tortur oraz broń.
- *Sztuka sakralna Żywiecczyny* – ekspozycja prezentuje najcenniejsze eksponaty pochodzące z żywieckich kościołów, a wśród nich znajduje się *Matka Boska Tronująca* zwana Madonną z Poziomką, będąca najstarszym obrazem wystawy, dzieło pochodzi z II poł. XV wieku⁵²¹.

Zdjęcie 58. Madonna z Poziomką z wystawy sakralnej w Muzeum w Żywcu

Źródło: opracowanie własne

⁵²¹ <http://www.muzeum-zywiec.pl/wystawy-stale,4>, dostęp: 19.06.2019.

Zdjęcie 59. Sztuka sakralna Żywiecczyny – Muzeum Miejskie w Żywcu

Źródło: opracowanie własne

Zamek, oprócz Muzeum Miejskiego gości w swoich murach także Urząd Stanu Cywilnego oraz lubianą przez mieszkańców kawiarnię „Rycerska”⁵²².

Jak już wcześniej napisano Muzeum Miejskie w Żywcu jest instytucją o długiej i bogatej tradycji. Na przestrzeni najnowszych dziejów, instytucja ta przechodziła różne przemiany, uzależnione przede wszystkim od licznych zawirowań historii, jednak siła konsekwencji i zaangażowania osób biorących udział w tworzeniu zbiorów oraz w organizacji placówki spowodowała, że w dzisiejszym kształcie muzeum jest prężnie działającą instytucją. Z całą pewnością funkcjonowanie tej organizacji przekłada się bardzo silnie na możliwość budowania regionalnej tożsamości mieszkańców Żywiecczyny.

Burzliwa historia Muzeum stanowi bardzo ważną lekcję dziejów lokalnych, uświadamiając mieszkańcom społeczne i sytuacyjne uwarunkowania rozwoju regionu żywieckiego. Należy wskazać, że muzeum może oddziaływać na świadomość swoich odbiorców za pomocą różnych środków, a jego wszechstronna oferta dotyczy historii Żywiecczyny w wielu aspektach. Dział historii sztuki zawiera eksponaty, które przekazują wiedzę na temat artystycznego rozwoju mieszkańców Żywiecczyny, a także wskazują na liczne zagrożenia dla regionalnej tożsamości oraz na wagę dzieł sztuki dla jej budowania. Z punktu widzenia identyfikacji mieszkańców z własną ziemią i regionem, szczególnie istotnym wydaje się być dział etnografii, dotyczący materialnej

⁵²² H. Woźniak, *Żywiecczyna popularny zarys dziejów*, Drukłol, Żywiec 2011, s. 288.

i artystycznej oraz duchowej kultury górali żywieckich. Jego eksponaty mogą się wydawać szczególnie bliskie każdemu autochtonowi, ponieważ do dzisiaj mieszkańcy Żywiecczyzny zarówno w życiu codziennym, jak i w swojej twórczości silnie nawiązują do historycznych wzorców. Przykładem tej zależności może być chociażby stale obecne tradycyjne wzornictwo przedmiotów codziennego użytku.

Działy: przyrody i archeologii gromadzą eksponaty potwierdzające wyjątkowe walory ziemi żywieckiej. Prezentowane przykłady fauny i flory czy wykopaliska archeologiczne świadczą o specyfice regionu i mogą silnie wpływać na poczucie przywiązania mieszkańców do swojej małej ojczyzny. Muzeum inwestuje niemałe środki w ochronę i konserwację zabytków, aby możliwe było ich utrzymanie w dobrej kondycji. Jest to bardzo ważny aspekt budowania tożsamości regionalnej, która jak poprzednio wykazano, przejawia się m.in. w przekazie międzypokoleniowym. Dzięki prowadzonym przez Muzeum pracom, zachowane zostają ważne wartości materialne, stanowiące fizyczną podstawę intelektualnych i duchowych oraz emocjonalnych elementów tożsamościowych. Muzeum Żywieckie realizuje także niezwykle istotną działalność edukacyjną. Upowszechniając wiedzę na temat historii regionu, placówka buduje u mieszkańców świadomość własnej przeszłości i silnego powiązania z miejscem urodzenia. Instytucja kształtuje postawę szacunku dla regionalnych dóbr kulturalnych oraz zainteresowanie przeszłością regionu⁵²³. Ciekawą ofertą muzeum jest możliwość zwiedzania jego zasobów online. Wirtualne muzeum jest alternatywą dla tradycyjnego zwiedzania. Dzięki nowym technologiom, które zawitały także do Starego Zamku, kulturę Żywiecczyzny poznać mogą także mieszkańcy innych miast oraz Polacy mieszkający na stałe za granicą. Opcja ta jest alternatywą podróży w rodzinne strony dla Polonii pochodzącej z Żywiecczyzny, która wyemigrowała do Stanów Zjednoczonych. Wirtualne muzeum daje także szansę na zapoznanie się z folklorem góralskim osobom, dla których opuszczenie własnego domu jest sporym wyzwaniem – głównie niepełnosprawnym ruchowo, ale także starszym, dla których podróże ze względów zdrowotnych i ekonomicznych mogą być przeszkodą nie do pokonania.

Ważnym zadaniem instytucji jest wspomaganie projektów wydawniczych lokalnych twórców, którzy dbają o uwiecznienie historii regionu oraz popularyzację tradycji i dziedzictwa kulturowego. Do najbardziej znanych pozycji, wydanych przez instytucję należą: *Żywiec studia i szkice z dziejów miasta*, *Śladami Żywieckiej Historii*,

⁵²³ J. Podsiadło, *Muzeum jako ośrodek kształtowania tożsamości regionalnej*, Muzeum Zabawek i Zabawy, Kielce 2010, s. 7.

Żywieccy Habsburgowie Album rodzinny, Przekraczanie granic, rzeźbiarka Anna Ficoń. Muzeum wspiera również wydarzenia kulturalne oraz organizuje wykłady i wernisaże, które mają na celu podtrzymywanie regionalnej tożsamości mieszkańców. Prężnie promuje lokalne dziedzictwo regionu, także poza jego granicami. Przykładem jest prezentowanie zbiorów w Budapeszcie na wystawie otwartej jesienią 2021 roku pt. *Zdobnictwo Bibułkowe w Gminie Jeleśnia*⁵²⁴.

Istotną rolę w podtrzymywaniu tradycji regionu odgrywają organizowane w placówce spotkania z lokalnymi artystami oraz warsztaty z zakresu sztuki regionalnej i rękodzieła np. malarstwa na szkle czy bibułkarstwa. Muzeum organizuje spotkania o charakterze etnograficznym dla najmłodszych, np. *Zabawki naszych przodków* czy *Świąteczne zdobnictwo*, gdzie można wykonać własną zabawkę czy też ozdobę z bibuły i słomy⁵²⁵. Popularnością cieszą się również warsztaty historyczno-plastyczne, warsztaty muzealne, a także tematyczne spotkania historyczne. Cel tych spotkań jest jasny: pokazać każdemu zainteresowanemu piękno historii regionu żywieckiego. Spotkania te kształtują tożsamość regionalną mieszkańców⁵²⁶.

Zdjęcie 60. Dzieci na warsztatach z regionalnego zabawkarstwa

Źródło: <https://www.muzeum-zywiec.pl/oferta-edukacyjna,1,7.html>, dostęp: 16.01.2021.

⁵²⁴ *Zdobnictwo bibułkowe w Gminie Jeleśnia*, 29.11.2021, <https://www.muzeum-zywiec.pl/zdobnictwo-bibulkowe-w-gminie-jelesnia,1,375,akt.html>, dostęp: 16.01.2021.

⁵²⁵ <https://www.muzeum-zywiec.pl/oferta-edukacyjna,1,7.html>, dostęp: 16.01.2021.

⁵²⁶ *Ibidem*.

6.2. Zespół Pieśni i Tańca „Ziemia Żywiecka” jako element kształtowania tożsamości regionu

Zespół Pieśni i Tańca Ziemia Żywiecka popularyzuje kulturalne wartości regionu i konstruuje tożsamość regionalną poprzez prezentowanie piękna obrzędów, tradycyjnych strojów góralskich oraz pieśni i tańca z zachowaniem ich tradycyjnej formy, przystosowanej jednak do współczesnych warunków scenicznych. Grupa powstała w roku 1971, przy Żywieckiej Fabryce Sprzętu Szpitalnego Famed⁵²⁷. Początkowo nadano jej nazwę tej właśnie fabryki. W ciągu pierwszego roku działalności zespół dysponował już materiałem do pierwszego widowiska, którego treść oparto na oryginalnym i bogatym folklorze żywieckich mieszczan. Dwa lata później włączył w swój repertuar także materiał dotyczący górali żywieckich. W roku 1973 artyści po raz pierwszy przedstawili swój program podczas Tygodnia Kultury Beskidzkiej. W 1975, wraz ze zmianą opiekuna grupy, zmieniła się także nazwa zespołu. Zespół Pieśni i Tańca Famed zmienił swoją nazwę na Sędzioly⁵²⁸. Bogaty repertuar oraz wysoki poziom artystyczny wykonania poszczególnych programów pozwolił na przedstawianie swojego repertuaru także poza miastem. Grupa koncertowała nie tylko w innych regionach Polski, ale także za granicą, w ponad 20 państwach świata. Zespół odznaczany był licznymi nagrodami, zarówno podczas krajowych, jak i zagranicznych festiwali. W latach 70-tych i 80-tych zespół otrzymał liczne nagrody, m.in. Złote Serce podczas Festiwalu Folkloru Górali Polskich w Żywcu (1980)⁵²⁹. Ponadto, artyści uhonorowani zostali Złotą Ciupagą na Międzynarodowym Festiwalu Folkloru Ziemi Górskich w Zakopanem (1981). W roku 1993 zespół otrzymał nagrodę im. Oskara Kolberga⁵³⁰. Zespół jest ambasadorem polskiej kultury ludowej. W styczniu 1982 roku patronem zespołu został Żywiecki Ośrodek Kultury, a w konsekwencji wprowadzono kolejną zmianę nazwy. Od tamtego momentu, aż do dzisiaj, nosi nazwę „Ziemia Żywiecka”. Grupa zyskała bardzo dużą popularność oraz sympatię mieszkańców Żywca i Żywiecczyzny, a jej koncerty uważane są w wielu kręgach za nieodzowny element uroczystości lokalnego środowiska. Programy zespołu „Ziemi Żywieckiej” wielokrotnie emitowano w programach telewizyjnych i radiowych,

⁵²⁷ H. Woźniak, op. cit., s. 296.

⁵²⁸ Ibidem, s. 295.

⁵²⁹ <http://www.ziemiazywiecka.pl/o-zespole/historia.html>, dostęp: 22.06.2019.

⁵³⁰ H. Woźniak, op. cit., s. 295.

wydano także liczne płyty z wykonywanymi przez zespół kolędami i pastorałkami oraz programami górali i mieszczan żywieckich⁵³¹.

Zdjęcie 61. Zespół Pieśni i Tańca „Ziemia Żywiecka”

Źródło: <http://www.ziemiazywiecka.pl/post/ziemia-zywiecka-zdjecia-grupowe,5.html>, dostęp: 21.08.2019.

„Ziemia Żywiecka” jest zespołem o charakterze amatorskim. Jego skład tworzą zarówno dorośli, jak i dzieci oraz młodzież. Grupa tworzy zintegrowane środowisko, z którego wywodzi się wiele par małżeńskich, a jej członkowie utrzymują ścisłe stosunki towarzyskie. Artyści są pasjonatami żywieckiej kultury regionalnej. Obecnie Zespół Pieśni i Tańca Ziemia Żywiecka wykonuje programy wykorzystujące folklor również innych regionów kraju i tańce narodowe. Od roku 2004, funkcjonuje pod patronatem burmistrza miasta Żywca oraz Miejskiego Centrum Kultury⁵³². Kierownikiem zespołu jest znany folklorysta oraz muzyk – Jan Brodka bardzo zaangażowany w promocję grupy. Od dzieciństwa związany z folklorem góralskim. W jednym z felietonów wspomina „Charakterystyczne sylwetki tańczących górali, ich sposób poruszania się w tańcu głęboko wrył się w moją pamięć i duszę. Folklor zdeterminował całe moje życie. Pokochałem muzykę ludową, pieśń i taniec, wszystko to, co wiąże się z tradycją górali żywieckich. Dlatego, staram się w mojej pracy z Zespołem przekazywać jak najwierniej,

⁵³¹ <http://www.ziemiazywiecka.pl/o-zespole/historia.html>, dostęp: 22.06.2019.

⁵³² Ibidem.

tym wszystkim młodym ludziom, którzy chcą tańczyć, śpiewać i grać w „Ziemi Żywieckiej”, to czego sam się w młodości od moich bliskich i mentorów nauczyłem, i co noszę w sobie”⁵³³. Jan Brodka jest cenionym instrumentalistą, a także wychowawcą młodych pokoleń muzyków. Uczy gry na ludowych instrumentach tj. trombity, dudy czy też heligonki⁵³⁴. W 2012 roku został laureatem nagrody Kolberga⁵³⁵. Zasłynął jako propagator folkloru żywieckiego, jego działalność ma istotny wpływ na kształtowanie tożsamości regionalnej. Do istotnych zasług artysty należy m.in. organizowanie wydarzeń kulturalnych, tj. festiwale i przeglądy twórczości ludowej⁵³⁶. Jest on potwierdzeniem tezy, że regionalna edukacja, która ma swoje początki w rodzinnym domu może utrwalić w młodym człowieku miłość do gwary, której na co dzień się używało i folkloru, w którym się wzrasta i żyje. Jak pisze w swoim artykule Barbara Grabowska: „Wiedza o dorobku poprzednich pokoleń, o dziedzictwie kulturowym regionu ułatwia proces zakorzenienia człowieka w „małej ojczyźnie”⁵³⁷.

Wielokrotnie nagradzany zespół stanowi wizytówkę regionu. Jednak jak mówi Jan Brodka „Nie chodzi jednak o nagrody, które zawsze się pojawiają, ale o to, aby młodzi ludzie przyswajali sobie naszą kulturę ludową, żeby byli jej nosicielami i przekazywali ją młodszemu pokoleniu. Chodzi o to, aby polska kultura ludowa była zawsze zauważana, żebyśmy wiedzieli, że to są nasze korzenie, stąd się wywodzimy, z tego beskidzkiego pnia góralskiego i pnia polskiego, w którym kultura była, jest i powinna być podstawą naszej egzystencji. Bo to kultura właśnie świadczy też, o naszym człowieczeństwie”⁵³⁸.

Choreografią w zespole zajmuje się Krystyna Kwaśniewska, pedagog tańca i choreograf związana z zespołem już od 40 lat, tancerka Zespołu Pieśni i Tańca „Żeńcy” i opery na Zamku w Szczecinie, wykładowca Polonijnego Studium Folklorystycznego⁵³⁹.

⁵³³ K. Kwaśniewska, *Opowieści Jana Brodki – Góralski majstersztyk*, 21.01.2016, <http://www.ziemiazywiecka.pl/post/opowiesci-jana-brodki-goralski-majstersztyk.112.html>, dostęp: 16.01.2021.

⁵³⁴ <https://culture.pl/pl/tworca/jan-brodka>, dostęp: 17.01.2021.

⁵³⁵ Nagroda Oskara Kolberga (patrona kultury ludowej w Polsce, folklorysty i etnografa) to wyjątkowe wyróżnienie dla działaczy kultury ludowej w Polsce przyznawana od roku 1974, <https://www.nagrodakolberg.pl/nagroda>, dostęp: 17.0.2021.

⁵³⁶ Jan Brodka, <https://culture.pl/pl/tworca/jan-brodka>, dostęp: 17.01.2021.

⁵³⁷ B. Grabowska, *Rewitalizacja tożsamości regionalnej*, 2015, <https://rebus.us.edu.pl/handle/20.500.12128/7043>, dostęp: 17.01.2022.

⁵³⁸ K. Kwaśniewska, *Opowieści...*, op. cit.

⁵³⁹ <http://www.ziemiazywiecka.pl/o-zespole/kadra-zespołu/krystyna-kwasniewska.html>, dostęp: 30.01.2022.

Działalność zespołu zainspirowała najmłodszych, czego efektem było powstanie dziecięcego zespołu „Mała Ziemia Żywiecka”, aktualnie „Żywczanie”⁵⁴⁰.

Zdjęcie 62. Folklorysta Jan Brodka

Źródło: <https://culture.pl/pl/tworca/jan-brodka>, dostęp: 17.01.2021.

Zdjęcie 63. Tydzień Kultury Beskidzkiej – występ jednego z regionalnych zespołów

Źródło: <https://tkb.art.pl/zdjecia/#&gid=1&pid=95>, dostęp: 15.12.2021.

⁵⁴⁰ H. Woźniak, op. cit., s. 295.

Zespół folklorystyczny kreuje tożsamość regionalną nie tylko przez taniec, śpiew, ale również wierne odtwarzanie strojów i obrzędów. Śpiewane przez członków teksty bogate w gwarę, historię regionu oraz tradycje dbają o dziedzictwo kulturowe Żywiecczyny. Członkowie zespołu są związani z miejscem zamieszkania, co sprawia, że z dumą noszą regionalne stroje nie tylko podczas występów, ale również podczas różnych wydarzeń kulturalnych czy też kościelnych, a nawet przemycają folkowe elementy w codziennym ubiorze⁵⁴¹.

Ważnym i wyróżniającym go na tle innych zespołów regionalnych Żywiecczyny jest jego repertuar, który tworzy spektakularne, bogate w folklor widowisko. Popularne na Żywiecczyźnie tańce - obyrtka, siustany czy hajduk⁵⁴² uzupełniają pasterskie zabawy, a dodatkowych walorów artystycznych dodają regionalne trombity⁵⁴³ o długości 3,5 metra, a także pasterskie piszczałki, okaryny i rogi⁵⁴⁴.

WYBRANE PROGRAMY Z REPERTUARU "ZIEMI ŻYWIECKIEJ"

PROGRAM PT. "PO JARMARKU U KABANA"	W widowisku tym, zostaje pięknie oddany klimat zabawy w karczmie do której, po jarmarku tłumnie zdążali mieszkańcy Żywca i okolicy, by uczcić transakcje, zabawić się, potańczyć i pośpiewać.
PROGRAM "WAWRZYŃCOWE HUDY"	Jest to widowisko przedstawiające zwyczaj palenia ognisk tzw. "Wawrzyńcowych Hud" w wigilii Świętego Wawrzyńca w nocy z 9 na 10 sierpnia.
PROGRAM PT. "ZAPUSTY"	Głównym punktem tego programu jest jedyny udokumentowany na Żywiecczyźnie taniec obrzędowy - BON. Taniec ten wykonywany był przez zamężne kobiety na zabawie organizowanej z okazji zakończenia karnawału, czyli w zapusty.
PROGRAM ZBÓJNICI PT. "EJ, BYLI MY SE BYLI"	Program oparty jest na historycznych zapiskach w "Dziejopisie Żywieckim" Komonieckiego o grasujących na terenie Żywiecczyny tzw. Towarzystwach Zbójnickich, których przywódcy m.innymi sławni Bury i Fiedor zwany Protopolem z powodu swoich czynów szczególnie zapisał się w historii Żywiecczyny. W prawie godzinny przedstawieniu wykorzystano rekwizyty i stroje nawiązujące do epoki w której żyli zbójnicy. Muzyka i tańce są wysoko opracowane artystycznie wręcz na granicy stylizacji. Efekty pirotechniczne dopełniają całości widowiska.
PROGRAM PT. "SŁYŃIE ŻYWIEC"	W którym Zespół przedstawia tradycje mieszczan i rzemieślników żywieckich, ich tańce związane z wykonywaną pracą i zwyczajami. Tańce te są prezentowane w przeszlicznych, bogatych strojach mieszczańskich, które podkreślają i ukazują z całym przepychem dumę i dostojność cechująca mieszkańców miasta Żywca. Najbardziej charakterystycznymi tańcami wykonywanymi przez tancerzy "Ziemi Żywieckiej" są między innymi: polonez żywiecki i mazur żywiecki, polki, walc, kadryl, szewc, huzar, cwajter i półcwajter.

Zdjęcie 64. Wybrane programy repertuaru Ziemi Żywieckiej

Źródło: opracowanie własne na podstawie: <http://www.ziemiazywiecka.pl/o-zespole/repertuar.html>, dostęp: 17.01.2022.

⁵⁴¹ M. Pokrzyńska, *Rola zespołu folklorystycznego w kształtowaniu tożsamości*, „Rocznik lubuski” 2000, 26(1):107-121.

⁵⁴² Ludowe, góralskie tańce na rejonie Żywiecczyny.

⁵⁴³ Trobit – denty ludowy instrument muzyczny (drewniana prosta rura)

⁵⁴⁴ <http://www.ziemiazywiecka.pl/o-zespole/repertuar.html>, dostęp: 17.01.2021.

Zdjęcie 65. Zespół Pieśni i Tańca Ziemia Żywiecka podczas występu

Źródło: <http://www.ziemiazywiecka.pl/post/40-tkb.1.html>, dostęp: 16.01.2021.

Zespół Pieśni i Tańca „Ziemia Żywiecka” jest przykładem bezpośredniego zaangażowania poszczególnych osób w proces podtrzymywania i przekazywania barwnej i bogatej tradycji Żywiecczyny kolejnym pokoleniom. Szczególnie ważną jego rolę jest wynoszenie regionalnych i tradycyjnych wartości kulturalnych daleko poza geograficzny obszar Żywiecczyny. Grupa jest bardzo efektywnym ambasadorem kultury żywieckiej, ponieważ artyści występują zarówno w kraju, jak i zagranicą – na wielu kontynentach, co dla lokalnej społeczności może to być powodem do dumy z własnego dziedzictwa kulturowego i silnego przywiązania do lokalnej tradycji. Zespół gromadzi w swym składzie całe rodziny, gdyż miłość do pieśni i tańca jest przekazywana dzieciom z pokolenia na pokolenie. Jest to więc grupa niosąca ogromny potencjał w zakresie budowania tożsamości regionalnej swoich członków. Z całą pewnością w gronie tworzących zespół artystów istnieć musi silne poczucie przywiązania do ziemi żywieckiej oraz poszanowanie dla regionalnych tradycji i dóbr kulturalnych. Wartości te członkowie grupy wynoszą poza własną organizację, dzieląc się nimi z innymi mieszkańcami Żywiecczyny oraz osobami spoza tego obszaru. Prezentacja tradycyjnych tańców czy góralskich strojów żywieckich, w połączeniu z przekazem werbalnym, stanowi moim zdaniem bardzo silny i wartościowy sposób budowania tożsamości regionalnej z wykorzystaniem zasobów o ściśle kulturalnym charakterze.

6.3. Miejskie Centrum Kultury – kulturalne serce miasta

Miejskie Centrum Kultury w Żywcu to samorządowa instytucja kulturalna, której siedziba⁵⁴⁵ znajduje się w zabytkowym budynku Sokoła, wybudowanym w 1904 roku⁵⁴⁶, który już przez ponad sto lat pełni rolę ośrodka kulturalnego na Żywiecczyźnie. MCK⁵⁴⁷ zostało powołane uchwałą Rady Miejskiej i utworzono w następstwie likwidacji Międzyszkolnego Ośrodka Kultury i Sportu w Żywcu. Wykorzystano amfiteatr pod Grojcem oraz kluby środowiskowe, które zostały przejęte z zespołu zamkowo-parkowego w Żywcu. MCK jest ukierunkowane na zaspokajanie kulturalnych potrzeb mieszkańców Żywca, przede wszystkim poprzez budowanie i popularyzację różnych dziedzin kultury, a także sztuki zawodowej i amatorskiej. W ramach jego misji, wskazuje się także koordynowanie działań kulturalnych w celu stymulowania i rozwijania aktywnego uczestniczenia mieszkańców miasta w życiu kulturalnym⁵⁴⁸. W oparciu o *Ustawę o prowadzeniu działalności kulturalnej*, a także statut Miejskiego Centrum Kultury w Żywcu do zadań tej instytucji należą:

- organizacja festiwali i koncertów,
- organizacja konkursów w różnych dziedzinach,
- nadzór nad podlegającymi pod MCK klubami środowiskowymi,
- pozyskiwanie środków dotacji i funduszy na polu krajowym i międzynarodowym,
- prowadzenie artystycznych pracowni dla mieszkańców Żywca i okolic,
- prowadzenie sekcji i kół zainteresowań dla mieszkańców Żywca i okolic (sekcji muzyczno-wokalnej, teatralnej, lekcji rytmiki i tańca, aerobiku, plastycznej, modelarskiej, a także warsztatów dziennikarskich oraz zajęć artystyczno-kulturalnych)⁵⁴⁹.

⁵⁴⁵ MCK jest również od roku 1910 siedzibą Towarzystwa Sportowego Koszarawa, będącego jednym z najstarszych klubów piłkarskich w Polsce.

⁵⁴⁶ H. Woźniak, op. cit., s. 109.

⁵⁴⁷ Od roku 1945 wraz z kinem Janosik był głównym ośrodkiem kulturalnym w Żywcu. Nazwa instytucji zmieniała się na przestrzeni lat: Powiatowy Dom Kultury, Dom Kultury Dzieci i Młodzieży, Młodzieżowy Dom Kultury, Międzyszkolny Ośrodek Kultury i Sportu po obecną nazwę Miejskie Centrum Kultury, H. Woźniak, op. cit., s. 284.

⁵⁴⁸ <http://www.mck.zywiec.pl/>, dostęp: 29.06.2019.

⁵⁴⁹ Ibidem.

Zdjęcie 66. Miejskie Centrum Kultury w Żywcu

Źródło: opracowanie własne

W Miejskim Centrum Kultury w Żywcu działają także kluby środowiskowe. Klub Papiernik specjalizuje się w zajęciach dla dzieci z gimnastyki sportowej i akrobatyki, organizuje wakacje, prowadzi warsztaty, wyjazdy, wycieczki i biwaki, pikniki rodzinne oraz inne imprezy stacjonarne i terenowe. Klub Akwarium organizuje warsztaty taneczne, a także lekcje języka angielskiego. Klub Ogródek podobnie jak Piernik organizują zajęcia i turnieje gier planszowych, ferie i wakacje dla dzieci, imprezy okolicznościowe i zajęcia taneczne. Klub Globik specjalizuje się w organizowaniu czasu wolnego dla seniorów, prowadzi zajęcia *nordic walking*, zajęcia edukacyjne, wycieczki plenerowe, zajęcia muzyczne, wokalne oraz sportowe. Klub Śrubka organizuje wystawy prac plastycznych, wakacje i ferie dla dzieci, imprezy świąteczne, koncerty, zajęcia plastyczne i sportowe oraz konferencje. Odbywają się tu również zajęcia prowadzone przez Fundację Braci Golec, m.in. nauka gry na instrumentach ludowych i śpiewu⁵⁵⁰.

Żywiecka Szkoła Folkloru jest klubem nastawionym na podtrzymywanie tradycji regionu, gdzie m.in. można nauczyć się sztuki haftu na tiulu oraz zdobnictwa bibułkowego, szkoła organizuje także konkursy dla dzieci i młodzieży, wystawy

⁵⁵⁰Podsumowanie 2021 roku - Miejskie Centrum Kultury, 13.01.2022, <https://zywiec.pl/item/5016-podsumowanie-2021-roku-miejskie-centrum-kultury-w-zywcu>, dostęp: 17.01.2022.

malarstwa na szkle oraz innych regionalnych dziedzin artystycznych, tematyczne wakacje i ferie dla dzieci⁵⁵¹.

Zdjęcie 67. Prezentacja programu „Czyste powietrze” w MCK Żywiec

Źródło: *Sala MCK wypełniła się po brzegi – Program czyste powietrze*, 01.10.2018, <http://www.zywiec.super-nowa.pl/wiadomosci-cat/art-program-czyste-powietrze-mck,5811>, dostęp: 22.08.2019.

Miejskie Centrum Kultury w Żywcu jest organizatorem i partnerem wielu wydarzeń folklorystycznych, wśród których najważniejszym jest Tydzień Kultury Beskidzkiej oraz towarzyszący mu Festiwal Folkloru Górali Polskich. Instytucja organizuje również wydarzenia poza granicami Polski, gdzie chętnie wspiera rozwój folkloru, czego przykładem są Polsko-Słowackie Impresje Folklorystyczne⁵⁵². MCK udostępnia swoje wnętrza na spotkania tematyczne (historyczne, etnograficzne, folklorystyczne) oraz próby zespołów regionalnych (Ziemi Żywieckiej, Żywczanów), a także przeglądy, m.in. coroczny Przegląd Kolędniczy Godów Żywieckich. MCK jest organizatorem cyklicznie odbywających się imprez, takich jak Dni Miasta Żywca. Współpracuje z innymi instytucjami kultury, a także fundacjami i organizacjami, które dbają o sferę kulturalną regionu. Pod patronatem MCK odbywają się Targi Sztuki Ludowej, w czasie których ludowi artyści mogą zaprezentować wytwory swojej działalności. Dużą popularnością

⁵⁵¹ <http://www.mck.zywiec.pl/>, dostęp: 29.06.2019.

⁵⁵² <http://www.peuk.fiiz.pl/pl/poi/3301343>, dostęp: 17.01.2022.

cieszą się również organizowane przez MCK warsztaty ludowej twórczości, takich jak linoryt, malarstwo na szkle, budowa instrumentów ludowych⁵⁵³. Corocznie instytucja organizuje dla mieszkańców Koncert Noworoczny, podczas którego prezentują się regionalne zespoły. Działalność Miejskiego Centrum Kultury została zauważona także poza Żywcem, gdyż jego dyrektor Marek Regel w 2014 roku został odznaczony Srebrną Odznaką Honorową „Zasłużony dla Województwa Śląskiego”⁵⁵⁴. MCK odgrywa istotną rolę jako krzewiciel lokalnej kultury i instytucja dbająca o podtrzymanie tradycji regionu, co ma szczególne znaczenie w czasach powszechnej globalizacji i coraz bardziej rozwijających się nowoczesnych wytworów kultury narodowej MCK.

⁵⁵³ Podsumowanie 2021 roku - Miejskie Centrum Kultury, 13.01.2022, <https://zywiec.pl/item/5016-podsumowanie-2021-roku-miejskie-centrum-kultury-w-zywcu>, dostęp: 17.01.2022.

⁵⁵⁴ Marek Regel – Dyrektor żywieckiego MCK odznaczony, 05.02.2014, <https://zywiec.naszemiasto.pl/marek-regel-dyrektor-zywieckiego-mck-odznaczony/ar/c13-2153058>, dostęp: 17.01.2022.

56. TYDZIEŃ KULTURY BESKIDZKIEJ

26 LIPCA – 4 SIERPŃIA

Amfiteatr pod Grojcem

50. FESTIWAL FOLKLORU GÓRALI POLSKICH

26 lipca – piątek – g. 18.00
„Karpacka dusza” – koncert jubileuszowy FFGP
27 lipca – sobota – g. 17.00
LAJKONIK z Sydney (poza konkursem)
GÓRALE ŁĄCZY z Łącka
OLDRZYCHOWICE z Oldrzychowic
SPÓD KICEK z Mordarka
ZRI IM. KLIMKA BACHLEDY z Zakopanego
BABIÓGORZANIE-POLANA MAKOWSKA z Makowa Podhalańskiego
DOLINA NOWEGO SŁOŃCA ze Złotnika
AKADEMIA EUROART ze Sztipu – MACEDONIA
PÓLNOCNA (poza konkursem)
ŻYWIECKIE SUWAKOWANIE – galowy koncert orkiestry festiwalowej 14. Spotkania Puzonowych
28 lipca – niedziela – g. 17.00
REGLE z Poronina
CIEŚLIKA z Zawoi
ECHO JAWORZA z Ptaszkowej
WIERCHY z Miłokwi
PRZYSZOWIANIE z Przyszowej
KYCZERA z Legnicy
SKALNIK z Kamionki Wielkiej
ABRASEVIĆ z Čacka – SERBIA (poza konkursem)
29 lipca – poniedziałek – g. 17.00
SŁOPNICZANIE ze Słopnic
ŚWARNI z Nowego Targu
LIPNICZANIE z Lipnicy Wielkiej
ISTEBNA z Istebnej
LIMANOWIANIE z Limanowej
DOLINA POPRADU z Pivnicznej-Zdroju
NAWOJOWIACY z Nawojowej
NADASDY z Budapesztu – WĘGRY (poza konkursem)
30 lipca – wtorek – g. 17.00
KLJOM WÓRCI z Pisarzowej
KIYRPECKI z Łącka
SŁOPNICKI ZBYRCOK ze Słopnic
MYSTKOWIANIE z Mystkowa
KONIAKÓW z Koniakowa
ROZŃNOWSKA DOLINA z Roznowa
ŚWARNI ŁOJCE z Sadku-Kostrzy
MUTINS z Longueuil – KANADA (poza konkursem)
Gość TKB: QUINTET URMULI

KONKURSOWE KONCERTY GÓRALSKICH KAPEL, GRUP ŚPIEWACZYCH I SOLISTÓW

27–30 lipca g. 10.00, estrada na Rynku

KOROWÓD ZESPOŁÓW
2 sierpnia – piątek – g. 11.00
ul. T. Kościuszki, Rynek

TARGI SZTUKI LUDOWEJ
26 lipca – 4 sierpnia g. 10.00–15.00, Rynek

Na wszystkie koncerty TKB w Żywcu wstęp wolny

KONCERTY TKB

31 lipca – środa – g. 18.00
KOLORY ZAKARPACJA z Użhorodu – UKRAINA
KASZUBY z Kartuz
JAROSŁAWIAKI z Jarosławia
DANZARES z Santiago – CHILE
1 sierpnia – czwartek – g. 18.00
SKALNI z Krakowa
WISLA z Plocka
PRĄCHEŃAK ze Strakonice – CZECHY
GROJCOWIANIE z Wieprza
TEKIRDAG SÜLEYMANPAŞA z Tekirdağ – TURCJA
2 sierpnia – piątek – g. 18.00
KĘTY z Kęt
SIEMIANOWICE z Siemianowic Śląskich
ARDELEANA z Câmpia Turzii – RUMUNIA
ZIEMIA ŻYWIECKA z Żywca
NADASDY z Budapesztu – WĘGRY
Gość TKB: zespół DUKAT
3 sierpnia – sobota – g. 18.00
JUROŚIK z Michałowic – SŁOWACJA
ANSAMBLI SADI HALILI z Librazhd – ALBANIA
MARKOWIANIE z Markowej
PILSKO z Żywca
4 sierpnia – niedziela – g. 18.00
koncert laureatów 50. Festiwalu Folkloru Górali Polskich, ogłoszenie wyników, wręczenie nagród, występy laureatów
TEKIRDAG SÜLEYMANPAŞA z Tekirdağ – TURCJA
ARSIANI z Batumi – GRUZJA

KONCERTY KAPEL POLSKICH I ZAGRANICZNYCH

26 lipca, 31 lipca – 1 sierpnia 13–4 sierpnia g. 10.00
estrada na Rynku

IMPREZY TOWARZYSZĄCE

Jubileuszowa wystawa plakatów z okazji 50. Festiwalu Folkloru Górali Polskich
26 lipca – 30 sierpnia, Muzeum Miejskie w Żywcu – Stary Zamek, dziedzińiec ul. Zamkowa 2
dni powszednie g. 9.00–17.00, soboty i niedziele g. 10.00–16.00
organizatorzy: Muzeum Miejskie w Żywcu – Stary Zamek, Regionalny Ośrodek Kultury w Białku Białym

„Żywieckie tradycje bibułkowe dawniejsi dalsi” – wystawa pokonkursowa 20. Konkursu Zdobnictwa Bibułkowego lipiec–sierpień, Muzeum Miejskie w Żywcu – Stary Zamek, ul. Zamkowa 2

Wystawa z okazji 50. Festiwalu Folkloru Górali Polskich
5 lipca – 15 sierpnia g. 9.30–15.30
Centrum Promocji Kultury Żywieckiej przy Towarzystwie Miłośników Ziemi Żywieckiej, ul. Zamkowa 4
organizator: Miejskie Centrum Kultury – Żywiecka Szkoła Folkloru

„Wakacyjne spotkanie z tradycją” – warsztaty malarskie na szkło
22.08–30 lipca oraz 1–3 sierpnia g. 11.00–12.30
Towarzystwo Miłośników Ziemi Żywieckiej, ul. Zamkowa 4
organizator: Miejskie Centrum Kultury – Żywiecka Szkoła Folkloru

Żywieckie Suwakowanie – 14. Spotkania Puzonowe w Żywcu
22–28 lipca, koncert galowy orkiestry festiwalowej – 27 lipca
Amfiteatr pod Grojcem
organizatorzy: Ania i Maciej Pietruszkowie,
www.zywieckiesuwakowanie.com

SPONSOR GENERALNY TKB W ŻYWCU MIASTO ŻYWIEC

MAŁGOPOLSKA

GLÓWNY SPONSOR

ŻYWIEC

PARTNER STRATEGICZNY

LOTTO KEYO

OFICJALNI PARTNERZY

HYUNDAI Stawowy Autoryzowany Dealer

MŚ MEDIA

ŻYWIEC ZDRÓJ

DUKARBARNA

www.kolejaskie.pl

Koleje Śląskie

BestTapes

Partner TKB w Żywcu

ŻYWIEC ZDRÓJ

KSSE

Patroni medialni

ANGORA

TVP INFO

OLBIO

Pracownia

Kronika

beskidzka

Biuro Organizacyjne TKB w Żywcu
MIEJSKIE CENTRUM KULTURY
Żywiec, al. Wolności 4
tel. 33-475-11-60, www.mck.zywiec.pl

AMFITEATR

Transmisja internetowa koncertów FFGP
z Amfiteatru pod Grojcem
www.tkb.art.pl oraz [tydzienkulturybeskidzkiej](https://tydzienkulturybeskidzkiej.pl)

Zdjęcie 68. Plakat z programem TKB

Źródło: P. Szczotka, *TKB w Żywcu*, 25.07.2019, <https://beskidzka24.pl/tkb-w-zywcu/>, dostęp: 17.01.2022.

Miejskie Centrum Kultury w Żywcu stanowi przykład sprawnie działającej instytucji pożytku publicznego, zajmującej się promowaniem dóbr kultury poprzez angażowanie mieszkańców Żywiecczyny w konkretne, bezpośrednie działania o charakterze artystycznym. Mieszkańcy Żywca i okolic mogą nie tylko być odbiorcami regionalnej sztuki, oglądając przedstawienia czy wystawy, ale także stwarza się im możliwość uczestniczenia w budowaniu regionalnego dziedzictwa. Prowadzi liczne pracownie artystyczne dla mieszkańców Żywca i okolic w każdym wieku. Dzięki takim formom aktywności, wszyscy zainteresowani rozwojem kulturalnym mogą rozwijać własne pasje oraz poszerzać wiedzę o tradycji i historii swojego regionu. Kluby

środowiskowe wychodzą z ofertą do różnych grup społecznych, umożliwiając ich członkom wartościowe i twórcze zagospodarowanie czasu wolnego. Warto wskazać, że zgodnie z programowymi deklaracjami, propozycje Miejskiego Centrum Kultury w Żywcu mają charakter wszechstronny i kompleksowy. Wynika to z faktu, że centrum prowadzi działalność obejmującą warsztaty z różnych dziedzin sztuki, nawiązujących do tradycyjnego rzemiosła regionalnego.

6.4. Rola Towarzystwa Miłośników Ziemi Żywieckiej w utrzymywaniu więzi regionu

Towarzystwo Miłośników Ziemi Żywieckiej powołano w 1934 roku, tworząc Sekcję Miłośników Żywiecczyzny, działającą przy kole Towarzystwa Szkoły Ludowej⁵⁵⁵. Celem organizacji było przede wszystkim kultywowanie regionalnej świadomości wśród mieszkańców i kształtowanie ich tożsamości, a także pokazanie wyjątkowych walorów turystycznych regionu⁵⁵⁶. Inicjatorami powstania Towarzystwa byli Stanisław Szczotka⁵⁵⁷, Michał Jezierski, Adam Miszka oraz Władysław Nowatorski⁵⁵⁸. Towarzystwo jest jedną z najdawniej założonych organizacji społecznych na Żywiecczyźnie. Funkcjonuje od ponad 80 lat, z przerwą w okresie wojny⁵⁵⁹. Należą do niego przede wszystkim miejscowe elity intelektualne, nadające organizacji zasadnicze kierunki rozwoju. Towarzystwo wspierane jest przez szeregowych członków, uczestniczących we wszelkich ważnych wydarzeniach i procesach ziemi żywieckiej oraz przez tysiące sympatyków, mieszkających zarówno w Polsce, jak i za granicą⁵⁶⁰. Jako prekursorów ruchu miłośników Żywiecczyzny wymienia się przede wszystkim Ludwika hrabiego Delaveaux, Bronisława Gustawicza oraz Hugo Zapałowicza. Ludwik Delaveaux był właścicielem wsi Rycerka. W roku 1851 napisał i wydał drukiem rys etnograficzny, zatytułowany *Górale beskidowi Zachodniego pasma Karpat*. Bronisław Gustawicz to pierwszy dyrektor Szkoły Realnej w Żywcu, geograf i matematyk, a także etnograf, przyrodnik i podróżnik, autor wielu artykułów i książek o Żywiecczyźnie. Hugo Zapałowicz to sędzia wojskowy, ale także podróżnik, badacz flory i botanik. Zainicjował

⁵⁵⁵ K. Ceklarz, B. Rosiek, op. cit., s. 567.

⁵⁵⁶ D. Firlej, P. Dyrłaga, A. Bura, *Żywiec studia i szkice z dziejów miasta*, Muzeum Miejskie w Żywcu, Żywiec 2018, s. 177.

⁵⁵⁷ Był również autorem pierwszego wydania *Dziejopisu A. Komonieckiego*.

⁵⁵⁸ D. Firlej, P. Dyrłaga, A. Bura, op. cit., s. 177.

⁵⁵⁹ Ibidem.

⁵⁶⁰ <http://www.tmzz.org.pl/zarys-dziejow-towarzystwa-bis,132.html>, dostęp: 30.06.2019.

m.in. budowę turystycznego schroniska na przełęczy Markowe Szczawiny pod Babią Górą. Wytoczył także pierwsze polskie szlaki turystyczne w Beskidach⁵⁶¹.

Rysunek 9. Logotyp Towarzystwa Miłośników Ziemi Żywieckiej

Źródło: <http://www.tmzz.org.pl/>, dostęp: 23.08.2019.

W latach 1937-1938 Sekcja Miłośników Żywiecczyzny rozpoczęła badania archeologiczne, prowadzone na szczycie Grojca, których efektem było odnalezienie śladów kultury łużyckiej⁵⁶². W okresie międzywojennym na rynek wydawniczy wprowadzono kilka gazet lokalnych, z których jedne ukazywały się dłużej, inne krócej, ale wszystkie były wyrazem usilnych starań Miłośników Ziemi Żywieckiej o promowanie regionu. Zbierano pieśni góralskie, utworzono także spółdzielnię ludowego i artystycznego przemysłu, dzięki której możliwe stało się promowanie i popularyzacja zdobnictwa ludowego oraz haftów, które żywieccy górale stosowali powszechnie na wyrobach codziennego użytku. Utworzono teatr amatorski, w którym wystawiano sztuki miejscowych dramatopisarzy: Władysława Pieronka, Józefa Nowaka, Rozalii Królikowskiej czy luźniej związanego z Żywiecczyzną Emila Zegadłowicza. W życie kulturalne włączała się aktywnie także młodzież akademicka⁵⁶³. W czasie II

⁵⁶¹ Ibidem.

⁵⁶² Ibidem.

⁵⁶³ Ibidem.

wojny światowej liczni działacze Sekcji Miłośników Żywiecczyzny zostali wywiezieni do obozów koncentracyjnych. Wielu z nich nigdy nie powróciło. Przerwa w działaniu towarzystwa przeciągnęła się jeszcze do kilku lat po wojnie. W czasach stalinowskich odgórna kontrola polityczna i ideologiczna przeważały nad spontaniczną działalnością społeczną, a wszystko, co powstało przed wojną, traktowano jako podejrzanę i zwalczano jako wrogię⁵⁶⁴. Pojawili się jednak nowi ludzie, silnie zaangażowani w ruch żywiecki, którzy z entuzjazmem i energią organizowali życie kulturalne, zarówno w mieście, jak i okolicznych wsiach. Trwały starania o utworzenie samodzielnego stowarzyszenia, skupiającego miłośników Żywiecczyzny. Statut Towarzystwa opracowano w 1957 roku. Rok później został on zatwierdzony i stał się oficjalnym dokumentem⁵⁶⁵, zapoczątkującym dalsze działania regionalne na Żywiecczyźnie. Prowadzono badania naukowe oraz popularyzację ich wyników, organizowanie zebrań, zjazdów, dyskusji, odczytów, konkursów, a także wszechstronne upowszechnianie wartości kulturowych na wszelkich możliwych płaszczyznach. W połowie lat 60-tych Towarzystwo zainicjowało obchody jubileuszu 700-lecia miasta Żywiec. To właśnie jego działacze opracowali liczne publikacje, propagujące wydarzenie, co przyczyniło się do zainteresowania jubileuszem władz oraz lokalnej społeczności. Obchody ściągnęły do Żywca liczną rzeszę turystów. W ich organizację włączyły się zarówno osoby prywatne, jak instytucje, a samo Towarzystwo zmobilizowało własne zasoby, motywując do wysiłku ludowe zespoły folklorystyczne, kapele, muzyków, wokalistów i gawędziarzy ludowych. Zorganizowano także Światowy Zjazd Synów Ziemi Żywieckiej. Od tego czasu wydawano także czasopismo o nazwie „Karty Groni”. Rocznik ten pojawiał się aż do roku 2005, a w 2006 zastąpił je półrocznik „Gronie”. Aż do dzisiaj pismo utrzymuje wysoki poziom merytoryczny i cieszy się dużą popularnością oraz dobrą opinią czytelników i krytyków literackich. W okresie PRL konieczne było pokonywanie wielu systemowych przeszkód, przede wszystkim cenzury. Brakowało także materiałów i dobrych technik drukarskich. Tylko dzięki zaangażowaniu i konsekwencji członków Towarzystwa wydawnictwa ukazywały się w sposób ciągły⁵⁶⁶.

Towarzystwo dysponuje własną biblioteką, w której gromadzone są m.in. wydawnictwa własne oraz inne dzieła o charakterze regionalnym. Jednak od kilku lat obserwuje się spadek zainteresowania taką formą czytelnictwa. Obecnie Towarzystwo

⁵⁶⁴ Ibidem.

⁵⁶⁵ H. Woźniak, op. cit., s. 304.

⁵⁶⁶ *Zarys dziejów Towarzystwa...*, op. cit.

proceedzi własną stronę internetową, na której zawarty jest wiele informacji dotyczących bieżącej działalności, ale także wszelkich wydarzeń lokalnych i regionalnych. Strona wyposażona jest w liczne materiały fotograficzne. Autorzy serwisu wskazują jednak, że szersze wykorzystanie Internetu przez Towarzystwo napotyka na barierę technologiczną, związaną z wiekiem wielu autorów, których trudno jest przekonać do zastąpienia maszyny do pisania komputerem, a tradycyjnej książki czy opowiadania – internetowym blogiem. W ramach Towarzystwa funkcjonowała także grupa literacka *Gronie*, będąca zespołem prężnie działających pisarzy i poetów. Warto tutaj wspomnieć o Zofii Rączce (1927-2010), która nie tylko była działaczką, członkinią i sekretarzem Towarzystwa, ale również Grupy Literackiej „Gronie”, a pozostawiła po sobie wiele wartościowych publikacji o historii Żywiecczyny⁵⁶⁷.

Zdjęcie 69. Tryptyk przedstawiający parę mieszczan żywieckich wykonany przez Zofię Rączkę

Źródło: *Obrazy P.T. Zofii Raczkę*, 29.08.2014, <http://www.tmzz.org.pl/obrazy-p-t-zofii-raczki.2.18.akt.html>, dostęp: 17.01.2022.

Organizowano liczne spotkania, ukierunkowane na wymianę doświadczeń i samokształcenie. W zebraniach grupy brało udział wielu wybitnych polskich literatów tj. Wisława Szymborska czy Jan Sztudynger. Grupa została wielokrotnie uhonorowana prestiżowymi nagrodami. Obecnie Towarzystwo Miłośników Ziemi Żywieckiej nadal

⁵⁶⁷ Poetka, pisarka, historyczka, działaczka społeczna, malarka, dyrektor Żywieckiego Archiwum Państwowego, odznaczona medalem *Za zasługi dla miasta Żywca*. Wśród jej ważnych publikacji znajduje się *Rys historyczny miasta Żywca do 1939 roku*.

aktywnie propaguje wartości lokalne, publikując artykuły i wydając książki, organizując konkursy i wystawy czy angażując się w ochronę zabytków. Internetowa strona jest systematycznie aktualizowana i zawiera informacje o bieżących wydarzeniach i formach aktywności. Towarzystwo posiada własny zarząd, statut, sztandar oraz bibliotekę. Działa również nadal grupa literacka im. Emila Zegadłowicza *Gronie*, która powstała w 1958 roku, a jej założycielem był Feliks Kantyka z Gilowic⁵⁶⁸. Towarzystwo ma także zamiejscowe oddziały w Krakowie, Jelesni i Rajczy. Grupa otrzymała wiele nagród i wyróżnień, wśród których należy wymienić dyplom „za zasługi dla Ziemi Żywieckiej” oraz „nagrodę im Juliusza Ligonia” za rozpowszechnianie i kultywowanie żywieckiej historii oraz regionalnej tradycji tego miasta⁵⁶⁹.

Towarzystwo Miłośników Ziemi Żywieckiej jest kolejnym przykładem instytucji o dość długiej i bogatej historii oraz godnym uwagi zaangażowaniu jej członków. Działalność tej organizacji jest dobrym dowodem silnego przywiązania miejscowej ludności do własnego regionu i tradycji, co zresztą jest cechą charakterystyczną dla mieszkańców Żywiecczyzny. Jak wykazano wcześniej, w ramach Towarzystwa, na przestrzeni dziesięcioleci przebiegały liczne procesy związane z kształtowaniem tożsamości regionalnej. Dzięki wysiłkom wielu osób, udało się zgromadzić liczne zasoby historyczne i kulturalne, które obecnie służą do przekazywania miejscowej historii i tradycji kolejnym pokoleniom. Działalność Towarzystwa nie jest także wolna od cech martyrologicznych. Podczas II wojny światowej na celowniku najeźdźców znaleźli się najlepiej wykształceni i najbardziej aktywni działacze tej organizacji. Wielu z nich nie doczekało końca wojny i zmarło w hitlerowskich obozach zagłady.

Silne zaangażowanie i determinacja członków Towarzystwa zaznaczyły się także długo po wojnie, w warunkach Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Choć zgrupowanie napotykało na swojej drodze wiele problemów, determinacja jego członków sprawiła, że funkcjonuje i konstruuje historię miasta Żywiec do dziś. Na szczególną uwagę zasługuje pisarska, publicystyczna i wydawnicza działalność stowarzyszenia. Grzegorz Szafrąński aktualny prezes Towarzystwa współpracuje z innymi instytucjami kultury, a przede wszystkim bibliotekami, gdyż uważa, że „istotne jest, aby wydawane przez Towarzystwo publikacje (...) docierały do jak największego grona odbiorców”, zwłaszcza do tych, którzy mają wpływ na kształtowanie tożsamości regionalnej

⁵⁶⁸ K. Ceklarz, B. Rosiek, op. cit., s. 567.

⁵⁶⁹ *Zarys dziejów Towarzystwa*, op. cit.

najmłodszych mieszkańców Żywiecczyny⁵⁷⁰. Można przyjąć, że wysiłki na rzecz propagowania i rozpowszechniania informacji na temat historii i kultury regionu są najważniejszym wkładem Towarzystwa w proces budowania tożsamości lokalnej. Bardzo ważnym aspektem działania organizacji jest twórczość literacka. Na przestrzeni lat przy Towarzystwie funkcjonowała prężnie działająca grupa literacka, zrzeszająca pisarzy, poetów i innych artystów. Działalność stowarzyszenia z pewnością ma duże znaczenie dla budowania tożsamości regionalnej mieszkańców.

Potwierdzam opinię mieszkańców Żywca, którą zaczerpnęłam podczas odwiedzin tego miasta, iż Towarzystwo Miłośników Ziemi Żywieckiej wyróżnia się na tle innych stowarzyszeń bardzo mocno zakorzenionym przywiązaniem do historii i kultury regionu, kultywując jego zwyczaje i budując jego tożsamość regionalną. Towarzystwo odróżnia się od innych ugrupowań również swoją inicjatywą i chęcią wspierania miasta w dbaniu o historię regionu. Przykładem jest tu pomysł odbudowy pomnika grunwaldzkiego oraz remont i renowacja zamku wraz z parkiem oraz około 130 wydanych pozycji opisujących region żywiecki⁵⁷¹.

6.6. Żywiecka Fundacja Rozwoju i jej rola w promowaniu kultury regionu

Żywiecka Fundacja Rozwoju stanowi organizację pożytku publicznego, zarejestrowaną w Bielsku-Białej. Jest to fundusz lokalny, który od roku 2006 należy do sieci ośrodków *Działaj lokalnie*, a od 2016 także do Federacji Funduszy Lokalnych w Polsce. Organizacja aktywnie wspiera rozwój Żywca oraz jego okolic, angażując się w różne formy działalności. Promuje inicjatywy edukacyjne, kulturalne i artystyczne, ekologiczne, dotyczące zdrowia publicznego i demokracji, realizując programy edukacyjne, stypendialne i grantowe oraz kampanie społeczne. Prowadzone programy ukierunkowane są na aktywizację społeczną⁵⁷².

⁵⁷⁰ JM, *Towarzystwo Miłośników Ziemi Żywieckiej wspólnie z filią PBW*, 15.07.2016 <https://dziennikzachodni.pl/zywiec-towarzystwo-milosnikow-ziemi-zywieckiej-wspolnie-z-filia-pbw/ar/10410600>, dostęp: 17.01.2022.

⁵⁷¹ H. Woźniak, op. cit., s. 306.

⁵⁷² <https://zfr.org.pl/o-nas/o-nas>, dostęp: 17.01.2022.

Rysunek 10. Logotyp Żywieckiej Fundacji Rozwoju

Źródło: <https://zfr.org.pl/>, dostęp: 23.08.2019.

Żywiecka Fundacja Rozwoju została powołana w październiku 2002 roku. Założycielami byli Gabriela Gibas-Psuturi, Piotr Topiński, Michał Kravcik i Jacek Schindler. Od początku działalność miała dotyczyć działań przyczyniających się do rozwoju środowiska lokalnego oraz edukowania i aktywizowania mieszkańców. Obecnie Fundacja prowadzi następujące programy: *Działaj lokalnie*, *Pamięć i tożsamość mieszkańców Żywiecczyny*, *Debaty oksfordzkie Podbeskidzia*, *Żywiec z pasją*, *Centrum Integracji Społecznej w Żywcu*, *Żywiec bez czadu*. *Działaj lokalnie* to program zapoczątkowany w roku 2000, stanowiący przedsięwzięcie realizowane przez Polsko-Amerykańską Fundację Wolności (PAFW)⁵⁷³. W warunkach polskich od początku prowadzi go Akademia Rozwoju Filantropii w Polsce. Program jest ukierunkowany na wspieranie i aktywizowanie społeczności lokalnych na terenach wiejskich oraz w małych miastach. Dzieje się to głównie dzięki projektom obywatelskim, służącym pobudzaniu rozwojowych aspiracji oraz poprawianiu jakości życia. Istotnym celem jest także rozbudowa kapitału społecznego. Program realizuje konkursy grantowe⁵⁷⁴. Dzięki takim konkursom instytucje rozdzielają środki finansowe, przekazywane przez Fundację Wolności, a także pozyskiwane od samorządów lokalnych, przedsiębiorców i osób prywatnych. Organizacje te zajmują się także prowadzeniem działalności szkoleniowej i doradczej, wspierają wolontariat. Polsko-Amerykańska

⁵⁷³ <https://zfr.org.pl/>, dostęp: 01-02.07.2019.

⁵⁷⁴ Ibidem.

Fundacja Wolności sprawuje nadzór nad przebiegiem konkursów. Żywiecka Fundacja Rozwoju jest jednym z wykonawców programu. Pamięć i Tożsamość Mieszkańców Żywiecczyzny – to fundacja, która opiekuje się budynkiem przy ul. Dworcowej 2 w Żywcu-Zabłociu, w którym mieściły się galicyjskie sklepy żydowskie, a następnie Gestapo, Urząd Bezpieczeństwa Publicznego PRL, Komisariat Milicji Obywatelskiej i Biblioteka Miejska. Fundacja tworzy archiwum społeczne, gdzie każdy chętny może zgłosić się i opowiedzieć o wydarzeniach związanych z historią miasta, tradycjami. Fundacja posiada również muzeum, umożliwiając wszelkim zainteresowanym dostęp do gromadzonych materiałów z zakresu historii lokalnej, przede wszystkim w obszarze dziejów miejsc oraz ludzi, których losy połączone są z Żywiecczyzną, miastem Żywiec i Zabłociem⁵⁷⁵.

Od 2013 roku Żywiecka Fundacja Rozwoju promuje debatę oksfordzką, uważając ją za narzędzie, dzięki któremu popularyzować można prowadzenie dyskusji na wysokim poziomie merytorycznym oraz dużej kulturze wypowiedzi. W ramach tego działania organizuje coroczny Turniej Debat Oksfordzkich Podbeskidzie. Biorą w nim udział uczniowie gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych szkół z terenu powiatu żywieckiego oraz bielskiego. Poszczególne turnieje odbywają się na przełomie marca i kwietnia. Dzięki tej imprezie młodzi mieszkańcy ziemi żywieckiej uczą się krytycznego myślenia, szacunku do przeciwnika, wykorzystywania wiarygodnych źródeł informacji oraz stosowania merytorycznych argumentów. Przyswajają umiejętność poszukiwania porozumienia i nowych rozwiązań, stwarzając także przestrzeń do publicznej debaty, dotyczącej ważnych dla mieszkańców spraw. Kształcą również sztukę wystąpień publicznych⁵⁷⁶.

Centrum Integracji Społecznej w Żywcu to instytucja powołana w kwietniu 2016 roku, w momencie rozpoczęcia partnerskiego projektu o tej samej nazwie. Projekt jest współfinansowany ze środków Unii Europejskiej w ramach *Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Śląskiego na lata 2014-2020*. Został ukierunkowany na podniesienie aktywności zawodowej i społecznej mieszkańców oraz ich zdolności do podjęcia pracy. Dotyczy osób zagrożonych wykluczeniem społecznym i biedą. Dzięki uczestnictwu w projekcie, zakwalifikowani mieszkańcy mają szansę rozwinąć umiejętności zawodowe i społeczne oraz wykształcić nowe kwalifikacje i znaleźć pracę.

⁵⁷⁵ Ibidem.

⁵⁷⁶ Ibidem.

W ramach zajęć, uczestnicy biorą udział w sesjach reaktywacji społecznej i zawodowej⁵⁷⁷.

Żywiec z Pasją to program utworzony przez przedsiębiorców oraz usługodawców z terenu Żywiecczyny. Sprzedając konkretne produkty, program wspiera uzdolnione osoby, realizując zadanie o nazwie Stypendium z Pasją. Celem tego zadania jest wspieranie ambitnych, zdolnych oraz pełnych determinacji i pasji osób w rozwijaniu ich zainteresowań. Żywiec Bez Czadu to program gromadzący osoby i instytucje, dla których istotnym celem jest poprawienie jakości powietrza w Żywcu, przede wszystkim w okresie zimowym. Żywiec Bez Czadu skupia następujące instytucje: Urząd Miejski w Żywcu, Szkoła Podstawowa nr 1 w Żywcu, Żywiecka Fundacja Rozwoju, Kino „Janosik”, Zespół Szkół Mechaniczno-Elektrycznych w Żywcu, Spółka z o.o. Beskid, The Times Polska Dziennik Zachodni, Szkoła tańca Swing w Żywcu, Zespół Szkół Budowlano-Drzewnych w Żywcu. W ramach projektu organizowane są konkursy filmowe oraz konferencje prasowe, popularyzujące ekologię, a przede wszystkim problem zanieczyszczenia powietrza⁵⁷⁸.

Żywiecka Fundacja Rozwoju działa od 19 lat. Jej wkład w budowanie tożsamości regionalnej koncentruje się przede wszystkim w obszarze promowania inicjatyw rozwojowych, które dotyczą aspektów zarówno kulturalnych i artystycznych, edukacyjnych oraz dotyczących ekologii, zdrowia publicznego, demokracji i umiejętności społecznych mieszkańców. Instytucja ta prowadzi więc działalność w wielu obszarach i zupełnie inną niż jednostki opisane wcześniej. Bierze udział w licznych programach rozwojowych, w których można m.in. pozyskiwać finansowanie poszczególnych działań na rzecz edukowania i aktywizacji mieszkańców Żywiecczyny.

Poza przekazem typowo kulturowym, który bez wątpienia wpływa na budowanie tożsamości regionalnej użytkowników, Fundacja oferuje również rozwiązania ukierunkowane na przyszłość. Szczególnie wartościowym działaniem fundacji jest nauczanie tolerancji i szacunku dla osób prezentujących inny punkt widzenia. Urzeczywistnia się to w prowadzonych debatach oksfordzkich, które kształcą u uczestników umiejętność prowadzenia pozytywnej debaty publicznej na odpowiednim poziomie kulturalnym i merytorycznym. Dzięki temu możliwy jest ciągły rozwój i przystosowanie się do zmieniającego się świata, z jednoczesnym zachowaniem tradycji. Działania Fundacji mają istotny wpływ na proces budowania tożsamości regionalnej.

⁵⁷⁷ Ibidem.

⁵⁷⁸ Ibidem.

Fundacja chroni lokalne dziedzictwo, realizując aktywność ukierunkowaną na teraźniejszość i przyszłość oraz starając się wyposażać swoich podopiecznych w odpowiednie zasoby do stwarzania jak najlepszych warunków funkcjonowania społeczności regionalnej.

6.7. Dobro regionalne - Fundacja Braci Golec

Fundacja Braci Golec została założona przez dwóch uzdolnionych artystów – braci – Pawła i Łukasza Golców muzyków pochodzących z Milówki, którzy od 1998 roku prowadzą zespół o nazwie Golec uOrkiestra. Ich twórczość łączy tradycyjne, folklorystyczne brzmienia muzyki góralskiej z wieloma innymi gatunkami muzycznymi, tj. pop, rock and roll, muzyka alternatywna, jazz czy rhythm⁵⁷⁹ and blues⁵⁸⁰.

Zdjęcie 70. Łukasz i Paweł Golcowie – założyciele Fundacji Braci Golec, w tradycyjnych strojach żywieckich

Źródło: <http://fundacijabracigolec.pl/>, dostęp: 23.08.2019.

⁵⁷⁹ R&B (również R'n'B) – gatunek muzyki rozrywkowej wywodzący się z jazzu, bluesa i pieśni religijnych.

⁵⁸⁰ <https://fundacijabracigolec.pl/>, dostęp: 18.01.2022.

Bracia Golec założyli Fundację, aby niezależnie od pochodzenia, każdy zdolny, młody człowiek mógł rozwijać swoje muzyczne pasje. Fundacja została powołana w 2003 roku, a obecnie jest sprawnie działającą organizacją pozarządową, wspierającą rozwój muzycznych talentów oraz prowadzącą dla swoich podopiecznych lekcje i warsztaty gry na instrumentach ludowych oraz śpiewu góralskiego⁵⁸¹. W swoim serwisie internetowym Fundacja określa cztery najbardziej podstawowe cele:

- upowszechnianie bogactwa kulturowego Żywiecczyzny oraz dbanie o jego zachowanie i przekazywanie w ramach dziedzictwa,
- uwrażliwianie dzieci i młodzieży na płynące ze sztuki wartości, rozwijanie ich zainteresowań i pasji związanych z muzyką ludową,
- stwarzanie równego dostępu do edukacji dla każdego dziecka, przeciwdziałanie dyskryminacji i wykluczeniu, przede wszystkim wynikającym z pochodzenia z małej miejscowości,
- włączanie lokalnej społeczności w działania społeczne oraz kulturowe i wzmacnianie poczucia regionalnej tożsamości mieszkańców Żywiecczyzny⁵⁸².

Zgodnie z oficjalnym statutem Fundacji, cele instytucji to przede wszystkim:

- aktywna promocja i udostępnianie kultury wśród osób i innych podmiotów, wyróżnionych ze względu na szczególną sytuację życiową lub materialną,
- budowanie i popularyzacja postaw i zachowań prospołecznych z wykorzystaniem wartości kulturalnych w grupie osób i podmiotów wyróżnionych ze względu na szczególnie trudną sytuację życiową,
- świadczenie usług w zakresie pomocy społecznej w obszarze zaspokajania najważniejszych potrzeb zdrowotnych, socjalnych i bytowych oraz kulturalnych wyżej wymienionych osób i podmiotów,
- przeciwdziałanie i likwidacja wszelkich form dyskryminacji ze względu na płeć, pochodzenie, status społeczny, wiek czy niepełnosprawność, we wszelkich dziedzinach życia, w sferze zarówno prywatnej, jak i publicznej,
- promocja kultury społecznie zaangażowanej i działanie na rzecz rozwijania społeczeństwa obywatelskiego poprzez wspieranie uczestniczenia obywateli w życiu lokalnej społeczności oraz poprzez budowanie postaw prospołecznych,

⁵⁸¹ E. T. Filip, B. Rosiek, *Strój górali żywieckich*, Fundacja Braci Golec, Kraków 2009, s. 214.

⁵⁸² <http://fundacijabracigolec.pl/o-nas>, dostęp: 11.07.2019.

- inicjowanie trwałej, partnerskiej współpracy pomiędzy organizacjami pozarządowymi i administracją państwową, z zaangażowaniem innych podmiotów w rozwiązywaniu problemów społecznych⁵⁸³.

Fundacja Braci Golec realizuje swój statut przede wszystkim poprzez następujące formy działania:

- działania ukierunkowane na wychowanie i kształcenie przez kulturę,
- inicjowanie, prowadzenie i wspieranie wszelkich przedsięwzięć na rzecz rozwoju i promowania kultury,
- świadczenie pomocy dla osób i środowisk,
- wykonywanie świadczeń w zakresie pomocy organizacyjnej, rzeczowej i finansowej dla osób i instytucji, które podejmują działania w zakresie celów Fundacji (przede wszystkim fundowanie stypendiów dla osób wybitnie uzdolnionych artystycznie, naukowo i sportowo),
- finansowanie tworzenia i wyposażania obiektów, przeznaczonych na działania w zakresie celów Fundacji,
- pomoc w realizacji projektów, które dotyczą celów Fundacji,
- gromadzenie i angażowanie osób, instytucji i środowisk, które mogą służyć radą i pomocą w procesie realizacji celów Fundacji,
- prowadzenie działań edukacyjnych w zakresie celów Fundacji,
- zbieranie i gromadzenie informacji kulturalnych, przede wszystkim na temat muzyki i sztuki oraz nauki i sportu,
- popularyzowanie fundacyjnych celów w środkach masowego przekazu, reklamowanie i promowanie,
- organizowanie przedsięwzięć, wydarzeń, koncertów i innych imprez, przede wszystkim artystycznych, naukowych i sportowych, pozwalających na propagowanie celów Fundacji oraz zbieranie środków finansowych i rzeczowych,
- organizowanie seminariów, prelekcji, konferencji, wystaw i wykładów, które mają na celu popularyzowanie działań Fundacji⁵⁸⁴.

⁵⁸³ *Tekst jednolity Statutu Fundacji Braci Golec*, <http://fundacijabracigolec.pl/images/onas/statut-Fundacja-Braci-Golec.pdf>, dostęp: 19.07.2019.

⁵⁸⁴ *Ibidem*.

Zdjęcie 71. Podopieczni Fundacji Braci Golec podczas występu świątecznego

Źródło: <http://fundacijabracigolec.pl/>, dostęp: 23.08.2019.

Realizując swoje zadania Fundacja Braci Golec tworzy Ogniska Twórczości Artystycznej. Fundacja prowadzi naukę śpiewu góralskiego oraz gry na ludowych instrumentach, charakterystycznych dla społeczności górali karpaccich. Są to przede wszystkim skrzypce, kontrabasy, heligonki oraz dudy żywieckie. Podopieczni uczą się od siebie wzajemnie, mając także styczność z autorytetami muzycznymi. Rozwój realizuje się dzięki rozwijaniu talentów, nabywaniu konkretnych umiejętności oraz poznawaniu miejscowej kultury regionalnej⁵⁸⁵. Obecnie Ogniska Twórczości Artystycznej gromadzą ponad 300 młodych, ambitnych i uzdolnionych mieszkańców regionu żywieckiego. Fundacja każdego roku poszerza swoją działalność, starając się wykorzystywać coraz bardziej efektywne i ciekawsze sposoby rozwijania talentów. Planowana jest organizacja wydarzeń integrujących wszystkich podopiecznych ze wszystkich ognisk oraz koncertów, pokazów i konkursów, ukierunkowanych na prezentację kultury ludowej, jako wartości łączącej wszystkich mieszkańców Żywiecczyny i stanowiącej wspólne dziedzictwo⁵⁸⁶.

Fundacja Braci Golec współpracuje z ośrodkami kultury, stowarzyszeniami i instytucjami nie tylko z regionu żywieckiego, ale również z poza niego. Jej działania objęte są patronatem m.in. Narodowego Centrum Kultury, Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz Urzędu Marszałkowskiego Województwa Śląskiego.

⁵⁸⁵ E. T. Filip, B. Rosiek, op. cit., s. 214.

⁵⁸⁶ *Tekst jednolity Statutu...*, op. cit.

Ponadto Fundacja współdziała z urzędami gmin i domami kultury. Bracia Golec realizują także działania wspólnie z przedsiębiorstwami i osobami prywatnymi⁵⁸⁷. Zapewnia bezpłatny dostęp do kulturalnej edukacji dzieciom oraz młodzieży, aż z dwunastu gmin, w których prowadzi Ogniska Twórczości Artystycznej. Aktualnie w tych ogniskach kształcą się aż 250 osób, wiele z nich później kontynuuje swoją naukę w Państwowej Szkole Muzycznej w Żywcu⁵⁸⁸.

Fundacja prowadzi również wydawniczą działalność, z której dość istotną wartość dla regionu mają albumy z serii 9 tomów zatytułowane *Stroje Ludowe w Karpatach polskich*, a wśród nich istotne dla Żywiecczyzny *Strój górali żywieckich*, *Mieszkański strój żywiecki*, których patronatem honorowym wydania zostało Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego⁵⁸⁹, a dochód ze sprzedaży przeznaczony został na działalność Fundacji. Kazimierz Michał Ujazdowski minister kultury i dziedzictwa narodowego w 2007 r. podziękował braciom Golec za „publikację na rzecz upowszechniania autentycznych źródeł kultury ludowej”⁵⁹⁰. Wszystkie działania Fundacji mają na celu przybliżenie bogactwa dziedzictwa ludowej kultury regionu Żywieckiego takie jak obecna gwara, taniec i śpiew, a co za tym idzie obyczaje i zwyczaje na Żywiecczyźnie, a ta edukacja regionalna daje narzędzia do tworzenia tożsamość regionalnej młodego pokolenia⁵⁹¹.

Fundacja braci Golec jest ciekawym przykładem połączenia tradycji z nowoczesnością w staraniach o wychowanie młodych ludzi w duchu lokalnego patriotyzmu. W swoich założeniach kładzie nacisk na przeciwdziałanie dyskryminacji i nietolerancji, starając się stwarzać rozwojowe szanse osobom pochodzącym z zaniedbanych lub zagrożonych wykluczeniem środowisk społecznych. Kształcenie dzieci i młodzieży w zakresie tradycyjnej muzyki regionalnej to istotny element kształtowania regionalnej tożsamości. Fundacja Braci Golec stara się przekazywać dziedzictwo kulturowe kolejnym pokoleniom. Jest to przykład bezpośredniego działania na rzecz wzmocnienia więzi z ziemią żywiecką i kształtowania identyfikacji lokalnej. Warto wskazać, że młodzi muzycy, objęci opieką Fundacji, występują w tradycyjnych góralskich strojach i wykorzystują tradycyjne instrumenty muzyczne. Ponadto, kształcą się w dość zwartych grupach i biorą udział w licznych imprezach kulturalnych

⁵⁸⁷ <http://fundacjabracigolec.pl/o-nas>, dostęp: 21.07.2019.

⁵⁸⁸ E. T. Filip, B. Rosiek, op. cit.

⁵⁸⁹ Ibidem.

⁵⁹⁰ K. Kolstrung – Grajny, *Mieszkański strój żywiecki*, Fundacja Braci Golec, Kraków 2007, s. 7.

i artystycznych. Organizacja jest także wyspecjalizowana w promowaniu kultury społecznie zaangażowanej i stara się działać na rzecz budowania społeczeństwa obywatelskiego. Można wnioskować, że tak rozumiane społeczeństwo jest silnie związane wspólną tradycją i tożsamością. Również w tym przypadku należy więc uznać, że działania Fundacji wydatnie przyczyniają się do budowania regionalnej tożsamości mieszkańców Żywiecczyzny.

6.8. Tradycja dziadów żywieckich kolorowym obrzędem regionu

Gody żywieckie, nazywane także dziadami żywieckimi i jukacami lub jukocami, to tradycyjny obrzęd ludowy, kultywowany w Żywcu oraz innych miejscowościach na Żywiecczyźnie⁵⁹². Bierze w nim udział wieloosobowa grupa barwnych przebierańców, którzy tradycyjnie pojawiają się w żywieckich wsiach w sylwestrowy lub noworoczny wieczór. W niektórych źródłach można znaleźć informację, że impreza była urządzana pomiędzy sylwestrowym wieczorem, a noworocznym popołudniem. Obrzęd dziadów żywieckich dotyczy ściśle określonego obszaru. Obchodzą go górale mieszkający w południowo-zachodnim pograniczu Żywiecczyzny.

Przebieg obrzędu jest zgodnie z tradycją dość jednoznacznie określony. Grupa uczestników może być bardzo duża, a zarówno ostateczna liczba, jak i specyficzna charakterystyka dziadów są zmienne i zależą w dużej mierze od kreatywności osób biorących w nim udział. Jukoce⁵⁹³ to wyłącznie mężczyźni, tradycyjnie – kawalerowie. Uczestnicy nie mają wyznaczonych stałych ról. Są poprzebierani za konkretne postacie, a ich stroje są barwne, często bardzo ozdobne i efektowne. Zadaniem dziadów jest robienie odpowiedniego wrażenia na publiczności, dzięki prezencji i zachowaniu. Jukoce nieustannie biegają i hałasują, robią żarty, dają popisy zręczności, dowcipu i poczucia humoru. Wykonują rozmaite ewolucje, robiąc wiele zamieszania i hałasu - dźwięczą dzwonekami, bębnią bębnami i trzaskają z biczu. Tańczą także do melodii, granej przez towarzyszących muzyków. Jak każda tradycja uczestnicy wydarzenia spotykają się

⁵⁹² Nie jest znana dokładna data powstania, przypuszcza się jednak, że jej tradycja ta może mieć swoje początki w czasach króla Jana Kazimierza oraz najazdu Szwedów na Żywiec w XVII wieku, Rybka G., *Żywieckie Gody. Tradycje związane z kołędowaniem dziadów noworocznych na Żywiecczyźnie*, <https://podrozebezosci.pl/gody-zywieckie-koledowanie-dziady-jukace-korowod-konkurs-trzaskania-z-bata-milowka-zywiec/>, dostęp: 18.01.2022.

⁵⁹³ Pochodzący z dawnej gminy Zabłocie, która aktualnie należy do Żywca. Stroje ich wyróżniają się na tle innych grup kołędniczych.

w połowie mostu na Sole⁵⁹⁴ i tam energicznie strzelają z batów w kierunku Żywca⁵⁹⁵. W obrzędzie bierze więc udział także orkiestra. Cały zwyczaj ma charakter wesoły, a dziady powinny siać wokół siebie radość. Ideą obrzędu jest kolędowanie i składanie życzeń noworocznych.

Zdjęcie 72. Dziady żywieckie w trakcie tańca

Źródło: <http://www.national-geographic.pl/fotografia/dziady-w-zywcu-i-milowce-22>, dostęp: 30.08.2019.

Formą obrzędu są kolędy i żarty oraz psoty robione przechodniom. Tradycyjnie uczestnicy widowiska częstowani są przez ludność Żywiecczyny wódką oraz ciastem, czasami otrzymują także drobne kwoty pieniędzy. Stroje dziadów są wykonywane specjalnie na tę okazję i składają się z masek i różnorodnych okryć ciała. Jukocy dysponują także odpowiednimi rekwizytami, do których należą bicze, widły, cepy i inne przedmioty. Noszą specjalne czapki, do których zwykle przyczepia się cyfry, oznaczające nadchodzący rok. Na ubraniach dziady mają poprzypinane dzwonki. Grupa jukocy zazwyczaj obejmuje kilkadziesiąt osób, wśród których wyróżnione są najważniejsze,

⁵⁹⁴ Zgodnie z tradycją na Żywiecczynie zwyczaj ten ma przypominać o obronie przez przodków miasta Żywca i całej Żywiecczyny przed potopem szwedzkim.

⁵⁹⁵ R. Garstka, *Świat obok nas, obrzędowość doroczna w województwie śląskim*, Regionalny Ośrodek Kultury w Katowicach, Katowice 2013, s. 38.

szczególne i niezbędne role. Szefem „bandy” jest kasjer, noszący czerwony strój i wspomagany przez przynajmniej kilku poganiaczy. Resztę stałego zespołu tworzą dziad, baba, kominiarz i diabełek. W ujęciu tradycyjnym reguły obrzędu zakazywały uczestnikom ujawniania tożsamości i pokazywania twarzy.

Zdjęcie 73. Autorka z rodziną w towarzystwie dziadów żywieckich

Źródło: opracowanie własne

W sylwestrowy wieczór grupa dziadów zbiera się przy żywieckim dworcu kolejowym, a następnie jukoce rozbiegają się po okolicy i odwiedzają trwające imprezy sylwestrowe. Zasięg zabawy ulegał na przestrzeni czasu zmianom – obecnie dziady wkraczają również do centrum Żywca, co wcześniej było zakazane. Na zabawie sylwestrowej jukoce składają uczestnikom życzenia i wykonują fragment programu artystycznego, po czym odwiedzają kolejne miejsca. O godzinie 05.00, w kościele św. Floriana w Zabłociu, odbywa się msza dziadowska, czyli specjalne nabożeństwo dla jukocy. Po zakończeniu mszy dziady odwiedzają ulice i poszczególne domy, składając życzenia mieszkańcom.

Obrzęd potocznie zwany „dziadami noworocznymi” jest mocno kultywowany w Ciścu, Cięcinie, Węgierskiej Górcie, Żabnicy i Milówce. Grupa kolorowych przebierańców przemieszcza się w tańcu przez wioskę wraz z wyjątkowym przedstawieniem urozmaiconym magiczną symboliką. Tradycja głosi, że gdyby dziady nie przeszły przez wieś, mógłby się nie rozpocząć Nowy Rok. Spotkanie z dziadami zapewnia dobrobyt oraz pomyślność w Nowym Roku. W związku z powyższym

mieszkańcy z niecierpliwością czekają na noworocznych przebierańców, których hojnie ich obdarowują⁵⁹⁶. Odbywający się od roku 1969 w styczniu Festiwal Żywieckie Gody połączony z przeglądem kolędniczym i konkursem trzaskania z bata, co roku przyciąga coraz szersze grono miłośników żywieckiego folkloru. Jest to najstarszy konkurs kolędniczy obejmujący obszar Beskidu Żywieckiego oraz Śląskiego⁵⁹⁷. Z roku na rok bierze w nim udział coraz więcej grup kolędniczych. Warto wspomnieć tutaj o kolędnikach nazywanych szlachcicami⁵⁹⁸, którzy według tradycji regionalnej odwiedzają domy tylko w św. Szczepana⁵⁹⁹. Aktualnym organizatorem przeglądu jest Regionalny Ośrodek Kultury w Bielsku Białej wraz ze współpracą z Miejskim Centrum Kultury w Żywcu, Gminnym Ośrodkiem Kultury w Milówce oraz Domem Kultury im. Wiktorii Kubisz w Bielsku Białej, a całe wydarzenie jest dofinansowane przez Ministerstwo Kultury Dziedzictwa Narodowego⁶⁰⁰.

Zdjęcie 74. Szlachcice na Żywieczyźnie

Źródło: opracowanie własne

⁵⁹⁶ R. Garstka, *Świat obok nas...*, op. cit., s. 34.

⁵⁹⁷ *Żywieckie Gody 2022*, 15.01.2022, <https://www.silesiakultura.pl/r/miasta/zywiec/zywieckie-gody-2022>, dostęp: 18.01.2022r.

⁵⁹⁸ R. Garstka, op. cit., s. 29.

⁵⁹⁹ Kolędnicy przebrani w stroje: szlachcica, masaża, górala, Żyda, Żydówki przy akompaniamencie muzyków prowadzą przedstawienie.

⁶⁰⁰ Ibidem.

Zdjęcie 75. Wystawa kultury ludowej, Dziady żywieckie

Źródło: opracowanie własne

Pochodzenie obrzędu dziadów żywieckich nie jest do końca jasne, a w różnych źródłach piśmienniczych znaleźć można odmienne interpretacje ich genezy. Tradycja przekazywana była z pokolenia na pokolenie w sposób niesformalizowany, naturalny i bardzo swobodny, a początki zwyczaju toną w mrokach przeszłości. Najprawdopodobniej jednak obrzęd pochodzi od miejscowych pasterzy, którzy czasami napadali żywieckie miejscowości, uprawiając zbrojnicki proceder.

Zdjęcie 76. Dziady żywieckie – postać diabła

Źródło: <https://fashionvoyager.pl/dziady-zywieckie/>, dostęp: 30.08.2019.

Obrzęd dziadów żywieckich ulega stałej ewolucji, co można uznać za zupełnie naturalne zjawisko, spowodowane zmianami warunków życia miejscowej ludności oraz zmieniającymi się okolicznościami życia społecznego. Jukoce noszą coraz bardziej wymyślne stroje i używają lepszej jakości rekwizytów. Z drugiej jednak strony, na Żywiecczyźnie zwyczaj nie jest już na tak szeroką skalę jak kiedyś kultywowany. Dawniej impreza odbywała się w żywieckich wsiach, współcześnie wygląda to nieco inaczej i nie zawsze można podziwiać tę piękną tradycję. Impreza miała duży wpływ na spójność i integralność życia społecznego, a ponadto była ważną i jedną z nielicznych rozrywek miejscowej ludności. Dziady należały do obrzędów typowo wiejskich, dlatego też do dzisiaj stanowią bardzo istotny element żywej historii oraz spuścizny kulturalnej regionu. Ciekawostką, a zarazem podkreśleniem rangi tego wydarzenia jest fakt, że w 2016 roku ta tradycja została wpisana na Krajową Listę Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego, przez co stała się ważna nie tylko dla mieszkańców Żywca, ale również całej Polski⁶⁰¹.

Dziady żywieckie są bardzo wyrazistym, oryginalnym i specyficznym nośnikiem żywieckiej tradycji i kultury. Nawiązują do obrzędu, który na ziemi żywieckiej kultywowany był od bardzo dawna. Z tego punktu widzenia stanowią ważny łącznik tradycji pomiędzy kolejnymi pokoleniami żywieckich górali. Zarówno w treści, jak i w formie tego widowiska manifestuje się góralska żywiołowość, skłonność do świętowania, zbiorowego przeżywania radości, energicznych tańców i ewolucji oraz głośnej, hałaśliwej muzyki. Orkiestra dziadowska wykorzystuje tradycyjne, żywieckie instrumenty jak skrzypce, basy, heligonki czy dzwonki. Dzięki temu utrwaleniu ulegają określone sposoby świętowania, z obecnością typowego dla regionu instrumentarium. Dziady są ważnym sposobem integrowania mieszkańców Żywca i okolic, pozwalając im brać udział w zbiorowej, ludycznej zabawie. Poszczególne, związane z obrzędem zwyczaje są autochtonom dobrze znane, a jukoce uważani są w wielu kręgach za niezbędny akcent sylwestra i Nowego Roku. Wiele osób z niecierpliwością oczekuje na zabawę, a każdego roku grupa dziadów gromadzi wiele osób w różnym wieku. Publiczność reaguje na zabawę z wielkim entuzjazmem. Jukoce mają także aspekt religijny, ponieważ do dzisiaj kultywowana jest tradycja mszy dziadowskiej.

⁶⁰¹ K. Ceklarz, B. Rosiek, op. cit., s. 452.

Zdjęcie 77. Wystawa kultury ludowej, Jukace z Zabłocia

Źródło: opracowanie własne

Dziady żywieckie są przykładem obrzędu charakterystycznego dla regionu. Podtrzymywanie tej tradycji wydaje się być bardzo istotnym elementem kształtowania regionalnej tożsamości żywieckich górali. W tabeli nr 1 zaprezentowano podsumowanie wniosków z analizy opisanych wyżej instytucji i obrzędów, których działalność przyczynia się do budowania tożsamości regionalnej mieszkańców Żywiecczyny.

Tabela 2. Przeanalizowane instytucje i ich wartość dla budowania tożsamości regionalnej

instytucja	okres aktywności	kierunki działania	wartość dla budowania tożsamości regionalnej
Muzeum Miejskie w Żywcu	1934 - obecnie	<ul style="list-style-type: none"> historia i sztuka, etnografia, przyroda, archeologia i konserwacja zabytków, nauka i oświata, publikacje 	<ul style="list-style-type: none"> uświadamianie przemian historycznych oraz przywiązania do regionu zachowywanie ważnych wartości i eksponatów wizualizacja przeszłości Ziemi Żywieckiej, dawanie przykładu zaangażowania i determinacji
Zespół Pieśni i Tańca Ziemia Żywiecka	1971- obecnie	<ul style="list-style-type: none"> taniec, śpiew, muzyka, gwara tradycyjne stroje i obrzędy, promowanie tradycji żywieckiej w kraju i na świecie 	<ul style="list-style-type: none"> prezentacja tradycyjnych strojów i utworów, gwary i muzyki, integracja społeczności, reprezentacja na zewnątrz, budowanie więzi promowanie ludowej kultury podtrzymywanie tradycji regionalnych
Miejskie Centrum Kultury Żywiec	1938 - obecnie	<ul style="list-style-type: none"> organizacja imprez, prowadzenie sekcji artystycznych dla ludności publikacje 	<ul style="list-style-type: none"> stwarzanie warunków do rozwoju kulturalnego i kontaktu z regionalną sztuką, integrowanie społeczności
Towarzystwo Miłośników Ziemi Żywieckiej	1934 - obecnie	<ul style="list-style-type: none"> ochrona dziedzictwa i tradycji, zachowywanie wartości, publikacje literackie, organizacja imprez 	<ul style="list-style-type: none"> promowanie regionalnych wartości, dawanie przykładu zaangażowania i determinacji, kolportowanie ważnych elementów dziedzictwa, integracja ludności
Żywiecka Fundacja Rozwoju	2002- obecnie	<ul style="list-style-type: none"> realizacja programów rozwojowych, przyznawanie grantów i stypendiów, opieka nad zabytkami, edukacja i szkolenie mieszkańców, przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu, aktywizacja społeczna, promowanie pasji mieszkańców działania ekologiczne 	<ul style="list-style-type: none"> poprawianie jakości życia społeczności lokalnej, stwarzanie szans i niwelowanie nierówności społecznych, aktywizowanie mieszkańców, integrowanie środowiska przedsiębiorców oraz społeczności
Fundacja Braci Golec	2003 - obecnie	<ul style="list-style-type: none"> edukacja i wychowanie dzieci i młodzieży, promowanie sztuki, przeciwdziałanie nietolerancji i wykluczeniu społecznemu, integracja środowisk, wspieranie rozwoju talentów 	<ul style="list-style-type: none"> ochrona dziedzictwa kulturalnego, kształcenie młodych ludzi, budowanie jedności, przeciwdziałanie dyskryminacji, sięganie do tradycyjnych strojów i instrumentów, integracja społeczności
Dziady żywieckie	brak danych – obecnie	<ul style="list-style-type: none"> świętowanie Sylwestra i Nowego Roku, aktywność rozrywkowa i ludyczna, muzyka, taniec i śpiew, wykorzystanie instrumentów regionalnych 	<ul style="list-style-type: none"> rola katarska i ludyczna, przekazywanie tradycyjnych wartości, integrowanie społeczności, sięganie do tradycyjnych zwyczajów i strojów, tradycyjna muzyka, wykonywana na regionalnych instrumentach, funkcja religijna podtrzymywanie tradycji

Źródło: opracowanie własne

Podsumowanie i wnioski

W oparciu o zgromadzony w bieżącym rozdziale pracy doktorskiej materiał badawczy należy wyciągnąć wniosek, że tradycja regionalna na Żywiecczyźnie jest tradycją bardzo mocną, żywą i z entuzjazmem podtrzymywaną przez mieszkańców. Region ten charakteryzuje się bardzo specyficzną i wyrazistą kulturą. Zarówno sztuka, jak i język oraz obyczajowość górali żywieckich są bardzo łatwo rozpoznawalne. Nietrudno zauważyć, że mieszkańcy Żywiecczyzny dbają o zachowywanie i przekazywanie własnego dziedzictwa i tożsamości. Tożsamość regionalną budują działania licznych instytucji oraz osób prywatnych. Proces ten polega przede wszystkim na kultywowaniu dawnych obyczajów i obrzędów oraz powoływaniu specjalnych organizacji, które zajmują się zbieraniem materiałów, zachowywaniem śladów poprzednich pokoleń, gromadzeniem zabytków i odnawianiem wartościowych przedmiotów oraz wieloma innymi rodzajami aktywności. W działanie takich placówek zaangażowani są zarówno Żywczanie, jak i mieszkańcy całego regionu oraz osoby z innych obszarów Polski, a nawet całego świata. Na podstawie zgromadzonego materiału można wykazać, że silna regionalna tożsamość Żywiecczyzny zbudowana jest na ogromnym zaangażowaniu całych pokoleń mieszkańców oraz na ich usilnych działaniach na rzecz zachowania odrębności etnicznej i obyczajowej lokalnych społeczności. Obecny stan żywieckiej kultury jest wynikiem przede wszystkim bardzo intensywnych starań jednostek, grup i instytucji, które na przestrzeni kilkuset lat budowały regionalną tożsamość. W historii Żywiecczyzny chwalebnie zapisały się dzieła wielu wybitnych osób. Niektórzy lokalni działacze całe życie poświęcili jednemu celowi - zachowaniu tradycji i kultury regionu.

W niniejszym rozdziale opisano osoby oraz instytucje, których działalność umożliwiła przetrwanie zwyczajów oraz zachowanie zabytków kultury pomimo trudnej historii, w którą wpisało się wiele tragicznych wydarzeń, tj. rozbiory czy wyniszczające w każdym aspekcie życia społecznego wojny. Pomimo wszelkich zawirowań dziejowych, na Żywiecczyźnie udało się utrzymać ciągłość tradycji oraz przekazywanego z pokolenia na pokolenie dziedzictwa kulturowego. Do dzisiaj istnieją liczne zbiory dokumentów, na podstawie których można wnioskować o szczególnie mocnym zaangażowaniu żywieckich górali w proces ochrony i wzbogacania lokalnej kultury. Jest to z pewnością przynajmniej częściowo zasługa szczególnej mentalności ludu góralskiego, który przez liczne wieki egzystował w skrajnie nieprzyjaznych i trudnych

warunkach. Można więc powiedzieć, że górale żywieccy są ludźmi od pokoleń zahartowanymi w zmaganiach z niesprzyjającymi okolicznościami losowymi oraz w walce z wszelkimi przeciwnościami. Należy podkreślić, że kultura Żywca łączy ze sobą elementy rolnicze i pasterskie. Zarówno środowisko rolników, jak i pasterzy wniosły do regionalnego dziedzictwa kulturowego specyficzne dla siebie elementy, które do dzisiaj w sposób pośredni obserwować można poprzez obrzędy, zwyczaje, stroje czy muzykę i inne dziedziny sztuki.

Muzeum Żywieckie jest przykładem instytucji o bardzo wszechstronnym profilu oraz niezwykle bogatej historii. Ma za sobą okresy bardzo trudne, w których jego funkcjonowanie było możliwe niemal wyłącznie dzięki bardzo dużemu poświęceniu pracowników i miejscowych aktywistów. Byli to ludzie, dla których pamięć o ważnych wydarzeniach oraz zachowywanie szczególnie cennych eksponatów przyrodniczych i historycznych było zadaniem wartym każdego poświęcenia. Tworzyli oni elitarną grupę wszechstronnie wykształconych intelektualistów, ale jednocześnie na kształt i przetrwanie muzeum miały wpływ także zwykli ludzie. Zgromadzone zbiory do dzisiaj stanowią bardzo istotny element budujący poczucie tożsamości regionalnej w kolejnych pokoleniach Żywczan. Jak wykazano, instytucja prowadzi także ważne działania edukacyjne, krzewiąc miłość do lokalnej tradycji w różnych grupach społecznych⁶⁰².

Kultura żywiecka ma także ambitnych i skutecznych ambasadorów w osobach artystów skupionych w różnych zespołach pieśni i tańca. Są to osoby zazwyczaj wykonujące swoje zajęcia nieodpłatnie, na zasadzie hobby. Ich ogromna aktywność i zaangażowanie, przyczyniające się znacznie do promowania żywieckiej kultury w kraju i na świecie są kolejnym przykładem specyficznej mentalności góralskiej oraz silnego przywiązania do tradycyjnych wartości, jakie można obserwować w tej grupie społecznej. Na przestrzeni lat Zespół Pieśni i Tańca Ziemia Żywiecka propagował kulturę Żywiecczyzny niemal na całym świecie. Warto zwrócić uwagę na to, że sam zespół tworzy specyficzną, zwartą i odrębną grupę społeczną, wokół której wyrosło środowisko powiązane wspólnymi pasjami. Jak wykazano, proponowany przez grupę przekaz cieszy się dużym zainteresowaniem nie tylko ludności, ale także, pasjonatów kultury góralskiej z innych regionów w Polsce, a także sympatyków z zagranicy. Jest to czynnik wskazujący na uniwersalną wartość kultury żywieckiej, która najwyraźniej może być atrakcyjna dla przedstawicieli wszystkich narodów i kultur. Biorąc pod uwagę zgromadzone dotychczas

⁶⁰² J. Podsiadło, *Muzeum jako ośrodek kształtowania tożsamości regionalnej*, Muzeum Zabawek i Zabawy, Kielce 2010, s. 8.

informacje można wnioskować, że atrakcyjność ta wynika przede wszystkim z barwności i oryginalności żywieckiej tradycji. Są to cechy przejawiające się w takich elementach, jak oryginalne, barwne stroje, tradycyjna muzyka, taniec, charakterystyczny sposób śpiewania, gwara czy też wykorzystanie lokalnych, ludowych instrumentów. Wszystkie te czynniki są także pewnym objawem siły i odporności żywieckiej tradycji, której kondycja pozostaje satysfakcjonująca pomimo wszelkich zawirowań dziejowych. Z całą pewnością stwierdzić można, że kultura żywieckich górali jest unikatem na skalę światową.

Miejskie Centrum Kultury w Żywcu jest typowym przykładem instytucji kulturalnej funkcjonującej podobnie, jak inne tego typu placówki na terenie całego kraju, ale jego dbałość o podtrzymanie tradycji i kultury miasta wyróżnia go dość mocno na tle innych. Jego nadzwyczajność przejawia się już wchodząc do środka budynku, gdzie na pierwszym planie pojawiają się elementy charakterystyczne dla regionu Żywca i jego mieszkańców tj. strój góralski i materiały reklamowe, książki przedstawiające folklor tej ziemi. Jest to prężnie działająca organizacja, a jej wkład w podtrzymywanie tradycji i tożsamości regionalnej polega przede wszystkim na umożliwianiu mieszkańcom bezpośredniego uczestniczenia w różnego rodzaju imprezach kulturalnych i zajęciach promujących kulturę lokalną. Kluby środowiskowe są przykładem wychodzenia instytucji kulturalnej bezpośrednio w teren funkcjonowania społeczności. Dzięki takim formom działania Centrum Kultury może być blisko mieszkańców i proponować im atrakcyjne spędzanie czasu wolnego, połączone z możliwością przyswajania i rozwijania tradycyjnych wartości. Również w tym przypadku istotne są wszystkie elementy. Ośrodek cieszy się dużym zainteresowaniem, a funkcjonowanie poszczególnych sekcji i klubów świadczy o niesłabnącym zaangażowaniu autochtonów w działania powiązane z tradycją i obyczajowością. Centrum stanowi aktywność ukierunkowaną na krzewienie tradycyjnej sztuki ludowej. Nietrudno bowiem zauważyć i wykazać, że kolejną charakterystyczną cechą Żywiecczyzny są oryginalne formy rzemiosła artystycznego, takie jak bibułkarstwo czy zabawkarstwo. Mogłoby się wydawać, że w XXI wieku tego rodzaju zajęcia nie cieszą się już w żadnym zainteresowaniem, a wytwarzane przez miejscowych artystów produkty mają niewielką wartość rynkową, tymczasem, wspomniane formy aktywności twórczej cieszą się nadal dużą popularnością, a produkty regionalne są towarem eksportowym. W ten sposób nawet zwykłe przedmioty codziennego użytku, oryginalnie i atrakcyjnie ozdobione w sposób charakterystyczny dla regionu, stają się fizycznym nośnikiem kultury i tradycji, propagując dziedzictwo

Żywiecczyzny w innych częściach świata. Podtrzymywanie tradycji rzemieślniczej jest bardzo ważną funkcją instytucji takich, jak Miejskie Centrum Kultury w Żywcu. Z opisanym już powyżej, silnym zaangażowaniem górali żywieckich w proces kultywowania tradycji, koresponduje z pewnością działalność Towarzystwa Miłośników Ziemi Żywieckiej. Instytucje tego typu są bardzo szczególnym i wyrazistym dowodem na przywiązanie do ziemi i związanej z nią obyczajowości. W tym przypadku kształtowanie tożsamości regionalnej zyskuje bardzo transparentny model w postaci grona skoncentrowanego, na umiłowaniu lokalnej ojczyzny. Formy funkcjonowania zmieniają się w dużej mierze stosownie do przeobrażeń współczesnego świata, ale pierwiastek zaangażowania w krzewienie wartości kulturalnych pozostaje ten sam.

Działające na terenie Żywiecczyzny fundacje są przykładem specyficznego połączenia tradycji z nowoczesnością i codziennością. Wykorzystują zdobycze najnowszej techniki oraz możliwości, jakie stwarza rozwój cywilizacyjny do budowania i propagowania idei lokalności oraz rozwijania zasobów społecznych na właściwym im terenie. Organizacje takie spełniają w procesie budowania tożsamości regionalnej Żywiecczyzny dość szczególną rolę. Z jednej bowiem strony zyskują znaczenie dla zachowania tradycji i obyczajowości, z drugiej zaś budują i ulepszają codzienność żywieckich górali, dbając o takie aspekty ich egzystencji, jak ochrona przyrody czy rozwój zasobów ludzkich. Każda z fundacji nawiązuje bowiem do różnych aspektów życia mieszkańców regionu i podejmuje bardzo istotne problemy edukacji, rozwoju, polepszania warunków życiowych i wielu innych kwestii. Również w działaniu tych instytucji ujawnia się jednak skłonność żywieckich górali do dbania o własną tożsamość. Jak wykazano, bardzo wyrazistym i barwnym, łatwym do zauważenia i zapamiętania przejawem żywieckiej obyczajowości jest obrzęd żywieckich dziadów. Z niewielkimi zmianami przetrwał on na przestrzeni stuleci w bardzo podobnej formie. Do dzisiaj wydarzenie cieszy się dużym zainteresowaniem mieszkańców regionu oraz osób spoza jego granic. Gody żywieckie są zwyczajem bardzo dla Żywiecczyzny charakterystycznym. Fakt nieprzerwanego podtrzymywania tej tradycji również świadczy o sile regionalnej tożsamości żywieckich górali oraz o ich chęci zachowywania relikwów przeszłości. Należy wskazać, że w obrzędach do dzisiaj biorą udział kolejne pokolenia ludzi młodych, a zatem tradycja ta jest nadal z powodzeniem przekazywana.

Organizacje funkcjonujące na Żywiecczyźnie poprzez swoje działania bardzo mocno kształtują tożsamość regionalną. Przemiany społeczno-kulturalne to naturalny

proces, związany z dojrzewaniem społeczeństwa oraz zmianami warunków codziennego funkcjonowania, a co za tym idzie funkcjonowania i działalności organizacji. Egzystująca niegdyś w znacznym niedostatku społeczność Żywiecczyzny jest obecnie społecznością raczej bogatą, a wzrost gospodarczy kraju oraz przedsiębiorczość górali pozostają nie bez wpływu na regionalną tożsamość, dlatego w wielu miejscach regionu zauważyć można stopniowe zanikanie dawnych obyczajów, co jednak należy uznać za proces zupełnie naturalny. W tych warunkach na szczególne podkreślenie zasługuje tendencja autochtonów do podtrzymywania tradycji oraz umacniania własnej tożsamości regionalnej na drodze bardzo licznych i wszechstronnych działań kulturalnych, oświatowych, promocyjnych i społecznych, a nawet biznesowych. Można więc wyrazić przypuszczenie, że w kolejnych dziesięcioleciach liczne elementy tradycyjne zostaną zachowane, inne zaś przejdą gruntowne przeobrażenia lub zanikną. Jest to jednak zjawisko powszechne na całym świecie, dotyczące wszelkich kultur i grup społecznych.

ZAKOŃCZENIE

W ramach przedłożonej dysertacji, przeprowadzono analizę wpływu działań kulturalnych organizacji Żywiecczyzny na budowanie tożsamości regionalnej mieszkańców tego obszaru. Jak wykazano, problematyka tożsamości tworzy bardzo szeroką, wieloaspektową i różnorodną płaszczyznę badawczą. Z całą pewnością poczucie tożsamości regionalnej jest bardzo istotne dla psychospołecznego funkcjonowania człowieka. Ma też zasadnicze znaczenie dla trwania i rozwoju wszelkich zbiorowości i wspólnot ludzkich.

Żywiecczyzna jako region ujawnia szczególnie bogatą historię, a także oryginalną tradycję i kulturę. Na podstawie zgromadzonych informacji można wnioskować, że jest to jeden z najbardziej charakterystycznych i wyrazistych regionów Polski. Wynika to przede wszystkim z faktu, że górale żywieccy, na przestrzeni dziejów, tworzyli wspólnotę szczególnie żywą i dynamiczną. Ich dzieje obfitują w wydarzenia zarówno pozytywne i budujące, jak i dramatyczne i destrukcyjne. Mimo wszystko, silna tożsamość tych ludzi była jednym z najistotniejszych walorów, które umożliwiły zachowanie kultury i tradycji nawet w obliczu najbardziej wyniszczających procesów polityczno-społecznych.

Górale żywieccy stworzyli m.in. oryginalne, wartościowe wzorce artystyczne. Ich historia jest silnie związana z różnymi dziedzinami sztuki, przede wszystkim zaś muzyką, rękodzielnictwem, zdobnictwem oraz rzemiosłem artystycznym. Mieszkańcy Żywiecczyzny wyróżniali się na tle innych polskich grup regionalnych także szczególnie barwnymi strojami oraz ogromnym bogactwem obyczajowym. Do dzisiaj, pewne wartości tradycyjne uważane są za szczególnie istotne. Dotyczy to m.in. zwyczajów, a także gwary, rozrywek czy sposobu bycia.

Problematyka tożsamości jest zagadnieniem obszernym. Tożsamość ma bowiem liczne znaczenia i można ją analizować w odmiennych perspektywach badawczych. Przysługuje każdemu bytowi ożywionemu, mając szczególne znaczenie w przypadku człowieka. Trudno jest przecenić jej wartość dla psychicznego i emocjonalnego funkcjonowania wszelkich jednostek oraz ludzkich zbiorowości. Była wielokrotnie analizowana na gruncie różnych nauk. Szczególnie intensywnie temat ten eksploatowano w psychologii i innych naukach społecznych. Nawet w ujęciu jednostkowym, tożsamość ma zawsze wyraźne powiązania z kwestiami społecznymi. W ujęciu zbiorowym stanowi fenomen szczególnie trudny do precyzyjnego określenia i badania. Ujawnia bowiem dość

niekonkretny status ontologiczny oraz w znacznym stopniu abstrakcyjną naturę. Ulega szczególnemu rozproszeniu, dotycząc licznych jednostek, tworzących konkretną zbiorowość. Z całą jednak pewnością, w sposób niemal bezpośredni, warunkuje przetrwanie wszelkich wspólnot ludzkich. Na przestrzeni dziejów, tożsamość ulega jednak pewnym przekształceniom, związanym przede wszystkim z rozwojem cywilizacji.

Region stanowi pod wieloma względami szczególną jednostkę podziału geograficznego. Trudno jest w sposób jednoznaczny wykreślić jego granice, ponieważ tak naprawdę jest on definiowany i precyzowany przez liczne czynniki, niezwiązane z geografiami. Dla większości jednostek, region ma jednak bardzo silne znaczenie tożsamościowe. Umożliwia budowanie poczucia przynależności do pewnego miejsca na ziemi. Jest także przestrzenią funkcjonowania konkretnej grupy, która buduje swoją tożsamość m.in. na podstawie lokalizacji. Region jest przedmiotem licznych analiz i dociekań. Wykraczają one dalece poza kwestie związane z samym położeniem geograficznym. Szczególne znaczenie ma pojęcie krajobrazu kulturowego. Krajobraz kulturowy jest przestrzenią, która w toku rozwoju historycznego została ukształtowana przez pewną grupę lub kilka grup kulturowych, dzięki czynnościom przekształcania krajobrazu naturalnego. W efekcie powstaje bardzo szczególny twór, obejmujący elementy geograficzne i przyrodnicze oraz wszelkie wytwory człowieka. Mogą one mieć zarówno materialny, jak i zupełnie abstrakcyjny charakter.

Krajobraz kulturowy jest pojęciem przydatnym w perspektywie analizy tożsamości regionalnej. Obejmuje bowiem świadomość historyczną, geograficzną, językową i nomenklaturową. W swym obszernym wymiarze, zawiera także tradycję i obyczajowość, ceremonie i uroczystości, legendy, wierzenia i objawienia oraz tradycyjne umiejętności i zajęcia. Dotyczy również elementów semantycznych oraz wszelkiego rodzaju dzieł sztuki. W krajobrazie kulturowym, manifestuje się więc siła wpływu tożsamości regionalnej. Z drugiej strony – to właśnie dzięki krajobrazowi kulturalnemu, tożsamość może być budowana i rozwijana.

Tożsamość regionalna, jak wykazano, jest bardzo ważnym elementem ludzkiej egzystencji indywidualnej i zbiorowej. Odnosi się do poczucia przynależności człowieka do danego regionu oraz grupy społecznej. Zawiera elementy językowe, religijne, etniczne, kulturalne oraz związane z historią i krajobrazem. To jednak tylko pewna część czynników, które się na nią składają. Na gruncie licznych nauk, tożsamości regionalnej przyznaje się ogromną wartość dla egzystencji i rozwoju człowieka. Ma to odniesienie

zarówno do jednostki, jak i do wymiaru społecznego, narodowego, a nawet gatunkowego. Tożsamość regionalną analizuje się w wielu perspektywach m.in. psychologicznej, socjologicznej, geograficznej, antropologicznej i etnograficznej oraz historycznej, ekonomicznej, urbanistyczno-architektonicznej, politologicznej, światopoglądowej oraz ekologicznej. Tożsamość nie tylko jest zjawiskiem bardzo złożonym, ale także stanowi przedmiot zainteresowania przedstawicieli niemal wszelkich kategorii naukowych.

Tożsamość regionalna jest centralnym aspektem funkcjonowania każdej lokalnej społeczności. Pełni bardzo ważne funkcje identyfikacyjne, ale także wspiera poszczególne jednostki. W wymiarze geograficznym, w danej przestrzeni lokalnej jest budulcem jedności mieszkańców. To właśnie dzięki regionalnej tożsamości, mieszkańcy regionu mogą mieć poczucie bycia u siebie. Wpływ na budowanie i rozwój tożsamości regionalnej zyskują szczególnie liczne środowiska oraz zjawiska o charakterze niematerialnym, trudne lub niemożliwe do bezpośredniego obserwowania.

Jak wykazano w oparciu o przeprowadzone analizy badawcze, Żywiecczyzna dysponuje licznymi instytucjami, które przyczyniają się do budowania i wzmacniania wyrazistej tożsamości regionalnej. Tradycja regionalna Żywiecczyzny jest tradycją stosunkowo mocną, żywą i silnie wspieraną przez mieszkańców. Kultura Żywiecczyzny ma charakter transparentny i specyficzny. Do budowania tożsamości regionalnej przyczyniają się liczne instytucje oraz aktywnie działające osoby prywatne. Podtrzymywane są dawne obyczaje i obrzędy, a ludność miejscowa powołuje organizacje, których zadaniem jest gromadzenie wszelkich wartości, mających znaczenie kulturalne czy oświatowe, dzięki temu Żywiecczyzna zachowała swój charakter, pomimo różnych zawirowań historycznych.

Wydaje się, że żywieccy górale mają silne poczucie dumy z własnej przynależności i rozwijają specyficzny patriotyzm lokalny. Chętnie sięgają do korzeni i z wielkim zaangażowaniem kultywują stare tradycje. Do dzisiaj podtrzymywane są zwyczaje, związane ze strojami, gwarą czy tradycyjnymi uroczystościami. Żywiecczyzna stanowi więc wdzięczny przykład znaczenia, jakie tożsamość regionalna, budowana na fundamentach różnych zjawisk i procesów, zyskuje dla lokalnych wspólnot. Z przeprowadzonych analiz można wnioskować, że to właśnie dzięki łącznemu oddziaływaniu wszystkich opisanych podmiotów i inicjatyw, żywiecka społeczność do dzisiaj zachowała swój unikalny charakter.

BIBLIOGRAFIA

- 700 lat miasta Żywca, Zakłady Graficzne w Żywcu, Żywiec 1968.
- Allport G., *Personality: A psychological interpretation*, Holt, Rinehart & Winston, New York 1937, s. 51-52.
- Antkowiak P., *Decentralizacja władzy publicznej w Polsce na przykładzie samorządu terytorialnego*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne” 2011, 2:155-174.
- Antrobus D., *Localism, globalism and the spaces in between*, „Journal of Public Policies and Territory” 2012, 1:5.
- Augustyn F., *Kroniki Żywieckie od czasów zamierzchłych do 1845 r.*, Towarzystwo Wydawnicze Historia Iagellonica, Kraków 2007.
- Babiński G., *Pogranicze polsko-ukraińskie. Etniczność, zróżnicowanie religijne, tożsamość*, Nomos, Kraków 1997.
- Barański M., *Beskid Śląski. Przewodnik*, Rewasz, Pruszków 2019.
- Bauman Z., *Tożsamość jaka była, jest i po co?* [w:] A. Jawłowska (red.), *Wokół problemów tożsamości*, (s. 8-25), LTW, Warszawa 2001.
- Bąk W., *Wielość Ja w ujęciu poznawczym i dialogowym. Próba integracji podejść*, „Przegląd Psychologiczny” 2009, 52(1): 54.
- Bielowski A., *Monumenta Poloniae Historica*, t. 3, Akademia Umiejętności, Lwów 1878.
- Bikont A., *Tożsamość społeczna – teorie, hipotezy, znaki zapytania*, [w:] M. Jarymowicz (red.), *Studia nad spostrzeganiem relacji JA – INNI: tożsamość, indywidualizacja, przynależność*, (s.15-39), Ossolineum, Wrocław 1988.
- Blaine B.E., *Understanding the psychology of diversity*, SAGE Publications, Los Angeles 2007.
- Błaszczak B., *Tożsamość człowieka a pojęcie narracji*, „Analiza i egzystencja. Czasopismo Filozoficzne” 2011, 14:123-140.
- Bobrowska M., *Sonda internetowa. Głosy praktyków*, [w:] B. Fatyga, R. Michalski (red.), *Kultura ludowa. Teorie, praktyki, polityki* (s. 19-20), Pracownia Wydawnicza Andrzej Zabrowarny, Warszawa 2014.
- Bokinięc M., *Kultura wysoka – kultura niska – Richard Ishuesterman i Noel Carroll*, „Sztuka i filozofia” 2007, 30: 100-112.
- Bokszański Z., *Tożsamości zbiorowe*, PWN, Warszawa 2007.
- Bokszański Z., *Tożsamość jednostki*, „Kultura i Społeczeństwo” 1988, 32(2):10-11.

- Boski P., *Kulturowe ramy zachowań społecznych. Podręcznik psychologii międzykulturowej*, PWN, Academica, SWPS, Warszawa 2009.
- Brzezińska A., *Dzieciństwo i dorastanie: korzenie tożsamości osobistej i społecznej*, [w:] A. Brzezińska, A. Hulewska, J. Słomska (red.), *Edukacja regionalna* (s. 47-77), PWN, Warszawa 2006.
- Brzezińska A., *Kultura regionu – tradycja czy kreacja?* [w:] A. Brzezińska, A. Hulewska, J. Słomska-Nowak (red.) *Edukacja kulturowa: przestrzeń-kultura-przekaz* (s. 35-46), Wydawnictwo Wyższej Szkoły Zarządzania „Edukacja”, Wrocław 2009.
- Brzezińska A., *Tożsamość u progu dorosłości*, UAM, Poznań 2017.
- Buczek K., *Zagadnienie regionalizmu w nauczaniu historii w szkole średniej*, [w:] *Pamiętnik VI Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Wilnie, 17–20 września 1935 r.*, t. 1. (s. 541-548), Lwów 1935.
- Bukowski A., *Władza, terytorium, tożsamość. Społeczne konstruowanie regionu*, [w:] A. Bukowski, M. Lubaś, J. Nowak, *Zarządzenia przestrzeni. Globalizacja, etniczność, władza* (s.73-114), UJ, Kraków 2006.
- Bukraba-Rylska I., *Kultura ludowa, wieś, mieszkańcy wsi. Wybór artykułów z lat 1987-2002*, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 2002.
- Bukraba-Rylska I., *Kultura wsi – kontekst lokalny, narodowy, globalny*, „Wieś i Rolnictwo” 2009, 4:485-517.
- Ceklarz K., Rosiek B., *Kultura ludowa Górali Żywieckich*, Wierchy, Kraków 2018.
- Chojnicki Z., Czyż T., *Region – regionalizacja – regionalizm*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1992, 2:2.
- Chorąży B.B., *Archeologiczne tajemnice Kotliny Żywieckiej*, <https://muzeum.bielsko.pl/pl/widziane-spod-ziemi/artukul/archeologiczne-tajemnice-kotliny-zywieckiej>, dostęp: 01.12.2021.
- Cieślikowska D., *Tożsamość społeczna*, [w:] M. Branka. D. Cieślikowska (red.) *Edukacja antydyskryminacyjna. Podręcznik trenerski* (s. 66-74), Villa Decius, Kraków 2010.
- Czapliński M., „Nowy model” czy „nowe modele”? *Próba polemiki z niektórymi tezami Witolda Molika* [w:] K. A. Makowski (red.), *O nowy model historycznych badań regionalnych* (s. 49-57), Instytut Wielkopolski, Poznań 2007.
- Czapliński M., *Historia Śląska*, UW, Wrocław 2002.
- Dobosz S., *Wojna na Ziemi Żywieckiej od kwietnia 1939 r. do kwietnia 1945 r.*, Gazeta Żywiecka, Żywiec 2004.

- Dobosz S., *Żywczanina żywot i sprawy z historią w tle*, Towarzystwo Miłośników Ziemi Żywieckiej, Żywiec 2009.
- Dobrowolski K., *Chłopska kultura tradycyjna. Próba zarysu na podstawie materiałów źródłowych XIX i XX w. z południowej Małopolski*,
https://pracownik.kul.pl/files/43215/public/kultury/dobrowolski_chlopska_kultura_tradycyjna.pdf, dostęp: 18-19.11.2018.
- Doktorowicz K., *Tożsamość w epoce Internetu i globalnych w sieci*, [w:] K. Doktorowicz (red.), *Tożsamość w wieku informacji: media, internet, kino* (s.13-29), UŚ, Katowice 2015.
- Domański B., *Geografia ekonomiczna. Ujęcie dynamiczne*, PWN, Warszawa 2004.
- Dyczewski L., *Kultura ludowa elementem istotnym tożsamości społeczeństwa polskiego*, „Twórczość ludowa. Kwartalnik Stowarzyszenia Twórców Ludowych” 1994, 1-2(25): 20.
- Dzieskanowska M., *Tożsamość społeczna a globalizacja*, „Zeszyty naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Studia Socjologica” 2008, 18: 33-48.
- Dziewoński K., *Teoria regionu ekonomicznego*, „Przegląd Geograficzny” 1967, 39(1): 33-50.
- Dziuba A., *Lato 1945 roku w Beskidzie Żywieckim. Oddział partyzancki „Garbnik”*, 10.01.2021, <https://przystanekhistoria.pl/pa2/teksty/77782,Lato-1945-roku-w-Beskidzie-Zywieckim-Oddzial-partyzancki-Garbnik.html>, dostęp: 09.12.2021.
- Erikson E.H., *Tożsamość a cykl życia*, przekł. M. Żywicki, PWN, Warszawa 2004.
- Fatyga B., *Kultura ludowa: z ludem czy bez ludu?* [w:] B. Fatyga, R. Michalski (red.) *Kultura ludowa. Teorie, praktyki, polityki* (s. 173-185), ISNS, Warszawa 2014.
- Filip E.T., Rosiek B., *Strój górali żywieckich*, Fundacja Braci Golec, Kraków 2009.
- Firlej D., Dyrłaga P., Bura A., *Żywiec studia i szkice z dziejów miasta*, Muzeum Miejskie w Żywcu, Żywiec 2018.
- Firlej P., *Jej wysokość Brzanka*, <http://www.jejwysokoscbrzanka.pl/blizej-jeszcze-blizej/>, dostęp: 12.12.2021.
- Fleming J.S., *Erikson's Psychosocial Developmental Stages*,
<https://pdfs.semanticscholar.org/ab44/d6a2d3178e4e159108ab5333504d23cc9508.pdf>,
dostęp: 11.12.2018 r.
- Franczak P., Listwian K., *Raport z analizy potencjału turystyczno-kulturowego powiatu żywieckiego*, „Turystyka Kulturowa” 2015, 11:72-91.
- Galica W., *Ze wspomnień partyzanta*, „Karta Groni” 1980, 9-10:154-157.

- Gałdowa A, *Tożsamość człowieka*, UJ, Kraków 2000.
- Garstka R., *Świat obok nas, obrzędowość doroczna w województwie śląskim*, Regionalny Ośrodek Kultury, Katowice 2013.
- Geertz C., *Wiedza lokalna dalesze eseje z zakresu antropologii interpretatywnej*, przekł. Wolska D., UJ, Kraków 2005.
- Goffman, *The presentation of self in everyday life*, Garden City, Doubleday – Anchor, New York, 1959.
- Gogacz A. K., *Antropologia kulturowa*, Łódź 2011,
http://www.gogacz.eu/uczelnia/repository/Antropologia%20kulturowa_skrypt.pdf,
dostęp: 9.11.2021 r.
- Goszczyński W., Kniec W., Czachowski H., *Lokalne horyzonty zdarzeń. Lokalność i kapitał społeczny w kulturze (nie)ufności na przykładzie wsi kujawsko-pomorskiej*, Met, Toruń 2015.
- Grabowska B., *Rewitalizacja tożsamości regionalnej*,
<https://rebus.us.edu.pl/handle/20.500.12128/7043>, dostęp: 17.01.2022.
- Grabowski M., Sztramski A., *Tożsamość osobowa a tożsamość płciowa*, [w:] W. Sinkiewicz, R. Grabowski *Medyczne, bioetyczne, psychologiczne i prawne aspekty tożsamości płci* (s. 49-71), MERGRAFSEN, Bydgoszcz 2014.
- Graff G., *Jezus Frasobliwy*, <https://etnomuzeum.eu/zbiory/jezus-frasobliwy>, dostęp: 09.01.2021.
- Grzegorzec M., *Beskid Żywiecki – gdzie na szlak?* 19.04.2020,
<https://mynaszlaku.pl/beskid-zywiecki-szlaki-gorskie/>, dostęp: 02.01.2021.
- Grzegorzec M., *W Sopotni Wielkiej znajduje się największy Beskidzki wodospad*, 24.01.2021,
<https://mynaszlaku.pl/sopotnia-wielka-najwiekszy-wodospad-w-beskidach/>,
dostęp: 03.01.2021.
- Grzybowski P.P., *Od tożsamości osobowej po zawodową. Etyczne dylematy badaczy różnicowania kulturowego*, [w:] T. Lewowicki, A. Różańska, U. Klajmon-Lech (red.), *Z teorii i praktyki badań międzykulturowych. Dylematy metodologiczne* (s.127-141), Wydział Etnologii i Nauk o Edukacji Uniwersytetu Śląskiego, Wydawnictwo Adam Marszałek, Cieszyn-Toruń 2016.
- Hempolińska-Nowik E., *Integracja struktury „ja” a przystosowanie*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Studia Sociologica” 2009, 19: 9-33.
- Hołowiński A., *Z perspektywy dwudziestopięciolecia*, „Karta Groni” 1969, 3-4: 23-31.

- Horolets A., *Wymiary różnicowania i scalania systemów wartości w tożsamości narodowej: perspektywa antropologii społecznej*, „Etnolingwistyka” 2009, 21:32-33.
- Hyla B., *Habsburgowie żywieccy latach 1895-1947*, „Karta Groni” 1991, 16:7-27.
- JAK, *Dziki zwierzęta w Beskidach. Można spotkać niedźwiedzia, wilka rysia, a także inne drapieżniki*, 04.01.2021, <https://dziennikzachodni.pl/dziki-zwierzeta-w-beskidach-mozna-spotkac-niedzwiedzia-wilka-rysia-ale-takze-inne-drapiezniki/ar/c15-15369484>, dostęp: 02.01.2021.
- Janion M., *Dwie wizje ludowości romantycznej*, „Rocznik Towarzystwa Literackiego im. Adama Mickiewicza” 1975, 10: 5:24.
- Jankowska M., *Sposoby rozwiązywania kryzysów w teorii psychospołecznego rozwoju E. H. Eriksona w aspekcie rozwoju człowieka i zdrowia psychicznego oraz zaburzeń w rozwoju*, „Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio” 2017, 4(32):45-64.
- Janota E., *Wiadomość historyczna i geograficzna o Żywiecczyźnie*, Gwiazdka Cieszyńska, Cieszyn 1859.
- Jawłowska A., *Tożsamość na sprzedaż*, [w:] A. Jawłowska (red.), *Wokół problemów tożsamości* (s. 51-78), LTW, Warszawa 2001.
- JM, *Cechy rzemieślnicze w Żywcu*, 14.09.2017, <https://zywiec.naszemiasto.pl/cechy-rzemieslnicze-w-zywcu-cz-i-zdjecia-czytelnika/ar/c11-4244531>, dostęp: 10.12.2021.
- JM, *Żywiec: Towarzystwo Miłośników Ziemi Żywieckiej wspólnie z filią PBW*, 15.07.2016, <https://dziennikzachodni.pl/zywiec-towarzystwo-milosnikow-ziemi-zywieckiej-wspolnie-z-filia-pbw/ar/10410600>, dostęp: 17.01.2022.
- Jones G.L., *Elite culture, popular culture and the politics of hegemony*, „History of European Ideas” 1993, 16(1-3):235-240.
- Jordan P., *The Concept of the Cultural Region and the Importance of Coincidence between Administrative and Cultural Regions*, „Romanian Review of Regional Studies” 2005, 1(1): 14-15.
- Karasińska M., *Orli lot*, „Miesięcznik krajoznawczy. Polskie Towarzystwo Krajoznawcze” 1947, 3:4-6.
- Karpiński P., *Paul Ricoeur: W poszukiwaniu tożsamości człowieka*, „Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio” 2013, 16(4): 39-40.
- Karwińska A., *Uwarunkowania dobrego funkcjonowania społeczeństwa. Znaczenie gospodarki społecznej*, „Ekonomia Społeczna” 2010, 1:17-18.
- Kawecki W., *Żywiecczyzna*, Towarzystwo Naukowe Żywieckie, Żywiec 2014.

- Kielan D., *Nowe ścieżki edukacji regionalnej na Żywiecczyźnie. Poradnik dla edukatorek/edukatorów*, Fundacja Braci Golec, Żywiec 2011.
- Kirk M., *Who Am I? Self-Identity and Mental Health*, „Psychology Today”, 16.12.2010, <https://www.psychologytoday.com/us/blog/test-case/201012/who-am-i-self-identity-and-mental-health>, dostęp: 21.11.2018.
- Kita S., *Świadomość konsumencka jako aspekt świadomości społecznej. Socjologiczne studium przypadku na przykładzie studentów nauk humanistycznych*, praca doktorska, UŚ, Katowice 2008.
- Klistała J., *Martyrologium mieszkańców Żywca, Jeleśni, Koszarawy, Lipowej, Łękawicy, Łodygowic, Milówki, Radziechowach, Rajczy, Stryszawy, Sucheju, Węgierskiej Górki i innych w latach 1939-1945. Słownik biograficzny*, ABC, Bielsko-Biała 2009.
- Kłoskowska A., *Kultury narodowe u korzeni*, PWN, Warszawa 1996.
- Kłoskowska A., *Tożsamość i identyfikacja narodowa w perspektywie historycznej i psychologicznej*, „Kultura i Społeczeństwo” 1992, 1:131-141.
- Kłusak K., *Okupacja hitlerowska w Sporyszu*, „Gronie”, 2008, 4:115.
- Kojder A., *Czytając Durkheima... Co klasyk socjologii ma do powiedzenia o prawie*, [w:] *Prawo, władza, społeczeństwo, polityka. Księga jubileuszowa profesora Krzysztofa Paleckiego* (s. 286-289), Adam Marszałek, Toruń 2006.
- Kolstrung-Grajny K., *Mieszkański strój żywiecki*, Fundacja Braci Golec, Kraków 2007.
- Kondracki J., *Geografia regionalna Polski*, PWN, Warszawa 2021.
- Konieczka-Śliwińska D., *Region historyczny w historiografii, dydaktyce historii i edukacji szkolnej. Przegląd stanowisk i propozycji delimitacji*, „Klio: czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym” 2011, 16(16):17-30.
- Kornacka-Skwara E., *Tożsamość narodowa w świetle przemian kulturowych*, „Prace naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie” 2011, 20:113-120.
- Kornecki M., *Krajobraz kulturowy. Perspektywy badań i ochrony*, „Ochrona Zabytków” 1999, 44/1(172):19-21.
- Kostorz R., *Korzenie Śląska*, Śląsk, Katowice 2012.
- Koter M., *Region polityczny – geneza, ewolucja i morfologia*, [w:] K. Handtke (red.), *Region, regionalizm – pojęcia i rzeczywistość* (s. 49-74), PWN, Warszawa 1993.
- Kozielecki J., *Psychologiczna teoria samowiedzy*, PWN, Warszawa 1986.
- Kuczowic J., *Krzyże i kapliczki województwa śląskiego*, https://przydrozne.eu/strony/zywiec/k_zywiec_karta_kd101.html, dostęp: 13.12.2021.

- Kulesza M., *Rozważania na temat regionu geograficzno-historycznego*, „Studia z Geografii Politycznej i Historycznej” 2014, 3:27-48.
- Kunce A., *Tożsamość i postmodernizm*, Elipsa, Warszawa 2003.
- Kunce A., *Człowiek lokalny. Rozważania umiejscowione*, UŚ, Katowice 2016.
- Kwaśniewska K., Brodka J., *Folklor górali żywieckich*, Stowarzyszenie „Wspólnota Polska”, Warszawa 2020.
- Kwaśniewska K., *Opowieści Jana Brodki – góralski majstersztyk*, 21.01.20216, <http://www.ziemiazwywiecka.pl/post/opowiesci-jana-brodki-goralski-majstersztyk,112.html>, dostęp: 16.01.2021.
- Kwaśniewski K., *Słownik etnologiczny: terminy ogólne*, PWN, Warszawa-Poznań 1987.
- Latkiewicz W., *Egzekucja na targowicy w Żywcu*, „Karta Groni” 1984, 12:42.
- Lenczowski F., *Materiały do dziejów miasta Żywca od XV do XVIII wieku*, Zakłady Graficzne w Żywcu, Żywiec 1957.
- Leśniak-Moczuk K., *Lokalizm w perspektywie globalizacji*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy” 2006, 8: 129-136.
- Łobos A., *Folklor – edukacja, sztuka, terapia. Wprowadzenie do problematyki* [w:] M. Knapik, A. Łobos (red.) *Folklor – edukacja, sztuka, terapia*, (s. 7-10), Wyższa Szkoła Administracji w Bielsku-Białej, Bielsko-Biała 2009.
- Machaj I., *Walory poznawcze kategorii tożsamości społecznej jednostki*, [w:] E. Smolarkiewicz, J. Kubera, *Tożsamość i identyfikacje – propozycje teoretyczne. Doświadczenia badawcze, Człowiek i społeczeństwo* (s.17-31), UAM, Poznań 2017.
- Madurowicz-Urbańska H., Podraza A., *Regiony gospodarcze Małopolski Zachodniej w drugiej połowie XVIII wieku*, Ossolineum, Wrocław–Kraków–Warszawa 1958.
- Maleczyńska E., *W sprawie badań nad historią lokalną*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 1960, 330:341.
- Marcinek, R., *Wołosi – lud tajemniczy*, 22.04.2011, https://www.wilanow-palac.pl/wolosi_lud_tajemniczy.html, dostęp: 13.12.2021.
- Marciniak Ł. T., *Konstruowanie tożsamości zawodowej: procesy odniesienia i rozróżnienia*, [w:] K. T. Konecki, A. Kacperczyk (red.), *Procesy tożsamościowe. Symboliczno-interakcyjny wymiar konstruowania ładu i nieładu społecznego* (s.181-193), UŁ, Łódź 2010.
- Marcjasz J., *Historia Żywca: Jego magiczna moc uleczyła oczy króla*, 09.10.2014, <https://zywiec.naszemiasto.pl/historia-zywca-jego-magiczna-moc-uleczyła-oczy-króla/ga/c13-2445523/zd/10828393>, dostęp: 27.12.2021.

- Marcjasz J., *Włosi. Gdy włosi przybyli na nasze ziemie*, 18.10.2015, <https://zywiec.naszemiasto.pl/wolosi-gdy-wolosi-przybyli-na-nasze-ziemie/ar/c8-3543250>, dostęp: 13.12.2021.
- Maxwell R., *Dzieci, alkohol, narkotyki*, GWP, Gdańsk 1994.
- McCall G. J., Simmons J.L., *Identities and interactions*, New York: Free Press, 1966.
- Melchior M., *Spoleczna tożsamość jednostki (w świetle wywiadów z Polakami pochodzenia żydowskiego, urodzonymi w latach 1944-1955)*, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 1990.
- Melchior M., *Zagłada a tożsamość*, IFiS PAN, Warszawa 1993
- Meres M., Przybyś R., *Żywiec. Przewodnik*, KAW, Katowice 1978.
- Mierzchała W., *Rzeka Soły od Rajczy do Żywca*, 05.05.2010, <https://wedkuje.pl/l/rzeka-solaod-rajczy/20638>, dostęp: 18.01.2022.
- Mirosław J., Szymański, *Przemiany wartości w zmieniającym się społeczeństwie*, „Debata Edukacyjna” 2012, 5:9-10.
- Muszyńska A., Skiendziel A., Skrzypietz A., *Jej ślad w historii - kobiety w województwie śląskim na przestrzeni wieków. W cieniu Beskidów*, UŚ, Katowice 2015.
- Myga – Piątek U., *Krajobraz Kulturowy Beskidu Żywieckiego. Zarys problematyki geograficznej*, „Architektura Krajobrazu” 2007, 2(15): 19.
- Myga-Piątek U., *Krajobrazy kulturowe. Aspekty ewolucyjne i typologiczne*, UŚ, Katowice 2012.
- Myga-Piątek U., *O wzajemnych relacjach przestrzeni i krajobrazu kulturowego. Rozważania wstępne*, „Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego” 2014, 24: 29-30.
- Nelicki A. *Psychologia jednostki Gordona W. Allporta*, [w:] A. Gałdowa (red.), *Klasyczne i współczesne koncepcje osobowości* (s.143-156), UJ, Kraków 1999.
- Nikitorowicz J, Misiejuk D., Sobecki M., *Region. Tożsamość. Edukacja*, Trans Humana, Białystok 2005.
- Nikitorowicz J., *Typy tożsamości człowieka w społeczeństwie zróżnicowanym kulturowo*, „Chowanna” 2003, 1: 50-66.
- Okuljar Z., *W dawnym Żywcu*, Towarzystwo Miłośników Ziemi Żywieckiej, Żywiec 1992.
- Opoczyńska M., *Moratorium psychospoleczne - szansa czy zagrożenie dla rozwoju*, [w:] A. Gałdowa (red.) *Klasyczne i współczesne koncepcje osobowości* (s.123-142), UJ, Kraków 1999.

- Oyserman D., Elmore K., Smith G., *Self, Self-Concept, and Identity*, The Guilford Press, New York-London 2012.
- Paleczny T., *Socjologia tożsamości*, Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2008.
- Paleczny T., *Spoleczności lokalne w obronie kulturowej*, [w:] D. Kielan (red.), *Nowe ścieżki edukacji regionalnej na Żywiecczyźnie. Poradnik dla edukatorek/edukatorów* (s. 8-12), Fundacja Braci Golec, Żywiec 2011.
- Papiernik U., *Z dziejów cechów rzemieślniczych w Żywcu w okresie międzywojennym (1918-1939)*, „Karta Groni” 2001, 21:44-61.
- Paasi A., *Regions are social constructs, but who or what 'constructs' them? Agency in question Introduction*, „Environment and Planning A” 2010, 42 (10):2296-2301.
- Patera G., *Drewniane zabawki Państwa Łobozów*, 05.05.2021, <https://www.zywiecinfo.pl/historia/drewniane-zabawki-panstwa-lobozow/>, dostęp: 09.01.2021.
- Peć A., *Edukacja regionalna w praktyce szkolej*, [w:] D. Kielan (red.), *Nowe ścieżki edukacji regionalnej na Żywiecczyźnie. Poradnik dla edukatorek/edukatorów* (s.13-18), Fundacja Braci Golec, Żywiec 2011.
- Pilarska A., *Ja i tożsamość a dobrostan psychiczny*, UAM, Poznań 2012.
- Piotr, *Kościół w Ciężynie*, 21.07.2021, <https://www.wbeskidzie.pl/kosciol-ciecina/>, dostęp: 14.12.2021.
- Podsiadło J., *Muzeum jako ośrodek kształtowania tożsamości regionalnej*, Muzeum Zabawek i Zabawy, Kielce 2010.
- Pokrzyńska M., *Rola zespołu folklorystycznego w kształtowaniu tożsamości*, „Rocznik lubuski” 2000, 26(1):107-121.
- Poniedziałek Z., *Radziecka ofensywa wojskowa w Beskidach i Kotlinie Żywieckiej*, „Karta Groni” 1976, 7-8: 9-10.
- Poniedziałek Z., *Zaludnienie Państwa Żywieckiego latach 1629-1715*, „Karta Groni” 1981: 11:21-30.
- Prokop K.R., *Księstwa oświęcimskie i zatorskie wobec Korony Polskiej w latach 1438-1513. Dzieje polityczne*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2002.
- PW, *Park w Żywcu na przestrzeni wieków*, 24.09.2017, <https://zywiecinfo.pl/historia/park-w-zywcu-na-przestrzeni-wiekow/>, dostęp: 07.01.2021.
- Rączka Z., *Dzieje Żywca po połowie XVII wieku*, „Karta Groni” 1974, 5-6:6-19.

- Rączka Z., *Habsburgowie żywieccy i ich siedziba w Żywcu*, Towarzystwo Miłośników Ziemi Żywieckiej, Żywiec 2003.
- Rączka Z., *Listopad 1918 r. w Żywiecczyźnie*, „Karta Groni” 1991, 16:125-133.
- Rączka Z., *Rys historyczny od powstania miasta do 1939 r.*, Towarzystwo Miłośników Ziemi Żywieckiej, Żywiec 2010.
- Rączka Z., *Żywiec, Rys historyczny od powstania miasta do 1918 r.*, Zakłady Graficzne w Żywcu, Żywiec 1997.
- Rembowska K., *Amerykańska szkoła geografii kultury. Problemy, perspektywy*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica” 1999, 2: 11-18.
- Ricoeur P., *Filozofia osoby*, przekł. M. Frankiewicz, A. Usowicz, Wydawnictwo Naukowe Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie, Kraków 1992.
- Ricoeur P., *O sobie samym jako innym*, przekł. M. Adaszewski, PWN, Warszawa 2005.
- Rochmińska A., *Wieloznaczność terminów regionalizacja i regionalizm*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica” 2000, 3: 11-29.
- Rosiek B., *Cechy charakterystyczne Żywiecczyzny*, [w:] D. Kielan (red.), *Nowe ścieżki edukacji regionalnej na Żywiecczyźnie. Poradnik dla edukatorek/edukatorów* (s. 19-27), Fundacja Braci Golec, Żywiec 2011.
- Rosiek B., *Przekraczanie granic. Rzeźbiarka Anna Ficoń*, Muzeum Miejskie w Żywcu, 2013.
- Ruśniaczek J., *Ikonaografia rodziny Komorowskich*, „Karta Groni”, 1980, 9-10:27-45.
- Rybka G., *Żywieckie Gody. Tradycje związane z kolędowaniem dziadów noworocznych na Żywiecczyźnie*, <https://podrozebezosci.pl/gody-zywieckie-koledowanie-dziady-jukace-korowod-konkurs-trzaskania-z-bata-milowka-zywiec/>, dostęp: 18.01.2022.
- Rzadzik M., *Rola tańca ludowego w kształtowaniu tożsamości regionalnej na przykładzie Gminy Mogilany*, „Perspektywy Kultury” 2018, 21: 145-155.
- Samsonowicz H., *Historia regionalna*, „Małopolska” 2011, 13: 11.
- Schack M., *Regional identity in border regions: The difference borders make*, „Journal of Borderlands Studies” 2001, 16(2):101-106.
- Schlenker B.R., *Identity and self-identification*, [w:] B.R. Schlenker (red.), *The self and social life* (s. 365-399), McGraw-Hill, New York 1985.
- Semik T., *Kościół jednej doby w Ciścu, czyli jak górale walczyli z komuna*, 21.09.2013, https://dziennikzachodni.pl/kosciol-jednej-doby-w-ciscu-czyli-jak-gorale-walczyli-z-komuna-zdjecia/ar/997484?id_post=15946672&ocena=plus#!, dostęp: 13.12.2021.

- Sikora K., *Tożsamość jako przedmiot badań w psychologii*, [w:] Kubacka-Jasiecka D., Kuleta-Krzyszowskiak M., *W kręgu psychologicznej problematyki tożsamości* (s. 33-42), UJ, Kraków 2008.
- Siuta J., *Słownik psychologii*, Zielona Sowa, Kraków 2005.
- Skarga B., *Tożsamość i różnica: eseje metafizyczne*, Znak, Kraków 1997.
- Sławomirski R., *Władimir Wysocki – pomiędzy kulturą wysoką a popularną*, [w:] M. Kocot K. Szafraniec (red.), *Języki (pop)kultury w literaturze, mediach i filmie* (s. 35-43), UŁ, Łódź 2015.
- Słonka R., *Bacówki w Beskidzie Żywieckim*,
<https://przewodnikbeskidy.com.pl/artykuly/bacowki-w-beskidzie-zywieckim/>, dostęp: 13.12.2021.
- Smith-Peter S., *Imagining Russian Regions: Subnational Identity and Civil Society in Nineteenth-Century Russia*, Brill, Leiden 2017.
- Sokolik M., *Psychoanaliza i Ja*, Santorski & Co, Warszawa 1996.
- Spyra A., Zwierzyna G., *Browar Żywiec 1856 – 1896*, Żywiec 1997.
- Stachiewicz J., *Byli tu Wołosi*, „Skarby Podkarpackie” 2011, 1(26):36-37
- Starosta P., *Poza metropolią. Wiejskie i małomiasteczkowe zbiorowości lokalne a wzory porządku makrospołecznego*, UŁ, Łódź 1995.
- Staszczak Z. (red.), *Słownik etnologiczny. Terminy ogólne*, PWN, Warszawa – Poznań 1987.
- Staszkiwicz K., *Żywiec i jego jeziora*, Centralny Ośrodek Informacji Turystycznej, Kraków 1985.
- Stępnik A., *Historia regionalna i lokalna w Polsce 1918–1939. Badania i popularyzacja*, PWN, Warszawa 1990.
- Strategia zrównoważonego rozwoju społeczno-gospodarczego Powiatu Żywieckiego na lata 2006-2020*, Załącznik do Uchwały Rady Powiatu Żywieckiego nr XXXIX/364/2014 z dnia 30.06.2014 r., Żywiec 2014.
- Studia i materiały. Ochrona zabytkowego krajobrazu kulturowego*, Ogólnopolski Program Ministerstwa Kultury i Sztuki, „Krajobrazy” 1998, 18(30):46-47.
- Suchocka A., Królikowska I., *Kreowanie tożsamości kulturowej jako wyzwanie XXI wieku*, „Colloquium Wydziału Nauk Humanistycznych i Społecznych” 2014, 4:73-87.
- Sulima R., *Kultura ludowa i polskie kompleksy*, „Regiony” 1997, 1: 77-81.

- Swann W.B. Jr., *Self-verification: Bringing social reality into harmony with the self*, [w:] J. Suls & A. G. Greenwald (red.), *Psychological perspectives on the self* (s. 39-41), Hillsdale, New Jersey: Erlbaum, 1983.
- Szajnowska-Wysocka A., *Theories of regional and local development - abridged review*, „Bulletin of Geography, Socio-economic Series” 2009, 12:75-90.
- Szczepański M.S., Ślęzak-Tazbir W., *Region i społeczność lokalna w perspektywie socjologicznej*, „Górnśląskie Studia Socjologiczne. Seria Nowa”, 2010, 1:13-33.
- Szczepański M.S., Śliz A., *Dylematy regionalnej tożsamości. Przypadek Górnego Śląska*, <https://docplayer.pl/17763663-Dylematy-regionalnej-tozsamosci-przypadek-gornego-slaska-1.html>, dostęp: 10.11.2021.
- Szczotka P., *TKB w Żywcu*, 25.07.2019, <https://beskidzka24.pl/tkb-w-zywcu/>, dostęp: 17.01.2022.
- Szromba-Rysowa Z., D. Tylkowa, *Ogólna charakterystyka regionu*, „Etnografia Polska” 1984, 28(1):19.
- Szyfer A., *Tożsamość kulturowa: implikacje teoretyczne i metodologiczne*, „Studia Etnologiczne i Antropologiczne” 1997, 1:159-167.
- Szyndler M., *Ludowa kultura muzyczna Śląska Cieszyńskiego ze szczególnym uwzględnieniem Beskidu Śląskiego. Folklor pieśniowy Istebnej, Koniakowa i Jaworzynko - źródła repertuarowe a ich transformacje*, UŚ, Katowice 2017.
- Świeca A., Brzezińska-Wójcik T., *Region w ujęciu geograficznym*, Zakład Geografii Regionalnej, Instytut Nauk o Ziemi UMCS, <https://www.umcs.pl/pl/region-w-ujeciu-geograficznym,5711.htm>, dostęp: 15.11.2018.
- Tomasik J., Romowicz M., *Tańce mieszczan żywieckich*, Centralna Poradnia Amatorskiego Ruchu Artystycznego, Warszawa 1967.
- Tracz A., Błęcha K., *Księżna. Wspomnienia o Polskich Habsburgach*, BoniMed, Żywiec 2009.
- Trzebiński J., *Narracyjne konstruowanie rzeczywistości*, [w:] J. Trzebiński (red.), *Narracja jako sposób rozumienia świata* (s.17-42), GWP, Gdańsk 2002.
- Turowski J., *Socjologia. Małe struktury społeczne*, TN KUL, Lublin 2001.
- Tylkowa D., *Górale Beskidu Żywieckiego: wybrane dziedziny kultury ludowej: praca zbiorowa*, Secesja, Kraków 1991.
- Uchnast Z., *Ku psychologii personalistycznej*, „Studia Psychologica” 2002, 3:83-89.
- Urbaniec A., *Słownik biograficzny Żywiecczyzny*, Gazeta Żywiecka, Żywiec 1995.
- Vukovic D., Kochetkov D.M., *Defining region*, „R-Economy” 2017, 3(2):76-81.

- Warchał M., *Językowe (re)konstrukcje tożsamości (psycho- i etnolingwistyczna analiza chorwackich wypowiedzi narracyjnych)*, UŚ, Katowice 2009.
- Waszczyńska K., *Wokół problematyki tożsamości*, „Rocznik Towarzystwa Naukowego Płockiego” 2014, 6:48-73.
- Wilczyński W., *Ewolucja poglądów geograficznych na środowisko*, [w:] W. Maik, K. Rembowska, A. Suliborski (red.), *Geografia jako nauka o przestrzeni, środowisku i krajobrazie* (s.73-103), Zakład Geografii Społecznej i Turystyki, UMK, Zakład Badań Społecznych i Regionalnych UŁ, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź 2005.
- Wilczyński W., *Region jako zasada podziału administracyjnego Polski (casus – Radom)*, „Geografia w Szkole” 1991, 1: 34-38.
- Włodarczyk B., *Przestrzeń turystyczna, pojęcie, cechy, wymiary*, „Turizm” 2017, 17(1-2): 145-158.
- Worst J., *Dzisiaj mija 80 lat od Aktion Saybusch, wielkiej akcji wysiedleńczej w okupowanej Polsce*, 22.09.2020, <https://dziennikzachodni.pl/dzisiaj-mija-80-lat-od-aktion-saybusch-wielkiej-akcji-wysiedlenczej-w-okupowanej-polsce/ar/c1-15192412>, dostęp: 10.12.2021.
- Woźniak H., *Żywiecczyzna popularny zarys dziejów*, Drukrol, Żywiec 2011.
- Woźnicka E., *Tożsamość człowieka dorosłego a zadania andragogiki*, „Rocznik Andragogiczny” 2011:53-63.
- Wójcik M., *Region w podejściach „nowej” geografii regionalnej*, „Acta Universitatis Lodzensis, Folia Geographica Socio-Oeconomica” 2011, 11:3-13.
- Zespół Żywieckiego Centrum Obsługi Ruchu Turystycznego, *Rys historyczny miasta Żywiec*, <https://www.zywieckiecentrumturystyki.pl/ciekawostki-o-zywcu/202-rys-historyczny-miasta-zywiec.html>, dostęp: 17.12.2021.
- Ziętara T., *Krajobraz Ziemi Żywieckiej*, WSiP, Warszawa 1986.
- Żemojtel M., *Beskid Śląski, Żywiecki i Mały*, Helion, Gliwice 2013.

ŹRÓDŁA INTERNETOWE

<https://polskapogodzinach.pl/bunkry-w-wegierskiej-gorce-westerplatte-poludnia/>,
dostęp: 14.12.2021.

Chrystus Frasobliwy w sztuce, 04.12.2017, <https://mck.zywiec.pl/chrystus-frasobliwy-w-sztuce,2229,akt.html>, dostęp: 06.01.2021.

Czy czeka nas powrót do 49 województw? Jak kształtował się podział administracyjny Polski?, 20.07.2020, <https://portalstatystyczny.pl/czy-czeka-nas-powrot-do-49-wojewodztw-jak-ksztaltowal-sie-podzial-administracyjny-polski/>, dostęp: 08.12.2021.
<http://www.polskaniezwykla.pl/web/place/35713,zywiec-dab-franciszek.html>, dostęp: 09.01.2021.

Domek Chiński w Żywcu, 10.05.2020, <https://zywiecinfo.pl/historia/domek-chinski-w-zywcu>, dostęp: 10.01.2021.

Działy Muzeum, <http://www.muzeum-zywiec.pl/dzialy-muzeum,1,6.html>, dostęp: 09.06.2019.

Dziennik Poranny, <https://sbc.org.pl/dlibra/publication/453368/edition/425419/content>, dostęp: 14.12.2021.

Flora i fauna polskich Karpat, 07.02.2020,
<https://www.konwencjakarpacka.org.pl/karpaty/flora-i-fauna-polskich-karpat>, dostęp: 13.12.2021.

<https://www.pkl.pl/gora-zar/faq-gora-zar.html>, dostęp: 03.01.2021.

<https://www.slaskie.travel/poi/3775>, dostęp: 03.01.2021

<http://www.glidezar.com/historia-szkoly/>, dostęp: 03.01.2021

http://www.polskiekrajobrazy.pl/Galerie/171:Zywiec/7268:Widok_na_Jezioro_Zywieckie_i_surfingowcow.html, dostęp: 11.12.2021.

Herb Powiatu Żywieckiego,
<https://www.eurobeskidy.org.pl/imprezy-sportowe/ekstremalny-polmaraton-starosta>,
dostęp: 15.12.2021.

Historia bloków w Żywcu, 28.07.2020, <https://zywiecinfo.pl/historia/historia-blokow-w-zywcu>, dostęp: 08.12.2021.

Historia Muzeum, <http://www.muzeum-zywiec.pl/historia-muzeum,1,5.html>, dostęp: 01-07.06.2019.

Historia Pomnika Grunwaldzkiego w Żywcu i związane z nim obchody grunwaldzkie na Żywiecczyźnie, 12.05.2020, <https://zywiecinfo.pl/historia/wideo-i-zdjecia-historia->

pomnika-grunwaldzkiego-w-zywcu-i-zwiazane-z-nim-obchody-grunwaldzkie-na-zywiecczyźnie, dostęp: 27.12.2021.

Historia zespołu, <http://www.ziemiazywiecka.pl/o-zespole/historia.html>, dostęp: 22.06.2019.

<http://www.mck.zywiec.pl/>, dostęp: 29.06.2019.

<http://www.national-geographic.pl/fotografia/dziady-w-zywcu-i-milowce-22>, dostęp: 30.08.2019.

<http://www.peuk.fiiiz.pl/pl/poi/3301343>, dostęp: 17.01.2022.

http://www.polskiekrajobrazy.pl/Galerie/171:Zywiec/7268:Widok_na_Jezioro_Zywieckie_i_surfingowcow.html, dostęp: 11.12.2021.

<https://fashionvoyager.pl/dziady-zywieckie/>, dostęp: 30.08.2019.

<https://fundacjabracigolec.pl/>, dostęp: 18.01.2022.

<https://muzeumlaskie.pl/pl/work/mapa-ksiestwa-oswiecimskiego-zatorskiego/>, dostęp: 10.12.2021

https://osp.org.pl/hosting/katalog.php?id_w=13&id_p=269&id_g, dostęp: 15.12.2021 r.

<https://portalstatystyczny.pl/czy-czeka-nas-powrot-do-49-wojewodztw-jak-kszaltowal-sie-podzial-administracyjny-polski/>, dostęp: 08.12.2021.

https://przydrozne.eu/strony/zywiec/k_zywiec_karta_kd101.html, dostęp: 13.12.2021.

<https://tkb.art.pl/zdjecia/#&gid=1&pid=95>, dostęp: 15.12.2021.

<https://www.eurobeskidy.org.pl/imprezy-sportowe/ekstremalny-polmaraton-starosta>, dostęp: 15.12.2021.

<https://www.muzeum-zywiec.pl/oferta-edukacyjna,1,7.html>, dostęp: 16.01.2021.

<https://www.nagrodakolberg.pl/nagroda>, dostęp: 17.0.2021.

https://www.odleglosci.pl/zdjecia,Wegierska-Gorka,galeria,39884,gmiasto_id,2927.html, dostęp: 12.12.2021 r.

Jak powstało jezioro Żywieckie. Historia i teraźniejszość, 11.10.2021,

<https://bbfan.pl/artykul/jezioro-zywieckie-50/866641>, dostęp: 27.12.2021.

<https://culture.pl/pl/tworca/jan-brodka>, dostęp: 17.01.2021

<https://kzg.pl/geograficzne/powierzchnia-ziemi/krajobraz-i-uksztaltowanie-terenu/>, dostęp: 13.11.2021.

<https://encyklopedia.pwn.pl/szukaj/krajobraz.html>, dostęp: 11.02.2020.

Lipowa: odsłonięcie tablicy upamiętniającej zamordowanych przez Niemców Polaków, 07.09.2018, <https://zywiec.naszemiasto.pl/lipowa-odsloniecie-tablicy-upamietniajacej-zamordowanych/ar/c1-4793246>, dostęp: 18.12.2021.

Marek Regel – Dyrektor żywieckiego MCK odznaczony, 05.02.2014,
<https://zywiec.naszemiasto.pl/marek-regel-dyrektor-zywieckiego-mck-odznaczony/ar/c13-2153058>, dostęp: 17.01.2022.

Marian i Wiesława Łoboz, <https://jarmarkjagiellonski.pl/pl/tworca/wieslawa-i-marian-loboz/>, dostęp: 09.01.2021.

<http://gok.milowka.pl/muzeum-stara-chalupa/>, dostęp: 14.12.2021.

<https://zabytkitechniki.pl/culturalheritage/1682/muzeum-browaru-zywiec>, dostęp: 16.12.2021.

Muzeum Stara Chalupa w Milówce (Beskid Żywiecki). Przykład kurnej chaty, 14.02.20218, <http://polaneis.pl/miejsca/muzeum-stara-chalupa-w-milowce-beskid-zywiecki-przyklad-kurnej-chaty>, dostęp: 14.12.2021.

<https://milowka.pl/zabytki/muzeum-stara-chalupa>, dostęp: 14.12.2021.

Muzeum w którym zasmakujesz, 22.06.2017, <https://birofilia.org/historie/muzeum-w-ktorym-zasmakujesz.html>, dostęp: 07.01.2021.

Obrazy P.T. Zofii Raczki, 29.08.2014, <http://www.tmzz.org.pl/obrazy-p-t-zofii-raczki,2,18,akt.html>, dostęp: 17.01.2022.

Odślonięcie tablicy pamiątkowej, 03.09.2018,
<https://lipowaiokolice.blogspot.com/2018/09/odsoniecie-tablicy-pamiatkowej.html>,
dostęp: 08.12.2021.

<https://www.muzeum-zywiec.pl/park-miniatur,32.html>, dostęp: 15.12.2021.

<http://transetno.eu/sk/pawelek-zofia>, dostęp: 10.01.2021.

Podsumowanie 2021 roku - Miejskie Centrum Kultury, 13.01.2022,
<https://zywiec.pl/item/5016-podsumowanie-2021-roku-miejskie-centrum-kultury-w-zywcu>,
dostęp: 17.01.2022.

<http://www.polskaniezwykla.pl/web/place/30725,lodygowice-pomnik---miejsce-pamieci-obroncom-ojczyzny.html>,
dostęp: 15.12.2021.

Regionalna chata w Węgierskiej Górcie, 05.05.2021, <https://wegierska-gorka.pl/item/6083-regionalna-chata-w-wegierskiej-gorce>,
dostęp: 09.01.2021r.

Regionalna chata w Węgierskiej Górcie, 06.05.2021, <https://beskidlive.pl/z-zycia-gmin/wegierska-gorka/6370-regionalna-chata-w-wegierskiej-gorce-trwaja-prace>,
dostęp: 13.12.2021.

Repertuar Ziemi Żywieckiej, <http://www.ziemiazywiecka.pl/o-zespole/repertuar.html>,
dostęp: 17.01.2021.

Restauracja Stara Karczma, <https://starakarczma.eu/galeria>, dostęp: 11.12.2021.

<http://parafiaciecina.pl/parafia/historia/>, dostęp; 14. 12.2021.

Sala MCK wypełniła się po brzegi – Program czyste powietrze, 01.10.2018,
<http://www.zywiec.super-nowa.pl/wiadomosci-cat/art-program-czyste-powietrze-mck,5811>, dostęp: 22.08.2019.

Schronisko Hala Lipowska, sierpień 2016, <https://www.dobreschronisko.pl/schronisko-na-hali-lipowskiej-w-beskidzie-zywieckim,d7,s40>, dostęp: 13.12.2021.
<https://sjp.pl/>, dostęp: 07.01.2021.

<https://zyciorysy.pl/biografia/sw-jan-nepomucen/>, dostęp: 06.01.2021.

Św. Jana Nepomucena - 21 maja,
<http://muzeumetnograficzne.rzeszow.pl/stara/node/452>, dostęp: 06.01.2021.
<http://fundacja-braci-golec.pl/images/onas/statut-Fundacja-Braci-Golec.pdf>, dostęp: 19.07.2019.

Walory turystyczno krajobrazowe,
http://www.naszlaku.pl/dane/prezent/_prez_gm/zywiec/z_2.htm , dostęp: 09.12.2021.
<http://www.muzeum-zywiec.pl/wystawy-stale,4>, dostęp: 19.06.2019.
<http://www.tmzz.org.pl/zarys-dziejow-towarzystwa-bis,132.html>, dostęp: 30.06.2019.
<https://www.muzeum-zywiec.pl/zdobnictwo-bibulkowe-wgminiejelesnia,1,375,akt.html>, dostęp: 16.01.2021.

Ziemia Żywiecka - zdjęcia grupowe, 09.10.2017,
<http://www.ziemiazywiecka.pl/post/ziemia-zywiecka-zdjecia-grupowe,5.html>, dostęp: 21.08.2019.

Żywiecka Fundacja Rozwoju, <https://zfr.org.pl/o-nas/o-nas>, dostęp: 17.01.2022.

Żywiecki Park Krajobrazowy, 28.05.2017, <https://www.zpk.com.pl/parki-krajobrazowe/zywiecki-park-krajobrazowy>, dostęp: 02.01.2021.

Żywieckie Gody 2022, 15.01.2022,
<https://www.silesiakultura.pl/r/miasta/zywiec/zywieckie-gody-2022>, dostęp: 18.01.2022.

SPIS ZDJĘĆ

Zdjęcie 1. Źródło wody zdatnej do picia – Węgierska Górka	95
Zdjęcie 2. Wodospad w Sopotni – pomnik przyrody	98
Zdjęcie 3. Schronisko na Hali Lipowej (Żywiecki Park Krajobrazowy).....	99
Zdjęcie 4. Jezioro Żywieckie	100
Zdjęcie 5. Zbiornik wodny na Górze Żar w porze zimowej.....	101
Zdjęcie 6. Panorama z Góry Żar z kolejką linową.....	101
Zdjęcie 7. Ośrodek KRW Wrzos w Węgierskiej Górze	102
Zdjęcie 8. Regionalna Chata w Węgierskiej Górze	104
Zdjęcie 9. Bacówka na Rycerzowej.....	104
Zdjęcie 10. Wołosi, grafika z Harper's Magazine, marzec 1876	105
Zdjęcie 11. Kapliczka z XVIII w. przy ulicy Żywieckiej w Czernichowie.....	106
Zdjęcie 12. Wejście do kompleksu zamkowo-parkowego	107
Zdjęcie 13. Alicja Habsburg – rzeźba z brązu	108
Zdjęcie 14. Pałac Habsburgów	108
Zdjęcie 15. Park Miniatur	109
Zdjęcie 16. Działka Starego Zamku.....	110
Zdjęcie 17. Stara Chałupa w Milówce.....	111
Zdjęcie 18. Izba w Starej Chałupie	112
Zdjęcie 19. Kościół Św. Katarzyny w Cięcinie	113
Zdjęcie 20. Makieta przedstawiająca browar z początku XX w.....	114
Zdjęcie 21. Multimedia w Browarze Żywiec	115
Zdjęcie 22. Bunkier „Wędrowiec” w Węgierskiej Górze.....	115
Zdjęcie 23. Moździerz znajdujący się w bunkrze „Wędrowiec”	116
Zdjęcie 24. Koło gospodyń wiejskich z Milówki podczas śpiewu.....	121
Zdjęcie 25. Tydzień Kultury Beskidzkiej – występ jednego z regionalnych zespołów	121
Zdjęcie 26. Stroje górali żywieckich	124
Zdjęcie 27. Rodzina górali żywieckich w tradycyjnych strojach (dziewczynka w stroju pasterskim).....	125
Zdjęcie 28. Stroje mieszczańskie (kobieta w stroju panny).....	126
Zdjęcie 29. Strój mieszczański mężatki.....	127
Zdjęcie 30. Stara karczma w Jeleśni z XVII wieku	128
Zdjęcie 31. Rzeźby ludowe Anny i Jana Ficoń	130

Zdjęcie 32. Wiesława i Marian Łobozowie – twórcy ludowi z Jelesni i ich drewniane zabawki	130
Zdjęcie 33. Góra Grojec.....	132
Zdjęcie 34. Zapinka (fibula) z okresu kultury puchowskiej	133
Zdjęcie 35. Nóż żelazny tzw. płomienisty z okresu kultury puchowskiej.....	134
Zdjęcie 36. Misa z okresu kultury łużyckiej.....	134
Zdjęcie 37. Gablota dokumentująca najstarsze ślady pobytu ludzi na Żywiecczyźnie	135
Zdjęcie 38. Dokument potwierdzający przez króla Stefana Batorego nadanie Żywcowi przywilejów	143
Zdjęcie 39. Dokument z 5.03.1626 r. wydany przez królową Konstancję ordynację dla Żywca.....	145
Zdjęcie 40. Jan Kazimierz zatwierdza prawa cechu krawieckiego i kuśnierskiego (1889 r.).....	146
Zdjęcie 41. Franciszek Wielopolski zatwierdza mieszczanom Żywca ich dawne posiadłości ziemskie i uprawnienia (13.05.1700 r.)	147
Zdjęcie 42. Pomnik Grunwaldzki w Żywcu	158
Zdjęcie 43. Uroczystość cechu piekarzy - Żywiec 1930 r.....	161
Zdjęcie 44. Pomnik i tablica pamiątkowa upamiętniająca pomordowanych w Lipowej	168
Zdjęcie 45. Łodygowice - pomnik upamiętniający poległych mieszkańców w I i II wojnie światowej	168
Zdjęcie 46. Partyzanci z oddziału Garbnik.....	174
Zdjęcie 47. Kapitan Antoni Płanik ze swoimi żołnierzami	175
Zdjęcie 48. „Dziennik Poranny” 1941 r.....	176
Zdjęcie 49. Pomnik bohaterów poległych w I wojnie światowej - Gilowice	177
Zdjęcie 50. Herb miasta Żywca	183
Zdjęcie 51. Stary Zamek – siedziba Muzeum Miejskiego w Żywcu.....	186
Zdjęcie 52. Gabinet arcyksięcia Karola Stefana Habsburga właściciela dóbr żywieckich w latach 1915 - 1933.....	189
Zdjęcie 53. Chronografia albo Dziejopis Żywiecki Andrzeja Komonieckiego, 1706 r.	189
Zdjęcie 54. Wystawa kultury ludowej – Muzeum Miejskie w Żywcu.....	190
Zdjęcie 55. Zwierzęta Żywiecczyzny prezentowane na wystawie ptaków i ssaków w Muzeum	190

Zdjęcie 56. Kafle z dawnych pieców prezentowane na wystawie poświęconej archeologii	191
Zdjęcie 57. Wystawa kultury ludowej Żywiecczyzny	192
Zdjęcie 58. Madonna z Poziomką z wystawy sakralnej w Muzeum w Żywcu	193
Zdjęcie 59. Sztuka sakralna Żywiecczyzny – Muzeum Miejskie w Żywcu.....	194
Zdjęcie 60. Dzieci na warsztatach z regionalnego zabawkarstwa	196
Zdjęcie 61. Zespół Pieśni i Tańca „Ziemia Żywiecka”	198
Zdjęcie 62. Folklorysta Jan Brodka	200
Zdjęcie 63. Tydzień Kultury Beskidzkiej – występ jednego z regionalnych zespołów	200
Zdjęcie 64. Wybrane programy repertuaru Ziemi Żywieckiej	201
Zdjęcie 65. Zespół Pieśni i Tańca Ziemia Żywiecka podczas występu.....	202
Zdjęcie 66. Miejskie Centrum Kultury w Żywcu	204
Zdjęcie 67. Prezentacja programu „Czyste powietrze” w MCK Żywiec	205
Zdjęcie 68. Plakat z programem TKB	207
Zdjęcie 69. Tryptyk przedstawiający parę mieszczan żywieckich wykonany przez Zofię Raczkę.....	211
Zdjęcie 70. Łukasz i Paweł Golcowie – założyciele Fundacji Braci Golec, w tradycyjnych strojach żywieckich.....	217
Zdjęcie 71. Podopieczni Fundacji Braci Golec podczas występu świątecznego.....	220
Zdjęcie 72. „Dziady” żywieckie w trakcie tańca	223
Zdjęcie 73. Autorka z rodziną w towarzystwie Dziadów Żywieckich	224
Zdjęcie 74. Szlachcice na Żywiecczyźnie	225
Zdjęcie 75. Wystawa kultury ludowej, Dziady żywieckie	226
Zdjęcie 76. Dziady żywieckie – postać diabła.....	226
Zdjęcie 77. Wystawa kultury ludowej, Jukace z Zabłocia.....	228

SPIS RYSUNKÓW

Rysunek 1. Pasma górskie Karpat Zachodnich, na których obszarze mieści się Żywiecczyzna	89
Rysunek 2. Mapa Beskidu Śląskiego.....	91
Rysunek 3. Herb powiatu żywieckiego	92

Rysunek 4. Mapa powiatu żywieckiego	92
Rysunek 5. Budowa geologiczna Karpat Polskich z uwzględnieniem Żywiecczyzny...	93
Rysunek 6. Skarby architektury na Żywiecczyźnie.....	117
Rysunek 7. Wykaz atrakcji turystycznych na terenie powiatu żywieckiego	119
Rysunek 8. Księstwo Oświęcimskie i Zatorskie z XVI w.	138
Rysunek 9. Logotyp Towarzystwa Miłośników Ziemi Żywieckiej	209
Rysunek 10. Logotyp Żywieckiej Fundacji Rozwoju	214

SPIS TABEL

Tabela 1. Stadia psychospołecznego rozwoju w koncepcji E. Eriksona	26
Tabela 2. Przeanalizowane instytucje i ich wartość dla budowania tożsamości regionalnej	229